

422

LATVIJAS
UNIVERSITĀTES RAKSTI
ACTA UNIVERSITATIS LATVIENSIS

ARCHITEKTŪRAS FAKULTĀTES SERIJA

I. SĒJUMS
TOMUS

№ 7

R I G Ā, 1 9 3 4

P. 111
111111

8

LATVIJAS ŪNIVERSITĀTES RAKSTI

ARCHITEKTŪRAS FAKULTĀTES SERIJA

ACTA UNIVERSITATIS LATVIENSIS

SERIES NOVA SECUNDUM ORDINES DIVISA

ARCHITECTORUM ORDINIS SERIES

I. SEJUMS
TOMUS

RIGĀ

LATVIJAS ŪNIVERSITĀTE

1930/1934

LATVIJAS
UNIVERSITĀTES RAKSTI
ARHITEKTŪRAS FAKULTĀTES ŽURNĀLS
—————
ACTA UNIVERSITATIS LATVIENSIS
SERIES ARCHITECTURAE
ARCHITECTONUM ORDINIS SERIE

I. TOMS
I. SĒRIE

—————
LATVIJAS UNIVERSITĀTE
—————
1997. G. 1. S.

SATURS.
INDEX.

	Lapp. Pag.
E. Laube. Architektūras izpratne	I
Understanding of Architecture	XIII
1. Paul Campe (P. Kampe). Die Kirchenglocken Lettlands von ältester Zeit an bis zum Jahre 1860 und ihre Giesser	1
Latvijas baznīcu zvani un viņu lēģēji	71
Verzeichnisse	75
2. E. Videmans (Wiedemann). Inerces elipse vai „inerces radiju līksne“? Trägheitselipse oder „Trägheitsradien-Linie“?	225
Trägheitselipse oder „Trägheitsradien-Linie“?	234
3. E. Videmans (Wiedemann). Jönisko kapitelu volūtas kā matēmatiskas spirāles	235
Die Voluten ionischer Kapitäle als mathematische Spiralen	256a
4. Paulis Kampe (Paul Campe). Astoņpadsmītā gadusimteņa baroka altāri Rīgas ev.-luteriskās baznīcās	257
Die Barockaltäre des 18. Jahrh. in den ev. luth. Kirchen Rigas	294
5. Paul Campe (P. Kampe). Ein neuaufgefundenes Fragment des zer- störten Grabmals Bischof Meinhards in St. Marien-Dom zu Riga	305
Biskapa Meinharda izpostītā kapa pieminekļa atrastais fragments Rīgas Doma baznīcā	323
6. E. Videmans (Wiedemann). Sija ar elastiskiem atbalstlaukumiem	327
Der Träger auf elastisch nachgiebigen Auflagerflächen	372
Aprēķins sijai uz vienlaidu elastiska atbalstījuma ar patvaļīgu noslodzījumu	373
Ein Beitrag zur Berechnung von ständig auf elastischer Unterlage gelager- ten Trägern bei beliebiger Belastung	376
7. P. Kundziņš. Dzīvojamā rija Latvijā	377
Die Wohnriege in Lettland	596
Architektūras fakultātes mācības spēku darbi, kas iespiesti Latvijas Ūniver- sitātes Rakstu iepriekšējos I.—XX. sējumos (pirmā seriājā resp. kopseriājā), 1921.—1929.	625
In Actis Universitatis Latviensis (series prima generalis) tom. I—XX, 1921— 1929, ab architectorum ordinis professoribus docentibusque scripta haec inveniuntur	625

PAULS KUNDZIŅŠ

Dzīvojamā rija Latvija.
DZĪVOJAMĀ RIJA LATVIJĀ

1934.

VALSTSPAPIRU SPIESTUVE, RĪGĀ

PAULS KUNDZIŅŠ

ĀLIVTĀJĀ RĪĻĀ ĀMĀLOVĪDĀ

LVU ZINĀTNISKĀ
BIBLIOTĒKA
541-4-88

1981

VĀLSTĀPĀRINĀ SPĒSĒTĀVĀ RĪĻĀ

Dzīvojamā rija Latvijā.

Pauls Kundziņš.

SATURS.

	Lpp.
Saisinājumi	378
I. Temata robežas un darba pamati	385
II. Rijas un dzīvojamās rijas vispārējā topografija	387
III. Latvijas dzīvojamās rijas apraksts	397
1. Topografija	397
2. Dzīvojamo riju tipi	406
3. Iekārtas atrisinājuma faktori	426
4. Celtniecības tehnika	441
5. Arhitektonika un rotājumi	512
6. Dzīve un iedzīves piederumi	528
IV. Ārpus Latvijas sastopamo dzīvojamo riju raksturojums	546
V. Rezultāti un slēdzieni	566
1. Līdzšinējās domas par Latvijas dzīvojamo riju	566
2. Dzīvojamās rijas izcelšanās Latvijā	570
3. Dzīvojamās rijas attīstības gaita Latvijā	585
Piezīme darbu iespiežot	591
Attēlu saraksts	592
Die Wohnriege in Lettland (Zusammenfassung)	596

Saīsinājumi.

- A. = autors.
 AF. = Latvijas universitātes arhitektūras fakultāte.
 BDM. = Valsts brīvdabas muzejs, Latvijā.
 ERM. = Eesti Rahva muuseum Tartu, Igaunijā.
 MLB. = Materiāli par Latvijas būvniecību, L. Ū. arhitektūras fakultātes izdevums
 PV. = Pieminēkļu valde, Latvijā.
 SKM. = Suomen Kansallis museo, Helsinki.
 VA. = Valsts arhīvs, Latvijā.
 VVM. = Valsts vēsturiskais muzejs, Latvijā.
 N, S, E, W = debesspuses: ziemeļi, dienvidi, austrumi, rietumi.

A p r i ņ ģ u nosaukumos:

- Bsk. = Bauskas.
 Cs. = Cēsu.
 Dgp. = Daugavpils.
 Lp. = Liepājas.
 Md. = Madonas.
 Rg. = Rīgas.
 Vk. = Valkas.
 Vm. = Valmieras.

P a g a s t a nosaukumam, kas seko apriņķa nosaukumam, apzīmējumam „pagasts“ nav pievienots, ja seko mājas vārds.

M ā j u vārdos:

- J. = Jaun-
 K. = Kalna-
 L. = Liel-
 Lj. = Lejas-
 M. = Maz-
 V. = Vec-
 apv. = apvidus.
 dz.rija = dzīvojamā rija.

Literāriskie darbi.

- A a l l, Norske Bygder. = Aall, H. u. c. Norske Bygder. Setesdalen. Vest-Agder I. I.
 A h l q u i s t, Kulturwörter. = Ahlquist, Die Kulturwörter der westfinnischen Sprachen. Helsingfors 1875.
 A m t - M a n n, Der getreue. = Der getreue Amt-Mann oder Unterricht eines guten Haushalters. Riga 1696 (autors nav minēts).
 A m t s o r d n u n g, Kurland. = Amtsordnung, Herzogtum Kurland. 1663. VA.
 Ā r e n d s, Kā latvieši istabas apgaismojuši. = Ārends, P., Kā latvieši senāk istabas iekārtojuši un apgaismojuši. Latvju tautas dainas, rediģējis prof. J. Endzelīns VIII, 31.—101. lpp. 1931.
 B a e r e n t s, Ahraischu basniza. = Baerents, P., Ahraischu basniza un drauds sawā 700 gadu gaitā. 1927.

- Balodis, Vēlais dzelzs laikmets. = Balodis, Fr., Vēlais dzelzs laikmets. Latvijas arhaioloģija, Fr. Baloža redakcijā. 1926. 70.—125. lpp.
- Das Bauernhaus in Deutschland. = Das Bauernhaus in Deutschland und seinen Grenzgebieten. Herausg. v. Verbands Deutscher Architekten u. Ingenieur Vereine.
- Becker, administrationem. = (Becker, H.), O. C. D. Livonia. Livonorum veterum administrationem reifamiliaris, et statum sub Germanorum potestate, praeside M. Hermanno Becker (u. t. t.). 1702.
- Becker, naturam. = (Becker, H.), I. C. A. Livonia. Livonorum veterum naturam rempublicam, atque ritus exponet, praeside M. Hermanno Becker (u. t. t.). 1700.
- Beck, Sparöfen. = Beck, J. F., Vorschläge zur Einführung der Sparöfen in den Bauerstuben, nebst der Beschreibung eines sehr einfachen und fuer die Bauerstuben schicklichen Holzsparofens. 1804.
- Bērents, Kāda lapa. = Bērents (Baerent), P., Kāda lapa no Vidzemes kultūras vēstures XVII. gs. Izglītības ministrijas mēnešraksts 1929. Nr. 3. 235.—239. lpp.
- Bērtiņš, Žubes. = Bērtiņš, J., Žubes un žubenieši 1927. (Iekš A. Birkerta, J. Broka un J. Lancmaņa Apkārtnes mācības pasniedzējiem, 39.—44. lpp.) 1930.
- Bērzkalns, Piezīmes. = Bērzkalns, P., Piezīmes pie uzmērojumiem no Ziem. Latvijas jūrmalas, 1922. (Manuskripts, AF.)
- Beuningen, D. lettische Haus. = Beuningen, F., Pastor zu Schleck. Das lettische Haus. Anhang: Zwei Berichte über das lettische Haus in Südost Livland. Magazin herausgeg. v. d. Lett. Litterär. Gesellsch. XIX. 1893.
- Bezenberger, Ueber das litauische Haus. = Bezenberger, A., Ueber das litauische Haus. Altpreussische Monatsschrift. Bd. XXIII. 1886.
- Bielenstein, Siedelung. = Bielenstein, A., Art und Geschichte lettischer Siedelung. Baltische Monatsschrift. Bd. 44, 273. u. t. lpp.
- Bielenstein, Holzbauten, Holzgeräte. = Bielenstein, A., Die Holzbauten und Holzgeräte der Letten. I. Die Holzbauten der Letten. 1907. II. Die Holzgeräte der Letten. 1918.
- Blomstedt und Sucksdorff, Karelische Gebäude. = Blomstedt, I. und Sucksdorff, V., Karelische Gebäude und ornamentale Formen. 1902.
- Brand, Reysen. = Brand, Johan Arnold von, Reysen durch die Marck Brandenburg, Preussen, Churland, Liefland, Plesscovien, Gross Naugardien, Tweerien und Moscovien. Durch Henrich-Christian von Hennin herausz-gegeben. 1702.
- Brockhusen, Bemerkungen. = Brockhusen, Chr., Pastor zu Uexküll, Bemerkungen zu der Schrift: „Ueber die Verbesserung d. livl. Bauerwohnungen (u. t. t.). Neueres ökon. Repertorium. Bd. III. St. 1. 1815. 30. lpp.
- Bruiningk, Verbesserung. = Bruiningk, K. v. (Flugschrift), Ueber Verbesserung liefländischer Bauerwohnungen von einem liefländischen Gutsbesitzer. 1814. Art: Neueres ökonomisches Repertorium für Livland. 1814, 2. Bd. 3. Stück. 128.—152. lpp.
- Харузинъ, Славянское жилище. = Харузинъ, Ал. Славянское жилище въ сѣверо-западномъ краѣ. Изъ матеріаловъ по исторіи развитія славянскаго жилища. (Виленск. Временникъ) 1907.

- Харузина, Этнографія. = Харузина, В. Этнографія. Вып. II. 1914.
- Харузинъ, Очеркъ. = Харузинъ, Н. Очеркъ исторіи развитія жилищъ у финновъ. Изъ XXIV, XXV кн. Этнографическаго обозрѣнія. 1895.
- Derschau und Keyserling, Beschreibung. = (Derschau und Keyserling), Beschreibung der Provinz Kurland. 1805.
- Dethlefsen, Bauernhäuser. = Dethlefsen, R., Bauernhäuser und Holzkirchen in Ostpreussen. 1911.
- Ederberg, Hiiumaa. = Ederberg, E., Hiiumaa taluehitused. Eesti Rahwa muuseumi Aastaraamat II. 1926. 69. u. t. lpp.
- Ederberg, Taluehiliste. = Ederberg, E., Taluehiliste uurimise Eestis. Eesti Rahwa muuseumi Aastaraamat IV. 1928. 5.—13., 157.—158. lpp.
- Einhorn, Historia lettica. = Einhorn, P., Historia lettica. (Scriptores rerum livonicarum II.) 1648.
- Eisen, Leibeigenschaft. = (Eisen, J. G. von Schwarzenberg). Eines Liefländischen Patrioten Beschreibung der Leibeigenschaft, wie solche in Liefland über die Bauern eingeführet ist (Sammlung Russischer Geschichte IX, 1764).
- Enzeliņš, Atskats. = Enzeliņš, H., Atskats Trikātas novada senatnē.
- Erixon, Skansens kulturgeschichtliche Abteilung. = Erixon, S., Skansens kulturgeschichtliche Abteilung. Führer, 1925.
- Fischer, Liefländisches Landwirtschaftsbuch. = Fischer, J. B. v., Liefländisches Landwirtschaftsbuch zum Druck befördert von J. G. Arndt 1753.
- Grisebach, Das polnische Bauernhaus. = Grisebach, H., Das polnische Bauernhaus. Beiträge zur polnischen Landeskunde. Reihe B. Band 3. 1917.
- Gubertus, Stratagema. = Guberti, Salomonis, weiland Pastor zu Sonsel in Liefland. Stratagema Oeconomicum oder Akker-Student. 1757. (1673.)
- Hagemeister, Drustu walsti. = Hagemeister, A., Mannai mihlai Gattarta- und Jaun-Drustu walsti (u. t. t.) 1852.
- Hagemeister, Siņnas. = Hagemeister, H., Siņnas par Drustu-draudses basnizu, muischahm un semneekeem, kur warr redseht, ka wezzos laikos sche bij un kā taggad irr; 1838.
- Hagemeister, Vorzeit. = Hagemeister, H., Vorzeit und Gegenwart in Hinsicht auf Landbau und Bevölkerung in Livland. 1830.
- Hämäläinen, Keski-suomen. = Hämäläinen, A., Keski-suomen Kansanrakennukset. 1930.
- Heikel, Gebäude. = Heikel, Die Gebäude der Tscheremissen, Mordvinen, Esten und Finnen. Journal de la Société Finno-Ougrienne. IV. 1888.
- Henneberg, Erklärung. = Henneberg, Erklärung der preussischen Wandtafel. 1559.
- Herberstein, Commentatio. = Herberstein, S., Commentatio Rerum Moscovitarum. Antverpiae 1557.
- Hertel, Erfindung. = Hertel, H., Erfindung und Anweisung unverbrennliche Lehm-Strohdächer zu verfertigen, nach bewährter Methode. Neuere ökonomisches Repertorium für Livland, 3. Bd. I. Stück, 1815. 69.—80. lpp.
- Hueck, Darstellung. = (Hueck, V.), Darstellung der landwirthschaftlichen Verhältnisse in Est-Liv- & Curland. Leipzig 1845.

- Huhn, Top.-stat. Beiträge. = Huhn, O., Topographisch-statistische Beiträge. (Manuskripts, VA.)
- Huhn, Versuch. = Huhn, O., Versuch das Leben der Letten und Ehsten zu erhalten. (Manuskripts, VA.) 1800.
- Hupel, Handbuch. = Hupel, A., Oekonomisches Handbuch für Lief- und Ehstländische Gutsherren..., I 1796.
- Hupel, Top. Nachrichten. = Hupel, A., Topographische Nachrichten von Lief- und Ehstland. Riga. I Teil 1774. II Teil 1777. III Teil 1782.
- Instruction. = Instruction der kauffschultzen und willkühr des amptes Insterburg, Königsberg 1604.
- Jannau, Slaverei. = (Jannau, H. J.), Geschichte der Slaverei und Charakter der Bauern in Liv- und Estland. 1786.
- Jaunzemis, Hērvāgena ieraksti. = Jaunzemis, A., Ludviga Hērvāgena neoficiāle ieraksti Gaujienas baznīcas grāmatās 1849—1876. Izglītības ministrijas Mēnešraksts 1931. Nr. 4. 354.—364. lpp.
- Johansen, Siedlung. = Johansen, P., Siedlung und Agrarwesen der Esten im Mittelalter. 1925.
- Kaudzīte, Atmiņas. = Kaudzītes Matīss, Atmiņas no „tautiskā laikmeta“ un viņa lielākiem aizgājušiem darbiniekiem. I, II. 1924.
- Kelch, Liefländische Historia. = Kelch, Chr., Liefländische Historia 1690—1707. 1875.
- Klaustiņš, Skalagrimesons. = Klaustiņš, R., Kā Egils Skalagrimesons braucis vikingos uz Kurzemi. Druva 1914. 51.—56. lpp.
- Klein, Runo. = Klein, E., Runo.
- Kohl, Ostseeprovinzen. = Kohl, J. G., Die deutsch-russischen Ostseeprovinzen I, II. Dresden & Leipzig. 1841.
- Kohl über die Letten. = H. (nezināms autors) Kohl über die Letten. Inland, 1841. Nr. 44.
- Косичъ, О постройкахъ. = Косичъ, М. Н. О постройкахъ Бѣлорусскаго крестьянина Черниговск. губ., Мглинскаго уѣзда и. т. т. Живая старина 1906, Вып. I. 74.—93. lpp.
- Krause, Ein paar Worte. = Krause, Prof., Ein paar Worte über die kleine Schrift: über Verbesserung der livl. Bauerwohnungen. Neuere ökon. Repertorium. Bd. II. St. 4. 1814. 331. lpp.
- Kruse, Urgeschichte. = Kruse, Urgeschichte des esthnischen Volksstammes.
- Kundziņš, Būvniecības tradīcijas. = Kundziņš, P., Mūsu lauku būvniecības tradīcijas. II Latvijas inženieru un tehniķu kongresa darbi 1923. 91.—108. lpp.
- Kundziņš, Saiešanas nami. = Kundziņš, P., Brāļu draudzes saiešanas nami Latvijā. Ilūstrēts Žurnāls 1927. Nr. 1.
- Kundziņš, Senceltnes. = Kundziņš, P., Latviešu senceltnes. Latvijas arhαιoloģija Fr. Baloža redakcijā 1926. 126.—146. lpp.
- Kundziņš, Tanīsa kalna celtnes. = Kundziņš, P., Tanīsa kalnā atraktās celtnes. Pieminekļu valdes Māteriālu krājums. Arhαιoloģijas raksti. IV. sēj. I. daļa. 1928. 45.—50. lpp.
- Lancmanis, Rija kā dzīvoklis. = Lancmanis, Z. un Karlivans, A., Rija kā dzīvoklis. Birkerts, Broka un Lancmanis. Apkārtnes mācības pasniedzējiem, 1930. 51.—55. lpp.

- Lancmanis, Uz siltā mūrīša. = (Lancmanis), Z. L., Uz siltā mūrīša. Birkerts, Broka un Lancmanis. Apkārtnes mācības pasniedzējiem 1930. 86., 87. lpp.
- Lasicus, De diis Samogitarum. = Lasicus, Joh., De diis Samogitarum Caeterorumque Sermatarvm et falsorum Christianorum. Mannhardt, W. Beiträge zur Mythologie der lettischen Völker. Magaz. herausg. v. d. Lett. liter. Gesellsch. XIV, I, 1868. 1869.
- Latvju raksti. = Latvju raksti, R. Zariņa redakcijā.
- Latvju tautas daiņas. = Latvju tautas daiņas. Rediģējis J. Endzelīns. Sakārtojis R. Klaučiņš. I—IX.
- Legzdiņš, Senā klēts, kūts, pirts un rija. = Legzdiņš, Rob., Senā latvju klēts, kūts, pirts un rija. Latvju tautas daiņas. Rediģējis J. Endzelīns, 1928. II, 77.—110. lpp.
- Lentilijs, Curlandiae notabilia. = Lentilijs, Rosins, Curlandiae quaedam notabilia. 1692. A. Tenteļa tulkojumā Latv. ūniv. raksti XI. 1924. 3.—73. lpp.
- Lepner, Litauer. = Lepner, Theodor, Der preussische Litauer. 1744 (1690).
- Lipp, Die Liven. = Lipp, Die Liven. Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft. 1889. 94., 95. lpp.
- Livl. Oek. Societät, Repertorium. = Livländische Oekonomische Societät, Neueres ökonomisches Repertorium für Livland I—IX. 1811—1825.
- Löwis, Tätigkeit der Oekon. Societät. = (Löwis, A.), Ueber die Stiftung und bisherige Tätigkeit der livländischen gemeinnützigen und Oekon. Societät. 1830.
- Löwis, Verbesserung. = (Löwis, A., Flugschrift), Ueber die Verbesserung der livländischen Bauerwohnungen (Versch. Abhandlungen..., die bei der livl. Oekon. Gesellschaft eingereicht sind. I. Dorpat 1814. Neuer. ökon. Repertorium Bd. II, St. 4), 243. u. t. lpp.
- Mahjas Weesis, 1863. g.
- Manninen, Eesti Ingerist. = Manninen, J., Etnograafilisi märkmeid. Eesti Ingerist. Eesti Rahva muuseumi Aastaraamat IV. 1928. 39.—56., 159.—160. lpp.
- Manninen, Setude ehituded. = Manninen, J., Setude ehituded. Eesti Rahva muuseumi Aastaraamat. I 1925. 53.—88., 150.—153. lpp. II 1926. 103.—128., 209.—211. lpp.
- Mazvērsītis, Latvju senā rija. = Mazvērsītis, J., Latvju senā rija un viņas nozīme Rietum-Eiropas lauksaimniecības attīstībā. Referāts Latvijas agronomu biedrības VIII kongresā 1932. g. Rīgā. (Manuskripts.)
- Meitzen, Wanderungen. = Meitzen, Wanderungen, Anbau und Agrarrecht etc. 1895.
- Merkel, Die Letten. = Merkel, G., Die Letten vorzüglich in Liefland. 1800.
- Мѣржинскій, Ромове. = Мѣржинскій, А. Θ. Ромове. Труды X. археол. съѣзда въ Ригѣ. 1896.
- Meyer, Fortids kunst. = Meyer, J., Fortids kunst i Norges bygder. Telemarken I, II, III. 1920.
- MLB. = Māteriāli par Latvijas būvniecību. Latvijas universitātes arhitektūras fakultātes izdevums I—V.
- Mülenbachs, Latviešu vārdnīca. = Mülenbachs, K., Latviešu valodas vārdnīca. Rediģējis, papildinājis un turpinājis J. Endzelīns.

- Müller, Septentrionalische Historien. = Müller, Laurentius, Septentrionalische Historien. 1595.
- Neidenburg, Liefpländischer Landmann. = Neidenburg, J., Liefpländischer Landmann. Riga 1695 (I izd. 1662).
- Новоселов, География Латвии. = Новоселов, Юрий. География Латвии. 1923.
- Olearius, Beschreibung. = Olearius, Adam, Ausführliche Beschreibung der kundbaren Reyse nach Muskow und Persien. Schleszwig 1663.
- Parrot, Rauchstuben. = Parrot, Prof., Ueber Rauchstuben und Aufklärung. Neuere ökon. Repertorium, Bd. II, St. 4. 1814, 297. u. t. lpp.
- Plutte, Katalogs. = Plutte, W., Katalogs Latweeschu etnografiskai isstahdei pa X. arkeologiskā kongresa laiku Rīgā. 1896.
- Praetorius, Preussische Schaubühne, 1680.
- Rigaer Stadtblätter, 1820.
- Rigasches Bautaschenbuch, Herausgegeben vom Architekten-Verein zu Riga, 1915.
- Rosenplänter, Beschreibung. = Rosenplänter, J. H., Beschreibung einer ehstnischen Bauerwohnung. Beiträge zur genaueren Kenntniss der ehstnischen Sprache. Pernau 1818. H. XI.
- Rusovs, Kronika. = Rusovs, Baltazars, Livonijas Kronika. 1584. Tulkojis cand. hist. Ēd. Veispals, 1926.
- Sahmen, Brief an den Herausgeber. = Sahmen, Aus einem Brief an den Herausgeber (Ueber die Verbesserung d. Bauerwohnungen). Neuere ökon. Repertorium Bd. II, St. 4. 1814. 383. u. t. lpp.
- Schlippenbach, Wanderungen. = Schlippenbach, U., Malerische Wanderungen durch Kurland. 1809.
- Schou, Sandvig Collections. = Schou, A., The Sandvig Collections Maihaugen, Lillehammer Norway. 1906.
- Sievers, Bemerkungen. = Sievers, Bemerkungen über die... Abhandlungen: Die Verbesserung der Bauerwohnungen betreffend. Neuere ökon. Repertorium Bd. II St. 4. 1814. 353. u. t. lpp.
- Sievers, Wohlstand der Bauern. = Sievers, J., Ueber den Wohlstand der Bauern 1680—1688. Sitzungsberichte d. Gesellsch. f. Gesch. & Altertumskunde 1876. 26. lpp.
- Синозерскій, Домашній бытъ. = Синозерскій, М. Домашній бытъ крестьянъ Левочской вол., Боровичск. уѣзда, Новгородск. губ. Живая старина 1899, IV. 403.—435. lpp.
- Sirelius, Die primitiven wohnungen. = Sirelius, U. S., Ueber die primitiven wohnungen der finnischen und ob-ugrischen völker. Finnisch-ugrische Forschungen 1907. VII. 55.—128. lpp. XI. 31. u. t. lpp.
- Sirelius, Suomen kultuuria. = Sirelius, U. T., Suomen kansanomaista kultuuria. I, II.
- Skujenieks, Latvija. = Skujenieks, M., Latvija. 1927.
- Smiltenes baznīcas grāmata no 17. gs. sāk. (Smiltenes baznīcas arhīvē).
- Šmidts, Bīlenšteina grāmata. = Šmidts, P., A. Bīlenšteina grāmata: Die Holzbauten der Letten. I Teil. St. Petersburg 1907. Rīg. Latv. Biedr. Zinīb. Kom. rakstu krājumi Nr. 16, 1912. 3.—9. lpp.

- Šmits, Dažādi laikmeti. = Šmits, P., Dažādi laikmeti tautas dziesmās. „Latvieši“, II, 1932. 11.—14. lpp.
- Šmits, Senatnes apstākļi. = Šmits, P., Senatnes dzīves apstākļi pēc mūsu tautas dziesmām. Latvijas arhaioloģija. Fr. Baloža red. 1926. 147.—175. lpp.
- Šmits, Latviešu māja. = Šmits, P., Seno latviešu māja. Etnogr. rakstu krājums 1923. III. 30.—63. lpp.
- Šmits, Valodas liecības. = Šmits, P., Valodas liecības par senajiem baltiem. Latvieši I. 61.—74. lpp.
- Soeder, Tritschuny. = Soeder, H., Das Dorf Tritschuny im litauisch-weissruthenischen Grenzgebiet. 1918.
- Strauss, Reysen. = Strauss, Joh., Denkwürdige Reysen durch Italien, Griechenland, Lifland, Moscau... 1678.
- Suomen kartasto — Atlas of Finland — Atlas over Finland 1925. Nr. 23, 11.
- Švābe, Pagasta vēsture. = Švābe, A., Pagasta vēsture, I daļa, 1926.
- Taube, Keyserling. = Taube, H., Graf Alexander von Keyserling II. 1902.
- Tiesenhausen, Brief an den Herausgeber. = Tiesenhausen, Aus einem Brief an den Herausgeber. Neuere Oekonomisches Repertorium für Livland IV 1816. 86.—89. lpp.
- Tõnson, Saunad Eesti. = Tõnson, H., Saunad Eesti. Eesti Rahwa muuseumi Aastaraamat IV. 1928. 14.—18., 158. lpp.
- Transehe, Bauerburgen. = Transehe, A., Waren die sog. Bauerburgen oder Burgberge Livlands ständig bewohnt oder nicht? Balt. Monatsschrift. 39. Jahrg. 1897. Heft 6. 288.—294. lpp.
- Transehe, Eingeborenen. = Transehe, A., Die Eingeborenen Alt-Livlands im 13. Jahrhundert. Baltische Monatsschrift Bd. 43, Heft 5, 6, 7. 1896.
- Vietinghoff, Verbesserung. = Vietinghoff, E., Ueber die Verbesserung d. Bauerwohnungen. Neuere ökon. Repertorium Bd. III. St. 1. 1815. 3. u. t. lpp.
- Waldmann, Hanaseatische Reise. = Waldmann, F., Eine hanaseatische Muskwiter-Reise im Jahre 1603. Jahresbericht der Felliner litterarischen Gesellschaft für das Jahr 1889. Beilage III, 223.—244. lpp.
- Werner, Runös Bauernkunst. = Werner, H., Runös Bauernkunst. Jahrbuch für bildende Kunst in den Ostseeprovinzen 1909.
- Wiedemann, Kreewinen. = Wiedemann, F. J., Ueber die Nationalität und die Sprache der jetzt ausgestorbenen Kreewinen in Kurland. Memoires de l'academie imperiale des sciences de St. Petersburg. 1871. VI. Serie Tome XVI.
- Zelenin, Russische Volkskunde. = Zelenin, D., Russische (Ostslavische) Volkskunde. 1927.
- Zuckerbecker, Brief an den Herausgeber. = Zuckerbecker, Aus einem Brief an den Herausgeber. Neuere Oekonomisches Repertorium für Livland III, 2. 1815. 183.—187. lpp.

I. Temata robežas un darba pamati.

Latviešu valodā apzīmējums „rija“ aptver vairākus jēdzienus. Plašākā nozīmē par riju sauc ēķu, kurā atrodas telpa ar apsildīšanas ierīci sera žāvēšanai, telpa labības kulšanai un vētišanai, kā arī dažreiz telpa vai telpas salmu un pelavu glabāšanai, saimniecības piederumu pielikšanai un pat dzīvošanai. Šaurākā nozīmē par riju sauc šādā ēkā sera žāvēšanai ierīkoto telpu ar viņas uzbūves elementiem. Beidzot par riju apzīmē arī šās telpas saturu — vienā pāņmieniā izžāvējamo sera daudzumu.

Lietājot šai darbā vārdu „rija“ ne katreiz esmu formāli precīzējis viņa domāto nozīmi. Tādos gadījumos no domu gaitas būs noprotams, par ko ir runa.

Par dzīvojamo riju es šeit saucu rijas ēķu, kurā norisinājusies vai vēl risinās lauku ļaužu ikdienas dzīve.

Esmu centies savākt, pārbaudīt un noskaidrot ziņas un materiālus tādā apmērā, lai varētu spriest par dzīvojamo riju Latvijas valsts robežu apjomā, bet savā būtībā darba centrālā problēma ir latviešu dzīvojamā rija. Domāju, ka arī tā būs pietiekami noskaidrota, jo ārpus Latvijas robežām atrodas tikai latviešu tautasniecīga daļa, bet citu tautu celtniecībā Latvijas robežās dzīvojamai rijai patstāvīgas nozīmes nav.

Šās problēmas pilnīgākai apgaismošanai izrādījās par nepieciešamu iegūt un apstrādāt arī salīdzināmo materiālu no kaimiņu tautu celtniecības. Šis materiāls, sevišķi par Igauniju, ir ļoti plašs un, zīmējoties uz jautājumu par dzīvojamo riju vispār, sola rezultātiem lielāku pilnību, nekā to izdodas panākt, ņemot par sevi tikai Latviju. Tomēr esmu centies atturēties no temata paplašināšanas un piecīšamā minēšanas.

Dzīvojamā rija pieskaitāma pie mūsu tautas celtniecības drūmākām parādībām, kas neiepriecina ar savu tapšanas procesu un nevaldzina ar saviem sasniegumiem. Bet divu iemeslu dēļ esmu ķēries pie jautājumu pētīšanas, kas saistās ar šo ēkas tipu. Līdz šim uzskati par latviešu dzīvojamo riju bija dažādi, domas nenoskaidrotas, uzstādītās hipotezes pretrunīgas. Mana pētījuma mērķis: uz

plašāka māteriāla pamata šo neskaidrību pēc iespējas izklīdināt, no-
teiktāk iztēlot šā ēkas tipa rašanos, attīstību un viņa eksistences
pamatojumu. No otras puses jutos pamudināts piegriezt sevišķu vē-
ribu vēl pastāvošām dzīvojamām rijām Latvijā aiz tā iemesla, ka šis
ēkas tips neatvairāmi izzūd, paņemdam līdz aizmirstībā arī savas
būtības izskaidrojumu. Reti izdodas sastapt viņu vēl pirmatnējā pie-
lietājumā un nepārveidotā formā. Tāpēc man šķita, ka ir pēdējais
laiks reģistrēt, fiksēt un pārbaudīt atlieku lietišķos datus, tos sakopot
un sakārtot.

Kas attiecas uz šā ēkas tipa specifisko uzdevumu lauksaimniecī-
cībā, tad aplūkošu šo pusi tikai tiktālu, cik tā saistās ar ēkas apdzīves
izpratni.

Esmu pie šā darba ķēries kā ar h i t e k t s, cenšamies vis-
pirms no paša objekta smelt atziņas un izlobīt atbildes; gribu sniegt
c e l t n i e c i s k a pētījuma iznākumus. Par sevi saprotams, ka ne-
varēju atstāt neaplūkotos man sasniedzamos vēsturiski-literāriskos
avotus un datus. Bet tos esmu izmantojis galvenā kārtā reģistratīvā
veidā, negribēdams iejaukties vēsturnieka speciālā darbā.

Ziņas un nostāsti, kas iegūti no dzīvojamo riju iemītniekiem vai
šo celtnu iekārtas pazinējiem, izlietāti ar zināmu apdomu, it sevišķi
zīmējoties uz datējumiem.

Ar latviešu tautas celtniecības citām parādībām šai darbā man
vietām bija jārikojas kā ar vispār zināmiem un noskaidrotiem fak-
tiem. Nav noliedzams, ka daži piemēri prasītu īpašu iztēli un sīkākus
paskaidrojumus, bet paliekot nospraustās temata robežās, šai darbā
man no tādiem ekskursiem bija jāatsakās.

Ceru, ka arī šāds šaurāka temata iztirzājums pakalpos latviešu
tautas celtniecības pētniecībai.

II. Rijas un dzīvojamās rijas vispārējā topogrāfija.

Dzīvojamā rija Latvijā, kā celtniecības parādība, viņas rašanās un veidošanās, pašos pamatos var palikt neizprasta, ja nenoskaidro, vai citās vietās, kaut vismaz Latvijai tuvāk stāvošo kaimiņu zemēs, nav novērojami līdzīgi atrisinājumi tautas celtniecībā. Norobežojot šim darbam tematu devu tādu dzīvojamās rijas dēfinīciju, kuŗa izslēdz visus tos iespējamus gadījumus, kur apdzīves un rijas saimniecības funkcijas atrodas pretējās attiecībās, kā tādā dzīvojamā rijā, proti, ja seru kādreiz žāvē dzīvojamā ēkā. Tāpēc dzīvojamās rijas meklējamās tikai tur, kur atrodamas r i j a s vispār.

Īpaša pētījuma uzdevums būtu noskaidrot, kādas tautas kādos apstākļos ķērušās pie apsildāmo ietaišu ierīkošanas nekultas labības kaltēšanai, lai vieglāk atdalītos graudi no vārpām; kur un kad tas noticis un kā pakāpeniski šim nolūkam radušās īpašas celtnes un celtņu tipi, atkarībā no etniskiem, klimatiskiem un saimnieciskiem momentiem. Zīmējoties uz latviešu riju, pirmo soli šai virzienā spēris *M a z v ē r s ī t i s*¹⁾. Šeit aprobežošos ar vispārēja pārskata sniegšanu par rijas izplatību Ziemeļeiropā un to vietu atzīmēšanu, kur rijas noderējušas arī apdzīvei.

Lietuvju apdzīvotos apgabalos rijas dokumentētas jau kopš 16. gs.²⁾. *Hennebergs*³⁾, raksturodams leišu sētu Insterburgas novadā 16. gs. otrā pusē, min viņā vairākas savrup celtas ēkas: melno namu („Schwarzhaus“), kur ēdot, klētis (atsevišķi katrai ģimenei), kur gulēt, pirtis, kur mazgāties; pat katram saimniecības darbam esot sava ēka vai ēciņa; to starpā arī īpaša celtnie labības žāvēšanai un kuļšanai. Kādā rīkojumā, kas tāpat zīmējas uz Insterburgas novadu, 17. gs. sākumā⁴⁾ aizrādīts par uguns briesmām, kas ceļas no rijām, pirtīm un linu kaltēm („Jawygen, pirten und brechstuben“). Sīku rijas („Jauge“) aprakstu sniedz 1680. g. *Pretorijss*⁵⁾, atzīmēdams rijas krāsni, ārdus, suta lodziņu, kā arī blakām esošo piedarbu ar kulu un plašajiem vārtiem vētišanai. Salīdzinot šās riju ēkas ar savas zemes (Polijas) ķieģeļu šķūņiem, autors netieši norāda, ka Polijā tādas riju ietaises bijušas svešas. Līdzīgas ziņas

¹⁾ Mazvērsītis, Latvju senā rija.

²⁾ Bezenberger, Ueber d. litauische Haus.

³⁾ Henneberg, Erklärung.

⁴⁾ Instruction.

⁵⁾ Praetorius, Preussische Schaubühne.

par Mazās Lietavas, agrākās prūšu Lietavas rijām 17. gs. atrodam pie Lepnera⁶⁾). Šeit gan norādīts, ka blakus savam tiešam uzdevumam — labības apstrādāšanai — rijas („Jauge“) noderot arī kā pirtis. Īpaši aprakstīts ceplītis piedarbā, kas esot devis gaismu kulšanas darbā. Bezenbergers⁷⁾ un Meržinskis⁸⁾, izsekodami leišu dzīvojamās un citu ēku attīstībai sākot ar to pirmatnējo attīstības pakāpi, nav atraduši ne mazāko pieturas punktu, ka dzīvoklis varēja būt saistīts ar riju.

Šeit atzīmēto autoru⁹⁾ liecības pietiekami skaidri rāda, ka rijas izpildījušas tīri saimnieciska rakstura uzdevumus. Tikai vietām, zināmā laikā, tās noderēja arī kā pirtis. Apdzīvotas tās, turpretim, nav bijušas.

Tāds stāvoklis Mazajā Lietuvā turpinājies līdz jaunākajiem laikiem. Ziemeļdaļā rijas („jaujas“) vēl 19. gs. beigās atrodamas kā ārpus sētas celtas ēkas (tādu novietni ugunsdrošības dēļ prasījušas arī uzraudzības iestādes). Dienviddaļā tās ar pirts nosaukumu sastopamas tikai ziemeļos no Pilkaļiem¹⁰⁾). Dethlefsens savā 1911. g. izdotajā darbā par Austrumprūsijas zemnieku mājām vēl atzīmē un apraksta rijas, kas sastopamas šās provinces lietuvju apdzīvotos novados kā īpašas saimniecības ēkas, galvenā kārtā, linu kaltēšanai¹¹⁾).

Šādas rijas atdarinājums arī uzcelts brīvdabas mūzejā pie Karalaučiem (Ostpreussisches Heimatmuseum).

Skopākas ir ziņas par citiem Lietavas apvidiem. No Žemaitijas senceltnēm (15. un 16. gs.) literatūrā tēloti kōniski un iegarena plāna slieti vai pīti nami — dzīvokļi. Šīs celtnes, spriežot pēc diezgan sīkiem aprakstiem, nav bijušas dzīvojamās rijas, jo nav nekādu aizrādījumu, ka tās būtu lietātas labības žāvēšanai^{12 13 14)}). Vēl pastāvošo ēku sastāvā šinī apgabalā rijas viscaur sastopamas, un proti, kā tīri

⁶⁾ Lepner, Litauer.

⁷⁾ Bezenberger, Ueber d. litauische Haus.

⁸⁾ Мържинскій, Ромове.

⁹⁾ Citēju autorus, kas minēti 3.—6. un 13. piezīmē, pēc Bezenberger'a un Meržinska darbiem.

¹⁰⁾ Bezenberger, Ueber d. litauische Haus.

¹¹⁾ Dethlefsen, Bauernhäuser, 19., 21. un 23. lpp., 9. attēls 3. tab. un 25. un 26. att. 5. tab.

¹²⁾ Meržinska citētais Dlugošs (15. gs.).

¹³⁾ Herberstein, Commentatio.

¹⁴⁾ Lasicius, De diis Samogitarum.

saimnieciska rakstura ēkas, vietām ar pirts funkcijām. Dzīvokļi turpretim celti un iekārtoti savrup, neatkarīgi no rijas¹⁵⁾.

Par tautas celtniecību baltkrievu apdzīvotā apgabalā atrodami norādījumi vairāku autoru darbos. Sēders¹⁶⁾ sīki uzmērojis un aprakstījis Tričūnu sādžu, 50 km uz dienvidiem no Daugavpils (tā tad tikai ap 30 km no Latvijas robežas). Šai sādžā, kura sastāv no 31 sētas, nav nevienas rijas. Labības apstrādāšanai nozīmētās ēkas sastāv tikai no piedarba un viena vai vairākiem nodalījumiem nekultai labībai. Ietaišu sera žāvēšanai nav. Nav arī nekādu citu iezīmju, kuŗu dēļ šīs celtnes varētu pielīdzināt rijām. Tādā kārtā šeit, saprotams, nevar būt runa par dzīvojamām rijām, arī ne tādos gadījumos, kur šādi piedarbi mazās saimniecībās dažreiz atrodas tiešā sakarā ar dzīvokli: apsildāmām dzīvojamām telpām nav ne vajadzīgā augstuma, ne ierīču sera novietošanai. Šinī novadā, kā redzams, labību kuļ seru iepriekš nežāvējot.

Charūzins, rakstīdams par rijveidīgām ietaisēm Krievijas ziemeļrietumu nomalēs¹⁷⁾, gan aprāda, ka šais apgabalos tās esot ļoti izplatītas, bet attiecoties uz baltkrieviem viņš tās atzīmē tikai baltkrievu apdzīvotā apgabala ziemeļaustrumdaļā: Vitebskas, Smolenskas un Mogiļevas gub. Minskas gub., kā tas redzams no rakstam pievienotiem zīmējumiem, pastāv piedarbi bez žāvētavām (līdzīgi kā Viļņas un Grodņas gub.). Nav nekādu norādījumu, ka baltkrievu rijas būtu tikušas apdzīvotas. Turpretim var atrast piemērus, kur piedarbs un dzīvoklis atrodas vienā celtnē, līdzīgi kā tas konstatēts Tričūnu sādžā. Tādu kombināciju pēc Charūzina domām nevarot uzskatīt par parastu¹⁸⁾, jo pastāvot tieksme piedarbu celt ārpus pašas sētas robežām. Gadījumos, kur piedarbs pievienots dzīvoklim, istaba neesot lietāta kā rija. Tāpēc arī šeit nav radies tāds ēkas tips, kas varētu atgādināt dzīvojamo riju. Ja Zēlēņins¹⁹⁾ atzīmē, ka sera žāvētavas vēl uzglabājušās baltkrievu apdzīvotos purvos un līdz 1900. gadam tās tur gandrīz viscaur bijušas atrodamas, tad šo celtnu rajonu Baltkrievijā vajadzētu vēl mazliet paplašināt uz rietumiem no tiem novadiem, kuŗus min Charūzins.

¹⁵⁾ Personīgi novērojumi 1922. g.

¹⁶⁾ Soeder, Tritschuny.

¹⁷⁾ Харузинъ, Славянское жилище, 91. lpp.

¹⁸⁾ Харузинъ, Славянское жилище, 89. lpp.

¹⁹⁾ Zelenin, Russ. Volkskunde, 45. lpp.

Kosiča aprakstā par baltkrievu zemnieku celtnēm kādā Čerņigovas gub. sādžā²⁰⁾ sīki iztēlota arī īpaša sera žāvējamā ietaise „ovin“.

Poļi pēc Charūzina domām²¹⁾ pazīstot ietaisi sera žāvēšanai, jo apzīmējot tādu, kas krievu valodā saucas „ovin“, ar vārdu „stodola“. Grisebacha darbā par poļu zemnieku māju²²⁾ gan nekādi norādījumi par sera žāvētavām nav atrodami. Kā vienīgās celtnes, kas saistītas ar labības apstrādāšanu, aprakstītas labības glabātuves. Šīs ēkas parasti sastāvot no diviem patstāvīgi uzcirstiem gubeniem, starp kuņiem atrodas neaizbūvēts piedarbs; visas trīs daļas sedz kopējs jumts. Uzbūves princīpa ziņā, pēc Grisebacha domām²³⁾, pastāvot zināma līdzība ar poļu pirmatnējo dzīvojamo ēku, bet laikam gan neesot konstatējams, ka šādi šķūņi izlietāti dzīvokļa vajadzībām. To kōnstrūkcija arī neatbilst siltuma aizturēšanas prasībām, nav arī nekādas siltumu radošas ietaises. Ja poļi, tāpat arī mazkrievi, slovakī, čeči un serbi, kā Charūzins aizrāda²⁴⁾, pazina ierīci, kuņu krievs sauc par „ovin“, tad jāņem vērā, ka tā nav identificējama ar riju. Rija ir mākslīgai sera žāvēšanai celta un ierikota telpa, bet „ovin“ savā pirmatnējā izveidojumā un nozīmē ir tikai tādām uzdevumam kōnstrūēta ierīce, kuņa dažkārt nav nemaz ietverta slēgtā telpā.

Aplūkotie dati norāda, ka pie dienvidrietumu slāviem rija kā īpatnējs ēkas tips nav atrodama. Nav arī nekādu pieturas punktu meklēt sakarus starp dzīvokli un varbūtējām sera žāvēšanas ietaisēm. Tāds sakars runātu arī pretim klimatiskiem apstākļiem.

Spriežot pēc minētā Zeļeņina darba²⁵⁾ un datiem, kas atrodami Charūzinas etnografijā²⁶⁾, līdz rija s veidam attīstītas telpas — žāvētavas visumā svešas arī lielkrieviem. It sevišķi tas attiecas uz Lielkrievijas centrālo un dienviddaļu, kuņā, ciktālu tur vispār piekopj sera žāvēšanu, žāvējamās ietaises atbilst „ovina“ tipam, lai gan

20) Косичъ, О постройкахъ.

21) Харузинъ, Славянское жилище, 95. lpp.

22) Grisebach, D. poln. Bauernhaus, 64., 65. lpp.

23) Grisebach, D. poln. Bauernhaus, 64., 65. lpp.

24) Харузинъ, Славянское жилище, 95. lpp.

25) Zelenin, Russ. Volkskunde.

26) Харузина, Этнографія.

vietām tās sauc arī par rijām (Orlas, Kalugas, Razaņas, Maskavas, Tveras gub.).

Ziemeļkrievijā viscaur lietātas sera žāvētavas²⁷⁾. Bet arī šeit dažkārt šīs ietaises vēl nav iebūvētas cieši norobežotās telpās, kādas ir rijas, vismaz parasti trūkst tām griestu, tādēļ siltums netiek uzkrāts un arī kurināšana vējainā laikā saistīta ar ugunsbriesmām²⁸⁾.

Sinozerskis Novgorodas gub-ā konstatē blakus „ovina“ veida ietaisēm arī pilnīgi attīstītas rijas²⁹⁾. Rijas sastopamas arī vēl tālāk uz vakariem, kā piem. senākā Ingermanlandē³⁰⁾, Oļņecas gub-ā u. c. Plašajā Ziemeļkrievijā tās sajauktā etniskā sastāva dēļ nav viegli noteicams, kādi kuŗai tautai pieskaitāmi sera žāvētavu veidi, kas izplatīti pat līdz Austrumsibirijai. Sera žāvējamā ietaise pie krieviem šeit citētajos darbos nekur nav minēta sakarā ar dzīvojamo ēku vai apdzīvi vispār. Arī no tehniskā viedokļa skaidri redzams, ka raksturotā stāvoklī to nevarēja apdzīvei izlietāt.

Vērojams, ka ap Volgas un Kamas sateku un tālāk uz austrumiem dzīvojošām somu tautām pienākas svarīga loma šo žāvējamā ietaišu veidošanā un izplatīšanā. To apstiprina Heikela pētījumi šai jautājumā³¹⁾, un arī valodniecības dati, uz kuŗu pamata tagad pieņem, ka vārds „rija“ cēlies no somu valodas³²⁾, kamēr agrāk pastāvēja arī citas domas³³⁻³⁴⁾. Ziņas par rijveidīgām celtnēm pie somu tautām bij. Krievijas teritorijā atrodamas arī vēl pie Meicena³⁵⁾ un Blōmsteta un Suksdorfa³⁶⁾. Salīdzinot šo autoru sakopotos māteriālus, rodas sekojoša aina. Pievolgas somi sera žāvēšanai lietājuši vairākas savā kōnstrūkcijā atšķirīgas ietaises. Vienkāršākais paņēmiens bija: sasliet kārtis virs ugunskura vai krāsns, kas atradās bedrē, un ap kārtīm salikt labības kūlīšus. Tāda ierīce atgādina zārdu ar slieta namiņa kōnstrūkciju. Otrs žāvētavas veids — jau agrāk minētais „ovins“, cirtnis bez ciešiem griestiem, uzcelts virs

²⁷⁾ Zelenin, Russ. Volkskunde, 45. lpp.

²⁸⁾ Харузина, Этнография, 209. lpp.

²⁹⁾ Синозерский, Домашний бытъ.

³⁰⁾ Kelch, Lief. Historia, 264. lpp.

³¹⁾ Heikel, Gebäude, 109. lpp.

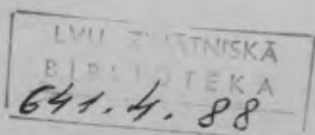
³²⁾ Mūlenbachs, Latviešu vārdnīca, 523. lpp.

³³⁾ Ahlquist, Kulturwörter.

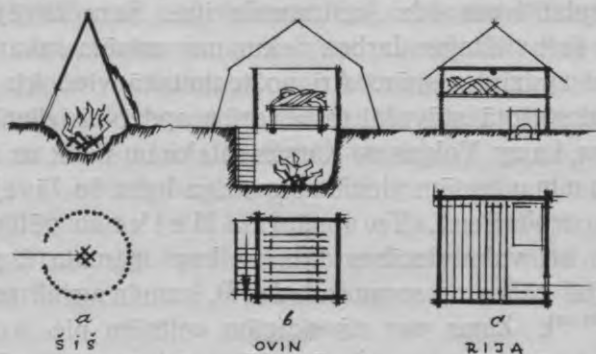
³⁴⁾ Bielenstein, Holzbauten, 106. lpp.

³⁵⁾ Meitzen, Wanderungen, 203. lpp.

³⁶⁾ Blomstedt und Sucksdorff, Karelische Gebäude.

bedres, kurā atrodas ugunskurs vai krāsns. Seru novieto uz ārdiem, bet lai to izsargātu no liesmas un dzirkstelēm, virs bedres iebūvēta grīda ar spraugām sānos. Trešais žāvētavas tips — rija parastā nozīmē: pilnīgi slēgta telpa ar krāsni un sānos novietotiem ārdiem sera sakraušanai (1. att.). Zīmējoties uz rijas apvienošanu ar dzīvokli, Heikels aizrāda³⁷⁾, ka pie Pievolgas somiem laikam kādreiz istaba izmantota sera žāvēšanai, jo uz to norādot istabā sastopamie ārdi. Sirēlijs turpretim apšaubā domu, ka pie austrumsomiem viena celtne vienā laikā būtu kalpojusi kā rija un kā dzīvoklis³⁸⁾. No pārējiem Krievijas teritorijā dzīvojošiem somiem, kā Bilenšteins domā³⁹⁾, voti apdzīvojuši savas rijas. Kareļi, par kuŗu celtniecību šeit

1. att. Schēmatisks attēls Pievolgas somu sera žāvētavam. (Sk. Heikel).

atzīmētā Blomsteta un Sucksdorfa darbā atrodamas diezgan sīkas ziņas, cēlušī rijas. Bet maz attīstītas zemkopības dēļ šai ēkai nav bijusi sevišķa nozīme. Dažām saimniecībām tās nemaz nav bijis, tādā gadījumā riju lietājuši kopīgi. Saprotams, ka šāda rija apdzīvēti nederēja. Visumā kareļu rijas veids ļoti pirmatnējs, un tas maz atšķiras no pārējo apsildāmo ēku pirmveidiem: „pirtti“ — (tagad vientelpas dzīvoklis) un „sauna“ — (pirts). Tāpēc varētu būt, ka tādā attīstības pakāpē atrazdamās viena celtne izpildījusi vairākas funkcijas un bijusi vienā laikā ir dzīvoklis, ir rija, ir pirts. Šis jautājums, kā paši autori atzīmē minētajā darbā⁴⁰⁾, tomēr nav noskaidrots. Kā

³⁷⁾ Heikel, Gebäude.

³⁸⁾ Sirelius, D. primitiven wohnungen, 112. lpp.

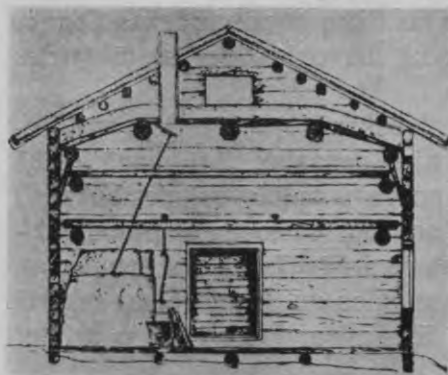
³⁹⁾ Bilenstein, Holzbauten, 106. lpp.

⁴⁰⁾ Blomstedt und Sucksdorff, Karelische Gebäude, 107. lpp.

ūniks minēts tikai nostāsts, ka kādu vecu „pirtti“ izlietājuši rijas vietā, jo tādas attiecīgai saimniecībai nav bijis.

Somijā rijas sastopamas viscaur. Somu ģeogrāfiskās biedrības izdotajā atlantā⁴¹⁾ ievietota kartogramma, kurā parādīts, cik tālu izplatītas rijas bez piedarba un ar piedarbu. Par apdzīvotām rijām Somijā Heikels izsakās ļoti skeptiski⁴²⁾, nosaucot dzīvokļa apvienošanu ar riju par „Estonitāt“, un atzīmē, ka arī Kalevalā šai virzienā nav nekādu norādījumu. Pārlūkodams 1929. gadā Somijas Nacionālā muzeja materiālus par tautas celtnēm, esmu atradis tikai dažus vispārīga rakstura aizrādījumus, ka Vuotoniemi un Ilomanti novadā

2. att. Dzīvojamā rija Somija (Hämäläinen).

3. att. Dzīvojamā rija Zviedrijā, tagad Skansenā (Erixon).

(Karelijā) rija („riiji“) arī dažkārt bijusi primitīvs vientelpas dzīvoklis („pirtti“) un ka arī Hēmes apg.-ā (Tavastlandē) vienā otrā gadījumā dzīvojuši rijās. Sirēlijs savā darbā par somu tautisko kultūru aizrāda, ka Tavastlandē, Satakuntā un Savolaksā ap 1600. g., kā liekas, dzīvojuši rijās⁴³⁾. Personīgā sarunā 1929. gadā autors man izteicās, ka dzīvošana rijās Somijā iedomājama tikai kā izņēmums, ļoti nabadzīgos vai pārejas laika apstākļos⁴⁴⁾ (2. att.). Tādā veidā būs arī izprotama parādība, ka somi, kas kolonizējuši dažus Zviedrijas novadus, jaunajās dzīves vietās cēlušī rijas, kurās dzīvojuši, izlietā-

⁴¹⁾ Suomen Kartasto, Nr. 23, 11.

⁴²⁾ Heikel, Gebäude, 207. lpp. 1. piez.

⁴³⁾ Sirelius, Suomen kultuuria II, 171., 172. lpp.

⁴⁴⁾ Sal. arī Hämäläinen, Keski-suomen, 340. lpp.

dami tās pat kā pirtis. Eriks ons domā, ka ieceļotāji nākuši no Hēmes apgabala, un pieskaita 17. gs.-am tādu viņu celto riju, kas tagad atrodas Skansena brīvdabas mūzejā (3., 157., 158. att.)⁴⁵⁾.

Par rijām Zviedrijā literātūrā maz kas minēts. Skansena vadītājs Dr. E. Kleins 1923. g. man rakstītā vēstulē izteicās, ka paņēmiens žāvēt seru pirms kulšanas zviedru zemniekiem esot svešs. Rijas sastopamas muižās, un varot būt, ka muižnieki ar šīm ietaisēm iepazinušies 17. un 18. gs. Somijā vai Baltijas zemēs, kurās viņiem toreiz bija savi īpašumi, un no turienes šo ierīci pārņēmuši. Zemnieku sētās rijas atrodot tikai tur, kur dzīvojuši vai vēl dzīvo somi: Vermlandē, Dalarnē un Helsinglandē, kā arī Ziemeļzviedrijā — Norrbotenē. Beidzamajā novadā tās maz atšķiroties no rijām otrpus robežas Somijā, un tāpēc tās arī gadījumā izlietājot kā dzīvokļus, bet pastāvīgi tas nekur nenotiekot.

Norveģijā, spriežot pēc brīvdabas mūzejos, pie Oslo un Lillehammerā, savāktiem materiāliem, rijas nepazīst. Arī manā rīcībā esošos literāriskos izdevumos par norveģu tautas celtniecību^{46 47 48)} nav aizrādījumu par tādām. Dažos novados sastopamas graudu kaltes, kas ierīkotas pirtīs⁴⁹⁾, bet ietaises sera žāvēšanai nav atrodamas. Acīm redzot, turienes klimatiskos apstākļos un saimniecības iekārtā tāda procedūra ir lieka. Tas pats jāsaka par Dāniju, jo arī tur rijas nav sastopamas.

Vācijā tagadējā teritorijā rijas gan arī nebūs konstatējamās. Tie nedaudzie piemēri, kas minēti plašajā izdevumā par vācu zemnieku mājām⁵⁰⁾, attiecas uz lietuvju apdzīvotiem apgabaliem, kas ietverti šās nodaļas pārskatā par Lietuvu, un tagad pa lielāku daļu arī faktiski pievienoti Lietavas valstij. Garām ejot īpaši jāaizrāda uz Vestfāles novada zemnieku māju, jo to nāksies pieminēt sakarā ar jautājumu par lauku celtniecības veidu, kāds Latvijā ienākušajiem vāciešiem varēja būt parastais, jo kā zināms ienācēju liela daļa bija cēlusies minētajā apgabalā. Vestfāles zemnieku māja stāv tuvu lejasakšu mājas tipam⁵¹⁾, kurā zem kopēja jumta apvienotas kā dzīvo-

⁴⁵⁾ Erixon, Skansens kulturgesch. Abteilung, 103. lpp.

⁴⁶⁾ Aall, Norske bygder.

⁴⁷⁾ Meyer, Fortids kunst.

⁴⁸⁾ Schou, Sandwig Collections.

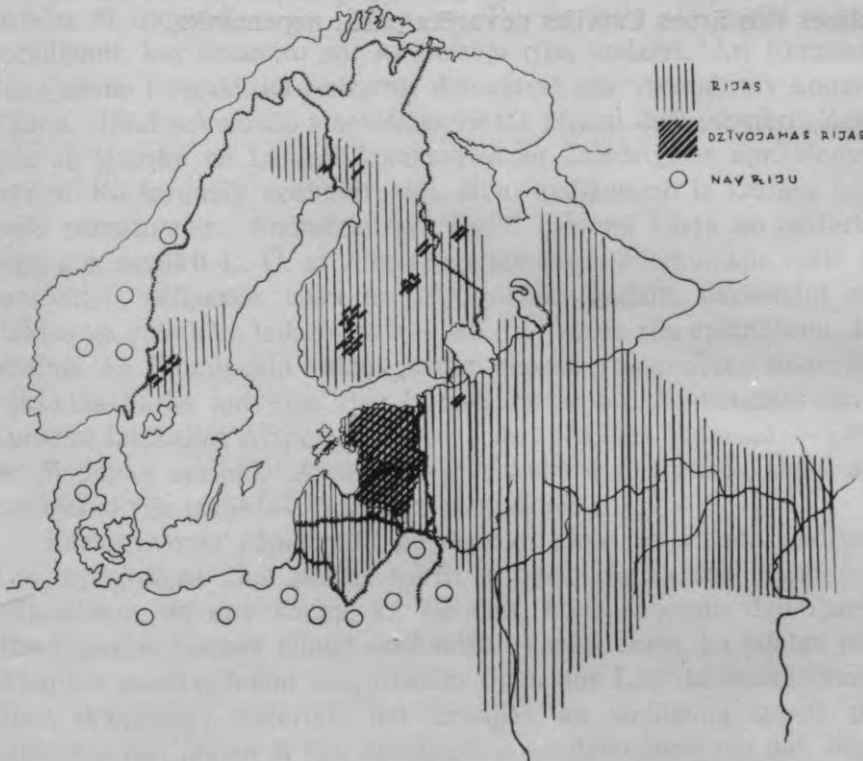
⁴⁹⁾ Aall, Norske bygder. Vest Agder, 53. lpp.

⁵⁰⁾ Bauernhaus in Deutschland.

⁵¹⁾ Bauernhaus in Deutschland, 63. lpp.

jamās, tā saimniecības telpas, arī tās, kas vajadzīgas labības apstrādāšanai. Bet arī šeit iztiek bez rijas, ierīkoti tikai klons labības kulināšanai un gubeņi sera, resp. salmu glabāšanai.

Vēl atliek minēt Latvijas kaimiņzemi Igauniju, kurā, kā vēlāk nāks redzams, dzīvojamās rijas jautājums visciešākā kārtā saistās ar šo parādību Latvijā. Šeit tikai atzīmēju, ka rijas atrodamas

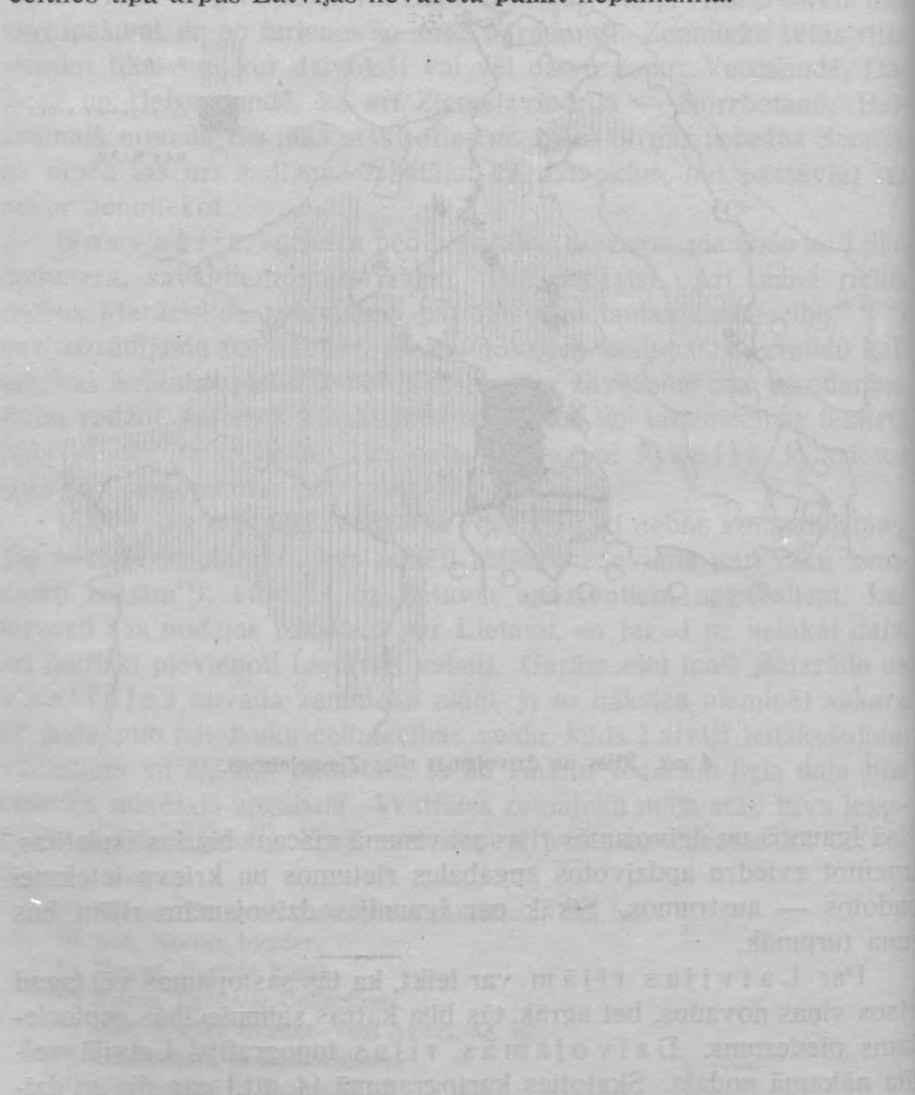

4. att. Rijas un dzīvojamās rijas Ziemeļeiropā.

visā Igaunijā un dzīvojamās rijas arī visumā viscaur bijušas izplatītas, izņemot zviedru apdzīvotos apgabalus rietumos un krievu ietekmei padotos — austrumos. Sīkāk par Igaunijas dzīvojamām rijām būs runa turpmāk.

Par Latvijas rijām var teikt, ka tās sastopamas vēl tagad visos viņas novados, bet agrāk tās bija katras saimniecības nepieciešams piederums. Dzīvojamās rijas topografijai Latvijā veltīta nākamā nodaļa. Skatoties kartogrammā (4. att.) par riju un dzī-

vojamo riju izplatību Ziemeļeiropā (kartogramma sastādīta no šeit aplūkotiem datiem) redzams, ka iegūtas ziņas netiek vien par visiem tiem apgabaliem, kas Latvijai atrodas tieši kaimiņos, bet arī par dažiem attālākiem novadiem, kas plašākā lokā aptver Latviju. Šis loks ir slēgts, un tāpēc domāju, ka pieskaroties turpmākās nodaļās jautājumiem par svešas celtniecības ietekmēm dzīvojamai rijai rodoties Latvijā, būs dotas pietiekamas garantijas, ka kāda ietekme no šāda celtnes tipa ārpus Latvijas nevarētu palikt nepamanīta.

III. Latvijas dzīvojamās rijas apraksts.

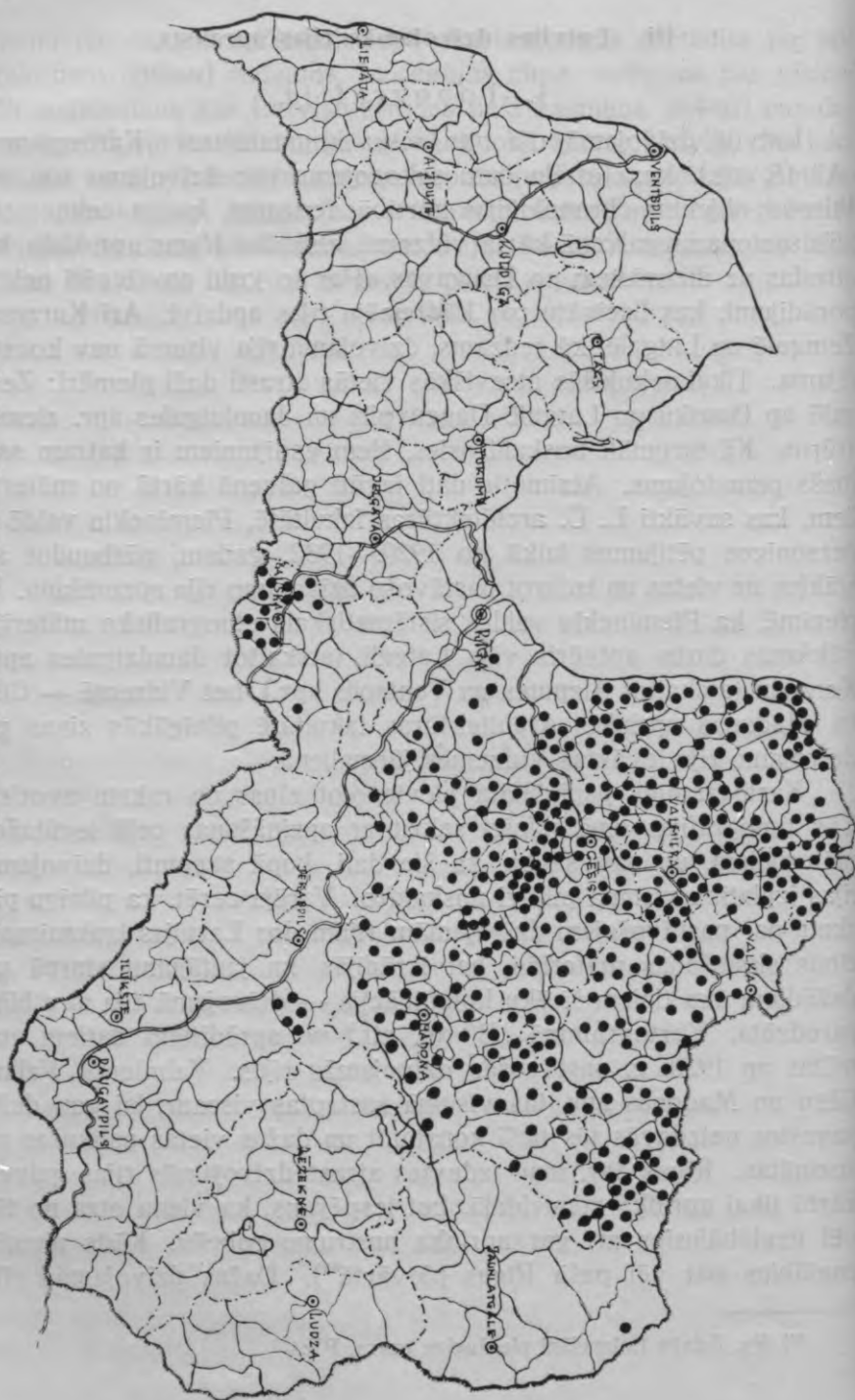
1. Topogrāfija.

Latvijā dzīvojamā rija nav visur konstatējama. Kartogrammā „A“ (5. att.), kura attēlo datu sakopojumu par dzīvojamo riju, nešķirojot objektus chronoloģijas kārtībā, redzams, ka šis celtnes tips bijis sastopams galvenā kārtā Vidzemē, atskaitot Rīgas apr. daļu, kas atrodas uz dienvidiem no Daugavas. Par šo joslu nav iegūti nekādi norādījumi, kas liecinātu par kādreizēju rijas apdzīvi. Arī Kurzemē, Zemgalē un Latgalē, kā redzams, dzīvojamā rija visumā nav konstatējama. Tikai sekojošās atsevišķās vietās atrasti dažī piemēri: Zemgalē ap Bausku un Latgalē Daugavpils un Jaunlatgales apr. ziemeļstūros. Kā turpmāk noskaidrosies, šiem gadījumiem ir katram savs īpašs pamatojums. Atzīmētie dati iegūti galvenā kārtā no materiāliem, kas savākti L. Ū. arhitektūras fakultātē, Pieminekļu valdē un personīgos pētījumos laikā no 1920.—1932. gadam, pārbaudot apstākļus uz vietas un izdarot pastāvošo dzīvojamo riju apzināšanu. Jāpiezīmē, ka Pieminekļu valdes sistematiskais etnografisko materiālu vākšanas darbs aptvēris visu Latgali (atskaitot Jaunlatgales apr.), Kurzemi (atskaitot Aizputes un Ventspils apr.), bet Vidzemē — Cēsu un Madonas apriņķi. Arhitektūras fakultātē pilnīgākās ziņas par dzīvojamo riju ievāktas Vidzemes jūrmalienā.

Kartogramma papildināta pievienojot ziņas no rakstu avotiem. Tās topogrāfijas ziņā pilnīgi sakrīt ar apzināšanas ceļā iegūtajiem materiāliem, un nav šaubu, ka šie dati, kopā saņemti, dzīvojamās rijas izplatību visumā pilnīgi noskaidro. Varēja cerēt, ka pilnīgu pārskatu par pastāvošajām dzīvojamām rijām dos Latvijas lauksaimniecības skaitīšanas materiāli, bet izrādījās, ka jautājumu starpā par dažādiem ēku tipiēm šī ēku kombinācija — dzīvojamā rija nav bijusi paredzēta. Kartogrammā „B“ (6. att.) no aprādītiem datiem atzīmētas ap 1920. g. pastāvošās dzīvojamās rijas. Valmieras, Valkas, Cēsu un Madonas apr. tās visumā sastaptas viscaur, lai gan dažos pagastos neizdevās tās tieši konstatēt un dažas vietas palikušas neapzinātas. Rīgas apr. man izdevies atrast dzīvojamās rijas galvenā kārtā tikai apriņķa ziemeļdaļā, bet iespējams, ka viena otra no tām vēl uzglabājusies arī gar apriņķa austrumu robežu. Kāds piemērs paglābies pat vēl pašā Rīgas pievārtē⁵²⁾. Dažas dzīvojamās rijas

⁵²⁾ Rg. Ādažu Lejmašāni pie Juglas ezera, PV.

5. att. Datu sakopojums par dzīvotajām rījām. Kartogramma A.

atlikušās šai laikā arī vēl Bauskas un Daugavpils apr., vietās, kas atzīmētas kartogrammā „A“. Īpaši aplūkojot novadus, kuŗos dzīvojamās rijas sastaptas samērā lielākā skaitā, redzams, ka izceļas: jūrmaliēna no Rozēnu un Ainažu pagasta līdz Krimuldas pagasta robežām pie Gaujas; Cēsu apr. josla no Drabešu pagasta līdz Vecpiebalgai; Valmieras apr. apvidus uz ziemeļaustrumiem no Valmieras un Valkas apr. austrumu daļa.

6. att. Dzīvojamās rijas ap 1920. gadu.
Kartogramma B.

Kartogramma „C“ (7. att.) attēlo dzīvojamo riju izplatību 19. gs. sākumā. Tā sastādīta pēc Hūna⁵³⁾ sakopotiem datiem, kas savākti starp 1800. un 1820. gadu. Kartogrammu sastādot ņemtas vērā arī ziņas no citiem literāriskiem avotiem un atzīmēti vēl pastāvošie tā laika pieminekļi. Tanī ievietoti arī Hūna un citu autoru dati par 19. gs. sākuma savrupistabām dzīvojamo riju apvidos, lai parādītu šo divu dzīvokļu tipu samēru. Latgalē, Kurzemē un Zemgalē, kur istabas bija nōrmālais dzīvokļu veids, tās nav atzīmētas. Kartogramma rāda, ka toreiz tagadējā Vidzemē pilnīgi šķirti no rijas dzīvoja tikai Daugavas kreisajā krastā un Rīgai tuvākajos pagastos uz ziemeļiem

⁵³⁾ Huhn, Top.-stat. Beiträge, Rigascher, Wendischer und Wenden-Walkscher Kreis.

no Daugavas, bet pārējā Vidzemē savrupistabas sastopamas samērā reti. No Zemgales un Kurzemes Hūna dati zemnieku dzīvokļu ziņā nepilnīgi, bet kur par tiem ir runa, izriet, ka pastāvējušas atsevišķas dzīvojamās ēkas. Tas pats sakāms par Daugavpils un Ilūkstes apr., kuŗos latviešu dzīvokļi tēloti kā nabadzīgas dūmenīcas, tomēr par to apvienošanu ar riju nav runa⁵⁴). No pārējiem Latgales apriņķiem pie Hūna ziņu par zemnieku mājām nav.

Hūna statistiku pastiprina un papildina laba tiesa citu literārisku māteriālu. Ka Kurzemē un Zemgalē 19. gs. sākumā dzīvojamās rijas nav bijušas sastopamas, skaidri redzams Derschau-Keiserlinga⁵⁵), Beka⁵⁶) un Šlipenbacha⁵⁷) darbos (izņēmuma stāvokli atrodas daži pagasti ap Bausku, uz ko jau agrāk norādīts), bet dzīvojamo riju lielo pārsvaru Vidzemē par istabām apliecina īsti plaša literātūra, kas tai laikā bija radusies sakarā ar jautājumu par zemnieku dzīvokļu uzlabošanu. Minēšu sekojošus autorus, kas pieskārušies šim tematam: Merķeli⁵⁸), Brīningku⁵⁹), Krauzi⁶⁰), Zīversu⁶¹), Parrotu⁶²), Levīsu⁶³), Zāmenu⁶⁴), Fītinghofu⁶⁵), Cukerbekeru⁶⁶), Brokhūzenu⁶⁷), Tīzenhauzenu⁶⁸), Hāgemeisteru⁶⁹).

Zīmējoties uz Latgali, par kuŗas apbūves veidu 19. gs. sākumā manā rīcībā literārisku avotu ļoti maz, ziņas sniedz pastāvošie vecākie būvju pieminekļi, par kuŗiem Pieminekļu valdē savākti plaši māteriāli. Tie rāda, ka uz šo laiku attiecināmās dzīvojamās rijas pastāvējušas pa retai tikai Vidzemes robežu tuvumā (Daugavpils apr.

⁵⁴) Huhn, Top.-stat. Beiträge, Selburgscher Kreis.

⁵⁵) Derschau-Keiserling, Beschreibung.

⁵⁶) Beck, Sparöfen.

⁵⁷) Schlippenbach, Wanderungen.

⁵⁸) Merkel, Die Letten.

⁵⁹) Bruiningk, Verbesserung.

⁶⁰) Krause, Ein paar Worte.

⁶¹) Sievers, Bemerkungen.

⁶²) Parrot, Rauchstuben.

⁶³) Löwis, Verbesserung.

⁶⁴) Sahmen, Brief a. d. Herausgeber.

⁶⁵) Vietinghoff, Verbesserung.

⁶⁶) Zuckerbecker, Brief a. d. Herausgeber.

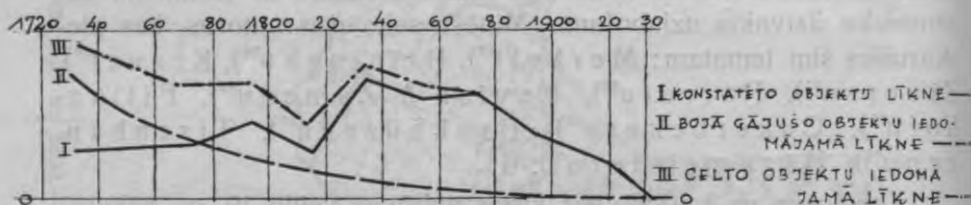
⁶⁷) Brockhusen, Bemerkungen.

⁶⁸) Tiesenhausen, Brief a. d. Herausgeber.

⁶⁹) Hagemester, Sippas.

ziemeļu daļā). Salīdzinot abas kartogrammas (6. un 7. att.) redzams, ka apvidos, kur priekš 100 gadiem dzīvojuši rijas ēkās, vēl tagad ar maz izņēmumiem atrodamas šāda apbūves veida atliekas. Citos apvidos pa to laiku dzīvojamās rijas klāt nav radušās. Pastāvošo dzīvojamo riju starpā, par kuŗām bija iespējams iegūt pietiekamas chronoloģiskas ziņas (pārbaudīti apm. 140 objekti), 37% pastāvējušas jau ap 1800. g., pārējās 63% radušās pēc tam. Diagrammā (8. att.) redzam, ka no 1800.—1820. g. celts samērā niecīgs dzīvojamo riju skaits; tad tas spēji ceļas un noturas maksimā līdz 1880. g., kad klāt radušos dzīvojamo riju skaits atkal iet mazumā.

Grūtāk nākas iegūt drošus topografiskus un statistiskus materiālus par 18. gadsimta dzīvojamo riju. Pārbaudot esošos tā laikmeta pieminekļus, noskaidrojas, ka celšanas datu kārtībā tie sadalās diez-

8. att. Dzīvojamo riju rašanās no 1720. līdz 1930. gadam.

gan vienmērīgi pa visu gadsimtu, bet ņemot vērā, ka vecākās celtnes, bez šaubām, uzglabājušās mazākā skaitā kā jaunākās, jāpieņem, ka 18. gs. sākumā dzīvojamās rijas radušās vairāk nekā beigās. (Grāfiski šo parādību attēlojot varētu rasties 8. zīm. likne III, pieskaitot iedomātai bojā gājušo dzīvojamo riju liknei II reģistrēto objektu līkni I.) Topografijas ziņā dzīvojamo riju apzinātie piemēri 18. gs. pirmajā pusē neaizņem citus apgabalus, kuŗos tādi nebūtu jau atrodami 19. gs. sākumā. Drīzāk varētu teikt, ka izplatības robežas 18. gs. pirmajā pusē pat šaurākas. Tā piem. Daugavpils apr. ziemēdālā (Vīpes pag.) dzīvojamās rijas rodas tikai 18. gs. beigās. Literāriskās liecības par šā gadsimta apbūvi arī nesniedz vairs to, ko izdevās iegūt 19. gadsimtam. Sastopami galvenā kārtā tikai vispārīgi raksturojumi, bet uz noteiktām vietām attiecināmu pilnīgāku datu nav daudz. Visumā arī šie materiāli saskan ar būvju analīzes ceļā iegūtajiem (9. att.). Kurzemē un Zemgalē autori nemin dzīvojamās rijas, bet viscaur apraksta atsevišķas dzīvojamās ēkas, bet Vidzemē kā

dominējoša parādība tēlota dzīve dzīvojamās rijās. Šādus norādījumus sniedz 18. gs. beigu izdevumi (Kosmopolitische Wanderungen, Hupels⁷⁰), Fišers⁷¹), Bekers^{72 73}).

Par 18. gs. sākumu, turpretim, dažos dokumentos, kas attiecas uz Ziemeļu kara laiku, atrodami norādījumi, ka apbūves veids arī Vidzemes lauku sētās bijis savādāks: minēts liels skaits savrupēku, to starpā arī atsevišķas rijas un atsevišķas dzīvojamās ēkas. Plašāš un vērtīgas ziņas sniedz Smiltenes baznīcas chronika par krievu

9. att. Dzīvojamās rijas no 1700.—1750. gadam.
Kartogramma D.

kaŗaspēka 1702. gadā Smiltenes draudzē nodedzinātām ēkām. Vārdā minētas kādas 150 saimniecības. Nekur nav tiešu vai netiešu norādījumu uz dzīvojamām rijām tur minēto ēku starpā, kas būtu tikušas nodedzinātas vai palikušas neaizkartas. Bet vairākos gadījumos noteikti min mājās atsevišķi riju un dzīvojamo ēku („Stube“, „Wohnhaus“, „Wohnstube“).

⁷⁰) Hupel, Top. Nachrichten.

⁷¹) Fischer, Lief. Landwirtschaftsbuch.

⁷²) Becker, naturam.

⁷³) Becker, administrationem.

Pēc notikušiem postījumiem, turpretim, dzīvojamo riju skaits būs spēji pieaudzis, jo piem. Āraišu draudzē 1708. g. pat „mācītājs apmetās vecā rijā, kas vienīgā bija palikusi pāri“⁷⁴).

Ziņas par 17. un agrāko gadsimtu dzīvojamām rijām ir gaužam trūcīgas. Iegūt tās no pašiem objektiem izdodas tikai retos gadījumos: ja kādi no tiem arī būtu pārdzīvojuši postošo Ziemeļu karu, tad sekojošo laiku apstākļos parasti nevarēja celtnes tā kopt, lai tām nodrošinātu pastāvēšanu uz vairāk par 200 gadiem. Literāriskie un archīvalie avoti gan arī vēl par šiem laikiem sniedz ziņas, kas raksturo dzīvokļu veidus, bet tās nav tik plašas, lai varētu gūt pārskatu par visu Latvijas teritoriju. Zīmējoties uz Kurzemi un Zemgali svarīgas ir divu autoru liecības, Lentīlija⁷⁵) un Branta⁷⁶). Abi apraksta no rijas neatkarīgus dzīvokļus un atsevišķas rijas, tikai pēdējais piezīmē, ka Kurzemes zemnieki labību žāvējot dažreiz gan arī savās dūmu istabās⁷⁷). Vidzemnieku dzīvokļus, turpretim, tas pats Brants tēlo kā rijas, kuŗās dzīvo, lai gan viņš piemetina, ka daži arī esot īpašas ēkas sera žāvēšanai⁷⁸). Jāatzīmē, ka Lentīlijs, domājams, tēlo Dobeles apkārtnē ap 1680. g. gūtos iespaidus, bet Branta 1673. g. ceļojuma maršruts bija: Rucava—Skrunda—Dobeles—Jelgava—Rīga—Valmiera—Neihauze—Krievija. Citu tā laika autoru ziņas, par kuŗām būs runa turpmāk, nav tik precīzas un skaidras, lai uz tām tieši varētu atbalstīt drošus secinājumus par dzīvokļu veidu. Bieži minētas un pat aprakstītas rijas — labības žāvētavas un pirtis, bet ar „Kiffe“, „Kathe“ un „Hütte“ apzīmētās dzīvojamās ēkas atstātas bez tuvākiem paskaidrojumiem. Švābe savā „Pagasta vēsturē“ attiecina apzīmējumu „kambarnieks“, kas sastopams 16. un 17. gs. senrakstos, uz piemītņiem, kas mitinājušies it kā rijai piebūvētā kambarī⁷⁹). Šāds tulkojums, kā turpmāk noskaidrosies, nav diezgan pamatots, un šīs ziņas nevaru droši pievienot datiem par dzīvojamām rijām un tām piebūvētiem kambariem. Šinī pašā darbā atrodams izvilksimā kāds senraksts no 1679. g., kuŗā, sakarā ar zemes

⁷⁴) Baerents, Ahraischu basniza.

⁷⁵) Lentīlijs, Curlandiae notabilia.

⁷⁶) Brand, Reysen.

⁷⁷) Brand, Reysen, 77. lpp., „Dieses trucknen geschicht auch wohl zuweilen in ihren Rauchstuben über dem Ofen“.

⁷⁸) Brand, Reysen, 136. lpp., „wiewohl auch etliche eine besondere dazu verordnete hütte halten“.

⁷⁹) Švābe, Pagasta vēsture, 130. lpp.

dališanu kādās Vk. Vijciema pag. mājās, figurē divu brāļu „ērbergi“ un trešā brāļa rija⁸⁰). Kādā 16. gs. pirmās puses dokumentā, līgumā ar Mazstraupes muižu par kāda zemes gabala iznomāšanu⁸¹), min atsevišķi istabu, sētu (Hof), dārzu un riju. 1688. g. Āraišu mācītāja zemē atradusies veca rija ar 4 kambaļiem galā⁸²). Šī celtnē gan pie-skaitāma tā laika muižu apbūvei, ne zemnieku sētai. Uz šo skopo datu pamata var tikai atzīt, ka 17. gs. iespējams vēl atrast dažus pierādījumus dzīvojamās rijas eksistencei, bet pastāvējuši arī savrup-dzīvokļi (sk. kartogrammu 10. att.).

10. att. Dzīvojamās rijas priekš 1700. gada.
Kartogramma E.

16. gs. un vecākos senrakstos nekur neesmu atradis aizrādīju-mus par dzīvojamo riju, sastopami tikai patstāvīgu riju un dzīvokļu apzīmējumi. (Rija dokumentēta kopš 1240. g.⁸³) Beidzot arī chronistu ziņās nav nekāda apstiprinājuma par dzīvojamās rijas pastāvēšanu pie latviešiem. Detalizēts kuršu sētas tēlojums atrodams Skalagrimesona eposā⁸⁴). Uzskatot šo aprakstu par kaut cik saska-nīgu ar apbūves veidu Kurzemes piekrastē ap 11. gs., jāpieņem, ka

⁸⁰) Švābe, Pagasta vēsture, 289. lpp.

⁸¹) Rigaer Stadtblätter 1820 Nr. 31, 189.—190. lpp.

⁸²) Baerents, Ahraischu basniza, 32. lpp.

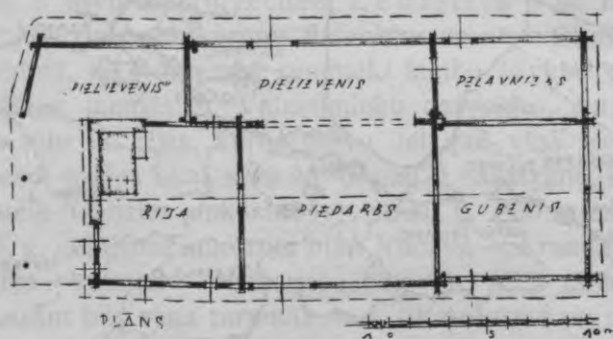
⁸³) Švābe, Pagasta vēsture, 172. lpp.

⁸⁴) Klaustiņš, Skalagrimesons.

atsevišķām vajadzībām pastāvēja atsevišķas patstāvīgas celtnes. Dzīve rijā vai pie rijas tādos apstākļos grūti iedomājama. Visvecākā liecība (ap 320. g. pr. Kr.) par lauksaimniecības vajadzībām celtām rijām pie baltu tautām varētu būt grieķa Piteja atzīme, ka ostioni labību kuļot lielās ēkās, kur to savedot, lai tā lietū neizmirktu⁸⁵).

2. Dzīvojamo riju tipi.

Piegriežoties šo celtnu iekārtas formālajiem atrisinājumiem, jāpatur vērā, ka tās domātas divu pamatfunkciju izpildīšanai: siera žāvēšanai un dzīvošanai.

11. att. Cs. Lizuma Kolangī. PV.

Visprimitīvākais celtniskais atrisinājums šādai vajadzībai būtu vientelpas ēka, kas vienā laikā kalpotu abām šīm prasībām. Līdz šim gan nav izdevies konstatēt nepārgrozītā veidā tādu dzīvojamo riju — vientelpas celtni esošo pieminekļu starpā. Bet ka tādas pastāvējušas, var izprast no sekojoša piemēra (11. un 12. att.), kur agrāko laiku dzīvojamai rijai — vientelpai tikai vēlāk piebūvēts piedarbs⁸⁶) un beidzot „pielieveni“, gubenis un pelavnieks. Varētu arī atzīmēt, ka dažas riju celtnes Latgalē vēl tagad sastāv tikai no vienas telpas — rijas, bet piedarbs ir nojums bez ciešām ārsienām. Nav šaubu, ka pirmatnējai rijai un arī dzīvojamai rijai pat tāda nojuma nebija un ka labību kūla vai nu pašā rijā vai arī rijas priekšā zem klajas debess. Tā piem. Brants par Vidzemes dzīvojamām rijām saka, ka rijas telpā

⁸⁵) Mazvērsītis, Latvju senā rija.

⁸⁶) Piedarba nosaukuma cita forma „piedars“ arī liecina, ka šī telpa radusies piebūvējot to. Sal. Bielenstein, Holzbauten, 101. lpp.

netikvien dzīvoja un sēra labību, bet arī kūla to⁸⁷). Pastāvošām dzīvojamām rijām, kuŗu rijas telpā ir labību žāvē, ir dzīvo, vienmēr vēl pievienota labības kulšanai otra cieši izbūvēta telpa — piedarbs. Tā tad dzīvojamās rijas dažādo plānu atrisinājumu un izveidojumu virkne esošos piemēros sākas ar kombināciju: apdzīvota rijas telpa + piedarbs. Atstājot pie malas ar piedarbu saistīto elementu diferencēšanos, kā arī neņemot vērā neapdzīvojamās blakus telpas un lieveņus, klātpieliktā schēmā (13. att.) esmu sakārtojis sastaptos tipiskākos

12. att. Cs. Lizuma Kolangi. PV.

dzīvojamo riju plānu atrisinājumus apsildāmo telpu pieauguma kārtībā, ņemot vērā arī kurtuvju stāvokli. (Par kurtuvi šeit apzīmēju vietu, kur kurināta uguns, neatkarīgi no attiecīgās ietaises tehniskā atrisinājuma.) Rijas dzīvojamām daļām attīstoties, telpu skaits varojas jaunu elementu piebūves ceļā. Šīs jaunās telpas, kā apsildāmās, tā arī neapsildāmās, parasti mēdz saukt par kambaŗiem. Pie šā apzīmējuma turēšos arī šinī darbā. Kambaru piebūves ir dzīvojamo riju attīstības pamatelements. Nekur nav konstatējams, ka telpu

⁸⁷) Brand, Reysen, 136. lpp.

Ar vienu siltuma centru		Ar diviem siltuma centriem		Ar rovi vai skurstēņa namu
Pie P sienas	Pie R gala sienas	GK	V	Rv
R	R + P	R + P + K	R + P + 2K	R + P + 3K
				R + P + 4K

— Esošie piemēri.
 Izzudisīe
 R — Rijas teipa.
 P — Piedarbs.
 SK — Sankambaris.

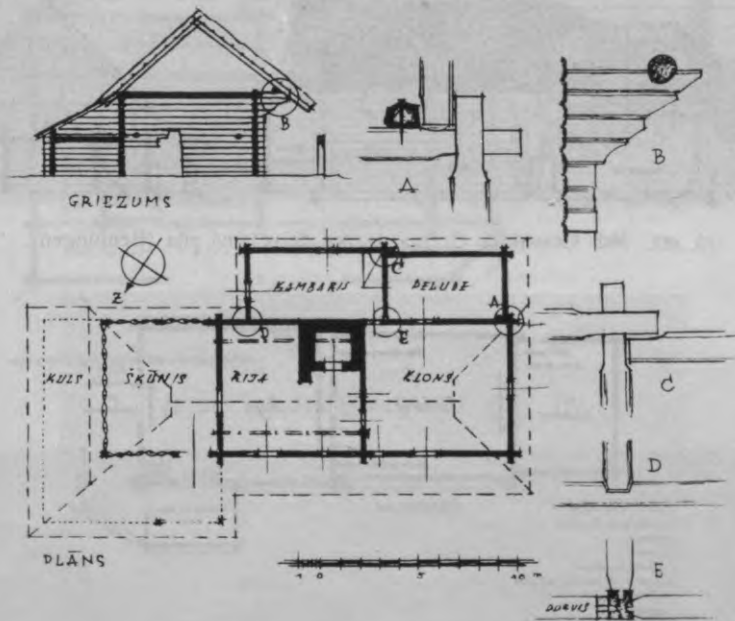
PK — Pieliekamais kambaris vai maituve.
 V — Virtuve.
 Rv — Rovijs vai skurstēņa nams.
 GK — Gala kambaris.

13. att. Schemata Latvijas dzīvojamu riju plānu tiptiem.

skaita palielināšana kādreiz sākusies ar rijas telpas sadalīšanu apdzīvei vai citām vajadzībām, kā tas piem. novērojams istabas attīstībā, kur jaunas telpas nereti radītas pastāvošās pārdalot⁸⁸).

Kambaru piebūves ceļā izkristalizējušos tipus no formālās puses raksturo sekojošas pazīmes. Vispirms jau vienkāršākā plāna formā, divtelpu celtnē, atzīmējami divējādi atrisinājumi, atkarībā no kurtuves novietošanas rījā: pie piedarba sienas (13. att. R₁) vai pie rijas gala sienas (13. att. R₂). Izejot no viena vai otra stāvokļa rodas divas

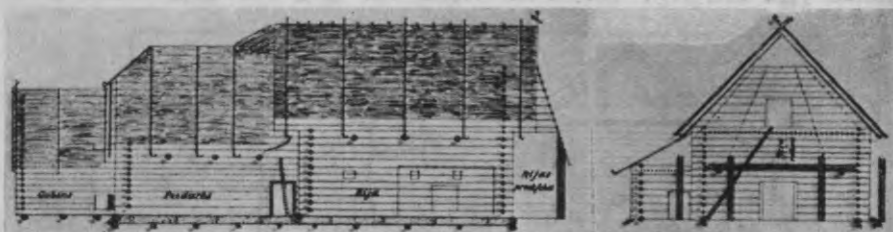

14. att. Bsk. Cerukstes Lejas Tīreļi. PV.

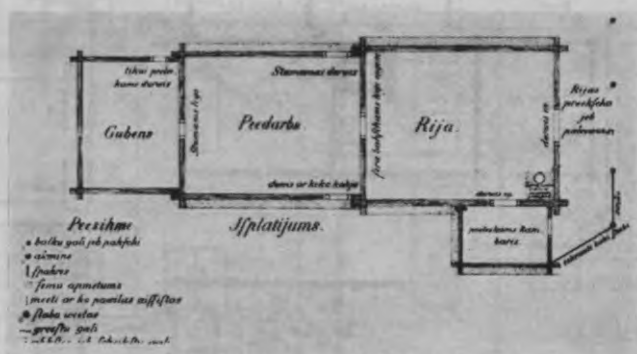
īpatnējas formu grupas. Ja kurtuve atrodas pie piedarba sienas — turpmākais telpu pieaugums, kā schēmā redzams (13. att. P), aprobežojas ar sānkambara piebūvi. Retos gadījumos tāda piebūve sastāv savukārt no 2 daļām. Sānkambaris piesienas kurtuvei — krāsnij, tiekdamijs pēc tās siltuma. Atšķirība pastāv vēl satiksmes ziņā: ir gadījumi, kur kambaris pieejams no piedarba (14. att.), bet biežāk gan tam tiešs sakars ar riju. Šo tipu attīstības iespējas ļoti ierobežotas, jo siltuma centra izmantošanā lielākam telpu skaitam,

⁸⁸) Kundziņš, Būvniecības tradīcijas, 97. lpp.

krāsns, kas atrodas pie piedarba sienas, rada neērtības, bet šķirtas apkures ietaise sānkambariem arī nekā laba nesolīja. Daudz lielāku plašumu un dažādību kombinācijās redzam plānu veidos, kas atvasināmas no izejformas ar kurtuvi pie riņas gala sienas (13. att. 2.). Šāds apsildīšanas centra stāvoklis deva iespēju piebūvēt kā sānkambari, tā arī plašāku gala kambari vai ierīkot ap krāsni pat vairākas apsildāmas telpas (15.—21. att.).

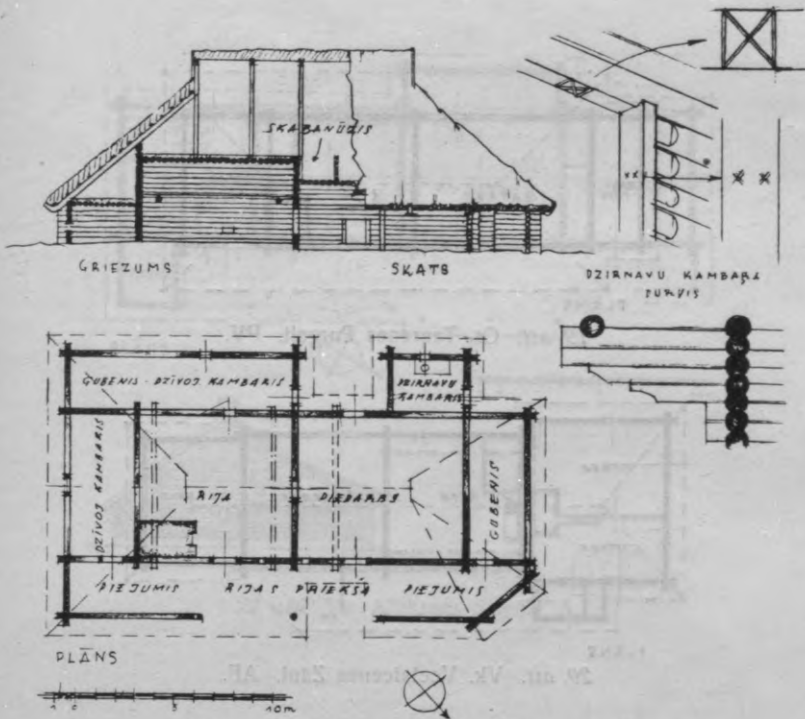

15. att. Md. Cēsaines Grema Jezika dzīvojamā riņa (Beuningen).

16. att. Md. Cēsaines Grema Jezika dzīvojamās riņas plāns (Beuningen).

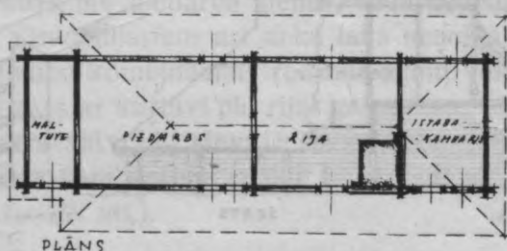
Jauna tipu rinda sākas ar apsildīšanas un vārīšanas iekārtas pārgrozījumiem — ar patstāvīga nama (virtuves) (13. att. V) iebūvi dzīvojamā daļā (22.—28. att.). Šis nams dažreiz kōnstruēts nedegama rovja vai skursteņa veidā (13. att. Rv, 29.—31. att.). Jaunais elements šķīra kambargalu no riņas telpas un dzīvojamās telpas iekārtu tuvināja istabas tipam, kas par sevi bija attīstīties latviešu tautas celtniecībā. Tādos gadījumos (26.—31. att.) apsildīšanas centrs kambargalam top patstāvīgs un rodas iespēja dzīvojamās telpas sakārtot ļoti brīvi un visdažādākās kombinācijās, dodot dzīvoklim

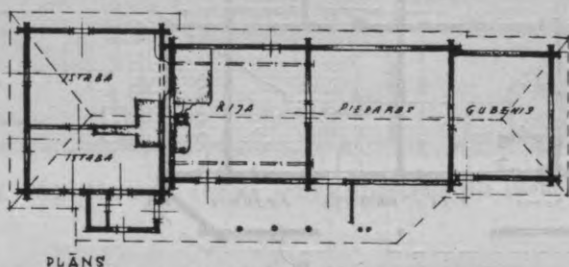
17. att. Cs. Jaunpiebalgas Lj. Ķūģi. PV.

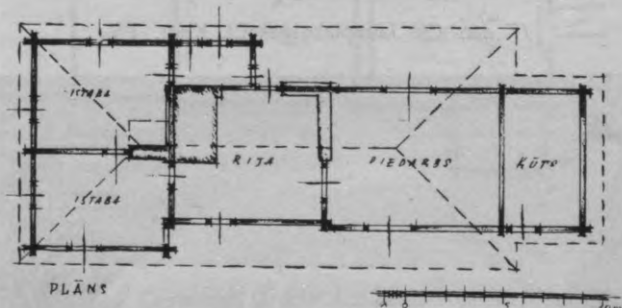
18. att. Cs. Jaunpiebalgas Lj. Ķūģi. PV.

19. att. Cs. Taures Purgāji. PV.

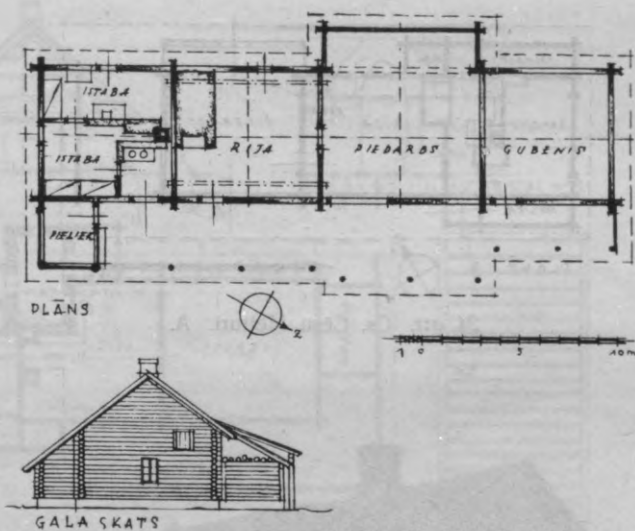
20. att. Vk. Veclaicenes Zāni. AF.

21. att. Vm. Rozēnu Upes-Menči. AF.

piemērotāku iekārtu un pārceļot tādā kārtā visas celtnes smaguma centru uz dzīvojamās daļas pusi. Gadās arī, ka dzīvoklis par sevi ir pilnīgi atsevišķa vienība (dēvēta pat par „istabu“), kas tikai ārēji savienota ar riju (31. att.).

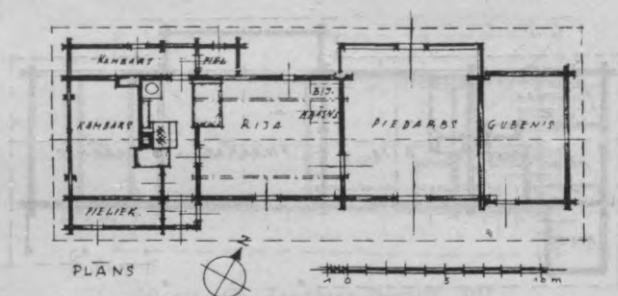
Saprotams, ka aprādītie telpu sakārtojumi neizsmel visus piemērus, kas sastopami pastāvošos gadījumos. Bet reducējot iekārtas veidu uz izejas formām un atmetot nejaušības, varēs arī tādus individuālus atrisinājumus ietilpināt uzstādīto tipu virknē, papildinot schēmu ar vienu otru jaunu novirzienu.

22. att. Vk. Alūksnes Sīsepi. A.

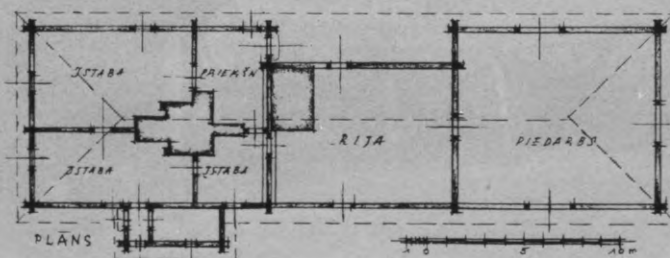
23. att. Vk. Alūksnes Sīsepi. A.

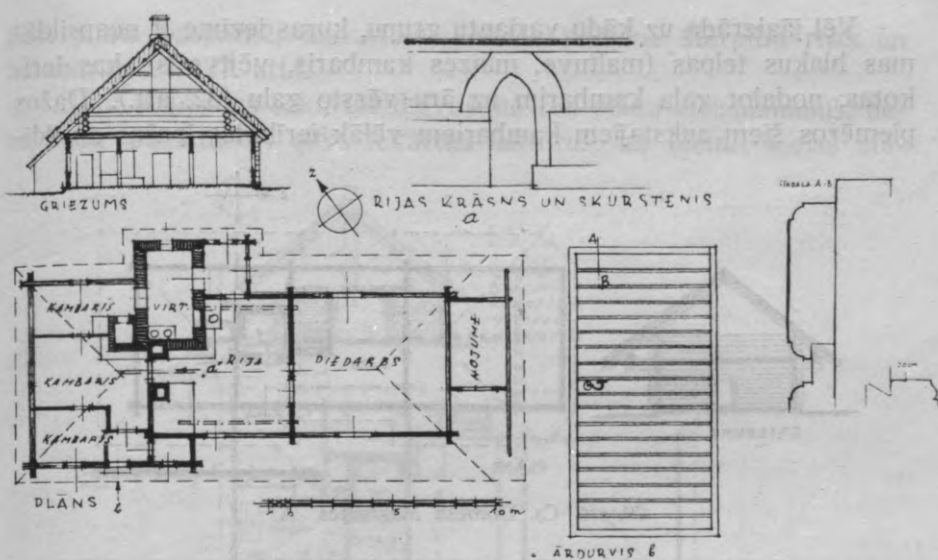
24. att. Cs. Cēsu Melturi. A.

25. att. Cs. Cēsu Melturi. A.

26. att. Vm. Alojās Krūmiņi. AF.

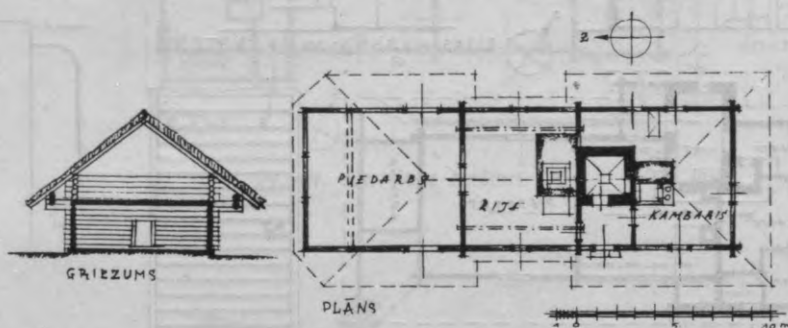

27. att. Cs. Drabešu Biržakas. A.

28. att. Cs. Drabešu Biržakas. A.

Vēl jāaizrāda uz kādu variantu grupu, kuras iezīme ir neapsildāmas blakus telpas (maltuve, maizes kambaris, vējtveris), kas ierīkotas, nodalot gala kambarim uz āru vērsto galu (32. att.). Dažos piemēros šiem aukstajiem kambariem vēlāk ierīkotas īpašas apsildī-

29. att. Cs. Drabešu Magonītes. A.

30. att. Cs. Drabešu Magonītes. A.

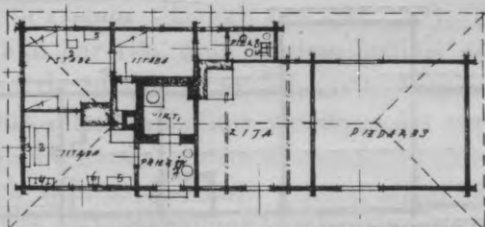
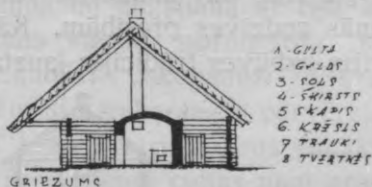
šanas ietaises, radot prōtotipu tiem atrisinājumiem, kur blakus rijai atrodas viens aiz otra divi silti gala kambari (33. att.).

Lielu dažādību pamattipu izveidojumos panāk siku blakus telpu pievienojuma veids dzīvojamo telpu kodolam. It sevišķi raksturīgi šinī ziņā ir vējtverī — priekšnami, un pieliekamie, kas iebūvēti ko-

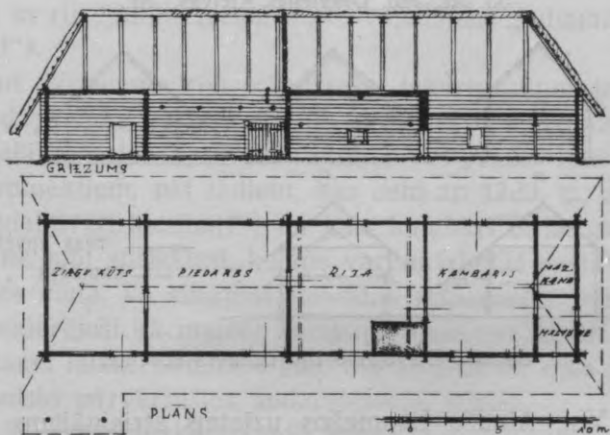

pējā jumta paspārnē, izmantojot celtnes platuma starpību rijas un kambaņu daļā (27. att.).

Būtu iespējams sakārtot dzīvojamo riju plānu atrisinājumus, ņemot par pamatu arī citus iekārtas faktorus, kā piem.: ieejas stā-

31. att. Cs. Rozulas J. Salas. AF., PV.

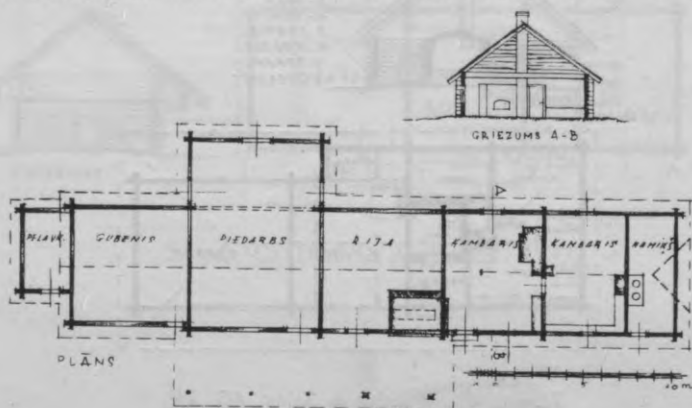

32. att. Vm. Tūjas Lotki. AF.

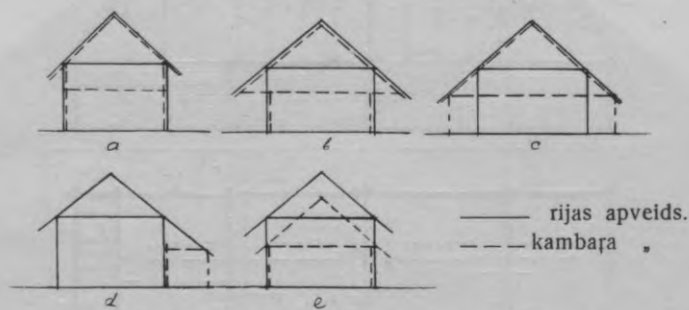
vokli, kurtuvju novietni u. t. l. Šāda pieeja tomēr neraksturotu dzīvokļa attīstību pie rijas pašā būtībā un nedotu pārskatam vajadzīgo skaidrību. Šo elementu nozīme tiks aplūkota citā sakarībā.

Telpu uzbūves principi dzīvojamām rijām, zīmējoties uz šo celtnu galvenām sastāvdaļām, visumā atkārtojas bez lielas iz-

šķirības. Pati rija vienmēr celta saskaņā ar īpašām sera žāvēšanas prasībām: kakētām, pakšos savienotām četrām sienām, augstiem, ciešiem griestiem ar ārdū sijām un ārdū telpas pusaugstumā. Apdzīves vajadzības nav paguvušas rijas telpas uzbūvē radīt jaunus elementus, arī tad ne, ja pie rijas nav kambara. Konstatējama tikai dažu elementu pielāgošanās apdzīves prasībām. Kā vienīgais man zināmais gadījums, kur rijas uzbūves tradīcijas lauztas apdzīves dēļ,

33. att. Md. Druvienas Klejvas. AF.

34. att. Dzīvojamo riju uzbūves schēma.

atzīmējams Vm. Ainažu Lapmežos uzietais atrisinājums (AF): tur rijai siena uz sānkamari izcirsta, lai tas ar riju saplūstu vienā telpā, saņemtu rijas siltumu un dzīvei nerastos traucējumi labības žāvēšanas laikā.

Kambaru telpas vienmēr zemākas par riju. Arī viņām ir cieši griesti, kuņu augstums nereti ir minimāls, kādreiz pat zem 1,80 m⁸⁰⁾.

⁸⁰⁾ Cs. Jaunpiebalgas Kūģi, PV.

Kambari pa lielākai tiesai nav celti vienā gabalā ar riju, bet piebūvēti — „piedurti“, „piecirsti“, kā to turpmāk īpaši aprādišu. Sānkambaru sienas nekad nerasniedz rijas sienu augstumu. Gala kambaru uzbūvē vērojami trejādi atrisinājumu principi. Kambara gals celts vienā platumā un augstumā ar riju, bet zemākiem griestiem, virs kuŗiem rodas sienām norobežota „kambaraugša“⁹⁰⁾ (vietām saukta arī par „skabūzi“, „skabanūzi“) (34. att. „a“). Izdevies atrast vienu piemēru, kur šī kambaraugša pārvērsta par noteiktu otrā stāva dzīvojamo telpu⁹¹⁾. Cits atrisinājums panākts, ja kambargalam, kas tikpat plats kā rija, ārsienas celtas tikai griestu augstumā, bet jumta atbalstam izvirzīti griestu siju gali (34. att. „b“). Ceļot, turpretim, kambargalu platāku par riju, dota jumtam iespēja atbalstīties uz ārsienām tieši virs griestu sijām (34. att. „c“). Vispār pastāv tieksme jumtu pārsegumos panākt zināmu vienību. Arī novados, kur rijai un tāda paša platuma kambargalam kōnstruktīvi šķirti jumti, nospārnīcu reti kad liek tieši uz kambara griestu sijām (34. att. „e“), bet rikojas pēc parauga „a“, pazeminot kambara jumtu tikai tikdaudz, lai to varētu pabīdīt zem rijas jumta malas⁹²⁾. Sānkambariem ārsienas un griesti parasti tiktāl pazemināti, ka šāda veida kambara piebūvi var nosegt ar rijas jumta paspārnī, to vajadzības gadījumā paplašinot (34. att. „d“).

Šķirojot dzīvojamo riju plānu resp. iekārtas tipus to vecuma kārtībā, redzams, ka tie atlikušie piemēri, kuŗos apdzīvota paša rijas telpa, pa lielākai daļai (ap 70%) radušies vēl priekš 1800. g. Bet pie 18. gs. pieminekļiem, pat tādiem, kas celti ap 1720. g., atrodami arī jau sānos piebūvēti kambari⁹³⁾ un galu kambari⁹⁴⁾, lai gan tie tolaik vēl nebija tik labi apsildāmi, ka tos varētu izlietāt pastāvīgai dzīvei.

Pazīmes rāda, ka zināmos novados pirmatnējie bijuši sānkambari, kas noderējuši kā maizes kambari, maltuves un arī kā pagaidu mitekļi kuļamā laikā. Saņemot kaut cik siltuma no rijas krāsns gala, tie pakāpeniski pārvērtušies apdzīvojamās telpās.

Latviešu etnografiskā izstādē Rīgā, 1896. g., bijusi uzcelta dzīvojamā rija, lai atdarinātu „vidzemnieku seno dzīvokli“⁹⁵⁾. Šai celtnei,

⁹⁰⁾ Rg. Biriņu Zelli, A.

⁹¹⁾ Cs. Mārsnēnu Dzirkāļi, A.

⁹²⁾ Beuningen, D. lettische Haus, 55. lpp.

⁹³⁾ Vk. Māļupes Timši, AF.

⁹⁴⁾ Beuningen, D. lettische Haus, 58. lpp.

⁹⁵⁾ Plutte, Katalogs, 85. lpp.

kuŗas nolūks bija rādit dzīvojamās rījas v e c u tipu⁹⁶⁾, bija divi sānkambari pie rījas telpas: viens saimnieka dzīvoklim pa kuļamo laiku ar siltumu no krāsns gala, otrs rījas pretējos sānos — dzirnu kambaris. Šāda rakstura „kuļamie kambari“ minēti arī Hūna sakopotos māteriālos 19. gs. sākumā⁹⁷⁾.

Rījas ar gala kambari dzīvošanai, spriežot pēc pastāvošiem piemēriem, lielākā daudzumā celtas un ierīkotas ap 1830. g. Skats uz kartogrammu „C“ (7. att.) rāda, ka līdz tam laikam, t. i. 19. gs. pirmajā ceturksnī, bijuši pārsvarā tādi gadījumi, kur dzīvojuši pašā rījas telpā. Sevišķi maz piebūvētu kambaŗu Ziemeļ- un Austrumvidzemē, kā arī citos apvidos, kas kultūras ziņā bija palikuši atpakaļ.

Gala kambaŗa piebūve pārvērtās divās vai pat trijās telpās, sadalot to ēkas garenā virzienā; dalītājas sienas iebūvētas pa lielākai daļai ne kambari ceļot, bet vēlāk, pēc vajadzības. Šai pārmaiņai laiku robežas svārstīgas. Hūna savāktos ziņojumos no dažām draudzēm ap 1820. g. jau aizrādīts, ka turīgākos apvidos pie dzīvojamām rījām sastopami arī jau vairāki kambari⁹⁸⁾. Kā zināmos apvidos taisni šinī laikā novērojama rosība dzīvojamo rīju izbūvē, rāda divu ziņojumu salīdzinājums no Apukalna draudzes⁹⁹⁾. 1801. g. atzīmēts, ka zemnieku lielākā daļa dzīvo rījās, t. i. rījas telpās, un ka izņēmuma gadījumos kādās mājās blakus rījai esot atrodams kambaris. 1815. g. turpretim minēts, ka dažos šās draudzes pagastos (Apes, Karvas, Jaunlaicenes) gandrīz jau visām dzīvojamām rījām bijuši viens vai vairāki kambari, un tikai Veclaicenes un Mācītāja muižas zemnieki pa lielākai daļai dzīvojot vēl pašās rījās. Hūna darbam pievienotos zīmējumos attēloti divi tā laika dzīvojamo rīju tipi: Valkas-A l ū k s n e s apvidus rīja, kuŗā nav citas dzīvojamās telpas, kā tikvien pati rīja (35.—37. att.) un L i m b a ŗ u apkārtnes dzīvojamā rīja ar apsildāmu gala kambari, kuŗam ārgalā vēl nodalīts priekšnams un pieliekamais (38. att.). Vēl kāds šā laika konkrēts piemērs atrodams 1815. g. iznākušajā F i t i n g h o f a darbā¹⁰⁰⁾: Vm. Sēļu pag. Veciņu („Wetze-Inne“) dzīvojamās rījas uzmērojums (39. att.). Šo celtni gau

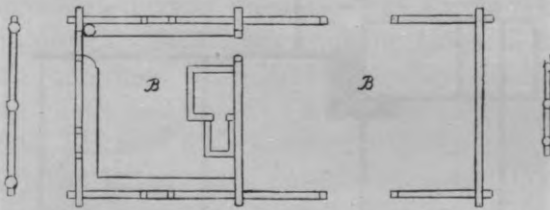
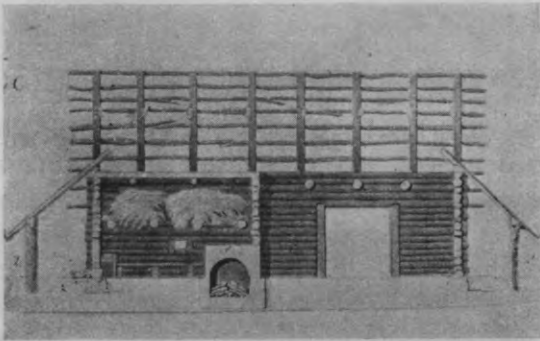
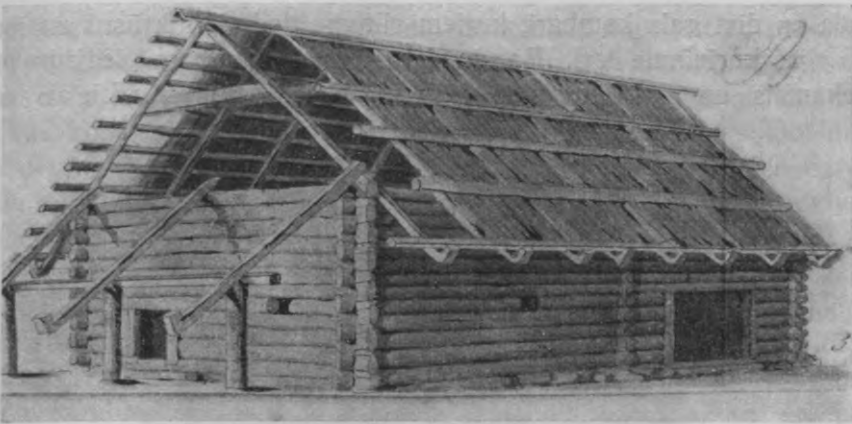
⁹⁶⁾ Latviešu etnografiskai izstādei, 1896. g., savāktos grafiskos māteriālos redzamas attīstītākas dzīvojamās rījas ar siltiem gala kambariem, VVM.

⁹⁷⁾ Huhn, Top.-stat. Beitrāge, Suntaŗu un Bērzones draudzes.

⁹⁸⁾ Huhn, Top.-stat. Beitrāge, Turaidas-Lēdurgas, Gulbenes-Lejasciema, Apukalna un Dikļu draudzes.

⁹⁹⁾ Abi pie Huhn, Top.-stat. Beitrāge.

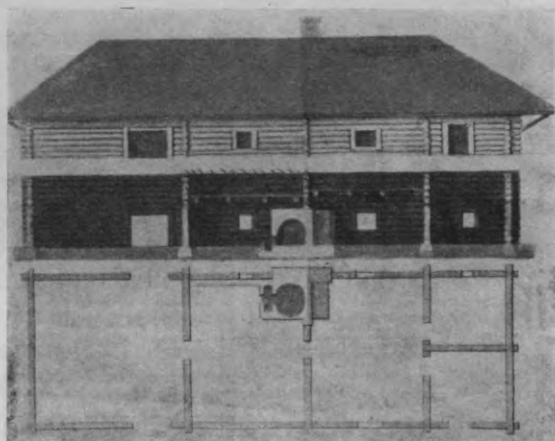
¹⁰⁰⁾ Vietinghoff, Verbesserung.

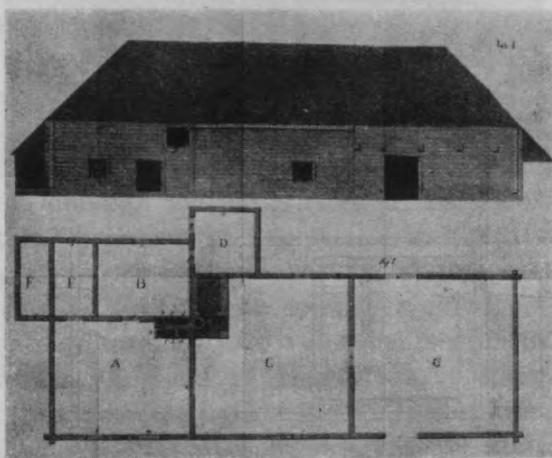
35.—37. att. Alūksnes apv. dz. rija ap 1800. g. (Huhn).

nevar uzskatīt par caurmēra tipu, bet kā autors aizrāda, tā labierīcības ziņā var noderēt par paraugu citām saimniecībām, jo rādot, ka apm. 20 gadu laikā zemnieks ticis pie turības un labi iekoptas saimniecības. Aplūkojamā dzīvojamā rija tā tad celta pirms 1815. g. To raksturo jau ļoti diferencēts kambargals: sānkambaris pie rijas krāsns

gala un divi gala kambari, kuŗiem siltumu dod rijas krāsns un īpaši no rijas kurināmie ierī. Bez tam ierīkots no kambara pieejams pieliekamais, un otrs tāds piebūvēts kambargala ārpusē. Lielais gala

38. att. Limbažu apv. dz. rija ap 1800. g. (Huhn).

39. att. Vm. Seļu Vec-Iņņi (Vietinghoff 1815).

kambaris celts vienā augstumā ar riju, kāpēc rodas prāva kambaraugša; tā pieejama pa lūku no paspārnes.

Par citiem novadiem Fitinghofs izsakās, ka latviešu zemnieku lielākai daļai pie rijas piebūvēts vismaz viens kambaris saimnieka

personīgām vajadzībām, bet dažiem turīgākiem esot pat no dzīvokļa šķirtas rijas¹⁰¹). Kāds cits autors, Tērbatas universitātes profesors Krause, tai pašā laikā (1814. g.) atzīmē, ka Vidzemes latviešu apriņķos kopš 30 gadiem „dūmu istabu“ („Rauchstuben“) skaits manāmi gājis mazumā. Zemnieku lielākā daļa gandrīz vairs nedzīvo „dūmu istabās“, bet parasti esot sev piebūvējuši pie rijas ērtu dzīvojamo telpu ar priekšnamu, pieliekamo un maltuvi¹⁰²). (Raksta tālākais sakars norāda, ka par „dūmu istabu“ apzīmēta apdzīvota rijas telpa.) Ka Vidzemes latviešu daļā šinī laikā daudz novados bija sastopami pie rijas piebūvēti apkurināmi dzīvojamie kambari, liecina kādā rakstā arī Levīss¹⁰³). Zāmens no Apukalna sniedz ziņas par šādu kambaru sadalīšanu ar šķērssienu divās daļās, kā arī par priekšnamu un pieliekamo, kas pie dažām dzīvojamām rijām esot sastopami¹⁰⁴). Arī Raunā, kā ziņo Cukerbekers 1815. g., dzīvokļi vietām sastāvējuši no rijas ar piebūvētu dzīvojamu kambari¹⁰⁵). Par Dikļiem šinī laikā raksta Tīzenhauzens, ka pie rijām pa lielākai daļai jau piebūvēti vairāki kambari (parasti viens saimniekam, otrs saimei) ar priekšnamu un maizes kambari vai pieliekamo¹⁰⁶).

Atzīmētās literāriskās liecības tā tad visumā pastiprina un vēl papildina celtņu pārbaudē iegūtos datus par dzīvojamās rijas izveidošanās chronoloģiju. Tomēr jāpiemetina, ka šie raksti radušies sakarā ar polemiku par zemnieku dzīvokļu uzlabošanu un tēlojumos manāms nolūks parādīt, ka šie dzīvokļi nav nemaz tik ļauni, kādi tie aprakstīti no citas puses. Tāpēc autori, liekas, neatsaucas uz caurmēra tipiem, jo viņi varbūt visumā apstākļus arī nepārzināja, bet gan izceļ tādus viena otra novada piemērus, kas varēja noderēt paraugam. Visumā objektīvāka ir, bez šaubām, Hūna tā laika statistika. 18. gs. pirmajā ceturksnī dzīvojamie kambari pie rijām būs bijuši atrodami tikai retos gadījumos. Turpmākās gaddesmitis tos sāk jau piebūvēt biežāk. Sākumā tāds kambaris, kā jau teikts, bija neapkurināms vai no rijas krāsns vāji apsildāms. Lasot Branta aprakstu¹⁰⁷) varētu domāt, ka arī jau 17. gs. dzīvojamai rijai dažkārt bijusi

¹⁰¹) Vietinghoff, Verbesserung, 11. lpp.

¹⁰²) Krause, Ein paar Worte.

¹⁰³) Lōwis, Verbesserung.

¹⁰⁴) Sahmen, Brief a. d. Herausgeber.

¹⁰⁵) Zuckerbecker, Brief a. d. Herausgeber.

¹⁰⁶) Tiesenhausen, Brief a. d. Herausgeber.

¹⁰⁷) Brand, Reysen, 136. lpp.

pievienota pieliekamā telpa. Bet nav izslēgts, ka šis teksts jāsaprot kā savrupceltņu apraksts, un pieliekamā telpa tādā gadījumā būtu klēts. 18. gs. beigās vietām jau atrod netikvien pie rijas piebūvētu vienu siltu kambari, bet dažreiz tas jau pārdalīts divās telpās. Dažos gadījumos, ieskaitot sānkambari, apdzīvojamo telpu skaits vēl lielāks. Iekārtu nereti papildina priekšnams, pieliekamie, maltuve. Hupels 1777. g. sevišķi pasvītro, ka pretēji igauņiem, kuņiem pie dzīvojamām rijām esot tikai auksti pieliekamie kambari, latvieši savām dzīvojamām rijām pa lielākai tiesai esot piebūvējuši siltu kambari¹⁰⁸). 19. gs. pirmajā pusē dzīvojamo riju iekārta veidojusies uzsāktā virzienā principā jauniem elementiem klāt nerodoties. Ir pat laba tiesa datētu riju ar vienu piebūvētu kambari, kas pieskaitāma šim laikam un, kā jau agrāk aizrādīts, zināmos apstākļos joprojām turpinājās dzīve pašā rijā. Tikai pārtikušās saimniecībās sāka palielināties telpu skaits kambaŗgalā, bet tās visas vēl grupējās ap rijas krāsni, kā siltuma centru. Sākot ar 19. gs. otro pusi vērojama jauna elementa rašanās kambaŗgala iekārta atrisinājumā. Starp kambari un riju ierīko, kā jau aizrādīts, īpašu telpu ēdiena gatavošanai, virtuves vai masīva nama veidā. Dzīvojamās rijas ar masīvām rovjū ietaisēm, kas būtu attiecināmas uz laiku priekš 1850. g., man nav izdevies konstatēt. Šādu atrisinājumu lielākā daļa radusies 60-os gados. Dažos apgabalos pat organizētā veidā cēla šos labierīcības un drošības prasībām vairāk atbilstošos tipus novecojušo dzīvojamo riju vietā. Tā piem. Vm. Rozēnu pag. ap 1860. g. kopdarbības kārtā vai klaušu ceļā katru gadu celta viena rija ar kambari un virtuves ietaisi („mental-skursteni“), nojaucot kādu vecu riju bez tādas ierīces¹⁰⁹). Arī Cs. Drabešu pag. ir konstatēts, ka kāds mežsargs — namdaris ap 1860. g. pēc vienas „risses“ savā pagastā cēlis vairākas dzīvojamās rijas ar manteliskursteni¹¹⁰).

Sasniegusi šo attīstības pakāpi dzīvojamā rija beidz tālāk veidoties. Jā, apstājas pat jaunu dzīvojamo riju celšana vispār. Visapkārt uzvar tieksme jauncelamos dzīvokļus taisīt šķirti no rijas. Ja arī vietām vēl atrodami pat 19. gs. beigās celtās dzīvojamās rijas, tad tur par iemeslu bieži kādi sevišķi apstākļi, kuŗu noskaidrošana paredzēta turpmākajās nodaļās. Kā piemēru šeit varētu minēt kādu

¹⁰⁸) Hupel, Top. Nachrichten II, 165. lpp.

¹⁰⁹) AF.

¹¹⁰) Jānis Ositis, Cs. Drabešu Magonītēs, A.

dzīvojamo riju, kas celta 1888. g. pēc tam, kad no zibens spēriena mājas bija nodegušas¹¹¹). Jaunu kambaŗu celšana pie rijām veco vietā, kā arī otrādi — riju atjaunošana dzīvojamās rijās, atstājot vecos kambaŗus, ir parādība, kas turpinājusies līdz pat 20. gs. Esošo riju pielāgošanu dzīvokļu vajadzībām, kā arī pastāvošo dzīvojamo riju pārveidošanu un piemērošanu jauno laiku prasībām, var novērot pat vēl mūsu dienās. Piem. jaunsaimnieki viņiem piešķirtās muižas rijās saprotamā kārtā nereti iekārtojušies uz dzīvi. Bet par kūriozu parādību, vai pat ūniku varētu gan saukt gadījumu, kur, domājams, vēl līdz šim brīdim no tās celšanas laika (1891. g.) nepārtraukti apdzīvota pati rijas telpa kādā rijā, kuŗai nav ne kambaŗu, ne skursteņa¹¹²).

Kartografējot raksturīgākos dzīvojamo riju tipus (40. att.) vispārējos vilcienos var noskaidrot galveno tipu izplatību. Gadījumi, kur apdzīvotas pašas rijas, diezgan vienmērīgi konstatēti visā Latvijas teritorijā, kur atrodamas dzīvojamās rijas vispār, arī Daugavpils un Bauskas apr., kur dzīve rijās vai pie rijām uzskatāma par izņēmumu. S ā n k a m b a r ū piebūves, esošos piemēros gan kopā ar galu kambaŗiem, raksturo Vidzemes rietumapgabalus un vidieni. Kā vienīgā piebūve saimniecībai vai arī primitīvai dzīves iekārtai, s ā n k a m b a r i s konstatēts Bauskas apriņķī, Cēsu apr. dienviddaļā un vienā gadījumā tāds atzīmēts Md. Cesvaines draudzē (literāriskos datos no 18. gs. sākuma). Vidzemes austrumos un ziemeļos atsevišķi s ā n k a m b a r i vispār nav sastapti. Tur g a l a k a m b a r i s ir parastais rijas paplašinājums ērtākai dzīvei. Dienvidaustrumos nav datu par gala kambaŗa tālāku diferencēšanos, ziemeļaustrumos turpretim jau sastopami divu telpu galu kambaŗi, kuŗu dalītāja siena celta ēkas garenass virzienā. Tādus piemērus diezgan bieži atrod arī Cēsu apriņķī. No tuŗienes līdz pašām valsts ziemeļu robežām arī sastopamas telpu ziņā bagātākās kambaŗu piebūvju variācijas: divu gala kambaŗu vietā trīs un pat četri, gala kambaŗu kombinācijas ar apsildāmu s ā n k a m b a r i un beidzot virtuves un rovjā iebūves starp riju un kambargalu. Beidzamais iekārtas tips, tāpat kā s ā n k a m b a r a ieslēgšana kambargala telpu kopā, sastopams vienīgi minētos apgabalos.

Paplašinot dzīvojamās rijas jēdzienu arī par tām rijas ēkām, kuŗas kalpojušas savā ziņā s a b i e d r i s k a i dzīvei, nāktos atzīmēt

¹¹¹) Vk. Alūksnes Siseņi, A.

¹¹²) Vk. Ziemeŗu Garoži. Parādība konstatēta 6. 7. 1931. g. A.

un izanalizēt veselu rindu jaunu dzīvojamo riju tipu. Rijās, it sevišķi pēckara postā, turēti dievvārdi¹¹³), rijās un pie rijām ierīkotas skolas¹¹⁴), riju pajumtē pulcējās pirmie brāļu draudzes kustības piekritēji un pie rijām viņi izbūvēja sev pirmās saiešanu telpas¹¹⁵), bet muižu rijas kādreiz izpildīja arī cietuma uzdevumu¹¹⁶). Kā redzams, rija nākusi sakaros ar ļoti dažādām šādas „otrās pakāpes“ apdzīves nozarēm. Tām sekojot būtu lielā mērā jānovirzās no darbam nospraustā ceļa, tāpēc palieku pie ievadā sniegtā „apdzīves“ šaurākā dēfinējuma un nule minētās parādības konstatēju tikai gaŗām ejot.

40. att. Dzīvojamo riju tipu kartogramma.

3. Iekārtas atrisinājuma faktori.

Uzmanīgi aplūkojot telpu sakārtojumu vēl sastopamās dzīvojamās rijās, vērojot šo ēku izmantošanas veidu vai agrākās iekārtas pazīmes un papildinot redzēto ar ziņām par viņu pagātni, iespējams

¹¹³) 1702. g. Md. Tīrzas muižas rijā. 1705. g. Cs. Drustos — rijā un pirtī (sal. Hagemester, Siņņas, 17. lpp.) u. c.

¹¹⁴) Md. Tīrzas Gevi, AF.

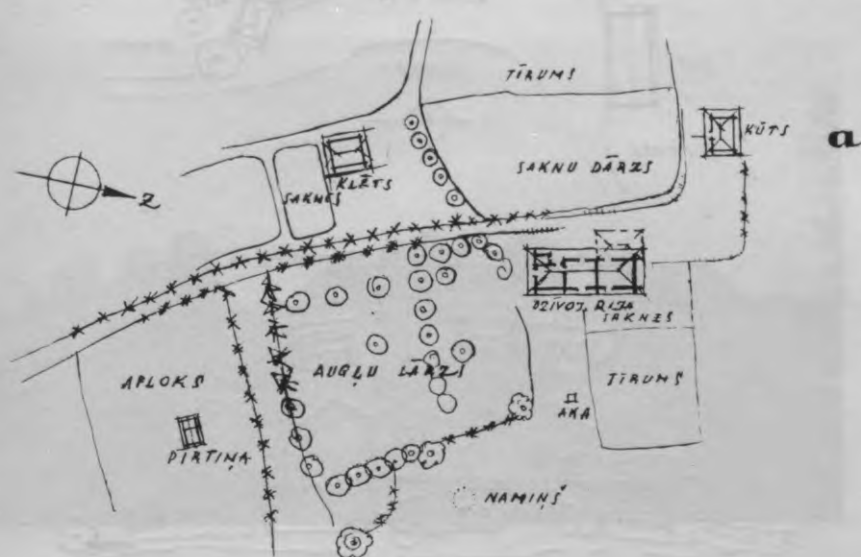
Vm. Valmieras Baloži, AF.

¹¹⁵) Kundziņš, Saiešanas nami.

¹¹⁶) Vidzemes Gubernas pārvaldes pavēle 12. 4. 1765. g. par ieslodzīto turēšanu siltā rijā.

tuvoties jautājumu noskaidrošanai, kādas prasības, kādi uzdevumi, kādi apstākļi radījuši dzīvojamo riju dažādās telpas, to raksturīgākos iekārtas atrisinājumus un beidzot pašu šo ēkas tipu.

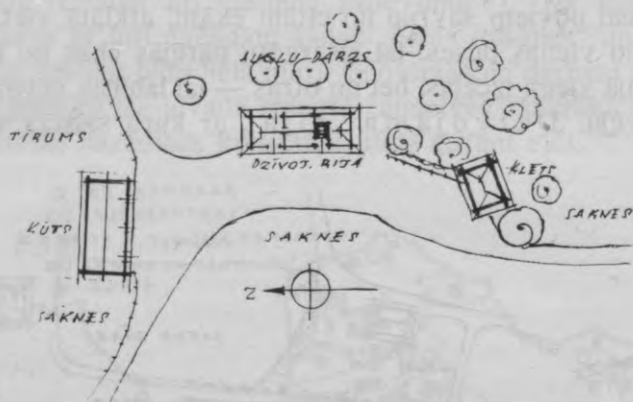
Riju, kuŗa kalpo tikai savam specifiskam saimniecības uzdevumam, parasti novieto savrup no citām ēkām, atklātā vietā, uzkalnā. To dara, no vienas puses, lai aizsargātu pārējās ēkas no ugunsnelaimes, kas rijā viegli izceļas, bet no otras — lai labības vētīšanai varētu izmantot vēju. Dzīvojamai rijai, ar kuŗu saistās visas lauku

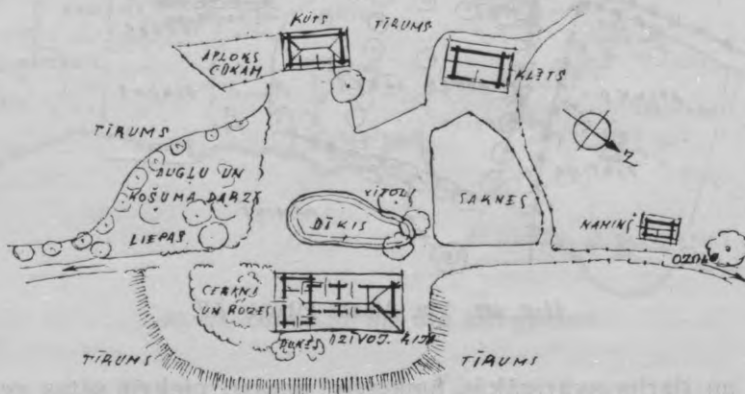
41-a. att. Vm. Ainažu Eiboki. AF.

dzīves un darba svarīgākās funkcijas, parasti piekrīt sētas centrālā daļā (41.—43. att.). Novērojams, ka tādā stāvoklī ne vienmēr izdodas novietnes ziņā apmierināt ir rijas saimniecības ir apdzīves īpatnējās prasības. Bet redzama gan noteikta c e n š a n ā s dzīvojamo galu — riju vai kambaŗus vērst uz saules (S, SE, SW) pusi. Ap 70% no pārbaudītiem piemēriem rāda tādu ēkas stāvokli (44. att.). Dzīvoklim meklēja vēju aizsargāto, siltāko un sausāko pusi, bet piedarba galam „labos“ E un W vējus, jo tie bija vajadzīgi labības vētīšanai. Vēju dēļ piedarba sānsienas ar vārtiem centās vērst pret šīm debesspusēm. Dažā vietā šī prasība ieguvusi jau tik svarīgas trādiņas nozīmi, ka no E uz W orientētu riju dēvē par „ausuriju“, kas

nozīmējot „nepareizi būvētu riju“¹¹⁷). Tāpat kā dzīvojamo galu, tā arī tā ieeju jeb „rijas priekšu“ centās ekspōnēt pusdienas saulei¹¹⁸). Saprotams, ka bez tam dzīvojamās rijas priekšu pēc iespējas saistīja ar pārējo saimniecības ēku stāvokli tā, lai visas gaitas noritētu pa-

41-b. att. Cs. Drabešu Magonites. A.

41-c. att. Vm. Alojās Aizpurvji. AF.

rocīgi un pārskatāmi. Pievienotā piemērā Vm. Ainažu Eiboku māju novietnē (41. att. „a“) slietais namiņš atrodas it kā pārāk aizmugurē, bet viņš tur, acīm redzot, celts ugunsdrošības dēļ, sakarā ar dominējošiem vējiem (mājas atrodas jūras tuvumā).

¹¹⁷) Vk. Mālpupes Liepas, A.

¹¹⁸) Md. Sarkaņu pagastā „rija stāv ar priekšu pret dienvidiem gandrīz visās mājās“ A. Arī citos piemēros dzīv. rijas ieejas daļa parasti atrodas saules pusē.

Ir arī gadījumi, kur novietnēs dzīvojamā rija ieņem citu stāvokli kā augšā aprādīts. Bet pa lielākai daļai tad noteicēja loma piekrīt citiem īpatnējiem faktoriem. Reljefs, ūdens tuvums, ceļi, pārējo ēku un dārza novietošana un citi apstākļi dažreiz panāk, ka dzīvojamais gals vērsts uz ziemeļiem, vai piedarbs nepieklaujas parastām vēja pusēm. Ir gadījumi, ka tādām atšķirīgam atrisinājumam dzird izskaidrojumu „muiža devusi tādu rīkojumu“¹¹⁹). Neviļus šai sakarā nāk prātā pamācība par dzīvojamo telpu novietni, ko devis Suntažu mācītājs Salomons G u b e r t s savā 17. gs. sarakstītajā grā-

42. att. Rg. Skultes Runči. A.

matā *Stratagema oeconomicum*¹²⁰). Viņš ieteic šo telpu logus vērst pret ziemeļiem, ziemeļaustrumiem vai austrumiem, bet nekādi ne pret dienvidiem vai rietumiem. Šāda uzskata pamatojums nav aprādīts, bet tālākajā iztirzājumā izskan pārliecība, ka no saules gaismas sevišķi jāargājoties mēra dēļ.

Jāpiezīmē, ka dzīvojamo riju lielākā daļa (ap 80%) orientēta uz galvenām debesspusēm ne ar galiem vai sāniem, bet ar stūriem. Tas nebūs nejaušības, bet apdomātas rīcības rezultāts, ko pamatā meklējams kāds ticējums, jo pakšos, kas vērsti pret E vai W (retāk pret

¹¹⁹) Vk. Gaujienas Kalna-Kubjas, A.

¹²⁰) Gubertus, *Stratagema*, 85. lpp.

S un N) bieži atrod iecirstas maģiskas zīmes vai ieguldītus aizsarga līdzekļus pret uguni vai citu nelaimi¹²¹).

Apdzīvotās rijas telpas galvenie iekārtas elementi kalpo prasībām, kas saistītas ar sera žāvēšanas tehniku; labierīcībām, kas raksturo šo telpu kā dzīvojamu, ir otrās šķiras nozīme. Kula, sienu un griestu kōnstrūkcija, telpas izmēri, ārdū iebūve, krāsns un ailu iekārta, pārņemti kā gatavi atrisinājumi no rijas, kas kalpo tikai sera žāvēšanai. Papildinājumi, kuŗus radījuŗas apdzīves prasības, saistīti ar sekojoŗām ierīcēm: krāsni ar pavardu ēdienu vārīŗšanai un ailām satīksmei, gaismai, vēdināŗšanai.

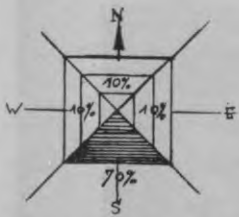

43. att. Vķ. Palsmanes V. Staldes ap 1896. g.

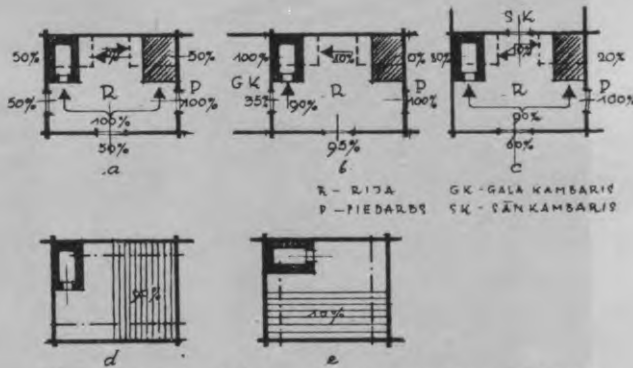
Apdzīvotas rijas telpas vienkārŗākais atrisinājums sastāv, tāpat kā sera žāvējamā rija, no kula, cieŗām guļķoku sienām un cieŗiem grodu griestiem. Telpu labprāt ceļ kvadrātam līdzīgu (50% no pārbaudītajiem gadījumiem). Ja tā iegarena, tad tikpat bieŗi tā izstiepta ēkas garenass, kā arī šķērsass virzienā. Izmēri svāŗstās no apm. 4,5 līdz 8,0 m abos virzienos, bet viens telpas izmērs pāŗsniedz otru reti kad vairāk par 1,90 m. Telpas augstums vidēji ap 3,5 m, guļķoku vainagu skaits 16—20, bieŗi 18. Cilvēka plecu augstumā, tuvu pie

¹²¹) Md. Viesienas Albreti, PV.
Cs. Mārsnēnu Dzirkalī, A.
Cs. Drabeŗu Birŗakas, A.

divām pretējām sienām telpai pāri stiepjas divas ārdū sijas, uz kuŗām gulstas ārdi sera sakraušanai. Guberts savā pamācībā lauksaimniekiem¹²²⁾ ieteic likt rijām 3 ārdū sijas, bet šis padoms, acīm redzot, domāts plašākām muižu rijām, jo latviešu zemnieks, cik man zināms, dzīvojamās rijās izticis vienmēr ar divām. Pa lielākai tiesai (90%) ārdū sijas iebūvētas līdztekus ēkas garenasij, jeb no rijas gala sienas uz gala sienu; no sānsienas uz sānsienu, turpretim, tās stiepjas tikai retos gadījumos, un tikai tad, ja sijas tā iznāk īsākas. Īstā no-teicēja ārdū siju virzienam ir krāsns. Krāsns rijas telpā vienmēr novietota kaktā. Ja pie rijas atrodas dzīvojamā gala kambaris, krāsns novietota pie rijas gala sienas (45. att. „b“). Dzīvojamā rijā ar kambari tā kādreiz gadās līdzās piedarbam tikai tad, ja kambaris atrodas

44. att. Dzīvojamo riju orientācija Latvijā.

45. att. Schēma krāsns un ieejas novietnei apdzīvotā rijas telpā Latvijā.

rijas sānos (45. att. „c“). Apdzīvotās rijas telpās, pie kuŗām nav īpašu dzīvojamo kambaru, krāsns stāvoklis mainīgs: tur tā atrodama kā pie gala sienas, tā arī pie piedarba sienas (45. att. „a“). Jāaizrāda, ka rijās, kuŗās nedzīvo, Kurzemē, Zemgalē, Augšzemē un Latgalē, nōrmālais krāsns stāvoklis (99%) ir kaktā pie piedarba sienas, turpretim Vidzemē to liek biežāk ārsienu kaktā (80%). Krāsns veids princīpos neatšķīras no speciālās rijas krāsns (46. att.): paprāvā kurtuve, kas parasti iegremdēta zem kula līmeņa, pārsegta spraugainu velvi, t. s. spriešļiem, virs kuŗiem sakrauti nelieli akmeņi — ķeršas. Šis ķeršas tagadējos laikos sedz otrs velves veida pārsegums, kas tāpat kā minētie spriešļi balstās uz krāsns sānsienām. Krāsniņ kuŗoties karst

¹²²⁾ Gubertus, Stratagema, 90. lpp.

ķeršas, bet siltums un dūmi ieplūst rijas telpā pa spelti, kas virs krāsns mutes ietaisīta ķeršām papildītam nodalījumam. Lai novērstu ugunsbriesmas, ko rada telpā izklīstošās dzirksteles, kas līdz ar dūmiem spraucas ķeršām caur, virs krāsns mutes rijas krāsnij parasti ierīko cepurveidīgu dzirksteļu slāpētāju. Zemās līdzenās vietās gruntsūdeņa vai plūdu dēļ nevar taisīt dziļas rijas krāsnis, bet kur apstākļi to pieļauj, cenšas tās pēc iespējas padziļināt, lai palielinātu ugunsdrošību. Sevišķi tas sakāms par vecākām, primitīvās kōnstrūkcijas krāsnīm, no kuŗu dzirkstelēm viegli varēja aizdegties sers.

46. att. Md. Sāvienas Sarņas. Dz. rijas krāsnis. PV.

Tāda veida rijas krāsnis, ja rijā dzīvoja, cepa maizi un dažreiz arī gaļu, bet virs tās, dūmos, gaļu žāvēja. Tikai vārīšanai radās pie krāsns zināmi papildinājumi. Dažos apvidos, piem. Vidzemes jūrmalienā, vārīšana rijā notika tikai ziemas laikā, kamēr kuļamā un siltākā gada laikā vārīja savrup celtā namiņā. Visumā rijas krāsnis pārveidojumi apdzīves vajadzībām nebija nekādi rādīkālie. Dzīvojot pašā rijas telpā, rīkošanās ap dziļu krāsnī bija neparocīga, tāpēc tādos gadījumos biežāk sastopamas krāsnis ar nedaudz padziļinātu vai dažreiz arī jau virs kula paceltu kurtuvi. Krāsnis mutes priekšā

ierīko vietu pavardam, kur uz atklāta ugunsкура vārīja kāsi pakārtā vai uz akmeņiem vai trijkāja uzliktā katlā. Dzirksteļu slāpētāju rijas krāsns priekšā nereti paplašināja rovja veidā, lai tas pārsegtu arī pavarda ugunsкуру (47. att.). Ar laiku radās tālāki papildinājumi, kuŗus piekombinēja pie rijas krāsns: iemūrēti podi, ietaises ar sildītāju virsmu, īpaši dūmu novadi, pat modernas plītis.

Visos man zināmos gadījumos, kur vienīgā dzīvojamā telpa ir pati rija, krāsns novietota līdztekus ēkas gala sienai, t. i. ar muti uz

47. att. Vk. Ziemeŗu Garoŗi. Dz. rijas krāsns. A.

sānsienu (45. att. „a“). Tādu paŗu stāvokli tā ieņem arī pa lielum lielai tiesai (ap 90%), ja pie rijas ir īpaŗas dzīvojamās telpas. Šādam atrisinājumam sakars ar ārdū iekārtu: seru ārdūs nemēdza novietot virs krāsns ugunsbriesmu dēļ (tur daŗkārt tikai ierīkoja īpaŗus ārdūs malkai, skaliem, drēbēm). Kā agrāk minēts, dominējoŗais virziens ārdū sijām ir no galu sienas uz galu sienu; tā tad krāsns un ārdū stāvoklis šādos gadījumos tā saskaņots, ka virs krāsns un krāsns mutes telpa ir brīva no ārdū un sera (45. att. „d“). Pa retam sastopamam otrādam krāsns virzienam parasti par iemeslu bijis kambaris rijas sānos, kuŗam tādā ceļā nāk par labu krāsns sānu sil-

tums¹²³), līdz ar to arī ārdi iekārtoti pretējā virzienā, kā augšā aprādīts, proti, ārdu sijas sniedzas no ārsienas uz ārsienu. Tāda ārdu iekārta atkal atbilst ugunsdrošībai un ērtai rīcībai¹²⁴) (45. att. „e”).

Sakara un satiksmes prasībām apdzīvotā rijas telpā kalpo vairākas a i l a s. Durvis uz piedarbu sastopamas bez izņēmuma visos piemēros. Tas saprotams, jo arī no šādas rijas sers pēc izžāvēšanas tieši bija jānogādā piedarbā kuļšanai. Šī aila, kas vispirms kalpoja sera padošanai, dažreiz atgādināja logu, un par tādu vietām to arī dēvēja, jo bez staigājamām durvīm uz piedarbu varēja iztikt, ja rijas telpai bija tieša izeja uz āru.

Gandrīz visās bezkambaņu dzīvojamās rijās, kuņās krāsns atrodas ā r s i e n u k a k t ā, ir arī tieši uz āru ejošas durvis. Šīs durvis vecākos piemēros atrodas parasti gala sienā pretim piedarbam (11., 37. att.). Šādu durvju nepieciešamība saprotama, ja ievēro, ka durvis bija arī galvenais gaismas avots tumšajai rijas telpai un bez tam noderēja dūmu izvēdināšanai, jo ar parastiem nelieliem rijas lodziņiem ilgstoši apdzīvojamai telpai nepietika. Turpretim dzīvojamām rijām bez kambaņiem, kuņām krāsns atrodas pie p i e d a r b a sienas, parasti nebija durvju tieši uz āru. Tāds iekārtas atrisinājums ne ar ko neatšķiras no neapdzīvotas rijas. Ja rijai pievienojas īpašs dzīvojamais kambaris, durvis no rijas uz piedarbu joprojām paliek savā vietā, tāpat arī durvis no rijas uz āru pretim krāsns mutei. Tikai gadījumos, kad kambaris piesienas rijas sāniem, šo ārdurvju dažreiz nav¹²⁵). Tieša satiksme no kambaņa uz riju pa lielākai daļai (65%) nav ierīkota. Tur, kur tā pastāvēja, tā noderēja arī siltuma iekļūdināšanai no izkurinātās rijas kambarī. Bet, acīm redzot, vairāk bijās dūmu, tāpēc atteicās no tāda tieša sakara un spēra labāk kādu leku soli, ja arī bija jāiet no kambaņa uz riju pa āru. Pārāk bieži tāda staigāšana nenotika, kamēr kambaris bija vienīgā rijai pievienotā dzīvojamā telpa, jo tādu kambari lietoja vairāk tikai saimnieks savām vajadzībām, vai arī tas noderēja tikai iedzīves piederumu izvākšanai no rijas un gulēšanai pa kuļamo laiku. Ēdiena gatavošana, ēšana un mājas darbi joprojām notika rijas telpā, kur dien' un nakti mītinājās saime.

¹²³) Rg. Līgatnes Melngalvjī, A.

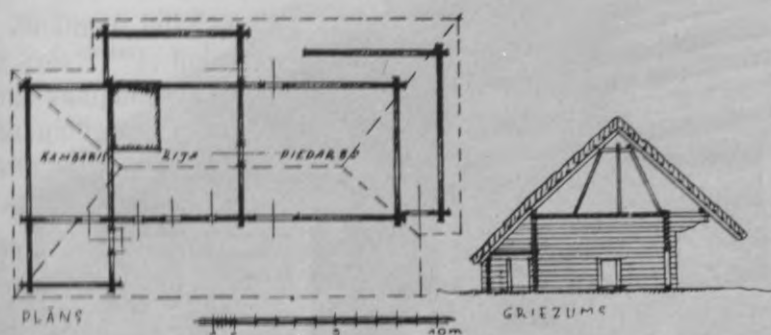
Rg. Vidrižu Navītes, AF.

Rg. Vidrižu Ausīņi, AF.

¹²⁴) Vm. Augstrozes Dundurī, AF.

¹²⁵) Bsk. Ceraukstes pag., PV.

Gulēšana, ēšana un mājas darbi — apdzīves pārējās funkcijas nav atstājušas kaut cik manāmu ietekmi uz apdzīvotās rijas telpisko izveidošanos. Gulvietas uzrikoja pie krāsns, gar ciešo ārsienu starp krāsnī un piedarbu, gar piedarba sienu un dažkārt pat uz ārdiem; ēšanai un darbiem izlietoja krāsnspriekšu uz ārdurvju pusi, pa kuŗām telpā iekļuva gaisma. Tumsai iestājoties pulcējās ap pavarda vai skala uguni krāsns priekšā. Kōnstatēti daži gadījumi, kur apdzīvotu riju izlietoja pat pirts vietā¹²⁶⁾. Bet arī tādās reizēs iztika ar to iekārtu, kas bija rijai domāta un vajadzīga: pērās ir pašā rijas krāsnī (!), ir uz ārdiem stāvēt.

48. att. Cs. Vecpiebalgas Prizēni. AF.

Paplašinot dzīvojamo riju ar kambari (16., 17. att.), radīja pirmo telpu, kas bija nozīmēta īpaši apdzīves vajadzībām. Sākumā, kā jau minēts, to uzskatīja par pieliekamo un pagaidu mitekli kuŗāmā laikā, kad rija bija piesērta¹²⁷⁾. Tāda telpa bija auksta, labākā gadījumā tā mēreni piesila no rijas krāsns sāniem, vai rijas siltam gaisam ieplūstot pa durvīm vai pa kādu šķīrējā sienā šim nolūkam ietaisītu lodziņu¹²⁸⁾. Pa laikam ar rijas krāsnī tādā ceļā apsildīja netiekvien vienu kambari, bet arī divus, piekārtojot vienu krāsns sāniem, bet otru galam (48. att.). Ja siltuma nepietika, centās to pavairot ienesot kambarī podu ar oglēm¹²⁹⁾. Pilnīgāk pielāgojot kambari nepārtrauktai apdzīvei, vispirms uzlaboja un papildināja apkures ietaisi, ierīkojot

¹²⁶⁾ Bsk. Ceraukstes, Mežotnes un Rundāles pag., PV.

¹²⁷⁾ Beuningen, D. lettische Haus, 55. lpp.

¹²⁸⁾ Cs. Jaunpiebalgas Lejas Ķūģi, PV.

¹²⁹⁾ Rg. Bīriņu Zell, A.

īpašu krāsni, vai atsevišķus siltuma vadus („ierus“, „stabiņus“, „čo-žiņas“) ar kurtuvi rijā, blakus rijas krāsnij. Lai izmantotu pašas kurtuves siltumu, turpat rijā iemūrēja dažreiz podu lopu dziras sildīšanai, bet jaunākos laikos uzstādīja kādreiz arī plīti ēdiena gatavošanai. Šis ietaises kurinot, dūmi izgāja caur apkures ierīci kambaŗdaļā un atplūda pa īpašu spelti atpakaļ rijā, kur noslāpa zem rijas krāsns rovja. Ar laiku dūmu novadišanai pierīkoja skursteni. Pēc atsevišķas kambaŗa krāsns iebūves nebija grūti panākt telpas tālāku diferencēšanu, sa-

49. att. Cs. Sermūkšu Rūceņi. AF.

dalot to divās daļās tā, lai katra krāsns puse sildītu savu kambari (39. att.). Saimnieks parasti sev nodalīja šaurāku kambari aiz krāsns, bet priekšējo, lielāko atstāja saimei. Kur šo kambaŗu kopplatums līdzinās rijas telpas platumam, tie par sevi ņemot ir vēl saspīesti un neparocīgi. Lielākas ērtības radās taisot kambaŗgalu platāku par riju. Kā trešo dzīvojamo telpu vietām min sānkambari, kur mitinājās un auda meitas¹⁸⁰).

No dzīvojamās rijas blakustelpām ar noteiktu uzdevumu bija jau minēti: dzirnu kambaris, maizes kambaris, priekšīņa — vējtveris.

¹⁸⁰) Vietinghoff, Verbesserung, 26. lpp.

Šīs telpas nebija saistītas ar apsildīšanas jautājumu un tāpēc to novietošana grūtības neradīja. Kā jau aprādīts, tās vietām aizņem kambaŗa galu, aizturēdamas aukstumu un vējus, vai arī parocīgi un nepiespiesti iekļaujas paspārnēs, ja kambaŗgals izaudzis platāks par riju (49. att.). Priekšīņām, kā gaisa sprostiem, ir arī nozīme satiksmē ar riju. Bieži sastopami atrisinājumi, kur no kambaŗu priekšīņas tieši pieejama rijas telpa: atkritī staigāšana pa āru, bet rijas dūmi tomēr kambaŗos neiekļūst. Mājās, kur radās vajadzība zem viena jumta ierīkot telpas divām saimniecībām, vai arī dzīvojamam galam iekārtot divas ieejas — vienu saimniecībai, otru tīrāku, nereti atrodamas priekšīņas abās ēkas pusēs.

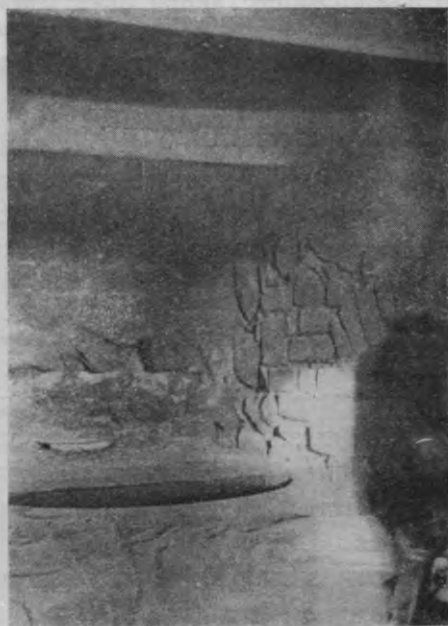
Zināmam laikmetam raksturīga bija pagrābveidīga iebūve kambaŗa kulā^{129 131}): bedre ar grodu pārsegumu bez īpašas pieejas; vajadzības gadījumā varēja piekļūt izceļot dažus grodus, kas bija pārklāti klona māliem. Šādā pagrābā parasti glabāja kartupeļus, lai tie nesasaltu.

Kambarim iegūstot pastāvīgas dzīvojamās telpas nozīmi, šur tur redzami mēģinājumi kulu atvietot ar grīdu. Tāpat griestu kōnstrūkcijas veidā ar laiku neseko vairs rijas griestu paraugam: grodu griestu vietā sāk taisīt siju griestus ar dēļu pārklāju. Tādu kambari raksturo arī jau glāžu logi, kaut sākumā nelieli, mazām rūtīņām. Gādā arī par kārtīgiem mūŗa pamatiem, kādi pie rijām reti atrodami. Svarīgs faktors dzīvojamās rijas tālākā attīstībā bija rūpes par ugunsdrošību. Dzīvojamo riju aizdegšanās un pārvēršanās pelnos bija parasta parādība. Tas saprotams, ja ievēro, ka parastām rijas ugunsbriesmām (kas sevišķi lielas bija linu apstrādājamā laikā) pievienojās vēl tādas no pavarda atklātās liesmas rijas telpā. Tāpēc, beidzot, šķīŗ no rijas arī ēdiena gatavošanas procedūru, pārvieto to uz kambaŗgalu un rada šai vajadzībai īpašu telpu. Kā jau aizrādīts, to bieži izbūvē mūŗa sienām ar velvētu pārsegumu — rovi, vai pārvērš par namu — skursteni resp. „mantelksursteni“ (29., 50. att.). Turp pārceļas arī kurtuve kambaŗu krāsniņ. Tādā ceļā līdz ar ugunsbriesmu samazināšanos panāca centrālizētu novādu dūmiem, ierobežojoŗ arī šo ļaunumu, kas dzīvi rijā padarīja smagu.

Kambaŗu izbūvē bija dota iespēja iegūt dzīvojamai telpai vajadzīgo dienas gaismu, kas rijai pēc viņas būtības nebija vajadzīga. Nav

¹³¹) Beuningen, D. lettische Haus, 59. lpp.

nekad izdevies pienācīgi apgādāt ar tādu gaismu arī apdzīvotu rijas telpu, kamēr viņai vēl bija jāpilda rijas uzdevums. Grūti bija apgaismes apstākļi arī centrālā virtuvē, zem rovjā vai namā — skurstenī. Aina spēji mainījās, kad sāka celt skursteņus — dūmvadus, kurus varēja pievienot kurtuvēm neatkarīgi no to stāvokļa. Tad arī virtuves sāka novietot pie ārsienas un ierīkot tām logus. Rīkojot virtuvi kambaŗgalā, atveras plašas iespējas rast jaunus atrisinājumus

50. att. Cs. Drabešu Magonītes.
Dz. rijas nams — skurstenis. A.

dzīvojamo telpu sargrupējumā. Piemēri rāda, ka atkarībā no saimniecības iekārtas, rosības, saimes sastāva u. c. faktoriem, atrisinājumi veidojas ļoti brīvi un individuāli, padodamies bez tam vēl laiku maiņā dažādām pārgrozībām. Tādā stadijā, kā jau norādīts, kambaŗgals tapis par patstāvīgu organismu, kas ar riju saistīts vienīgi mēchaniski. Rija zaudē savu nozīmi kā dzīvojama telpa, jo pie šādas iekārtas jau visas ar apdzīvi saistītās prasības atradušas savu atrisinājumu kambaŗgalā. Kā pagaidu patvērumu riju tomēr izlieto dažkārt arī tad vēl, ievietojot tur piedzīvotājus, ceļiniekus, ugunsnelaimē cietušus u. t. l.

Dzīvojamai rijai kā ē k a i ir vēl dažas sastāvdaļas — telpas, kurām nav apdzīves iezīmju, bet kas kalpo tikai rijas saimniecības vajadzībām. Kopainas noapaļošanas dēļ isumā minēšu galvenās.

Uz p i e d a r b u jau aizrādīju kā uz rijai nenošķirami pievienotu papildu telpu ar patstāvīgu uzdevumu: tanī labību kuļ un vēti, kā arī strādā citus līdzīga rakstura saimniecības darbus. Ja tas kādreiz arī pie dzīvojamās rijas ir atradies vēl atklāta nojuma vai pat tikai kula veidā, par ko bija runa iepriekšējā nodaļā, tad dokumentētos piemēros piedarbs ierobežots sienām, kuŗās parasti ietaisītas vairākas plašākas ailas vārtiem, lai rastos vētīšanai vajadzīgais caurvējš. Cieši griesti piedarbam nav vajadzīgi, nepieciešamas tikai sijas sānsienu saistīšanai sakarā ar slietā jumta sānspiedi. Uz šīm sijām parasti saliek ārdus, lai varētu piedarbaugšu izmantot salmu, barības vai c. piederumu novietošanai. Piedarbs ir darba telpa. Par izņēmumu, lai gan raksturīgu, uzskatāms gadījums, kad kuļamam laikam beidzoties piedarbā no malkas šķilām saslien namu vārišanai¹³²). Dažreiz piedarbā pa ziemu mitināti arī kustoņi, īpaši zirgi, bet nekādas celtniskas pārgrozības ar tādu telpas izmantošanu nesaistās. Retos gadījumos piedarbs noder par satiksmes telpu uz dzīvojamo kambari^{133 134}). Kādreiz atrod dzīvojamo riju piedarbus, kas pēclaiķā paplašināti, aizceļot sānsienu līdz paspārnes malai. Šīs pārbūves stāv sakarā ar pārgrozībām lauksaimniecības darbu tehnikā, ja piem. ieviesās bluķi kuļšanai, vai ar zirgiem velkamās linu mistiklas.

Fakultātīvi dzīvojamai rijai vēl pievienojas: g u b e n i s, p e l a v n i e k s (pelūde), p ū n e s u. c. sīkākas pieliekamas telpas vai telpveidīgi norobežojumi. Tie grupējas pirmā kārtā ap piedarbu, tikai dažos Bauskas apr. piemēros gubenis piesienas rijas galam. Šīs telpas dažreiz lietā siltā gada laikā gulēšanai, cita uzdevuma, kas stāv tieši sakarā ar dzīvošanu rijā, tām nav. Kā īpatnējs gadījums atzīmējama Bsk. Mežotnes Buneru (PV) agrākā dzīvojamā rija, kuŗai virs rijas telpas bijusi ierīkota labības sabērtuve klēts veidā. Piedarba galam kādreiz pievieno k ū t i (21. att.).

Ā r a t e l p ā m, kuŗas gan tikai pa daļai norobežotas, pieskaitāmi dažāda atrisinājuma un veida nojumes, p a s p ā r n e s un

¹³²) Bsk. Mežotnes Bunerī, PV.

¹³³) Bsk. Ceraukstes Lejas Tīreļi, PV.

¹³⁴) Bsk. Ceraukstes Revel-Strauti, PV.

51. att. Rg. Vidrižu Ausiņi. A.

52. att. Rg. Vidrižu Ausiņi. A.

lieveņi, kas rodas paplašinot ēkas jumtam malu pārlaidumus. Izvirzītās paspārnes aizsargā celtņu ārējo čaulu no atmosfāras ietekmēm un atvieglina nokrišņu ūdeņu novadišanu. Šie tehniskie apstākļi bija sevišķi svarīgi pie dzīvojamo riju būves veida, kad guļkoka sienas bieži cēla bez kādiem izolētājiem pamatiem. Otru svarīgu nozīmi plašāks jumta pārlaidums ieguva kā aizsargs telpu ieejām, lai durvju resp. ēkas priekša būtu sausa, apkopta, kustībai, darbam un atpūtai izmantojama. Nojumes nožogojot, iegūst glabātuves un dažādas pieliekamas telpas. Atkarībā no uzdevuma kōnstruktīvi formālā atrisinājuma šīs āra telpas sastopamas: kā jumta pārlaidumi bez uzsvērtā atbalsta (spāru gali ārsienai sniedzas brīvi pāri, vai atbalstīti uz izvirzītiem siju galiem), kā stabu lieveņi un kā nojumes ar aizbūvētām sienām. Katrs no šiem veidiem jūtami noskaņo celtnes raksturu, kā iekārtas, tā arī formālajā ziņā (51., 52. att.).

4. Celtniecības tehnika.

Dzīvojamā rija ir ēkas tips, kas dažreiz sevī apvieno gandrīz visas tās programmas prasības, kuŗas mēdz uzstādīt lauku celtniecībai vispār. Jau minēts, ka zem dzīvojamās rijas jumta vietām atrodamas telpas netikvien dzīvošanai, sera glabāšanai un žāvēšanai, labības kuļšanai, vētišanai un maļšanai, salmu un pelavu novietošanai, bet kādreiz arī lopu mitināšanai; vajadzības gadījumā riju lietoja arī kā pirti, pat kā skolu un baznīcu. Saprotams, ka aiz šiem iemesliem dzīvojamās rijas celšanas un izveidošanas teknikā var izsekot gandrīz visiem tiem lauku celtniecības paņēmienu, kas attiecīgiem nolūkiem un atkarībā no apstākļiem bija ieviesušies. Sniegt par tiem pilnīgas ziņas, nozīmētu iztēlot plašo latviešu celtniecības tehnikas jautājumu visā viņa apjomā, kas neietilptu šā darba nolūkos.

Piemērojoties uzdevuma saturam pirmajā vietā minēšu tos tehniski-kōnstruktīvos datus, kam tiešs sakars ar rijas apdzīvi, bet no pārējiem, garām ejot, atzīmēšu tikai dažas raksturīgākās parādības.

Šķirojot jautājumus, kas attiecas uz dzīvojamās rijas kōnstrūkciju, dažādo paņēmienu iztēlē došu pēc iespējas arī norādījumus uz to chronoloģiju.

Lietājamie materiāli, to apstrādāšanas veidi, kōnstruktīvie savienojumi, darba rīki u. t. t. daudzkārt mainījušies laika gaitā. Ja izdodas noskaidrot šās maiņas galvenās etapes un nospraust tām laika robežas, tad šie dati turpmāk, tiklab vispārēju, kā arī konkrētu celt-

niecības parādību pārbaudē un noteikšanā, dod iespēju ietvert tās vismaz relatīvas chronoloģijas rāmjos. Bet nereti šādā veidā padodas arī precīzi datējumi, it īpaši sakarā ar tehniskiem jauninājumiem, kas ieviesušies viscaur vienā laikā.

1) Pamati.

Pie vecākām dzīvojamām rijām masīvi pamati nav atrodami. Lai guļkoka celtnē neiegrimtu, pavēla zem pakšiem un pamatnīcas kādus lielākus laukakmeņus. Zemes mitruma atturēšanai nekādus sevišķus līdzekļus nelietāja. Pamatnīcai gan izraudzīja sveķainus un stiprus kokus. Parasti centās plašām jumta paspārnēm aizsargāt pamatnīcu no mainīga mitruma ļaunās iedarbības, jo piedzīvojumi rādīja, ka „ar lieveņiem apkoptai“ guļkoku celtnē arī apakšējie vainagi bez īpaša pamata spēj pārdzīvot vairākas paaudzēs¹³⁵). Neapsildāmām rijas telpām tāda veida pamatošana uz cietas sausas zemes, paveļot dažus akmeņus, sevišķas neērtības nerādīja. Ir vietas, kur šāds paņēmieni bija nōrmāla parādība vēl līdz pag. gs. vidum, kā tas redzams tā laika atlikušajos pieminekļos (53. att.). Arī literātūrā sastopam attiecīgus norādījumus¹³⁶). Apsildāmās telpas, turpretim, prasīja ciešākus pamatus. Vispirms tas attiecas uz pašu riju, jo tās samērā lielā augstuma dēļ viegli radās siltuma zudumi un temperatūras nevienādības, kas rijas apdzīvi jūtami traucēja. Tāpēc vispirms rijas pamatam pavēla vai sakrāva akmeņus rindā un piesvieda tos māliem. No šāda primitīva paņēmiena ar laiku izveidojās māla javā rūpīgi mūrēti akmeņu pamati. Tie parādās zem riju un kambaņu sienām galvenā kārtā 19. gs. pirmajā pusē, bet vietām tos taisīja arī vēl līdz 19. gs. 70-iem gadiem. Vidzemes austrumdaļā pie apdzīvotām rijas telpām atrodams īpatnējs pamata papildinājums. Mālpupē to mēdz saukt par „pavaļām“. Tas ir blietētu mālu uzpildījums ārpusē gar rijas sienu blakām ieejas durvīm, vietām ap 0,6 m platumā un 0,6 m augstumā, ārmalā norobežots un saturēts ar guļus noliktu koku (vai kokiem) (54. att.). Ārēji tas līdzinās solam, un par tādu to arī dažkārt uzskata, jo atrazdamies zem izvirzītās jumta paspārnēs, tas bieži noder sēdēšanai. Bet šāda kōnstrūkcija gan radusies cīņā ar aukstumu, kas telpā sevišķi bija sajūtams pie ārsienas plānajiem pamatiem blakām ārdurvīm. Šeit parasti stāvēja garais

¹³⁵) Cs. Kosas Ebeli, PV., „ar lieveņiem apkopta“ dz. rija.

¹³⁶) Kaudzīte, Atmiņas, 25. lpp.

sols, kuŗu izlietāja arī gulēšanai, un tāpēc saprotams, ka centās šo vietu kaut cik izolēt pret siltuma zudumu. Mālu aizpildījumam ar tā vienmērīgo mitrumu piemīt bez tam arī zināmas konservējošas īpašības, kas labvēlīgi atsaucas uz viņā ieguldīto pamatnīcu. Par šādām pavaļām ir ziņas jau no 18. gs. pirmās puses, bet arī 19. gs. 70-os un 80-os gados tās vēl mēdza taisīt¹³⁷).

Dažos vecos piemēros sastopams cits pavaļu kōnstrūkcijas veids: starpas starp retajiem pamatnīcai paveltajiem akmeņiem tieši aizpildītas attiecīga gaŗuma gulķkokiem. Šos kokus nostiprināja ar zemē

53. att. Cs. Sērmūkšu Drezenes. AF.

iedzītiem mītiem un tad pārklāja ar māla vai zemes uzpildījumu. Cesvainē šādu uzpildījumu sauca par „bruģi“, bet par „paviļām“ tanī ieguldītos kokus.

G u b e r t s savā rokas grāmatā lauksaimniekiem, kuŗā tēloti 17. gs. sākuma apstākļi¹³⁸), brīdina rīkot ap koka sienām velēnu solus, jo tie veicinot koku pūšanu. Šis norādījums liecina, ka tai laikā, acīm

¹³⁷) Ap 1720. g. Cesvaines Grema Jezika (Beuningen).

1870. g. Vķ. Māļupes Liepas, A.

1880. g. Vķ. Alsviķa Gabrani, A.

¹³⁸) Gubertus, Stratagema. Guberts miris 1653. g.

redzot, zemes uzpildījumi pie pamatiem tika taisīti. 19. gs. sākumā kāds muižas īpašnieks aizrāda, ka viņš rūpējies, lai jaunās zemnieku mājas tiktu celtas uz „akmeņu grunti“¹³⁹), jo piedzīvojumi rādīja, ka bez masīviem pamatiem celtās ēkas ātri iet bojā un tāpēc rodas liels koka materiāla patēriņš. Hūna materiālos sastopami norādījumi par trūcīgām bezpamatu ēkām Gaujienas draudzē¹⁴⁰). Var pieņemt, ka šai laikā apgabalos, kur varēja uz vietas iegūt un apdedzināt kaļķus, pamatus sāka mūrēt arī jau kaļķu javā, bet visumā tāds mūrēšanas veids ieviešas tikai ap 1860. g. No šā laika sākot netikvien jauncelāmiem kambaļiem pie rijām lika kārtīgus kaļķu javā mūrētus pamatus, bet ļoti bieži arī piemūrēja tādus agrāk ielikto māliem piesviesto

54. att. Pavalas.

55. att. Cs. Drabešu Biržakas. A.

pamatu vietā. Dažreiz tādos gadījumos kambarī sapuvušās pamatnīcas vairs neatjauno, bet to vietā liek mūri, sacelot pamatus krietni augsti. Atzīmējams, ka Bauskas apr. dzīvojamām rijām jau ap 1850. g. bijušas kārtīgi kaļķu javā mūrētas „pudmentes“, jo koka materiāla trūkuma dēļ raudzīja pēc iespējas paildzināt šo koka celtņu mūžu.

Vietām mūrēto pamatu ieviešanos 19. gs. otrajā pusē saista ar pāreju uz dzīvi istabās vai „ērbeļos“ un dzīvojamās rijas atmešanu¹⁴¹).

Dzīvojamo riju pamatos laukakmeņi pa lielākai daļai iebūvēti dabas dotā veidā, kā „bumbuļi“, sadauzot tikai mazākus akmeņus starpu aizšķembošanai (55., 112. att.). Gadās arī pa retam plēsti

¹³⁹) Hagemester, Drustu walsti, 6. lpp.

¹⁴⁰) Huhn, Top.-stat. Beiträge, Adsel.

¹⁴¹) „Mahjas Weesis“ 1863. g., Nr. 21, 165. lpp.

akmeņi, kas iegūti, domājams, kurinot uz tiem uguni un tad pārskaldot tos spēcīgiem vesera sitieniem. Ar pulveri spridzinātus akmeņus dzīvojamo riju būvēs neesmu konstatējis. Šis akmeņu sasmalcināšanas veids lauku sētās ieviesies apm. tai laikā, kad dzīvojamo riju celtniecība apstājās, t. i. ap 1880. g. Pie vecākām lauku celtnēm var dažreiz atrast koka staba pamatus, vai arī lielākas izturības dēļ ozola paviļas un ozolkoka pamatnīcas. Šādas kōnstrūkcijas min arī tautas dziesmās. Pie dzīvojamām rijām tās tomēr neesmu sastapjis.

2) Sienas.

Dzīvojamo riju sienām, tāpat kā griestu un jumtu kōnstrūkcijai, parasti viscaur lietāts koka māteriāls. Sienām, kas visām svarīgākām telpām veidotas guļkoku kōnstrūkcijā, labprāt ņēma egles kokus (70% no pārbaudītiem gadījumiem), kas parasti aug taisni un tāpēc guļbūvei sevišķi noderīgi. Ja gadījās resni celmi, sienām lietāja galotnes — „virsaunes“¹⁴²⁾. Priedēskoka sienas (15%) sastopamas galvenā kārtā Cēsu apr. (Rozulas, Stalbes pag.) un apgabalos ar vieglāku zemi. Gadījumi, kur priedes un egles koks lietāts jauktā veidā, sastāda arī ap 15%. Pa retam ņēma apses koku. Dgp. Vipēs pag. atzīmētas divi dzīvojamās rijas, kas viscaur uzcirstas no apses koka. Biežāk gadās atrast pa apses kokam, kas iebūvēts sienā skuju koku starpā. Vietās, kur nepieklūst mitrums, šis māteriāls izrādījies par tikpat izturīgu kā skuju koks. Ozolu man nav izdevies atrast guļkoku sienās. Grūti iedomāties, ka būtu bijuši pieejami guļbūvei piemēroti slaidi un taisni celmi. Vairākās vietās gan atrasti ozola stabi kā dzīvojamo riju nojumu balsti. Tur redzams, ka sasiekstējušam ozolam pat zemē ieraktais gals ilgi stāv nebojāts. Tāpēc parasti arī neskatījās, ja tādi stabi bija liki un nevienādi. Kādā literāriskā liecībā¹⁴³⁾ atzīmēts nostāsts, ka ap 1720. g. Cesvainē celta dzīvojamā rija no purvā cirstiem bērza celmiem, kas ar vērsi uzvesti būves vietā, blakām esošā kalnā, kas arī bijis apaudzis bērziem. Šis gadījums raksturo apstākļus, kādos nācās atjaunot dzīvi pēc Ziemeļu kara posta, kad māteriālu celtnēm, kā redzams, ņēma tādu, kāds gadījās pie rokas. Ka bērza koks nav sevišķi izturīgs celtnu āra kōnstrūkcijās, it labi zināja toreizējie cēlāji, jo izvēlējās sīkstāko purva bērzu, kas tad arī pastāvējis ap 180 gadu. Gribētos šo piemēru tomēr ap-

¹⁴²⁾ Md. Mārcienas Lj. Rubeņi, PV.

¹⁴³⁾ Beuningen, D. lettische Haus, 55. lpp.

zīmēt par ūniku, jo citur bērza koku nav izdevies sastapt iebūvētu dzīvojamo riju ārsienās.

Neiztēlošu šeit sīkāk, kā rikojušies kokus cērtot un sagatavojot dzīvojamo riju būvēm, jo šo darbu gaita īpaši neraksturo aplūkojamo ēkas tipu. Zīmīgi norādījumi par dabas apstākļu ievērošanu senos laikos pie koku nolaišanas atrodami G u b e r t a jau minētās grāmatas¹⁴⁴⁾ nodaļā „Bauern Prognosticon“. Cik grūts bijis darbs, koku ar cirvi cērtot, vecāki laudis zina vēl tagad stāstīt: „Dažu priedi vai egli cirtuši trīs dienas, kamēr dabūjuši zemē vien“¹⁴⁵⁾. Neskatoties uz to ar lielu neuzticību uzlūkoja pirmos šķērszāģus. Kad Meņģeles stikla fabrika savā laikā tādus bija iegādājusies malkas sagatavošanai, turienes iedzīvotāji teikuši: „Ja jau ar cirvi nepaspēj malku piecirst, tad ar zāģi nekā neizdaris“¹⁴⁶⁾. Savā īpašumā zemnieki tādus zāģus sāka iegūt tikai 19. gs. otrajā pusē. Tos esot pirkuši pie Melnā Gaiļa Rīgā.

Dzīvojamās rijas k o n s t r ū k t ī v a i s k o d o l s — rijas telpa. Vecākos piemēros tā vienmēr uzcirsta kā patstāvīga vienība četrām apaļkoku sienām, kamēr pārējās telpas — piedarbs, gubenis, kambari parasti piecirsti trijām sienām jeb „piedurti“. Ja pati rija bija domāta apdzīvei, tai kokus sevišķi rūpīgi „sakaķēja“: uzvelamā koka apakšai visā gaļumā iepriekš apzīmētā vietā izcirta rievu, lai tas cieši uzgultos uz apakšējā guļkoka apaļās virsas. Koku uzliekot, spraugu — „kaķi“ aizpildīja sūnām (56. att.).

Izkoptu kaķēšanas tehniku min jau B r a n d s savā 1673. g. ceļojuma aprakstā¹⁴⁷⁾. Guberts, zīmējoties uz rijām, pamāca, ka zem augšējā vainaga nav liekamas sūnas, lai garaiņi varētu izspiesties cauri¹⁴⁸⁾. Vai šādu paņēmieni kādreiz lietājuši pie dzīvojamām rijām, man nav izdevies noskaidrot.

Ja gadījās liki koki, tad centās tos sakaķēt tā, lai likumi jeb „pumpas“ neizvirzītos no sienas plaknes. Bet ja tāds darbs kādreiz licies par sarežģītu, tad koka pumpas liktas arī uz āru, lai būtu mazāk

¹⁴⁴⁾ Gubertus, Stratagema.

¹⁴⁵⁾ Bertiņš, Žubes, 43. lpp.

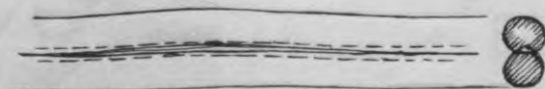
¹⁴⁶⁾ Rg. Vecbebrū Tupešieni, AF.

¹⁴⁷⁾ Brand, Reysen, 70. lpp. „... so artig zusammen geschurtzet von ihnen selbst, dass kaum der wind dadurch einbrechen kan, fügen auch unterweilen von dem most der bäumen zwischen beyden...“

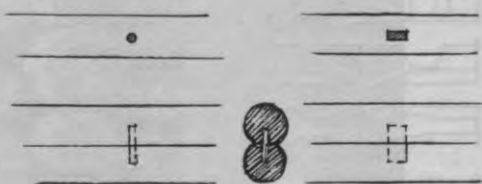
¹⁴⁸⁾ Gubertus, Stratagema, 90. lpp.

ko kaķēt¹⁴⁹). Lai sienas paceltos vienmērīgi visās daļās, kokiem pārmaiņus lika rezgaļus virs tievgaliem un otrādi.

Guļkoku sienas ceļot, labākas saistības dēļ, vainagi savā starpā parasti savienoti vertikālām tapām: izkalti vai izurbti attiecīgās vietās caurumi un tanīs iedzītas piemērota veida tapas (57. att.). Tā nostiprināja vispirms ne pašas rijas, bet viņai piecirsto telpu sienas, kuŗām vājāka kōnstruktīva saistība. Minētais paņēmiens sastopams dzīvojamo riju piemēros sākot ar 19. gs. Pats kōnstruktīvas raksturs (iezīmēšana, urbšana, kalšana) ir svešs senāko laiku celtniecības teknikai.

56. att. Kaķēšana.

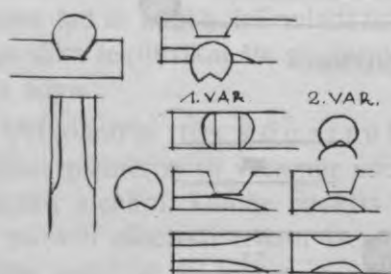
57. att. Satapoti vainagi.

Raksturīgākie guļkoku sienu kōnstruktīvie elementi — stūru savienojumi, pakši, pie dzīvojamām rijām atrodami dažādās attīstības pakāpēs un atšķirīgos izveidojumos. Chronoloģijas ziņā jāaizrāda, ka ar zāga palīdzību izstrādātie savienojumi ar maz izņēmumiem attiecināmi tikai uz laiku pēc 1850. g. Līdz tam laikam viscaur sastopami tikai cirstie pakši. To formās vērojami primitīvāki un pilnīgāki atrisinājumi, bet noteiktās laika robežās šī attīstība neiekļaujas. Tā atkarīga vairāk no saimnieciskā stāvokļa un celtnes uzdevuma. Tādā kārtā vēl 19. gs. otrajā pusē kādai dzīvojamās rijas maznozīmīgai piebūvei varēja gadīties ļoti pirmatnēja rakstura cirsti pakši, kādus lietājuši 18. gs. sākumā. Tā piem. Vk. Alsviķa Gabranos (A) dzīvojamās rijas ēkai apm. 1880. g. vecuma dēļ noplēsa riju, pīdarbu un gubeni, neaizkarot kambari, un uzcēla nojaukto telpu

¹⁴⁹) Rg. Bīriņu Zelli, A.

vietā jaunas. Salīdzinot pakšu savienojumus redzams, ka vecākam kambarim ir tehniski diezgan izkopts atrisinājums, bet jaunajam gubenim tāds, kādu atrodam Ziemeļu kara laikā celtās rījās.

Visumā vērojama šāda pakšu kōnstrūkciju maiņa: pirmatnējiem cirstiem pakšu savienojumiem robu iecirta no virsas, vietā noliktam apaļam guļkokam, slīpiem cirtieniem apm. līdz koka pusei, koka galu atstājot neaizkartu ap 20 cm gaŗumā. Šinī robā, taisnā leņķī pret pirmo guļkoku, ievēla nākamo — otras sienas apaļkoku, aptēšot tam galu tā, lai tas pilnīgi iegultos iecirtumā. Šie pietēsumi

58. att.

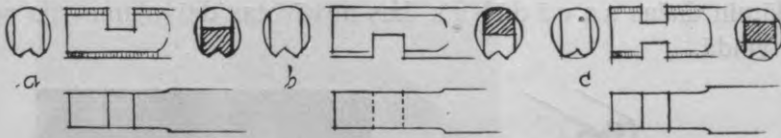
59. att. Vk. Alsviķu Gabrani. A.

sastopami divi variantos: pirmajā pakšu galu apakšējā daļa veidojas prizmatiski, otrajā paši gali paliek apaļi (58., 59. att.). Šādā veidā kōnstrūēti visvecākie vēl pastāvošie pakšu paraugi dzīvojamām rījām. Arī ap 1720. g. celtai Grema Jezika dzīvojamai rījai bijuši tādi pakši¹⁵⁰). Varētu domāt, ka šo atrisinājumu vajadzētu arī sastapt it kā apgrieztā veidā (ar iecirtumiem koku apakšējā pusē), lai neļautu pakšu robos sakrāties mitrumam. Bet tādi gadījumi man nav zināmi: acīm redzot, šinī tehnikas attīstības pakāpē iecirtumu vēl neprata iezīmēt apaļā uzveļamā koka apakšējā pusē un pielāgot robu jau noliktam kokam. Šis tehniski pilnīgākais paņēmiens padevās tikai tad, kad pakšiem sāka aptēst vaigus parallēlu plakņu veidā. Ar to

¹⁵⁰) Beuningen, D. lettische Haus, 56. lpp.

iezīmējās pakšu attīstības nākamā stadija. Vispirms šeit jāaizrāda uz piemēru, kas principā neatšķiras no nupat aplūkotā atrisinājuma, tikai robs veidots tēsumam atbilstošiem stateniskiem cirtieniem (60. att. „a“). Šis atrisinājums arī jau sastopams apgrieztā veidā (60. att. „b“), jo uz uzveļamā koka aptēsto vaigu plaknēm bija iespējams arī primitīviem līdzekļiem atzīmēt roba vietu un vajadzīgos izmērus. Abu šo paņēmieni apvienošana radīja beidzot divu robu

60. att.

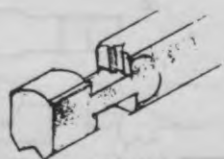

61. att. Cs. Drabešu Biržakas. A.

paksi (60. att. „c“, 61. att.), kas deva savienojumam stingrāku saistību. Aplūkotie taisno robu pakši daudz gadījumos izstrādāti ar cirvi, un konstatējams, ka tādus vietām lietāja jau 18. gs. otrajā pusē, pat abpusīgi robotus. Tā kā koki parasti nebija viscaur vienāda resnuma un sienas ceļot nācās likt koku rezgaļus uz tievgaļiem un otrādi, pakšos bieži nevarēja izcirst visus robojumus vienādi. Tāpēc gadās piemēri, kur pēc apstākļiem visi trīs aplūkotie taisnie iecirtumu veidi sastopami vienkopus lietāti.

Laižot darbā zāģi dabiskā kārtā paturēja izstrādājušās pakšu formas taisniem svērtēniskiem robiem, it sevišķi pilnīgāko atrisinājumu ar robiem no abām pusēm. Zāģis deva iespēju strādāt precīzāk. Blīvākais pakšu sējums nāca par labu īpaši apdzīvojamām telpām, jo neļāva vējiem pūst cauri, kas agrāk grūti bija novēršams. Šai virzienā atrodams vēl viens otrs konstruktīvs papildinājums, piem. īpašs robs sūnu vai pakulu aizpildījumam pašā paksī, kas aizsprosto vējam ceļu (62. att.).

Jāmin dažas savādības, kas novērotas dzīvojamo riju pakšu ārējā veidā.

62. att.

64. att.

63. att. Ķempju Rozeskalns. A.

Diezgan bieži atrodami pakšu galos slīpi uz leju iecirsti robi (63., 64. att.): tie ir pārpalikumi no ietaises koku uzvelšanai. Ja cirtnis bija jau uzcelts zināmā augstumā, tad iecirstos robos slīpi atbalstīja mietus un pa tiem ar virvju palīdzību uzritināja kokus nākamajiem vainagiem. Gadās arī redzēt it kā nekārtīgi, nevienādā gaļumā atstātus pakšu galus (65. att.). Parasti tas darīts ar nolūku, lai tur varētu novietot un uzkabināt dažādus saimniecības piederumus, vai arī, kā tas kōnstatēts piem. Vē. Mālupe Liepās (A), lai pa šiem galiem varētu uzkāpt uz jumta. Dažreiz, turpretim, izvirzītie pakšu gali sevišķi rūpīgi un gludi apcirsti, tā ka tikai uzmanīgi vērojot tos var atšķirt no zāģētiem galiem. Gadās arī, ka vecie cirvja apcirstie koku gali, kas likušie rupji un neglīti, vēlākajos laikos ar zāģi nolīdzināti¹⁵¹). Līdz sienai nocirsti vai nozāģēti pakšu gali latviešu dzī-

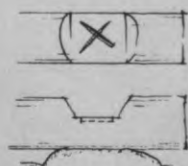
¹⁵¹) Cs. Drabešu Biržakas, A.

vojamo riju celtnēs nav manīti. Šāds paņēmieni raksturo krievu amatnieku darbu, kā to jau 18. gs. novērojis Hupels¹⁵²).

Vecu vecā paraša ēku ceļot, iecirst pamatnīcā kādu krustu, kōnstatējama arī pie dzīvojamām rījām. Tā piem. Brīvdabas mūzejā no Md. Vestienas Rizgām pārceltai rījai, kuŗā kādu laiku dzīvots, atrada austrumu pakši uz roba apakšējās plaknes iecirstu krustu (66. att.) ar dažiem sēra gabaliņiem. Md. Viesienas Albretu (PV)

65. att. Cs. Kosas Ebeļi. PV.

66. att. Md. Vestienas Rizgi. PV.

dzīvojamās rījas austrumpakši iecirstā krustā bijis ieguldīts nemizots sērmokšļa zariņš („pret ļauno“) un sēra gabals vidū („pret uguni“). Cesvaines Grema Jezika ap 1720. g. celtās rījas aprakstā minēts, ka pirmajā pakši guldījuši pat naudu, dzīvsudrabu, kādu sakti¹⁵³). Arī pakšu redzamos galos dažreiz atrodami iecirsti krusti (67. att.).

Savdabīgi veidots pakša gals redzams pie Bsk. Lj. Tīreļu dzīvojamās rījas (68. att.). Pārbaudot šo īpatnējo gadījumu, jāatzīst, ka

¹⁵²) Hupel, Top. Nachrichten II, 320. lpp.

¹⁵³) Beuningen, D. lettische Haus, 57. lpp.

3-stūra caurums koka galam izcirsts sienot to postā, jo minētajai celtnei koki pludināti no Taurkalna mežiem.

Liela dažādība pakšu galu veidojumos sastopama augšējos sienu vainagos, ja to gali izmantoti jumta pārlaiduma atbalstam. Tādā gadījumā tos parasti pa vienam vai vairākiem kopā apstrādā balstekļiem piemērotā formā (69.—71. att.).

Rijai, piederbam, gubenim — pat jaunāko laiku dzīvojamās rījās, lietāti neaptēsti (Bsk. — „nestērķēti“) koki. Kambaņu sienās iebūvējamiem kokiem, turpretim, vietām jau 19. gs. sākumā, a p t ē š

67. att. Cs. Mārsnēnu Dzirkaji. A.

68. att. Bsk. Ceraukstes Lj. Tīreji. PV.

vispirms uz iekšu vērstās puses¹⁵⁴). Sākot ar 60-iem gadiem, tā ir jau ļoti izplatīta prasība, un glītuma dēļ aptēš kokiem dažkārt arī abas puses. 72. att. rāda kādu piemēru, kur ap 19. gs. vidu no ārpuses aptēstas sienas un apzāģēti pakšu gali pastāvošai cirstai guļkoku kambaņu piebūvei pie rījas. Tādā gadījumā lietāja cirvi ar liku kātu. Brants¹⁵⁵) savā 1673. g. ceļojumā pa Kurzemi novērojis pie zemnieku mājām ārpusē tēstus, bet iekšpusē apaļus kaķētus guļkokus.

¹⁵⁴) Novērojumi pie pastāvošām būvēm. Sk. arī Tiesenhausen, Brief a. d. Herausgeber, 87. lpp.

¹⁵⁵) Brand, Reysen, 70. lpp.

Šādu apstrādāšanas veidu, domājams, radījusi ārējā glītuma prasība, un kā no Branta apraksta izriet, tāds paņēmieni attiecināms uz istabām. Vidzemē, turpretim, kur Brants redzējis arī dzīvojamās rijas, viņš min tikai apaļkoku ārsienas. Jāpiezīmē, ka Kurzeme un Zemgale arī vēlākajos laikos atšķiras no pārējās Latvijas ar tēstu koku celtnēm.

69. att. Md. Sāvienas Sarņas. PV.

Visā gaŗumā apzāģēti koki dzīvojamās rijas un tām piebūvētos kambaŗos nav atrodami. Tādus sāka lietāt arī jau dzīvojamo riju periodā ap 1860. g., bet tikai jaunas istabas ceļot turīgākajos apvidos¹⁵⁶).

Ceļot vairāktelpu dzīvojamo riju, pie četrām sienām uzcirstā koda — rijas, pievienoja vispirms piedarbu, piecērtot trīs sienas, tad, atkarībā no apstākļiem, vienu vai vairākus kambaŗus pie rijas, gubeni pie piedarba un pūni pie gubeņa. Pat tais gadījumos, ja cēla visas

¹⁵⁶) „Mahjas Weesis“ 1863., Nr. 21.

telpas vienā paņēmienā, bieži lietāja šo pieciršanas konstrukciju un ieturēja minēto kārtību. Atrodami vairāki pieciršanas vai pieduršanas atrisinājumi, no kuŗiem galvenie, to relatīvā vecuma kārtībā aplūkoti, būtu sekojošie: piecirtņa sienu gali, kas nav sasieti ar ceturto sienu, pieslieti pie pamatkodola pakšu galiem un piespiesti pie tiem ar vertikālu puskoku, kas pievilkts pie esošiem

70. att. Vecpiebalgas Kūrēni. PV.

pakšiem ar ķīļu palīdzību (nav izslēgts, ka agrāk šo koku pieklūgoja) (73. att.). Piemēri atrodami jau 18. gs. sākuma celtnēs. Otrs, apm. kopš 1800. g. ļoti izplatīts paņēmiens — pamatcirtņim piestiprināt vertikālu stabu ar izcirstu rievu, kuŗā ieguldīti attiecīgā veidā piestrādātie piecirtņa sienu gali (74. att.). Vecākos piemēros redz lietātus vēl īpašus saišķus, ar kuŗiem piecirtņus piesaistīja pie kodola, lai tie neatdalītos: koku, kuŗam atstāts kāšveidīgs saknes gals („sakārnis“, „kakaža“, „vārša“), ar šo kāsi aizmeta aiz piecirtņa augšējā pakša, bet otru galu ar ķīli piestiprināja pamatcirtņim (65., 76. att.) Cen-

šanās savienojumam piešķirt viengabala veidu radijusi kōnstrūkciju, kurā piecirtņa koku galus sametina ar pakšu galiem, izkaļot pirmajiem rievās, bet pakšu galus piecērtot šās rievās platumā (75. att.).

Zināmi daži piemēri, kur kambaži piebūvēti rijām, ceļot tos kā patstāvīgus cirtņus četrām sienām. Tādā ceļā rijas telpa no kambaža atdalīta divkāršu guļkoku sienu ar nelielu spraugu starpā. Abas telpas šādos gadījumos savieno tikai apsildīšanas ietaise, citāda iekšēja sakara tām nav (20., 77. att.). Šāda kōnstrūkcija nav uzskatāma par

71. att. Cs. Vecpiebalgas Brusīki. PV.

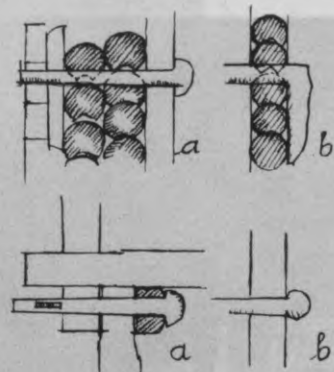
tipisku, bet to būs radijusi paredzamā vajadzība blakām stāvošo riju turpmāk nojaukt. Citādi tāda rīcība izliekas par daudz nesaimnieciska koka materiāla patēriņa ziņā.

Atsevišķi uzcirsto telpu sienām senākajos laikos ņēma viengabala kokus, un tāpēc arī telpu izmērus pieskaņoja iespējamiem koku garumiem. Kopš 1800. g. celtās dzīvojamās rijās atrodams arī jau otrs kōnstrūktīvs princips vairāktelpu celtnes atrisināšanai guļkoku būves teknikā. Sametinot kokiem galus cēla vairākām telpām kopējas viengabala ārsienas, bet telpas savā starpā nodalīja ar šais ārsienās pakšiem iesietām šķērssienām. Saprotams, ka tādā ceļā telpu kōnstrūktīvā šaistība bija daudz lielāka, kā ceļot tās atsevišķ-

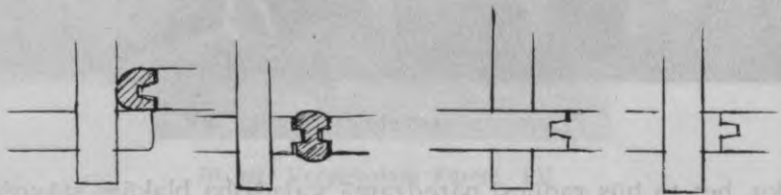
ķiem posmiem. Vienā paņēmiēnā celtām dzīvojamām rijām jaunais princips noteikti dominē sākot ar 19. gs. otro pusi. Bet arī pieduršanas tehniku piekopa un attīstīja tālāk, jo bieži gadijās esošās celtnes palielināt, sevišķi piebūvējot kambažus vai tos paplašinot. Gulokoku metinājumus mēdza sadalīt tā, lai tie neatrastos tieši viens virs otra. Vismaz pirmā un beidzamā vainaga kokus — pamatnīcas un nospārnīcas — centās likt nemetinātus. Daži metinājumu veidi attē-

72. att. Cs. Drabešu Biržakas. A.

73. att.

74. att.

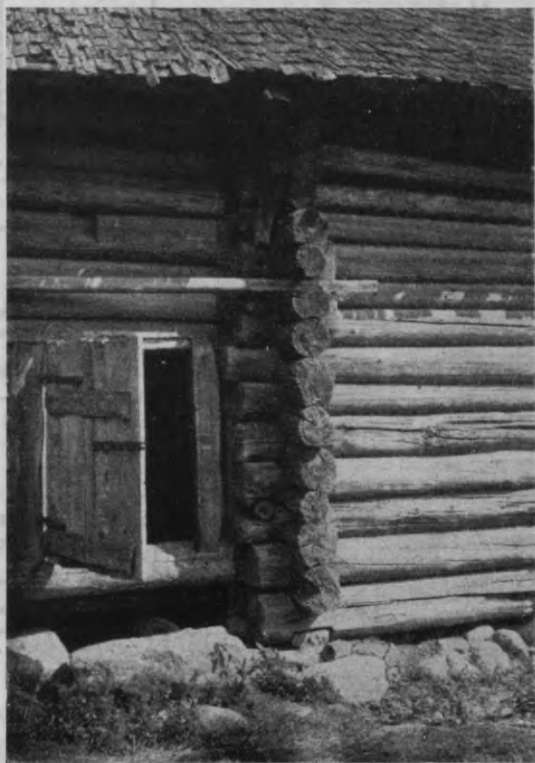
75. att.

loti 78. att. Primitīvākie („a“, „b“) bieži izstrādāti ar cirvi vien; tas pats sakāms arī par „c“. Apsildāmām telpām bija vairāk piemērots metinājums „d“, jo tam vējš nepūta cauri, bet viņa izstrādāšana prasīja jau kalta resp. svārpsta. Domājams, ka laikos, kad sāka celt garākas viengabala ārsienas ar metinātiem kokiem, visi šie paņēmiēni bija jau veicami bez grūtībām. Zināmi vairāki piemēri, kur pie viena cirtņa atrodami visi minētie atrisinājumi. Dažreiz koku saduras apslēptas aiz šķērssiēnas pakšu galiem (79. att.). Kōnstrūk-

tīvā ziņā tāds savienojums nav uzskatāms par apmierinošu, tāpat, ja metināti vairāki vainagi no vietas viens virs otra (80. att.).

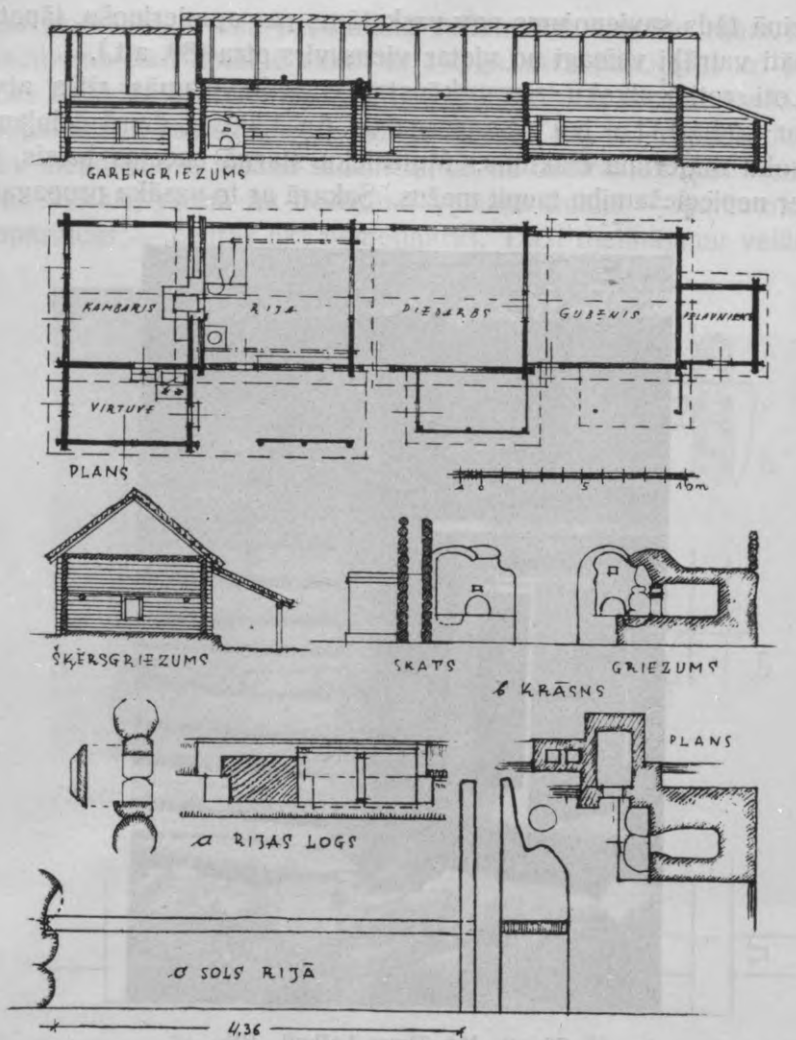
Ļoti reti guļkoku sienu kōnstrūkcija dzīvojamās rijās atvītotā ar kādu citu būves veīdu. Ap 1800. g. dzīrd žēlojamies par koku māteriāla trūkumu. Muižnieku starpā paceļas balsis, kas uzsvē nepieciešamību taupīt mežus. Sakarā ar to uzsāka propagandu

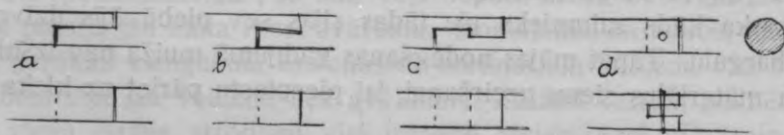
76. att. Md. Tirzas Leškuti. PV.

par jaunu būves veīdu īvešanu zemnieku mājām. Ieteīca izlietāt sienu kōnstrūkcijai m ā l u s. Dīkļu muižas īpašnieks licis celt rijas „Pīzē“ būves veīdā (blietējot īveīdņos mālāīnu zemi)¹⁵⁷) un arī pānācis, ka kāds saīmnieks pie tādas rijas sev piebūvējis dzīvojamo kambārgalu. Tāpat mājas nodegšanas gadījumā muiža nav īzniegusi koka māteriālus sienu uzcīršanai, lai piespiestu pāriet uz kleķa kōn-

¹⁵⁷) Tiesenhausen, Brief a. d. Herausgeber, 88. lpp.

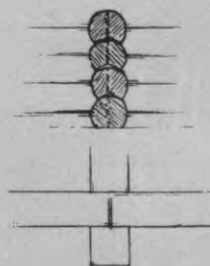
77. att. Vk. Mālupe Timši. AF.

78. att.

strūkciju. Ap to pašu laiku arī Apukalna un Raunas draudzē piekopts mālu kleķa būves veids, ieliekot viršu starpkārtas¹⁵⁸). Citur mēģinājušies ar neapdedzinātu ķieģeļu („Lehmpatzen“) būvēm¹⁵⁹). Pat Vidzemes guberņas pārvalde 1822. g. attiecīgā rīkojumā uzdevusi draudžu tiesnešiem veicināt neapdedzinātu ķieģeļu lietāšanu ārsienām zemieku ēkas ceļot — uz mūra pamatiem ar izvirzītu salmu juntu¹⁶⁰).

Laiks pierādījis, ka visi šie mēģinājumi tomēr beigušies bez cerētiem panākumiem. Pastāvošās dzīvojamās rījās man nav izdevies

79. att.

80. att. Cs. Drabešu Biržakas. A.

kōnstatēt nekādas atliekas no šāda sienu veida, lai gan neapdzīvotās rījās vietu vietām sastopami mālu kleķa stāvi.

Ka piemērota koka materiāla trūkums var radīt pat ļoti primitīvas ārsienu kōnstrūkcijas, liecina piemērs no Bsk. Ceraukstes un Mežotnes pag.¹⁶¹), kur dzīvojamām rījām piebūvēti gubeņi ar žagaru pinuma sienām (14., 81. att.). Turpat arī kādam „sievu kambarim“, kas celts piederba sānos sieviešu mantu pielikšanai kuļamā laikā,

¹⁵⁸) Huhn, Top.-stat. Beiträge. Mārsnēni un Romeskalns.

¹⁵⁹) Bruiningk, Verbesserung, 24. lpp.

¹⁶⁰) Vidzemes Guberņas pārvaldes rīkojums Nr. 31; 8. 5. 1822.

¹⁶¹) Bsk. Ceraukstes Lj. Tīreļi, PV.

Bsk. Mežotnes Bunerī, PV.

ārsienas kōnstruētas iedzenot zemē mietus, izpinot starpas žagariem un apmetot pinumu māliem¹⁶²). Žagaru pinums ar mālu apmetumu kōnstatēts arī Vidzemē dzīvojamās rijās. Hūna materiālos minēti pie šīm ēkām priekšnami ar tāda veida sienām¹⁶³), bet Vm. Sēļu pag. tādas sienas atrastas piebūvētai „zemes klētij”¹⁶⁴). Grostonā, Md. apr., ap 19. gs. vidu, kurinot riju žagariem, mēģuši rijas ārdurvju priekšā celt skuju aizsarga sienu vai vējtveri („kabūzi“), lai vējš ne-

81. att. Bsk. Ceraukstes Lj. Treji. PV.

nestu dzirksteles no krāsns serā¹⁶⁵). Ir saprotams, ka otrās šķiras telpu piebūvēm materiālu un kōnstrūkciju izvēlē dažreiz ierobežojās cik iespējams. Tā arī nojumu izbūvē ļoti bieži aizpildījumam starp stabiem lietā vieglu, pie rokas esošu materiālu. Ja nojumu telpas ciešāk jānoslēdz — izcērt stabos rievās un saliek tanis nekaķētus guļkokus (82. att.). Nojumes pārvēršas arī par pilnīgi cieši izbūvētām

¹⁶²) Bsk. Ceraukstes Revel-Strauti, PV.

¹⁶³) Huhn, Top.-stat. Beitrāge, Bersohn.

¹⁶⁴) Vm. Sēļu Ķupītes, AF.

¹⁶⁵) Lancmanis, Rija kā dzīvoklis, 52. lpp.

telpām ar kaķētām, pakšos savienotām sienām. Nojumu brīvstāvošie atbalsti, kā jau minēts, vietām ir ozolkoka stabi. Citiem atstāts dabas dotais veids, pat ar stakles sazarojumu augšgalā spārta ieguldīšanai¹⁶⁶), citi rūpīgi aptēsti, piem. četrām šķautnēm¹⁶⁷). Lietāti arī apses, bet visvairāk priedes koka stabi. Pārsvarā apaļie stabi. Dažam labam atstāts pa zara stumbram, kādu riku vai saimniecības piederumu uzkabīnāšanai. Raksturīgi ir stabos izkaltie dobumi, kas aiztaisāmi ar galdiņu („stulpā spelte“) sīkāku daiktu, vecu

82. att. Cs. Drabešu Biržakas. A.

naglu un t. l. priekšmetu glabāšanai¹⁶⁸). Arī agrāk minētajai, ap 1720. g. celtajai Grema Jezika rijai bijuši tādi zaraini stabi ar dobumiem¹⁶⁹).

M ū r a sienām norobežoti kambargalā iebūvētie rovji vai skursteņa nami („manteļskursteņi“, Vidz. jūrmalienā saukti „mentalskursteņi“¹⁷⁰), rijas krāsnis un kādreiz arī virtuves (49., 84. att.). Šīs

¹⁶⁶) Rg. Vidrižu Ausiņi, A.

¹⁶⁷) Madonas apriņķī, PV.

¹⁶⁸) Vk. Alsviķu Gabrani, A.
Vk. Mālpupes Liepas, A.

¹⁶⁹) Beuningen, D. lettische Haus, 56. lpp.

¹⁷⁰) AF.

konstrūkcijas ieviešas ap 1860. g., un to izpildīšanai pa lielākai daļai lietāta jau kalķu java. Telpas atdalītājas iekšējās sienas kambargalā parasti nav kapitālas, bet iebūvētas no viegla materiāla; māliem apmestiem tievākiem kokiem vai pinuma, dēļiem u. t. l. (27. att.). Gulzkoku konstrūcijā, ar pakšiem ārsienās iesietas, tās izveidotas parasti tāda plāna atrisinājumā, kur kambargals šķērsvirzienā pārdalīts (83. att.). Tādā kārtā sasēja samērā garās ārsienas. Pie kambargala sadalījuma ēkas garēn virzienā šādas kaķētas sienas nāktos iesiet arī riņas gala sienā, kas būtu iespējams tikai, ja telpas ceļ vienā laikā. Tādai konstrūcijai man piemēri nav zināmi.

83. att. Rg. Lēdurgas V. Urces. A.

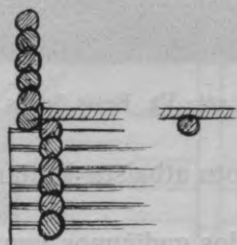
Par ārsienu augstumu, kādā celtas dzīvojamo riņu atsevišķās daļas, daži dati doti jau agrāk. No sienu konstrūkcijas viedokļa atšķirami divi atrisinājumu paņēmieni.

Telpas veidojot raugoties tikai uz to īpatnējām prasībām, radās celtnes, kas sastāvēja no atsevišķiem cirtņiem un picirtņiem; katram no tiem bija dots viņam atbilstošs augstums, piem. riņas telpai ārsienās 20 vainagi, piedarbam 16, kambarim 9 un gubeniņim 7. Gadījumā, ja visas šīs telpas taisīja vienā platumā un salika vienā rindā, balstot jumtu tieši uz beidzamā vainaga, katram telpu posmam bija jātaisā savs jumts (divslipju!) un cirtņu galos prasījās cieši zemiņi, kuriem varētu pievienot zemāko posmu jumtus.

Šie dalītāji zelmiņi vecākos piemēros celti guļkoku kōnstrūkcijā, un tur, kur telpa pārsegta griežtiem, kas nolikti jumta kores virzienā, nereti šāds zelminis par koka tiesu izvirzīts pāri stāva sienai, lai griestu gali rastu pienācīgu atbalstu (77., 85. att.). Pret nosvēršanos uz sāniem tos saturēja kaķos iespriestās jumta kārtis (86. att.). [Šo

84. att. Cs. pilsētas Ūnas. A.

85. att. Zelmiņa izvirzījums.

paņēmienu var atvasināt no tāda būves veida, kur sānsienu ciešā guļkoku kōnstrūkcija turpinās zem jumta slīpēm kā telpas augšējais pārsegums un ar koku galiem iesienas zelmiņu sienās. Tādi gadījumi zināmi piem. Baltkrievijā¹⁷¹.)]

¹⁷¹) Soeder, Tritschuny, X, XI.

Izbūvēt telpas dalītājas guļkoku sienas cauri līdz jumtam varēja, zināms, tikai tad, ja nebija jārēķinās ar koka materiāla trūkumu. Tāpēc tādi atrisinājumi radušies mežu bagātos apvidos vai lidumnieku saimniecībās un ļoti sen, jo kopš 19. gs. celto dzīvojamo riju starpā tie nav sastopami.

Otrs kōnstruktīvs princips guļkoku sienu uzbūvē redzams tur, kur sienas visapkārt cirtnim nobeidzas vienā augstumā. Kādreiz šis augstums atbilst vajadzīgam telpas resp. griestu augstumam, bet daž-

86. att. Vk. Bejas Supes. A.

reiz tas vēl pacelts, lai dotu atbalstu jumtam, kā tas jau agrāk aprādīts (sk. 419. lpp.).

Pie 2-slipju jumta tādos gadījumos jumtgalus parasti atstāj atklātus (35., 36. z.)¹⁷²⁾, vai aiztaisa tos ar vieglu materiālu — nišu vai žagaru pinumu, bet jaunākajos laikos dēļiem. Pie 4-slipju jumta lieta atrisinās pati no sevis, jo jumts vienlīdzīgi nosedz visas stāva ārsienas.

Gadās kādreiz, ka atrod dzīvojamo riju guļkoku sienās plāšas ailas, kas vienu telpu savieno ar otru. Šādas ailas radušās izcērtot

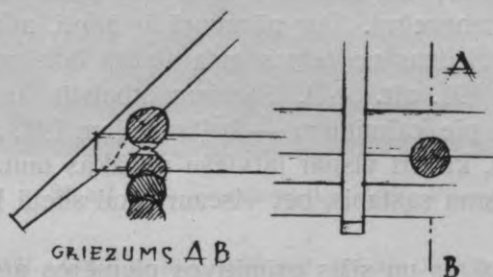
¹⁷²⁾ Huhn, Top.-stat. Beiträge, Wenden-Walkscher Kreis.

vai izzāģējot pastāvošās sienas gabalu, lai telpu paplašinātu. Vienā gadījumā tāds paplašinājums kōnstatēts pie apdzīvotas rijas telpas (sk. 418. lpp.). Biežāk, turpretim, tādi paplašinājumi atrodami pie piedarbiem, un tie parasti ierikoti ap 1880. g. sakarā ar jaunu darba

87. att. Rg. Ķempju J. Kārbas. A.

88. att.

ierīču ieviešanos. Izzāģētās sienas beidzot redzamas arī dažās dzīvojamās rijās, kas vairs nekalpo savam pirmatnējam nolūkam un kuŗās arī kambaŗi parasti jau pamesti. Tur nereti rija savienota ar piedarbu, pārvēršot šīs telpas labības šķūnī, kur var iebraukt mēchanisks labības kūlējs (87. att.).

Šais telpu paplašināšanas vai savienošanas gadījumos guļkoku sienu kōnstrūkcijai zināmā mērā pāri darīts: ja izcērt vai izzāgē plašas ailas, pakšu savienojums zaudē savu saistību, un visas papildu kōnstrūkcijas, kā stabi un šaturkoki brīvo koku galu nostiprināšanai, izpilda savu uzdevumu tikai pa daļai.

3) Jumts.

Jumtu nesošo daļu kōnstrūkcijas princips dzīvojamām rijām tāds pats, kā pārējām latviešu sētu vecākām guļkoku ēkām: beidzamajā vainagā, „nospārnīcā“, iecirstos robos ar zobu iestiprinātas spāres, kas saslēgtas viena pret otru un augšgalos savienotas. Uz spārēm gulstas dažāda veida jumta segumi. Lai neutrālizētu jumta svāra radīto sānsiedi un aizsargātu stāva sienas pret izlodzišanos, pretējās sānsienas sasēja sijām, kuŗu galus ar pakšveidīgu savienojumu iecirta divu augšējo vainagu starpā. Spāres nenovietoja tieši virs sijām, jo to nepieļāva siju gali (88.—90. att.).

Dažas zīmes rāda, ka spāŗu augšgalu pirmatnējais savienošanas veids bijis klūgojums: klūgām sasēja krustā saliktos galus spāŗu pāŗiem, bet stūŗu un galu spāŗes četrslīpju jumtam — piesēja šķērskokam, kas bija pieklūgots pie galējiem spāŗu pāŗiem tuvu viņu augšgalam. Parastais spāŗu galu savienojums tagad sastopamos paraugos ir tapojums.

Tāda veida jumta kōnstrūkcijas princips pašos pamatos (91. att. „a“) atšķiras no tā, kas raksturo dažu citu ziemeļtautu celtniecību (somu, zviedru, norveŗu). Tur pāŗsvārā ir jumti, atbalstīti uz koptuŗiem, kas sniedzas no telpas gala sienas līdz gala sienai atvietodami arī sijas (91. att. „b“). Stabiem atbalstīti koptuŗi jeb jumta krēsli sastopami pie kaimiņiem — baltkrieviem (91. att. „c“). Mūsu dzīvojamās rijās, kā arī vispār latviešu vecākās tautas celtnēs, koptuŗu jumtus neesmu sastapis, bet viscaur tikai slietā kōnstrūkcijā izveidotus.

Šo jumtu spāŗes un sijas primitīvos piemēros atstātas apaļkoku veidā. Tikai spāŗu apakšējie redzamie gali palaikam [jau kopš 19. gs. sākuma¹⁷³⁾] aptēsti.

Dzīvojamām rijām, kas celtas 18. gs., bet meŗiem bagātos apvidos arī vēlākos laikos¹⁷⁴⁾, jumta spārēm ļoti bieŗi ņēma kokus.

¹⁷³⁾ Cs. Vecpiebalgas Kūrēni, PV.

¹⁷⁴⁾ Vk. Alūksnes Siseŗos pat pie 1888. g. celtas dzīvojamās rijas. Var būt, ka šeit viņas iebūvētas, ņemot tās no kādas vecākas nojauktas ēkas. A.

kuřiem galā atstāja kādu kāšveidīgu saknes galu. Tādus labprāt meklēja starp purvā augošiem kokiem to izturības un vieglākas iegūšanas dēļ, izgāžot tos ar visām saknēm. Šāda veida spāres mēdza saukt par „kabām“¹⁷⁵), bet sakņu kāšus par „sakārņiem“¹⁷⁶), „kakažām“¹⁷⁷), „vāršām“¹⁷⁸). To uzdevums bija atturēt jumta segu no no-

89. att. Bsk. Ceraukstes Lj. Tīreļi. PV.

slīdēšanas uz leju. Gadījumos, kad pie rokas nebija piemērotu koku visas spāres gaŗumā, lika t. s. „dubultspāres“: blakām spārei bez sakārņa nospārnīcā atsevišķi iecirta īpašu isāku saknes kāsi¹⁷⁹).

¹⁷⁵) Bielenstein, Holzbauten.

¹⁷⁶) Vķ. Māļupes pg., A.

¹⁷⁷) Cs. Vecpiebalgas pg., PV.

¹⁷⁸) Md. Vestienas pg., A.

¹⁷⁹) Cēsu apr. 18. gs., PV.

Kāši jumta segas atbalstam (92. att.) sastopami kā pie lubu, tā salmu jumtiem. Abi šie jumšanas veidi lietāti arī pie dzīvojamām rijām.

Lubujumti raksturo mežiem bagātu un neauglīgāku apgabalu dzīvojamo riju vecākoš pieminekļus. Tā piem. Hūna savāktajos materiālos atrodam lubām jumtas dzīvojamās rijas attēlu no Alūksnes apkārtnes, kas izgatavots 1797. g.¹⁸⁰⁾ (35. att.). Arī tagad vēl šai apgabalā var atrast pazīmes un liecības, ka dažai pastāvošai dzīvojamai rijai savā laikā bijis lubu jumts; tāds, piem., Vk. Māilupes Kraukļu ciema Liepās bijis līdz 1894. g. Hagemeisters, rakstīdams par Drustu

90. att. Cs. Sērmūkšu Krampji.

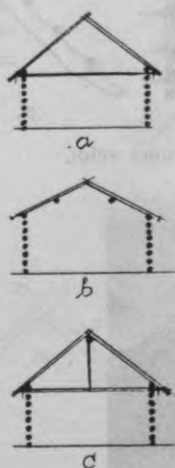
apgabalu, stāsta, ka no 1783.—93. g. dibinot jaunas saimniecības, nolīstas un uzplēstas kādas 3000 pūrvietas meža zemes un jauno sētu rijām (no tālākā sakara redzams, ka tās bija dzīvojamās rijas) taisīti lubu jumti: „Salmi preeksch tihrumu apsuhdoschanas tik wadjadīgi bij, ka preeksch jumteem ne mas ne warreja ņemt, un tadehl lubbu jumtus ween likke, zaur ko tahs mahjas, kas ahtrumā bij taisitas, wehl drihsaki isnihke. Pehz kahda laika zitta pehz zittas schigli sagruē, ta ka 1820 tā gaddā neweenas no tahm mahjam ne bij, ko toreis buhweja, kad muischas eetaisija¹⁸¹⁾. Šinī pašā darbā minēts.

¹⁸⁰⁾ Huhn, Top.-stat. Beiträge, Wenden-Walkscher Kreis.

¹⁸¹⁾ Hagemeister, Siņņas, 26., 27. lpp.

ka 1750. g. arī Drustu muižas 18 koka ēkas bijušas lubām jumtas, bet 1688. g. muižas celtnes — visas koka ēciņas — bijušas ar salmu vai lubu jumtiem. Arī Kurzemē ap šo laiku, kā Brants atzīmējis savā 1673. g. ceļojuma aprakstā, bez salmu jumtiem vietām bijuši lubu jumti¹⁸²⁾.

Otram Hūna materiālos attēlotam dzīvojamās rijas piemēram no Limbažu apkārtnes — salmu jumts^{183 184)} (38. att.). Salmiem juntu dzīvojamo riju arī ap 1800. g. uzmērojis un aprakstījis Fitinghofs Mazsalacā (Sēļu pag. Veciņu mājās)¹⁸⁵⁾. Fitinghofs īpaši aizrāda, ka Mazsalacas draudzes zemnieki protot teicamus salmu juntus taisīt,

91. att.

92. att. Cs. Mārsnēnu Dzirkaji. A.

un viens otrs no viņiem, strādādams jumīka darbu, sagādādot sev labus blakus ienākumus.

Jumšanas tehniku visos sīkumos šeit neaplūkošu, jo tā literātūrā diezgan plaši iztirzāta¹⁸⁶⁾ un, zīmējoties uz dzīvojamām rijām, sevišķi īpatnēji paņēmieni nav novērojami. Pievienošu tikai papildinājumam dažus datus, kurus uzskatu par zīmīgiem jumta attīstībā.

Izejot no salmu seguma parastās schēmas (93. att. „e“), jāaizrāda, ka tāda jumta attīstības pakāpi vispirms raksturo veids, kādā

¹⁸²⁾ Brand, Reysen, 70. lpp.

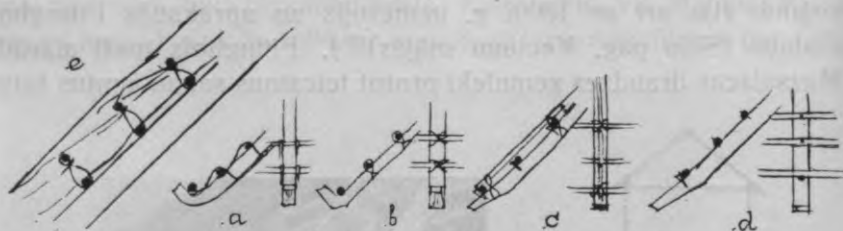
¹⁸³⁾ Huhn, Top.-stat. Beiträge, Riga-Wolmarscher Kreis.

¹⁸⁴⁾ Huhn, Versuch.

¹⁸⁵⁾ Vietinghoff, Verbesserung.

¹⁸⁶⁾ Bielenstein, Holzbauten I, 2.

kārtis piestiprinātas pie spārēm. Dzīvojamo riju lielai daļai, kuŗu jumti kopš apm. 1860. g. nav pārlatoti, kārtis pieklūgotas (89., 94. att.). Izšķirami divi galvenie klūgošanas veidi (93. att. „a“, „b“). Pirmajā gadījumā (93. „a“) samērā gaŗas un stipras klūgas vidu paliek zem spāres, bet abus galus apliec no augŗas ap kārti, piespieŗot to pie spāres, un klūgu galus pabāŗ zem zemākās kārts. Šādā ceļā radās vienmērīgs vaŗu veida pinums. Otrajā gadījumā kārts pie

93. att. Jumtu kāŗu piestiprinājumā veidi.

94. att. Rg. Lēdurgas V. Urces. A.

spāres piesieta sagrieŗot katrā sējuma vietā klūgu galus mezglā (93. „b“). Šādi atrisinājumi, kas veikti ļoti primitīviem darba paņēmiņiem, kā arī viegli iegūstamiem un apstrādājamiem materiāliem, pie-skaitāmi tālās pagātnes liecībām. Bieŗi jumta segumam ar pieklūgotām kārtīm ir spāres — kabes, jo tāds segums prasīja droŗu atbalstu pret slidēŗanu.

Tālākajā attīstības gaitā kārtis atseviŗki vairs neklūgoja, bet guldīja uz spārē iedzītiem vadŗiem, piespieŗot tās pie spāres ar īpaŗu „vēja kārti“, kuŗu virs spāres tikai vietām pieklūgoja, lai vējŗ jumta segu nepaceltu. Šai gadījumā spāres apakŗējā galā kā pirmo iedzina saturam īpaŗi spēcīgu vadŗi (93. att. „c“), kas atvietoja saknes kāsi pie kabes.

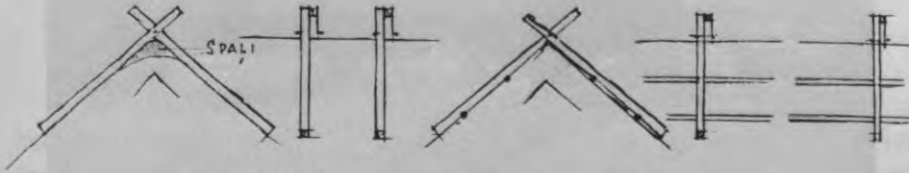
Ta p o t ā s kārtis, kas piestiprinātas pie spārēm, iedzenot pulkas iepriekš izurbtos caurumos (93. att. „d“), iezīmē jau pāreju uz naglošanu dzelzs naglām, kas ieviesās, kad nātūrālais saimniecības veids 19. gs. otrajā pusē sāka iet uz beigām un zemniekam radās iespēja iegādāties rūpniecības ražojumus. Līdz tam laikam, kamēr naglas kala rokām, raudzījās uz tām kā uz lielu dārgumu un turējās pie uzskata, ka „naglas tērēt — grēks“¹⁸⁷).

Dzīvojamo riju salmu jumtus taisīja 4 slīpēm (83. att.). Juntas kores galos bieži atstāja neapjuntu vertikālo trīsstūri, ko veido galējo spāru pāru gali un šķērskoks, uz kā atbalstās stūru un galu spāru

95. att.

Bsk. Ceraukstes Reveļ-Strauti. PV.   Bsk. Rundāles Adžuni-Adamaiči. PV.

96. att. Kores nostiprinājumi salmu jumtiem.

augšējie gali (51. att.). Šo ailu, kas piešķir jumtam savu īpatnējo raksturu, pie dzīvojamām rijām var atrast gandrīz visos salmu jumtu novados, pie kam tai ir savi atšķirīgi turienes nosaukumi (piem. brodiņš, čugums, šķore, lāčpakaļa u. c.)¹⁸⁸). Šo ailu izmantoja jumta telpas vēdināšanai, jo labību žāvējot, rijas augšā sakrājās garaiņi, kas pūdēja jumtu. Šās parādības novēršanai kalpoja arī korē iesprausti dēļu skursteņi. Aizrādījumi uz vajadzību tādus ierīkot sastopami jau 19. gs. sākuma literātūrā¹⁸⁹). Savā veidā šis jautājums atrisināts dažās Bauskas apr. dzīvojamās rijās, atstājot korē iegarenu caurumu un pār-

¹⁸⁷) Bsk. Mežotnes Bunerī, PV.

¹⁸⁸) „Brodiņš“ (Bielenstein, Holzbauten, 17. lpp.), „lāčpakaļa“ (Bsk. Ceraukstes pag., PV.), „šķore, čugums“ (Vk. Smiltenes pag., A.).

¹⁸⁹) Vietinghoff, Verbesserung, 18. lpp.

sedzot to ar sili, kas uzlikta uz mutes, mazliet to paceļot vai izņemot tai dibenu (95. att.). Pa šīm jumta ailām izplūda arī dūmi, kas riju kurinot pacēlās pa pažobelēm jumta telpā.

19. gs. sākumā Vidzemes muižnieki vietām izdarija mēģinājumus, palielināt salmu jumta ugunsdrošību, samērcējot salmus mālos^{190 191}). Šai laikā, kad dienas kārtībā bija arī jautājums par apstākļu uzlabošanu zemnieku dzīvokļos, varbūt vienai otrai dzīvojamai rījai būs ticis uzlikts tāda veida jumts, bet pastāvošos piemēros nav izdevies šo paņēmieni konstatēt. Hupels aizrāda, ka tas cēlies Kurzemē¹⁹²).

97. att. Cs. Vecpiebalgas Kūrēni. PV.

4-slipju vai „riņķī griezta“ jumta forma netikvien nesagādā nekādas neērtības apjumsšanai salmiem, bet tā pat dod svarīgo priekšrocību, ka nerada grūti aizsargājamās atklātās jumta sānmalas, kā pie 2-slipju jumta. Brodīņa malas nostiprināja īpašiem krustām saliktiem galdiem, kuŗu galus bieži rotāja, izveidojot t. s. „āžus“ vai „bukus“¹⁹³). 4-slipju jumtam samazinās arī īpaši nostiprināmās jumta kores gaŗums. Kori parasti aplāja spājiem, un dažos novados, se-

¹⁹⁰) Hertel, Erfindung.

¹⁹¹) Huhn, Top.-stat. Beiträge, Krsp. Oppekaln.

¹⁹²) Hupel, Oekon. Handbuch III, 202. lpp.

¹⁹³) Bielenstein, Holzbauten, 20. lpp.

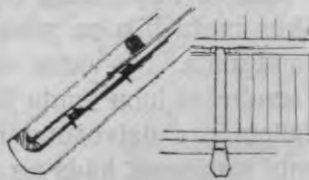

višķi tur, kur bija jācinās ar vējiem, to noslodzīja ar krustām saliktiem kokiem — „dzērvītēm“ (96., 97. att.) (saukti arī par „kazūriem“, „kraģiem“, „āžiem“, „kabēm“)¹⁹⁴). Dzērvītes Kurzemē ievērojis jau Brants 1673. g.¹⁹⁵).

Dati par dzīvojamām rijām rāda, ka salmu segumam savā laikā taisīja tikai 4-slipju jumtus, bet 2-slipju jumti atrodami tur, kur agrāk dominējis lubu segums. Laiku gaitā tomēr gadījies, ka viena jumta kōnstrūkcija pārdzīvojusi vairāk seguma māteriālus, kam izvēli noteikuši mainīgie saimniecības apstākļi. Kuļammašinām ieviešoties, grūti nācās sagādāt salmus jumšanai, jo tos laižot caur mašīnu salauza jukumā. Tikai reti kādā saimniecībā centās un varēja vēl rijā īpaši izkult gaŗkūļus vai „jēlkulu“¹⁹⁶), lai gan vispār atzina salmu jumta lielo izturību un citas tehniskas priekšrocības. Salmu jumtiem nereti draudēja briesmas no izputināšanas trūkuma laikā. Gadījumi,

98. att.

99. att. Lubu seguma schēma.

kad tos izbaroja lopiem, ir svaigi atmiņā no pasaules kara, bet vēl izplatītāka un pat chroniska šī parādība bijusi agrākajos posta un bada laikos, sevišķi arī 18. gs. nabadzīgās saimniecībās¹⁹⁷).

Lub u jumtus ar noslodzītu segumu uz pastāvošām dzīvojamām rijām neesmu atradis. Bet aculiecinieku nostāsti un kōnstrūkcijas elementi apliecina, ka viens otrs vēl pastāvošs objekts savā laikā bijis tādā veidā lubām segts. Tā piem. 1860. g. celtā dzīvojamā rija Vķ. Māļupes Liepās, kam tagad skaidu jumts, kā jau aizrādīts, līdz 1894. g. bijusi apjumta lubām. Spāres ar sakārņiem galos („kūricas“) vēl tagad uzglabājušās. Kārtis pie tām bijušas piestiprinātas 2 vadžiem, lai vējš tās nepaceltu (98. att.). Uz sakārņu kāšiem balstījies „lubstāvs“, bet uz tā, savukārt, zemākās lubu kārtas gali un

¹⁹⁴) Pie dzīvojamām rijām, „kazūri“ (Cesvainē, Beuningen, D. lettische Haus), „āži“ (Vecpiebalgā, PV.), „kabes“ (Bsk. Rundāles pag., PV.).

¹⁹⁵) Brand, Reysen, 70. lpp.

¹⁹⁶) Cs. Vecpiebalgas pag., PV.

¹⁹⁷) Zīmējās gan vairāk uz igauņu apdzīvotiem apgabaliem.

slogu režģis (99. att.). Tāpat kā salmu jumta, arī lubu jumta segumam kore īpaši jānodrošina un jānostiprina. Šai piemērā korei bijuši uzlikti salmi, bet uz tiem „knitāji“ (izkultas linu poguļas), kurus noslōdzija akmeņi olas lielumā un krustām salikti koku „slogi“.

Hūna materiālos attēlotai Alūksnes apvidus dzīvojamai rijai (35. att.) lubu jumta kore visā garumā nosepta ar siles veidā izcirstu koku. Abiem šiem lubām jumtiem dzīvojamo riju piemēriem ir 2-slīpju jumti. Šī jumta forma, kā tas turpmāk būs redzams, raksturo agrākos lubu jumtu apvidus. Tas arī saprotams, jo lubu un slogu režģa novietošana tehniski apmierinošā un lietišķā veidā iespējama tikai uz jumta taisnstūra laukumiem. Lubu plēšanai meklēja bezzarainas taisnas priedes. Lai ūdens netecētu jumtam cauri, starp lubu kārtām nolika bērzu tāsi¹⁹⁸⁾ vai kamieni¹⁹⁹⁾. Kamieni plēšot iznīcināja lielā skaitā labākās augošās egles. Tāpēc saprotams, ka šāds jumta veids bija par iemeslu lielai meža postīšanai, un to varēja atļauties tikai apvidos, kur mežu bija pa pilnam vai nebija iespējas piegādāt jumšanai citu materiālu. Ne vienu vien reizi mēģināts meža taupīšanas nolūkos ierobežot lubu jumtu likšanu^{200 201)}.

Ar materiāliem par dzīvojamo riju jumtiem vien nepietiek, lai galīgi noskaidrotu jautājumu, kāds no aplūkotajiem jumšanas veidiem, salmiem vai lubām, uzskatāms par pirmatnējo. Tāpēc gribu šeit šai problēmai pieskarties tikai garāmejot.

Bīlenšteins apgalvo, ka lubu jumts „pie visiem latviešiem bijis vecākais“²⁰²⁾. Attiecībā uz aplūkotā veida lubu jumtu, no tehnikas viedokļa šāds slēdziens grūti pamatojams. Lai gan lubu jumtu taisot nelietāja ne naglas, ne kādus citus jaunāko laiku tehnikas palīgīdzekļus, tā sagatavošana, kā piem. masīvo slogu un kabju apstrādāšana, kā arī lubu plēšana, prasīja daudz pilnīgākus darba rīkus un vairāk enerģijas patēriņa, nekā nācās lietāt uz sienot jumtam nēdras, astrus vai salmus. Bet labuma ziņā lubu jumts nevar mēroties ar salmu jumtu. Galveno jumta uzdevumu — ūdens ātru un pilnīgu novadišanu, tas pilda vāji, jo slogu režģis, sevišķi pie sniega apklāta jumta, jūtami kavē ūdens notecēšanu. Ļoti grūti arī lubu jumtu uz turēt kaut cik ūdens blīvu. Lubu jumts latviešu celtniecībā, kā liekas,

¹⁹⁸⁾ Hupel, Top. Nachrichten I, 62. lpp.

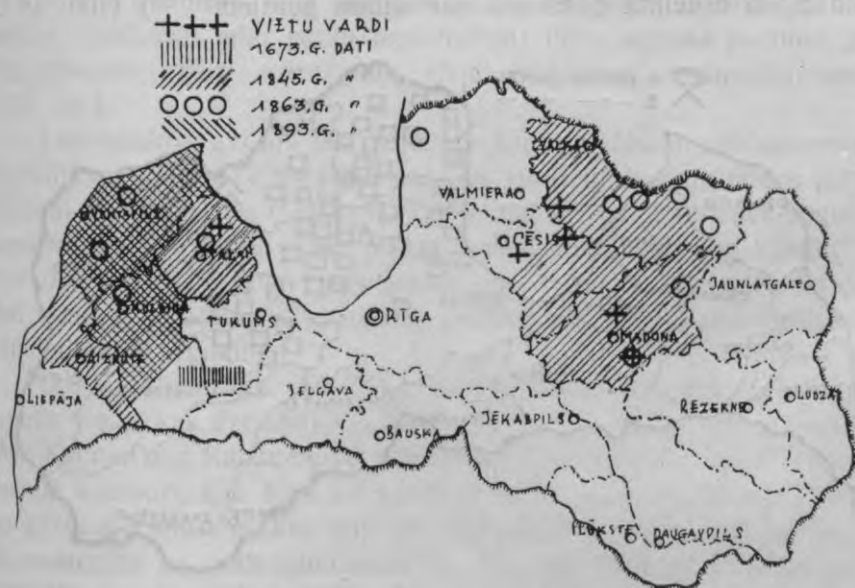
¹⁹⁹⁾ Hagemester, Drustu walsti, 5. lpp.

²⁰⁰⁾ Kurzemes 1696. g. izdotā „Die Busch Ordnung“, 12. p.

²⁰¹⁾ Hupel, Oekon. Handbuch, 204. lpp.

²⁰²⁾ Bielenstein, Holzbauten, 22. lpp.

radies tikai mežiem bagātos apvidos un krīzes laikos, jo bija sagādājams arī paputējušās un jaunierīkojamās saimniecībās, kam nebija vēl salmu vai kuņām tos negribēja atraut. Arī esošos salmu juntus posta laikos nereti nācās atmainīt ar lubām. Tāpat lubu juntus bieži lika savām mājām mazpilsētu iedzīvotāji un iebūvieši, kas pie cita materiāla nevarēja tikt. Ka lubu junti visumā arī senākā pagātnē raksturojuši ne parasto kārtību, bet no tās atšķirīgu parādību, liecina vietu vārdi Vidzemē un Kurzemē. Bilenšteins šos vietu vārdus uzskata par pierādījumiem, ka senlaikos lubu junti bijuši pirmatnējie

100. att. Lubu juntu izplatība.

un dominējuši turienes celtniecībā²⁰³). Man, turpretim, liktos, ka vietu vārdu pamatā būtu meklējama ne vispārizplatīta, bet gan kāda vietas īpatnēja pazīme, kas šo vietu padara atšķirīgu no apkārtnes nōrmālās ainas. Folklorā lubu juntus nav atstājis kaut cik redzamas pēdas. Šmits tādu atzīmējis tikai vienā tautas dziesmā²⁰⁴), turpretim, salmiem un līdzīgiem materiāliem segti junti folklorā sastopami ļoti bieži. Šis fakts arī savukārt pastiprina domu, ka tautas senkultūras ziedu laikos, kad radās tautas dziesmu bagātī krājumi,

²⁰³) Bilenšteins, Holzbauten, 22. lpp.

²⁰⁴) Šmits, Senatnes apstākļi, 160. lpp.

juma zāļu, niedru, astru un salmu jumtus, bet lubu jumti attiecināmi uz posta laikiem, kad panīka arī tautas garīgās spējas un dziesmu sacerēšana tikpat kā apstājās. Nospraužot tādā sakarībā laika robežas, varētu pieņemt, ka lubu jumti sākuši plašāk ieviesties 17. un 18. gs., par kuŗiem, pēc Šmita domām, tautas dziesmās ir vismazāk ziņu^{205 206}).

Lietišķie un literāriskie dati liecina, ka lubu jumti bijuši izplatīti galvenā kārtā mežu bagātos apvidos Vidzemes ziemeļos un austrumos, bet Kurzemē — ziemeļrietumos. Šais vietās tie vēl ap 19. gs. vidu bijuši noteiktā pārsvarā par salmu jumtiem²⁰⁷⁻²⁰⁹) (100. att.).

101. att. Tagadējo dzīvojamo riju jumtu veidi.

Šķirojot esošo dzīvojamo riju jumtu formas, izrādās, ka 2-slipju jumti, par kuŗiem var teikt, ka tie kādreiz varēja būt paredzēti lubu segumam, tagad, kā tipiska parādība, atrodami tikai Vidzemes ziemeļaustrumu stūrī (Cs. Lizuma, Md. Tirzas, Vecgulbenes, Vk. Mālpupes, Alūksnes, Bejas, Lejasciema, Gaujienas pagastā). Turpretim

²⁰⁵) Šmits, Valodas liecības, 65. lpp.

²⁰⁶) Šmits, Dažādi laikmeti, 13. lpp.

²⁰⁷) Schlippenbach, Wanderungen, 161. lpp.

²⁰⁸) Hueck, Darstellung, 98. lpp.

²⁰⁹) Bielenstein, Holzbauten, 24. lpp.

pārējās Vidzemes daļās, kā arī Bsk. un Dgp. apriņķī atrastām dzīvojamām rijām ir viscaur 4-slipju jumti. Šie 4-slipju jumti, kā jau aizrādīts, kōnstruktīvu iemeslu dēļ nevarēja būt domāti lubu segumam. Ja kādreiz arī sastop lubu jumtu četrām slipēm, tad jāpieņem, ka šis jumts vai nu celšanas laikā bijis segts salmiem, vai vismaz novadā pastāvējusi salmu jumtu trādicija. Arī Bīlenšteina darbā reproducētais lubu jumts no Salacas²¹⁰), ar nošļautiem galiem, uzskatāms par salmu jumta pēcteci un neizdevīgi izvēlētu piemēru lubu jumta raksturošanai.

Augšā atzīmētie dati par dzīvojamo riju jumtu formām tā tad atbilst vispārējai lubu jumtu topografijai: lubu seguma pazīmes pie dzīvojamām rijām vērojamas tikai Vidzemes ziemeļaustrumos (101. att.).

Literāriskos avotos par šējienes jumtu veidiem vēl sastopami aizrādījumi par v e l ē n u vai k ū d r a s jumtiem, kuriem ūdens aizturēšanai palikta bērzu tāss kārtā^{211 212}), vai arī par kamienes seguma jumtiem, kas pa virsu spāru virzienā cieši noklāti apaļām kārtīm²¹⁴). Dzīvojamām rijām tāda veida jumtus nav izdevies kōnstatēt, lai gan ļoti ticams, ka trūcīgos apstākļos kādreiz arī būs izpalīdzējušies ar tādiem jumta segumiem.

Dažus raksturīgus datus, ka dažreiz iztika pavisam bez jumta, sniedz ziņas, kas uzglabājušās no Ziemeļu kara laika. Vk. Smiltenes Maz-Kūcenu pag. Kauķu mājās krievi nodedzinājuši visas ēkas, izņemot nelielu kambari, kas bijis n e a p j u m t s²¹⁵). Bet Cs. Kosas Ēbeļos ap 1710. g. celtā rija, kur dzīvots, septiņi gadi turēta neapjūmta, lai to pasargātu no nodedzināšanas²¹⁶). Tā tad, kādreiz piemērojoties apstākļiem, ar nolūku atstāja dzīvojamās rijas bez jumtiem. Rijas ciešie grodu griesti ar mālu uzpildījumu kādu laiku varēja labi pretoties mitruma iedarbībai. Pirtis un pagrabus vēl tagad atrod pārsegtus līdzīgā veidā, bet šādas kōnstrūkcijas vecākais zināmais piemērs ir divkāršais grodu griestu klāsts, kas atrakts 1927. g. Raunas

²¹⁰) Bielenstein, Holzbauten. 25. lpp.

²¹¹) Gubertus, Stratagema, 92. un t. lpp.

²¹²) Hupel, Top. Nachrichten I, 62. lpp.

²¹³) Kohl, Ostseeprovinzen, 76. lpp.

²¹⁴) Hupel, Oekon. Handbuch, 204. lpp.

²¹⁵) „nur ein Kammerchen behalten so unbedeckt gewesen“, Smiltenes bazn. grām.

²¹⁶) PV. 1928. g. AF. 326.

Tanisa kalnā un attiecināms uz 9.—13. gs. Šim pārsegumam virs grodiem bija vēl uzklātas bērza tāsis un uz tām noblietēts ap 15 cm biezs treknu mālu slānis²¹⁷).

Tagad agrākie dzīvojamo riju salmu un lubu jumti segti pa lielākai daļai n a g l o t ā m lubiņām, jumstiņiem vai skaidām. Nezinu nevienas dzīvojamās rijas, kurai šāds jumts būtu pirmatnējais, tāpēc šeit šos jumšanas veidus neaplūkošu.

4) Nojumes.

Retos gadījumos dzīvojamās rijas jumta malas izvirzītas sienām pāri viscaur vienādā platumā, resp. taisītas ar vienīgo nodomu novadīt jumta ūdeni pienācīgā attālumā no celtnes pamatiem. Parasti centās jumtu pārlaidumus paplašināt, lai ārpusē rastos lielākas paspārnes vai nojumes dažādu lietu pielikšanai, mājas darbiem un atpūtai. Jumta paplašinājumus taisīja tur, kur tie bija parocīgi izmantojami, netraucēja satiksmi, kā arī nekavēja gaismas un gaisa ieplūšanu. Tā piem. ap kambaŗgalu jumta paspārnes minimālas, tāpat turēja brīvus piederba vārtus: ja arī dažreiz visa rijas celtnes liekas ietverta nojumēs, kā piem. Cs. Drustu-Piebalgas novadā, pretim piederba ieejām jumtā izgriezti plaši robi (102. att.).

P a s p ā r ņ u paplašinājums līdz apm. 2,0 m ar vieglo salmu segumu bija iespējams bez kādām palīga kōnstrūkcijām, izlaižot spāŗu galus attiecīgā gaŗumā. Ja brīvo spāŗu galu izturība likās apdraudēta, galus mēdza atbalstīt pret guļkoku sienu ar kārts resnuma spriešļiem (103. att.). Tie tad, blakus minot, paspāŗnē noderēja par ārdiem lietas koku, ilkšu, kāŗšu u. t. l. priekšmetu glabāšanai. Plaŗaku paspāŗņu radīšanai nolika īpaŗu nospāŗnīcu uz izvirzītiem siju vai pakŗu galiem (104. att.). Gadījumā, ja dzīvojamās rijas plānā kambaŗu gals platāks par riju, bet jumts viscaur vienāda platumā, rijas priekŗu nereti sedz tādā ceļā radies plaŗš paspāŗnes izvirzījums, kam nav nekādu vertikālu atbalstu. Līdzīgs atrisinājums vietām arī panākts, ja piederbs platāks par riju un kambaŗi.

Citu paņēmienu plaŗaku jumtu pārlaidumu ierīkōšanā rāda dažāda veida nojumju atrisinājumi ar s t a b u atbalstiem: līdztekus ārsienai uzstādīti stabi ar īpaŗu spāŗturi, kam parasti uzguldītas papildu spāŗes, kas gaŗuma un arī slīpuma ziņā neatkarīgas no galvenā jumta spāŗēm. Tāpēc tādās nojumes var būt krietni platas, un

²¹⁷) Kundziņŗ, Tanisa kalna celtnes, 48. lpp.

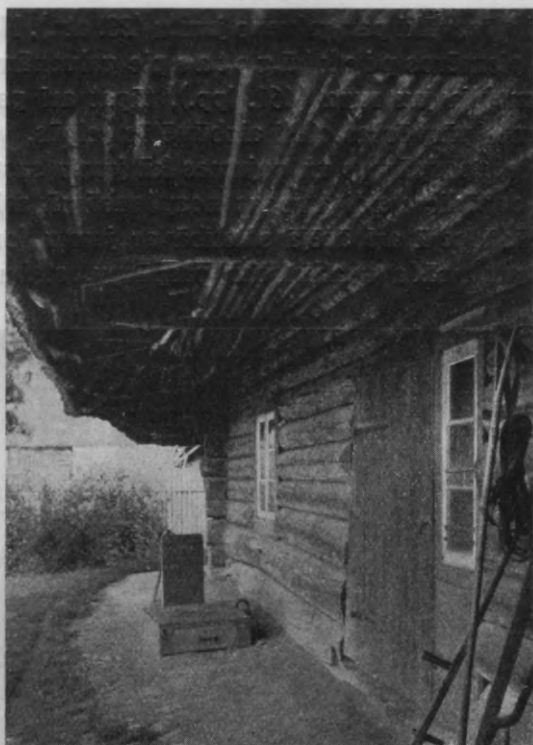
to jumti nereti ir lēzenāki par galveno jumtu (23. att.). Nojumes spāres dažos vecākos piemēros *p i e k l ū g o t a s* pie galvenām spārēm. Par nojumju stabiem bija jau runa (461. lpp.), tāpat arī par gadījumiem, kur tādas nojumes pārvēršas cieši aizbūvētās telpās.

Aplūkojot šeit paspārnes un nojumes kā jumta sastāvdaļas, jāatzīmē, ka viņu dažādie veidi atrodas neapšaubāmā sakarā ar jumta materiālu un tādā ceļā arī ārējā saistībā ar jumtu formām. Kartogramma (105. att.) rāda neatbalstītu paspārņu, stabu atbalstītu un

102. att. Cs. Vecpiebalgas Jaunkalnieši. PV.

slēgtu nojumju izplatību pie dzīvojamām rijām Latvijā. Salīdzinot to ar *l u b u* jumtu kartogrammu (100. att.) redzams, ka divi pēdējie augšā minētie nojumju veidi sastopami senāko lubu jumtu apgabalos. bet neatbalstītās paspārnes atrodamas tur, kur izplatīta 4-slīpju tipiskā *s a l m u* jumtu forma (101. att.). Viegli saprotams, ka smagie lubu jumti ar slogu režģi un masīvām kabām ļāva izvirzīt jumta malu tikai par nelielu gabalu, un plašākam pārlaidumam bija nepieciešami īpaši atbalsti — stabi. Tā tad Austrumvidzemē dzīvojamo riju agrākiem 2-slīpju lubu jmtiem un arī vēlākiem salmu jumtiem, kas tos aizvietoja, radušās stabotās nojumes, turpretim rietumos līdz ar pirmatnējo 4-slīpju salmu jumta formu pastāv brīvas neatbalstītas paspārnes. Ar

103. att. Cs. Mazstraupes Līņas. PV.

104. att. Rg. Ķempju J. Kārbas. A.

105. att. Dzīvojamo riju jumtu paplašinājumi.

to nav teikts, ka vienā otrā gadījumā vai novadā dažādu apstākļu dēļ arī salmiem jumtām dzīvojamām rijām nav taisīti plašāki jumta pārlaidumi ar atbalstiem, it sevišķi, ja bija sajūtams telpu trūkums. Tādas nojumes piem. kalnainā Vidzemes vidienā nereti aizbūvēja ciešām ārsienām, nolaižot jumtu gandrīz līdz zemei.

5) Griesti.

Runājot par dzīvojamo riju griestiem, jāņem vērā, ka tādi taisīti tikai rijas telpai un kambaļiem. Griestu svarīgākais uzdevums bija aizturēt telpās siltumu. Apsildāmās dzīvojamās rijas telpās, kā agrāk minēts, labāk varēja uz laiku iztikt bez jumta, bet ne bez griestiem.

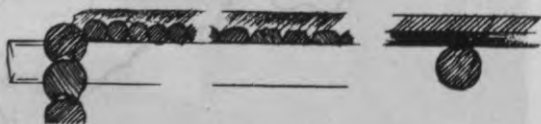
Par pirmatnējo griestu veidu, kā rijas telpai, tā arī kambaļiem, uzskatāms ciešs apaļu grodu pārsegums, kas uzlikts uz sijām — sānsienu saturētājam (106. att.). [Šīs sijas vietām sauc arī par „vārdēm”²¹⁸]. Ja grodi bija resni, tos nereti pārplēsa. Grodus pārklāja parasti māliem un spaļiem, lai aizpildītu griestu koku starpas un panāktu labāku siltuma izolāciju. Grodu griestu kōnstrūkcijas princīpam paraugs atrasts jau aizvēstures celtniecībā (sk. 478. lpp.).

²¹⁸) Vm. Sēļu un Mazsalacas pag., A.

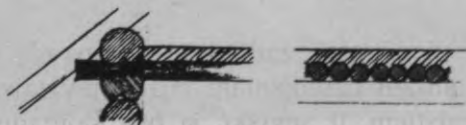
17. gs. literātūrā to min Neidenburgs, ieteikdams likt uz griestiem pirksta biezumā mālu kārtu zemes vietā, kas pūdējot griestu kokus un ar savu lielo svaru izspiežot sienas²¹⁹).

Grodu griestu prāvā pretestība liecei jāva likt sijas pareti. Lai rastu atbalstu grodu galiem uz telpas gala sienas, virs kuņas pacēlās guļkoku zelminis, pēdējo pavirzīja uz āru, atbalstot to uz pakšu galiem (77., 85. att.). Ja cirtni apsedza 4-slipju jumts, grodu galus mēdza iesiet starp abiem beidzamajiem vainagiem (107. att.).

Rijas telpai tāda veida griestu kōnstrūkcija paturēta līdz jaunākiem laikiem; kambariem griestu veids, turpretim, laiku gaitā ļoti mainījies. 18. gs. celtiem kambariem parasti ir grodu griesti ar

106. att.

107. att.

mālu virskārtu; nereti tādos gadījumos grodi plēsti un no apakšas aptēsti, lai redzamā griestu virsma būtu gludāka. Arī 19. gs. šo paņēmienu vēl neatmet, bet pusgrodu apakšu dažreiz pat noēvēlē²²⁰). Vājākās saimniecībās, turpretim, var sastapt vēl ap 19. gs. pusi taisītus apaļkoku griestus²²¹).

Ap 1800. g. viens otrs labāk pārticis saimnieks uzlika kambarim pie rijas dēļu griestus. Vietām uz to pamudinājusi arī muiža²²²). Ļoti ātri izplatās dēļu griesti 19. gs. otrajā pusē, kad sāka plašākos apmēros lietāt zāgētus dēļus. Šādiem griestiem dēļi bieži uzlikti uz sijām trīnītī (108. att.). Sijas šai laikā parasti aptēsa no 4 pusēm, kamēr grodu griestiem (rijās vienmēr, bet kambaros pa lielākai daļai)

²¹⁹) Neidenburg, Lieffl. Landmann, 40. lpp.

²²⁰) Cs. Mārsnēnu Dzirkāļi, A.

²²¹) Bsk. Ceraukstes Lj. Tīreļi, PV.

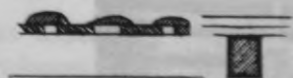
²²²) Tiesenhausen, Brief a. d. Herausgeber, 87. lpp.

tās atstāja neaptēstas. Arī dēļu griestiem ir siltuma aizturētājs uzpildījums.

Īpatnējs kambaņu griestu veids atrasts kādā 1779. g. celtā dzīvojamā rijā²²³): tur griestu siju starpās ieliktas pasesnās kārtis, ap tām uztīti mālos mērcēti salmi, un šis starpu pildījums no apakšas apmests (109. att.). Šādi griesti labi izolē, tie ir lēti un diezgan droši uguns gadījumā. Uz šo pašu kōnstrūkciju attiecas Zāmena liecība, kas apraksta Apukalna draudzē kopš 1778. g. novēroto zemiņu māju būves veidu, īpaši minot šādus dažās mājās redzētus griestus²²⁴).

Jāatzīmē, ka Alūksnes-Apukalna apvidus šai laikā izcēlās ar savu saimniecisko un garīgo uzplaukumu.

Apmetums sastopams jau pie apaļgrodu griestiem: vispirms uzmeta mālu kārtu, kas pie kokiem labi turējās, un to dažreiz pārklāja ar kaļķu javu. Ciešākas saistības dēļ mēdza arī kādreiz apmetamo koku virsmā iedzīt mazus vadžus.

108. att.

109. att.

Ne vienmēr sijas, sānsienu saturētājas, izpilda arī griestu siju funkciju. Atrastas dzīvojamās rijas, kuŗām pat rijas telpas griestu sijas nes tikai griestus, bet jumta kōnstrūkcijai vajadzīgās sijas, kas nes nospārnīcu, atrodas neatkarīgi no tām augšējo vainagu starpā²²⁵). Visumā tomēr rijas pārsegumos šķirtas sijas nav bieži sastopamas un grodi nōrmāli guļ līdztekus sānsienām uz sijām, kas saista sienas. Kambaņiem, turpretim, ārsienas ļoti bieži celtas augstāk par kambaņu domāto griestu augstumu, un tādos gadījumos tiem ieliktas īpašas griestu sijas. Šīs sijas liek pēc apstākļiem gan ēkas garenvirzienā, gan arī šķērsvirzienā, jo tām ar jumta kōnstrūkciju nav sakara. Virs kambaņu griestiem tādā gadījumā rodas t. s. kambaņaugša, par ko jau agrāk bijusi runa (sk. 419. lpp.).

Piedarbā m nav griestu šā vārda istā nozīmē. Uz piedarba sānsienu saturētājām sijām parasti gan uzliek vaļēju kāršu vai grodu

²²³) Vk. Jaunrozes Skripji, MLB. III. kop.

²²⁴) Sahmen, Brief a. d. Herausgeber, 324. lpp.

²²⁵) Cs. Vecpiebalgas Kūrēni, PV.

pārsegumu, salmu un c. saimniecības piederumu glabāšanai, bet bieži šis pārsegums sniedzas pāri tikai telpas daļai [Vk. Mālpē gar sienām ierīkoto pārsegumu sauc par „luktām“²²⁶], un nekad tas nav kōnstruēts ciešu, siltuma aizturētāju griestu veidā (110. att.). Arī pārējām dzīvojamās rijas blakus telpām, gubenim, pūnēm, nojumēm, kas nav domāti apdzīvei, ciešu griestu nav. Tikai maizes un dzirnu kamba-

110. att. Bsk. Ceraukstes Lj. Tireļi. PV.

rim tādus parasti ielika, telpu drošības un tīrības dēļ. Ja gadās zem kopējā jumta telpas lopiem, tad tādās arī atrodami griestu pārsegumi, lai gan primitīvi, kas telpas ziemā pasargā no pārmēriņa aukstuma. Par griestiem līdzīgu kōnstrūkciju uzskatāmi arī rijas ā r d i, kuŗu uzdevums pārrunāts jau iepriekšējā nodaļā. Attiecībā uz ārdi ietaises tehnisko pusi atzīmējams, ka ārdi sijas vienmēr neaptēstas un to gali parasti ar pakšveidīgu iecirtumu iesieti rijas sienu vainagu starpā.

²²⁶) Lancmanis, Uz siltā mūriša, 56. lpp.

Gadījumā, ja pret kādu sijas galu atradās krāsns vai cits kāds šķērslis, sijas galam dažreiz palika stabu un stabam savukārt akmeni²²⁷). Guberts aizrāda, ka nepieciešami ierakt tādā gadījumā ozola stabu²²⁸). Ir zināmi arī dzīvojamo riju piemēri, kur ārdū sijas nemaz nav iesietas sienās: siju galus tad balsta uz stabiem, uzliek uz krāsns mūra un atsevišķa pamūrējuma pie tā²²⁹), vai uzgulda uz īpašiem pie sienas piestiprinātiem balstekļiem. Šāda balstekļa uzdevumu kādreiz izpilda pie sienas pietapots zara likums²³⁰). Varētu būt, ka pirmatnējās rijās ārdū ietaisi vispār neiebūvēja cieši sastringušā kārtībā, bet sacēla to pēc vajadzības, pārvietojot pat ārdū sijas. Ārdū sijām kādreiz iecērt lēzenus robus, lai pie ārdū sakārtošanas tie ērtāk iegultos noteiktos atstatumos. Ārdū skaits nav pastāvīgs, bet dažreiz uzsvēr, ka tie esot d e v i ņ i²³¹).

6) Grīdas un pagrabi.

Vecākās liecības norāda, ka dzīvojamās rijās viscaur lika māla kulu jeb k l o n u. Tas arī vēl bieži atrodams vecākos pieminekļos.

Rijas telpā kulu nekad nav atvietojis cits materiāls. Tikai kula pagatavošanas veids rāda zināmu dažādību: sastopams tīrāka vai zvirgzdaina māla kuls, kaļķu kuls, arī akmeņu bruģis. Krāsns tuvumā kulā kādreiz iegremdēts īpašs akmens (nereti nomalts dzirnakmens) skalu plēšanai un malkas skaldīšanai²³²).

Dzīvojamā rijā k o k a grīdas sākums meklējams kambarī. Kambara kulā dažreiz atrod ieliktus kādus aptēstus grodus, plēstus galdus vai arī dēļu gabalus tādās vietās, kur nācās staigāt neapautām kājām. Pilnīgas dēļu grīdas reti kur parādās agrāk par 19. gs. otro pusi. Šādu grīdu trūkums minēts Hūna materiālos 19. gs. sākumā²³³). Dēļu grīdu vispirms lika saimnieka guļamkambarī²³⁴). Dēļus senāk nenagloja dzelzs naglām, bet piestiprināja koka tapām. Šis kōnstrūkcijas veids sastopams vēl ap 1860 g.²³⁵).

²²⁷) Vm. Rozēnu Noriņi, AF.

²²⁸) Gubertus, Stratagema, 90. lpp.

²²⁹) Cs. Kārļu Piesēni, PV.

²³⁰) Md. Laudonas Nirites, PV.

²³¹) Bsk. Rundāles Ādzūni, PV.

²³²) Vk. Mālupe Liepas, A.

²³³) Huhn, Top.-stat. Beiträge, Krsp. Ronneburg.

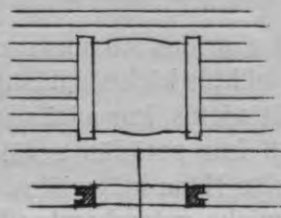
²³⁴) Cs. Stalbes Vīnauti, PV.

²³⁵) Vm. Rozēnu Noriņi, AF.

Kambaļu pagrīdē ierikoja arī p a g r a b u s. Tāda pagraba ietaise noteikti datēta ar 1845.—46. g. kādas Cesvaines dzīvojamās rījas aprakstā²³⁶). Liekas, ka šeit pastāv sakars ar kartupeļu audzēšanas un patērēšanas ieviešanos lauku sētās. Aprādītais pagrabs izrakts cietā māla zemē, un tā sienas nav nostiprinātas; tas pārklāts ar koka pārsegumu un māliem; pieejai šis pārsegums bija jānoceļ. Līdzīgi pagrabi atrodami vēl tagad Cesvaines un Vecpiebalgas novada dzīvojamās rījās. Irdenākā zemē izraktos pagrabus nostiprināja gan koka, gan arī māliem mūrētām akmens sienām. Bieži ierikota arī ērtāka ieeja ar paceļamu lūku un īpašām kāpēm. Ziemeļu kaŗa laikā kādai dzīvojamai rījai, kuŗai nebija kambaļu, pagrabs ierikots zem piedarba (sal. 65. att.), ierokot zemē apdedzinātus egles koka stabus un starpas aizpildot ar akmeņiem²³⁷). Pagrabs, acīm redzot, noderējis par mantas slēptuvi, jo arī pati šī rīja, kā jau aizrādīts, bija īpaši piemērota kaŗa laika apstākļiem (sk. 477. lpp.).

7) Durvis.

Ailas satiksmei dzīvojamās rījās kōnstruētas paņēmieniem, kas raksturo mūsu vecākās koka celtnes vispār. Guļkoku gali pret ailas vietu ielaisti durvju stabā iecirstā rievā, bet palodu un sliksni neveido nekādi lieki elementi, bet kārtējie guļkoku vainagi (70., 111. att.).

111. att.

Durvju stabi parasti aptēsti, arī stabos ielaistiem guļkoku galiem vaigi nereti pietēsti.

Kā zināms, senākajos laikos durvis taisīja z e m a s²³⁸), jo tās bija celtnes vāriģa vieta kōnstruēcijas, drošības un siltuma aizturēšanas ziņā. Arī dzīvojamās rījās var atrast durvis, kas nepārsniedz

²³⁶) Beuningen, D. lettische Haus, 59. lpp.

²³⁷) Cs. Kosas Ebeļi, PV.

²³⁸) Šmits, Latviešu māja, 53. lpp.

1,20 m augstumā. Zemajām durvīm palodas un sliekšņa daļu izstrādāja mazliet lokveidīgi.

Raksturīgas dažu apdzīvoto rijas telpu ā r d u r v i s (sk. 434. lpp.): durvju aplodas abās pusēs iecirstas gropes un ārpusē ieliktas viengabala durvis, bet iekšpusē vai nu zemākas (112. att.), vai vidū līmeniski pārdalītas durvis, kurām abas daļas atsevišķi veramas. Ārdurvis un pusdurvju augšējo daļu — „atvertni“ turēja vaļā, izvēdinot dūmus no rijas un ļaujot gaismai ieplūst, kamēr apakšējā slēgtā daļa nelāva

112. att. Cs. Vecpiebalgas Kūrēni. PV.

aukstumam un kustoņiem iekļūt rijā. Ārdurvis aizvēra pa nakti siltuma dēļ. Šāda durvju ietaise jau diezgan komplicēta un pirmatnējiem kōnstrūkcijas paņēmienu grūti veicama. Pie vecāko durvju zīmīgām pazīmēm pieskaitāmas koka viras („ķeņģi“), plēsti galdi, kas sastiprināti koka tapām (parasti bērza) un koka aizgriežņi durvju pieslēgšanai. Šie paņēmienu nav vēl atmesti arī pie viena otra 19. gs. beigās darināta piemēra (113. att.). Koka virām bieži izmantoja zaru stakles. Līks zars noderēja kādreiz durvju atgāzņim (114. att. „a“), bet nereti šie durvju piederumi savam nolūkam īpaši rūpīgi izstrādāti (114. att. „b“). Viras apakšējā kāša vietā izlietāja arī akmeni ar iedobumu, kurā griezās durvju stabs. Tamlīdzīgas primitīvas kōn-

strūkcijas 17. gs. lietātas pat arī pie muižu celtnēm, kā tas piem. atzīmēts 1688. g. redukcijas komisijas aktis²³⁹).

Dzīvojamām telpām bija ļoti vajadzīgas ciešas, labi slēdzošas durvis. Tādēļ, teknikai izkopjoties, centās izgatavot tās pilnīgākā izstrādājumā.

113. att. Cs. Drabešu Magonites. A.

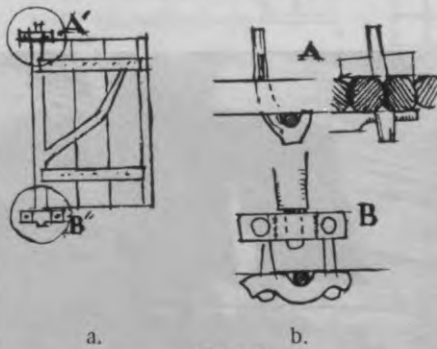
Pirmie zāģi Md. Sarkanu pag., t. s. „šķēršļu griežamie“, kas ieviesās tur ap 1830. g., īpaši bija domāti durvju gatavošanai. Durvju galdus gludināja ar slimestu, bet ar laiku šim darbam sāka lietāt sava veida ēveli, kas pati stāvēja nekustīga ar zobiem uz augšu, bet „ar dēli braukāja pa virsu“²⁴⁰). 19. gs. pirmajā pusē pie

²³⁹) Hagemeister, Vorzeit, 9. lpp.

²⁴⁰) Pēterā Vitola sniegtās ziņas Md. Sarkanu Rakuos, A.

durvīm parādās arī jau paškaltais nagls, dzelzs viras un citi apkalumi, jo zemnieku starpā viens otrs paša vajadzībām prata rīkoties arī ap laktu²⁴¹). Zīmīgs ir nostāsts par dzīvojamās rijas cēlāju, kas ap 1720. g. strādājis kā kalējs un dzelzs laktas vietā lietājis akmeni²⁴²). Daudz gausāk par dzīvojamo telpu durvīm izkopās piedarbu vārtu, gubeņu u. c. dzīvojamās rijas blakus telpu durvju izgatavošanas veids. Pa retam sastopamas žagariem izpītas durvis gubeni^{242a}), stumjamās durvis piedarbam²⁴³), bet koka viru durvis šais dzīvojamo riju daļās uzglabājušās vēl līdz šai dienai daudz un dažādos piemēros.

114. att.

8) Logi.

Dzīvojamā rijā logiem nebija tās nozīmes, kāda tagad tiem ir. Gaisma apdzīvotā rijas telpā ieplūda galvenā kārtā pa durvīm, bet logu ailas vispirms taisīja, lai novadītu s u t u, kas radās seru žāvējot. Tādu sutas logu ierīkoja dažreiz pat virs rijas durvīm („augšeniķis“). Lodziņu kādreiz taisīja arī uz kambaŗa piebūvi, lai pa to iepludinātu rijas s i l t u m u. Ja rijas telpai nebija durvju tieši uz āru, bija vajadzīgs arī s e r a logs, labības padošanai rijā. Logus, beidzot, izmantoja arī g a i s a un g a i s m a s iepludināšanai un apkārtnes novērošanai. Logu ailu vecākie piemēri ir izmēros mazi, iecirsti 1—3 gulķoku augstumā, un atšķirībā no durvju ailām viņu sāni nav nostiprināti (112., 115. att.). Ja bija vajadzīga lielāka aila, tad izcirtumu senāk paplašināja gaŗumā, bet ne augstumā. Tādu logu aiztaisīšanai lietāja

²⁴¹) Vk. Mārupes Liepu saimnieks ap 1860. g., A.

²⁴²) Beuningen, D. lettische Haus, 55. lpp.

^{242a}) Bsk. Cerankstes Lj. Tīreļi, PV.

²⁴³) Md. Sarkanu Rakuči, A.

šautrus, sauktus arī par „aizšavām“²⁴⁴) (77. att.), vai „aizbāžkus“ (siltuma logam uz blakus kambari)²⁴⁵). Vecākos literātūras avotos kopš 17. gs. tāda veida logi bieži minēti^{246 247}).

Rakstu avoti liecina, ka stikla logi latviešu zemnieku mājās bija jau atrodami pirms Ziemeļu kara²⁴⁸), bet dzīvojamās rijās pat vēl 19. gs. sākumā bieži nebija citi, kā ar koka šautriem aiztaisāmi logi. Stiklotie logi ir kambaru piederumi, un to attīstība saistīta ar kambaru celtniecības stāvokli. Rijas telpā tādus ielika tikai izņēmuma gadījumos. Pirmie stikla logi sastāvēja no vienas rūts, un tie nebija

115. att. Rijas lodziņš
Cs. Cirstu Mazpavāros. PV.

lielāki par aizšaujamiem lodziņiem. 116. att. parādītas stikla logu galveno formu schēmas, kādas novērotas dzīvojamās rijās. Primitīvākiem logu piemēriem rūtis nelielas un tuvas kvadrāta formai (116. A., 117. att.). Tāda rakstura logi ar 1, 2 vai 4 rūtīm atrodami tagad biežāk pieliekamos kambaros, priekšnosos vai citās dzīvojamo riju blakus telpās^{248a}). To plašāka ieviešanās attiecināma uz 18. gs. otro pusi, jo noteikti datēti tādu elementu logi (9 un 16 rūtīm) ir 1765. g. celtā Gaides saiešanā²⁴⁹).

²⁴⁴) Bsk. Ceraukstes Revel-Strauti, PV.
Vk. Māilupes Liepas, A.

²⁴⁵) Lancmanis, Rija kā dzīvoklis, 54. lpp.

²⁴⁶) Einhorn, Hist. lettica, 591. lpp.

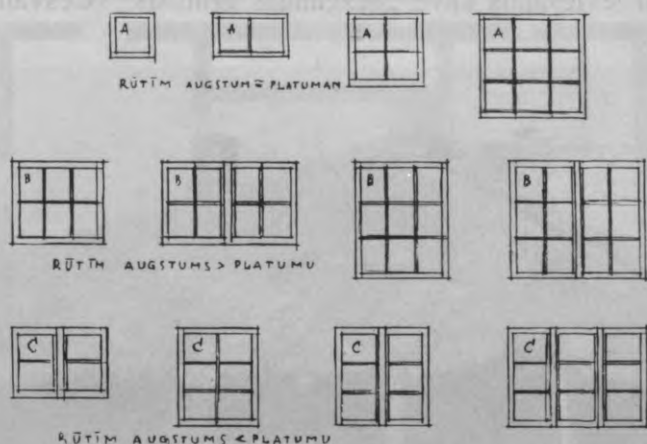
²⁴⁷) Brand, Reysen, 136. lpp.

²⁴⁸) Baerents, Ahraischu basniza, 90. lpp.

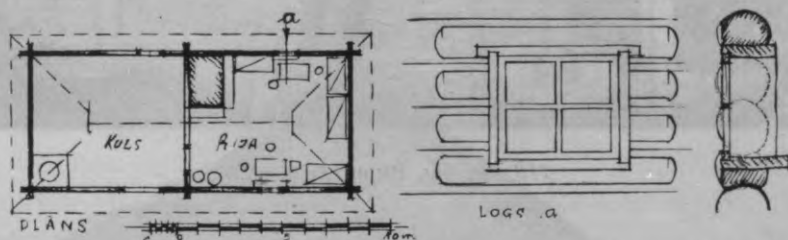
^{248a}) Md. Viesienas Albreti (0,5 m × 0,5 m ar 4 rūtīm), PV.

²⁴⁹) MLB. IV kop. III att.

Ap 1800. g. sāka lietāt iegarenas, arī ne visai lielas rūtis, kam augstums pārsniedza platumu. Tās sakopoja pa 4 vai 6 vienā divviru loga vērtņē, retāk pa 9 kādā viengabala logā (116. B., 83., 118. att.). Līdz tam laikam logi parasti nebija ierīkoti vēršanai. Kambara vēdināšanai kādreiz sienā bija izcirsts caurums, ko aiztaisīja ar „aizbāžķi“²⁵⁰). Arī Fitinghofa 1815. g. publicētajā dzīvojamās rijas uzmērojumā (39. att.) un projektā (119. att.) redzami logi ar iegarenām

116. att. Logu formu schēmas.

117. att. Md. Kalsnavas Melnavas. PV.

rūtīm (projektā paredzētas vērtnes 2 rūtīņu platumā un 4 rūtīņu augstumā). Jaunākajos laikos sāka lietāt lielāka formāta kvadrātam līdzīgas rūtis, kuŗas salika pa 2 vai 3 katrā vērtņē (116. att. „C“). Tās ir pārsvarā tagadējo dzīvojamo riju piemēros, kur tādi logi, nodzīvotās telpas pārbūvējot, dažreiz ielikti primitīvāku logu vietā. Hupels 1777. g. atzīmē, ka latviešu dzīvojamās rijas atšķiras no

²⁵⁰) Vm. Naukšēnu J. Irmas, AF.

igauņu ar to, ka latviešu rijām ļoti bieži esot piebūvēts tīrs un silts kambaris ar 2—3, bet vismaz 1 maza stikla logu.

Hūna māteriāli²⁵¹) un arī polemika par zemnieku dzīvokļu uzlabošanu 19. gs. sākumā²⁵²) liecina, ka ap šo laiku tikai apgabalos ar izkoptāku kultūru zemnieki bija tikuši pie stikla logiem (piem. Ropažu, Allažu, Siguldas, Cēsu, Valmieras, Raunas, Smiltenes, Alūksnes, Apukalna, Gulbenes, Kalsnavas draudzē). Par dažām vietām ziņo, ka stiklu logu ieviešanos kavē „bezgalīgas grūtības“ (Cesvainē). Citur

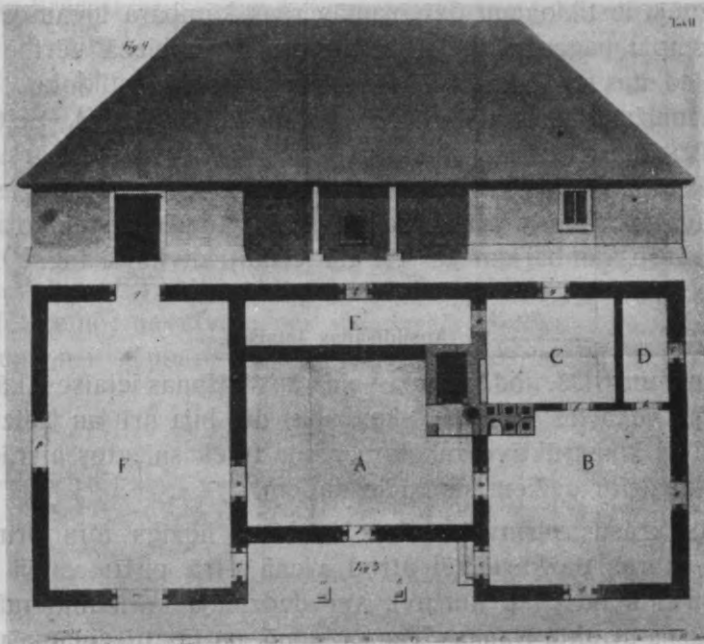

118. att. Rg. Briežu Zeļļi. A.

zemniekiem esot bijuši bēdīgi piedzīvojumi ar stikla logiem, un tāpēc viņi tos atmetuši. Tā piem. Ērgļos atteikušies no šāda dzīvokļa uzlabošanas, lai izvairītos no karaspēka nometināšanas. Zīmīgi, ka arī jau Ziemeļu kara laikā karavīri centās atrast un atrada zemnieku mājas, kur nebija dūmos jādzīvo un kur bija logi (Jūdažos 1703. g.). Visumā kambaru logi pie dzīvojamām rijām attīstījušies līdzteku sava novada dzīvojamo ēku — istabu logiem.

²⁵¹) Huhn, Top.-stat. Beiträge.

²⁵²) Livl. Oek. Societät. Repertorium 1814, 1815, 1816.

119. att. Dzīvojamās rījas projekts (Vietinghoff, 1815.).

120. att. Rg. Ķempju Rozeskalns. A.

Īpatnēju iestiklojumu dzīvojamās rijas kambaļa logam esmu atradis Ķempju pagastā²⁵³) (120. att.): tur 5 cm biežā vērtnē gropes stiklam iedzītas no abām pusēm un abas puses arī iestiklotas. Tā esot vēlējies muižas pārvaldnieks (dzīvojis tur līdz 1912. g.). Šeit saskatāms mēģinājums panākt lābāku izolāciju, jo logi ar vienkāršu stiklojumu aukstā laikā svīda, apsala un bojājās, bet divkāršus logus varēja sev iegādāties tikai turīgākie saimnieki. Ir tomēr arī dzīvojamo riju piemēri, kuŗu kambaļiem jau 19. gs. ierīkoti divkārši logi²⁵⁴).

9) Apsildīšanas ietaises.

Aprakstot III, 3. nod. dažāda veida apsildīšanas ietaises, kā dzīvojamās rijas iekārtas faktoros, skaidrības dēļ bija arī jau jāaizrāda uz to tehniski kōnstruktīvo raksturu. Šeit atliek sniegtos aizrādījumus vēl papildināt ar dažiem sīkākiem datiem.

Rijas krāsns pirmveids, bez šaubām, līdzīgs tām prīmītvām krāsnīm, kuŗas dažkārt vēl atrod vienā otrā pirtī: vaļēji akmeņi sakrauti kaudzē ap kurtuvi, kur dedzināja kurināmo māterīālu. Tāda krāsns atrakta Raunas Tanīsa kalnā, un tā attiecināma uz 13.—16. gs.²⁵⁵). Ļoti iespējams, ka rijās tādas krāsnis, kur apstākļi to pieļāva, jau pašā sākumā iegremdēja zemē, jo akmeņu krāvumam, kas pamatojas uz velvēšanas prīncipa, bija izdevīgi izmantot atbalstam bedres sienas (121. att. „a“). Tādas pirmatnējas krāsnis pastāvošās dzīvojamās rijās man gan nav zināmas, bet ņemot vērā, ka rijas cēla arī visspaidīgākos apstākļos (piem. kaŗa laikā tā saucamās „meža rijas“)²⁵⁶), un tādos laikos nereti tur apmetās dzīvot, ļoti ticami, ka krautu akmeņu krāsns bijušas arī dzīvojamās rijās.

Nākamais solis šādas krāsns tehniskā attīstībā — krāvuma pārvēršanās kōnstrūkcijā, kas jau saucama par velvi. Lai gan pāreja bijusi pakāpeniska, tomēr velvētās krāsns prasīja divus jaunus elementus: mālu ļavu mūrēšanai un stabilas ārsienas. Atrisinājuma prīncips palika līdzšinējais: krautas velves vietā stājās mūrēta spriešļu velve, pa kuŗas starpām degšanas gāzes sakarsēja virs velves sakrautās ķeršas (121. att. „b“).

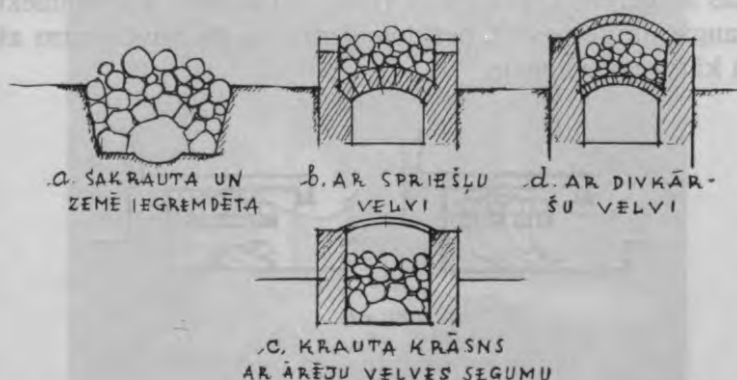
²⁵³) Rg. Ķempju Rozeskalns, A.

²⁵⁴) Cs. Drabešu Biržakas, A.

²⁵⁵) Kundziņš, Tanīsa kalna celtnes, 49. lpp.

²⁵⁶) Jaunzemis, Hērvagena ieraksti.

Rijas krāsnis no seniem laikiem saistījušas novērotāju uzmanību, jo rakstos atrodam par tām diezgan daudz liecību. Millers (1696. g.)²⁵⁷ un Oleārijs (1633. g.)²⁵⁸ atzīmē, ka rijas krāsnis esot maizes cepļiem līdzīgas. Bet Neidenburgs (1662. resp. 1695. g.)²⁵⁹ atšķir velvētās krāsnis no nevelvētām, aizrādīdams, ka pirmās izmantošanas un ugunsdrošības ziņā daudzkārt pārākas par pēdējām. Tas liek domāt, ka šeit ir runa par ārējo velvi, kas pārsedz ķeršas, un ka spriešļu kōnstrūkcija vēl nebija pilnīgi izveidojusies velvē (121. att. „c“). Abu veidu krāsnis Neidenburgs ieteic iegremdēt zemē: nevelvēto pus vai vesela cilvēka augumā, bet velvēto vienu asi. Guberts (miris 17. gs. vidū) noteikti šķiro podiņu,

121. att. Rijas krāsnis (schēmatiskos šķērsgrīzumos).

rijas, pirts un maizes cepjamās krāsnis. Rijas krāsnīm viņš atzīst tikai divkāršu velvju kōnstrūkciju (121. att. „d“). Apakšējo velvi viņš, vācu valodā rakstīdams, apzīmē par „Spresel“ un ieteic to netaisīt no laukakmeņiem, jo tie parasti gada laikā izdegot, bet no nededzinātiem vai dedzinātiem ķieģeļiem, tie izturot 7—8 gadi²⁶⁰). Šeit piemināms, ka apgabalos, kur atrodami radzes slāņi, zemnieki zināja atrast tāda sastāva kārtas, kas spēja pretoties rijas krāsnis temperatūrai. Tādu radzi (t. s. krāsnis oļus) piem. ap Raunu un Cēsīm ar labām sekmēm lietāja spriešļu mūrēšanai.

²⁵⁷) Müller, Septentr. Historien, 34. lpp.

²⁵⁸) Olearius, Beschreibung, 153. lpp.

²⁵⁹) Neidenburg, Lieffl. Landmann, 39.—41. lpp.

²⁶⁰) Gubertus, Stratagema, 86.—90. lpp.

Svarīgs ir arī Guberta aizrādījums, ka ugunsdrošības dēļ krāsns mūrīem koka sienās jāizcērt ailas $\frac{3}{4}$ —1 olekti augstāk par pašu krāsni un šis spraugas jāpiemūrē. Krāsns iekšējo garumu viņš noteic līdz $3\frac{1}{2}$ oлектīm, bet augstumu līdz ārējai velvei līdz $3\frac{1}{4}$ oлектīm (ja tās būtu šeit lietātas zviēdru oлектis, tad $l =$ ap 2,10 m un $h =$ ap 1,95 m)²⁶¹). Šie padomi gan domāti muižu pārvaldniekiem, bet ka tie attiecas arī uz zemnieku mājām, liecina Guberta vispārējie norādījumi, kādā veidā pārvaldniekiem jāietekmē zemnieki viņu māju celšanā²⁶²). F i š e r s (1772. g.) sīkāk apraksta spriešļu kōnstrūkciju zemnieku rijas krāsni: 5—6 pēdu garā un 4 pēdu platā kurtuve pārsegta ar trim spriešļu lokiem, virs tiem sakrautas ķeršas. Ķeršas pārsegta ar velvi²⁶³). H u p e l s (1777. g.) atzīmē, ka zemnieku rijās neesot augšējās velves²⁶⁴), bet domājams, ka šis novērojums attiecas galvenā kārtā uz igauņiem.

122. att.

Bsk. Mežotnes Buneris (PV.) vēl ap 1860. g. apdzīvotā rijas telpā bijusi krāsns, „kas sakrauta no akmeņiem gandrīz līdz gries-tiem“. To saukuši par „lādiņu krāsni“. Tai, acīm redzot, nav bijis ārējās velves, jo rijā peroties, metuši garu tieši uz karstajiem akmeņiem. Piemēru starpā var atrast arī dažas blietēta māla krāsns, kas atrodas dzīvojamās rijās. Parasti tādos gadījumos blietētas ir krāsns sienas, bet augšējā velve un spriešļi mūrēti²⁶⁵). Velvi prata izveidot arī mālu kōnstrūkcijā, sakraujot blietējumam malku ievaidņu vietā un malku pēc māla blietējuma nožūšanas izdedzinot. Tādu paņēmienu piem. atceras lietātu ap 1870. g. Bsk. Īslīces un Rundāles

²⁶¹) Rīgasches Bautaschenbuch II, 3. lpp.

²⁶²) Gubertus, Stratagema, 6. lpp.

²⁶³) Fischer, Lief. Landwirtschaftsbuch, 110. lpp.

²⁶⁴) Hupel, Top. Nachrichten II, 294. lpp.

²⁶⁵) Md. Vestienes Rizgi, tagad BDM.

Tāda krāsns Vk. Mārupes Liepās taisīta ap 1750. g., A.

pag. (PV.). Mālu velve ar koka stiegrojumu konstatēta 18. gs. celtā dzīvojamās rijas krāsnī²⁶⁶).

H i k s (1845. g.)²⁶⁷) apraksta bez aplūkotā vēl vienu krāsns tipu, kas mazliet atšķiras no spriešļu krāsns: spriešļu vietā ietaisīta cieša velve, kam galā ierīkota tikai viena sprauga ķeršu sasildīšanai (122. att. „b“). Vai tāda veida krāsns arī bijusi sastopama dzīvojamās rijās, man nav izdevies konstatēt.

Rijas krāsnij dūmvadu senāk netaisīja. Dūmi izplūda rijas telpā pa krāsns spelti. Ugunsdrošības dēļ ar laiku ierīkoja krāsns priekšā dzirksteļu slāpētājus cepures vai rovja veidā (46., 47., 123.,

123. att. Dz. rijas krāsns Md. Cesvaines K. Balgalvjos. PV.

124. att.). Neskatoties uz to, pie nepietiekošas krāsns uzraudzības dažu labu reizi dzīvojamās rijas nodega šādu ietaišu nepilnības dēļ. Sevišķi uzmanīgi bija jārikojas ar līnēm.

Kāds muižas īpašnieks Z i v e r s s, aizstāvēdams dzīvojamo riju lietderību 1814. g. aprēķinājis, ka neuzmanības dēļ caurmērā pa gadu nodegot tikai viena tāda ēka no 440²⁶⁸). Citi dati, turpretim, liecina, ka dzīvojamo riju degšana bija diezgan parasta parādība.

S k u r s t e ņ i dzīvojamās rijās radušies tikai pēc apkurināmo kambaņu piebūves, kambaņu krāsns dūmu novadišanai. Bet ne ikreiz

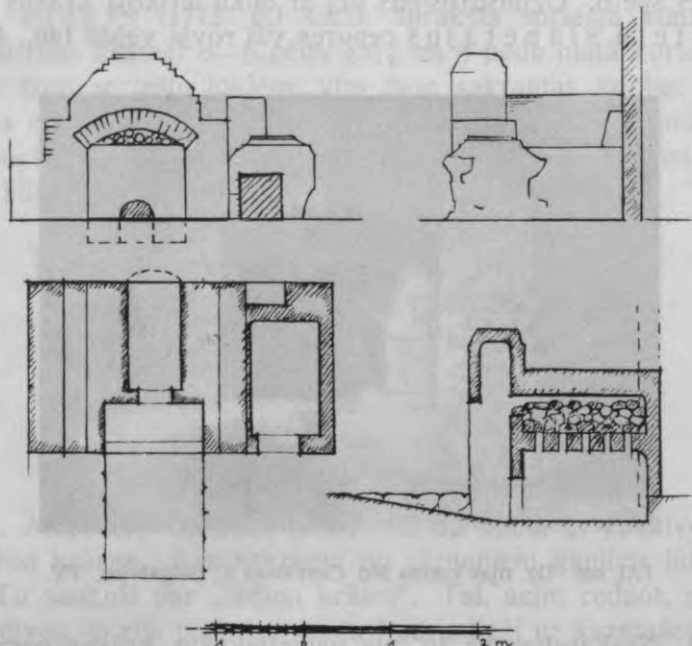
²⁶⁶) Cs. Sērmūkšu Drēzdeni, PV.

²⁶⁷) Hueck, Darstellung, 86. lpp.

²⁶⁸) Sievers, Bemerkungen, 373. lpp.

kambaņu krāsnīm bijuši skursteņi. Kā jau III, 3. nod. aizrādīts, arī speciālās kambaņu krāsnis, kas sastāvēja gan no vertikāliem kanāļiem — „ieņu stabiem“, gan arī horizontāliem siltuma vadiem — „mūrīšiem“ dažādās kombinācijās, iekārtoja tā, lai tie būtu kurināmi no riņas un arī dūmi atpiūstu riņā (125. att.).

Šādas krāsnis sāka ierīkot ap 1800. g., bet tikai turīgākie zemnieki, jo tādas apkures ietaisīšanai bija vajadzīgi ķieģeļi, kurus nācās pirkt par naudu. Kur varēja, centās ķieģeļus atvietot ar krāsns oļiem,

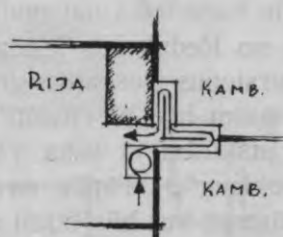
124. att. Dz. riņas krāsns Vm. Alojās Aizpurvos. AF.

pārsedzot ar tiem mūrīšu virsas. Pirms tam kambaņu krāsnis taisīja arī „no āra“, t. i. no riņas kurināmas, bet tās bija kōnstruētas no akmeņiem vai mālu kleķa un pārsegtas ar velvi. Krāsnij kuņoties dūmi ieplūda riņā (77. att. „b“).

Ziņas par tādām krāsnīm atrodam Hūna māteriālos par Siguldas draudzī²⁶⁹). Turpat aizrādīts, ka riņai piebūvēto kambaņu apsildīšanai dažreiz bijuši ierīkoti kamīni. Šādu ietaišu atliekas pastāvošās dzīvojamās riņās man nav izdevies atrast. Jāņem vērā, ka apsildīšanas ierīces laika gaitā bieži pārtaisītas un modernizētas.

²⁶⁹) Huhn, Top.-stat. Beitrāge, Rigascher Kr.

Maizes krāsnīm līdzīgas un maizes cepšanai noderīgas istabas krāsnis tēlo Beks savā 1804. g. izdotajā grāmatā²⁷⁰). To ārējās čaulas siltuma efekts istabā esot bijis ļoti niecīgs salīdzinot ar patērēto kurināmo materiālu. Par Kurzemi Beks liecina, ka pat pilsētās un muižās tikai ap 1785. gadu sākuši ierīkot velkmes krāsnis ar siltuma kanāļiem. Drošs dokuments no 1815. g., kas rāda no rijas kurināmu ieņu krāsni ir Fitinghofa Vm. Sēļu Veciņu dzīvojamās rijas uzmērojums un tam pievienotais krāsns apraksts²⁷¹). Tā sastāv no 5 vertikāliem stabiem, pa kuņiem izlokās siltums no rijā iemūrētā poda kurtuves, bet dūmi atkal ieplūst rijā, rijas krāsns cepurē, kas šai gadījumā esot uzmūrēta krietni augsti, ap 2 asis, līdz pašiem rijas grieskiem. Pati krāsns taisīta no plakaniem podiņiem, atstājot starp vadiem speltes (39. att.). Tādas podiņu vai taupības krāsnis, pēc

125. att. Krāsns schēma Cs. Sērmūkšu Auzānos. PV.

autora domām, esot vispirms ieviesušās Smiltenes apkārtnē pateicoties muižas pārvaldnieka Bandava ierosinājumam, bet tālāk izplatījušās sakarā ar brāļu draudzes kustību. Tās piekritēji savā laikā, kā zināms, uzturēja ciešus sakarus savā starpā pat ar attālākām vietām un visur centās būt par priekšzīmi arī laicīgās kārtības izkopšanā. Par krāsns podiņu pirmatnējo veidu šeit jāpiezīmē, ka tas apm. līdzinājās tagadējam puķu podam, tikai augšgals tam parasti bija saspīests 4-stūrī. Šādus podus iesprauda masīvās istabu krāsnis, lai rastos iedobumi, kas palielinātu sildvirsmu²⁷²). Dzīvojamās rijās esmu sastapis gan tikai plakanos krāsns podiņus; no tiem kambaņos sākumā veidoti krāsns stabi ar speltēm, pēc ķieģeļu ieņu parauga, bet vēlāk — krāsnis ar nepārtrauktu virsmu, sadalot vados tikai krāsns iekšu.

²⁷⁰) Beck, Sparöfen, 15. lpp.

²⁷¹) Vietinghoff, Bemerkungen.

²⁷²) MLB. III, 15.

10) Skursteņi.

Kambaru pilnīgāka apsildīšana prasīja kārtīgu atrisinājumu dūmu novada ietaisei, jo ieru krāsns siltuma spējas noteic galvenā kārtā velkme. Pastāvošās ierīces dūmu novadīšanai bija radušās citiem nolūkiem. Dūmi rijā bija svarīgs siltuma avots, un arī līdzeklis graudu konservēšanai. Tāpēc dūmus izvadīja ārā tikai tad, kad tie bija jau atdzisuši, vai pārāk sasutuši, vai arī ja tie par daudz apgrūtināja rijas iemītņiekus. Bez lodziņiem un durvīm, kas pirmajā laikā kalpoja dūmu izvēdināšanai, vietām ierīkoja tādai vajadzībai īpašas ailas — „dūkas“ vai „dārņus“ no rijas uz rijas augšu („lielais dārnis“) vai uz piedarbu („mazais dārnis“)²⁷³). Sastopami arī rijas griestos ielikti koka skursteņi, kas ievada atdzisušos dūmus jumta telpā²⁷⁴), bet arī tie nekā nevarēja dot krāsns apkures izveidošanai. 17. gs. un arī vēl Ziemeļu kara laikā pat muižnieku un mācītāju dzīvokļos, kā tas redzams no Redukcijas komisijas un baznīcu vīzītāciju aktīm, masīvos skursteņus pieskaitīja greznuma lietām. Parasti iztika ar r o v i, kam vietām bija pievienots koka skurstenis. (Šini sakarībā arī izprotama atšķirība tā laika vācu terminoloģijā starp „Schornstein“ un „Rauchfang“.) Tāpēc nav jābrīnās, ka masīvie skursteņi dzīvojamās rijās reti kur būs bijuši sastopami pirms 19. gs.

Hūna sakopotos statistiskos datos (ap 1820. g.) atrodam tikai dažus aizrādījumus par dzīvojamām rijām ar skursteņiem (Sīguldas, Āraišu, Raunas draudzē), turpretim, istabas ar skursteņiem minētas daudz biežāk²⁷⁵). Drustos 1809. g. visi saimnieki dzīvojuši dūmu rijās, izņemot vienu, kas uzcēlis sev „skaidru istabu“, bet to atdevis skolas vajadzībām un pats atkal iegājis atpakaļ savā rijā²⁷⁶). Arī tā laika speciālos rakstos par zemnieku dzīvokļu uzlabošanu²⁷⁷) redzams, ka skurstenis ir izņēmuma parādība (minēti Rencēnos, Dikļos). Daži autori aizrāda, ka zemnieki pat nevēloties tādus skursteņus, jo atmetuši tos lietāt, kur viņi jau bijuši ierīkoti²⁷⁸). Šai sakarā muižnieku starpā pat cirkulējis anekdots, ka zemnieki par muižnieku ierīkoti skursteņiem izteikušies: „pēc tam, kad mēs tos

²⁷³) Rg. Dantes, K. Sola, AF.

²⁷⁴) Cs. Lenču Užas, AF.

²⁷⁵) Huln, Top.-stat. Beiträge.

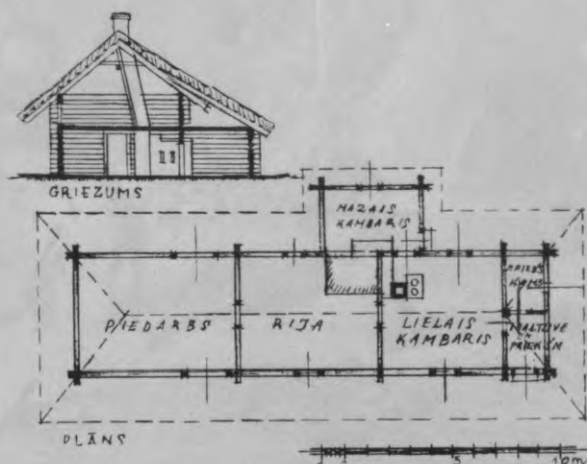
²⁷⁶) Hagemester, Drustu walsti, 4. lpp.

²⁷⁷) Livl. Oek. Societāt, Repertorium, 1814, 1815, 1816.

²⁷⁸) Lōwis, Bemerkungen, 288. lpp.

aizbāzām, viņi ir tīri labi²⁷⁹⁾. Arī pašu autoru domas par skursteņu noderīgumu zemnieku dzīvokļiem dalās. Tā piem. pret Brīningka piekodinājumu ierīkot skursteņus uzstājas Zīverss, kas atrod, ka zemnieki „bezgalīgi ciestu“, ja viņiem būtu dzīvokļi ar skursteņiem²⁸⁰⁾, bet Levīss aizrāda, ka skursteņi iznākot dārgi, aizvadot siltos dūmus no dzīvokļa, palielinot ugunsnedrošību un tāpēc zemnieku mājām nederot, tāpat kā velkmes krāsni²⁸¹⁾.

Nav šaubu, ka skursteņu lēnā ieviešanās dzīvojamo riju celtniecībā galvenā kārtā izskaidrojama ar līdzekļu trūkumu ķieģeļu iegūšanai, kas bija nepieciešami skursteņu celšanai. Nededzinātus ķieģeļus zemnieki jau prata pagatavot 17. gs.²⁸²⁾, bet no šādiem ķieģeļiem kār-

126. att. Rg. Dunes Mūrnieki. AF.

tīgu skursteni nevarēja uzcelt. Plašākos apmēros sāka iebūvēt skursteņus dzīvojamās rijās tikai 19. gs. otrajā pusē. Bet arī tad vēl dažu labu dzīvojamo riju cēla bez skursteņa²⁸³⁾. Kōla 1841. g. izdotajā rakstā gan teikts, ka latviešu dzīvojamām mājām gandrīz visur esot skursteņi²⁸⁴⁾, bet kā no šo māju apraksta redzams, viņš nav domājis dzīvojamās rijas, bet istabas.

²⁷⁹⁾ Taube, Keyserling, 401. lpp.

²⁸⁰⁾ Sievers, Bemerkungen, 368. lpp.

²⁸¹⁾ Löwis, Bemerkungen, 283. lpp.

²⁸²⁾ Gubertus, Stratagema, 87. lpp.

²⁸³⁾ Cs. Rozulas Denauskas, 1868. g., PV.

²⁸⁴⁾ Kohl, Ostseeprovinzen, 60. lpp.

Skursteņa stāvoklis un veids atkarājās no telpu iekārtas. Ja rijas un kambaņu starpā nebija nama (virtuves), skursteni cēla no pamatiem nepārtraukta staba veidā pēc iespējas cauri jumta korei. Ir pat piemēri, kur skurstenis jumta telpā mūrēts slīpi, atbalstot to uz jumta kōnstrūkcijas, lai skursteņa galu varētu izvadīt jumta augstākā vietā (126. att.). Tikai gadījumos, kur apsildāmās telpas atrodas pārāk tālu no centra, piem. sānkambarī, skurstenis²⁸⁵) vai arī vairāki atsevišķi skursteni izbūvēti ēkas sānos²⁸⁶). Bet prata šādā iekārtā arī iztikt ar

127. att. Kambaris ar dūmvadu klonā, Vidzemē.

kopēju centrālu skursteni. Horizontālu ierū sistēma deva iespēju krāsnis savienot ar patālu stāvošiem skursteņiem, pat apejot durvis. Dažreiz savienoja brīvstāvošās krāsnis vai citas kurtuves ar skursteni pa kanāliem, kas bija ierīkoti klonā, izbūvējot tos no ķieģeļiem vai krāsns oļiem. Tādā gadījumā klonā nāca redzams kanāļa pārsegums ķieģeļu vai oļu bruģa veidā (127. att.)^{287 288}). Tāds dūmvads, saprotams, arī sildīja telpu. Par ūniku uzskatāms gadījums, kur kam-

²⁸⁵) Vm. Valmieras Cīruļi, AF.

²⁸⁶) Cs. Stalbes Vīnauti, PV.

²⁸⁷) Rg. Vidrižu Ausiņi, A.

²⁸⁸) Rg. Bīriņu Zelli, A.

bažkrāsns skurstenim pieslēgta arī rijas krāsns, pārveidojot dzirksteļu slāpētāju par skursteņa nozarojumu, kas ar kambaža skursteni lokveidīgi savēlvēts kopā. Paceldamies virs loka vertikāli, kopējais skurstenis izbeidzas tieši virs jumta kores²⁸⁹) (27. att. „a“). Šāds jauninājums kōnstrūkcijā izskaidrojams laikam ar to, ka mājas turēja kāds muižas amatnieks. Kā šai, tā arī pārējos man zināmos gadījumos skursteņiem ir tikai viens stobrs, neatkarīgi no kurtuvju skaita, kas tiem pieslēgts.

Izejas punkts otram skursteņa veidam ir nams, kas, kā jau III, 3. nod. aizrādīts, 18. gs. otrajā pusē vietām top par dzīvojamās rijas iekārtas sastāvdaļu. Ugunsdrošības dēļ namu bieži cēla no mūra un pārsedza ar rovi. Rovis, kā zināms, plaši lietāts pārsegums nama telpai dzīvojamā ēkā — istabā. 17. un 18. gs. tas sastopams arī muižu un mazpilsētu celtniecībā. Pamācību par rovja („Roff“) ierīkošanu

128. att. Rovju un skursteņu namu schēmas.

tiem, kam nav līdzekļu skursteņa celšanai, dod Guberts 17. gs. Proti, no egļu zariem izveidojams velvei atbilstošs stiegrojums, kuŗu apmet māliem, kas sajaukti ar kapātu sienu²⁹⁰). Ar laiku rovis pārvērtās masīvā nedegamā kōnstrūkcijā, zem kuŗas bija sakopotas pēc iespējas visas dzīvokļa kurtuves. Lai rastu ar rovi pārsegtam namam dūmu novadu, rīkojās divējādi. Viens atrisinājuma princips — sākumā ierīkot nelielu vertikālu novadkanāli līdz jumta telpai, bet vēlāk jumtam cauri — uzmūrēt stobra veida skursteni uz nama sienas un ievadīt tanī dūmus pa pieslēgumu no rovja cekula (128. att. „b“). Šāda iekārta sastopama arī dzīvojamo riju celtniecībā²⁹¹). Atzīmētam piemēram rovja velve mūrēta ap 1860. g., $\frac{1}{2}$ ķieģeļa biezumā no $28,5 \times 14 \times 7,5$ cm lieliem ķieģeļiem mālu javā. Otrs princips — pārvērst rovi par skursteni, kas apakšdaļā apņem visu namu, bet tad

²⁸⁹) Cs. Drabešu Biržakas, A.

²⁹⁰) Gubertus, Stratagemā, 87., 88. lpp.

²⁹¹) Vm. Rozēnu Noriņi, AF.

piramidas veidā sašaurinādamies pret augšu pāriet parastā skursteņa stobrā (128. att. „d“).

Šim namam — skurstenim, dižskurstenim vai „manteļskurstenim“, ir arī savs prōtotips koka un māla kōnstrūkcijā. Tā piem. Bsk. Mežotnes pagastā vēl ap 1860. gadu mēguši uz nama augšdaļas piestiprināt kārtis, sašaurinot šo uzbūvi augšgalā pie jumta; starp kārtīm iepīt kārkļu zarus un šo pinumu apsviest ar biezu kārtu mālu²⁹²). Dzīvojamās rijās gan tādu atrisinājumu neesmu atradis. Tur šādi skursteņi, kurus cēla pag. gs. 60-os gaḡos, izveidoti masīvā kōnstrūkcijā²⁹³).

129. att. Vm. Ainažu Krūmiņi. AF.

Atrodami arī atrisinājumi, kas savā raksturā iezīmē pāreju no pirmā uz otro prīncipu: skurstenis ar paplašinājumu apakšējā daļā uzmūrēts uz rovja vidus²⁹⁴). Šeit atzīmētais piemērs attiecināms uz 1864. g. Rovis un skurstenis mūrēti no ķieģeļiem. Siltuma aizturēšanai pēc dūmu izvēdināšanas, skursteņa apakšdaļā ierīkota aizvērtne (128. att. „c“).

²⁹²) Bsk. Gravendāles, tag. Mežotnes pag., PV.

²⁹³) Bērzkalns, Piezīmes 1922., AF.

²⁹⁴) Cs. Drabešu Magonītes, A.

Skursteņus nācās periodiski tirīt, lai sakrājušies sodrēji vai kvēpi neaizdegtos un tādā ceļā nerastos uguns briesmas. Bija jāuzkāpj jūmtā, bet kāpelēšana tieši pa jūmtu bojāja jūmta segumu. Tāpēc kārtīgā saimniecībā uz dzīvojamās rijas jūmta pie skursteņa turēja īpašas kāpnes, kuņas izgatavoja no pasesnas kārts ar saknes kāsi, uzkabinot to jūmta korei (25. att.). Kokā ieurba pulkas, pa kuņām ērti varēja uzkāpt jūmtu nebojājot. Līdzīgu ietasi apraksta arī jau Guberts²⁹⁵), ieteikdams izrakt 2 egles ar saknēm, izgatavot no tām redelju kāpnes un uzkabināt tās uz jūmta.

Vēl lietājamo piemēru starpā dzīvojamās rijas bez skursteņiem sastopamas ļoti reti. Šie pieminekļi uzglabājušies parasti kādu īpatnēju apstākļu dēļ, kuņas nenākas grūti noteikt, noskaidrojot šo celtnu likteņa gaitas^{296 297}) (47., 129. att.).

11) Darbu organizācija.

Dzīvojamo riju lielāko daļu cēluši viņu iemītnieki paši bez citu palīdzības. Ja vēl tagadējos laikos jaunsaimnieks savas ēkas nereti uztaisa paša spēkiem, tad viegli saprotams, ka senāk zemnieks rikojās vēl patstāvīgāk. Bet par vienu otru dzīvojamo riju uzglabājušās liecības, kas norāda, ka zināmos gadījumos un apstākļos celšanas darbi izdarīti kopdarbības ceļā, piedaloties palīga spēkiem no apkārtnes. 1696. g. izdotajā grāmatā „Der getreue Amt-Mann“²⁹⁸) atrodams aizrādījums, ka gadījumā, ja kādam zemniekam nodegušas mājas, visiem muižas zemniekiem būtu jāiet palīgā pie māju jaunuzbūves, pievedot materiālus un piedaloties būvdarbos. Līdzīga kārtība pastāvējusi vietām arī vēlākos laikos. Tā piem. 1888. g. Vk. Alūksnes Siseņos²⁹⁹), kur no zibens bija nodegusi dzīvojamā rija, pagasts licis iedzīvotājiem kļaušu kārtā piedalīties jaunas dzīvojamās rijas celšanā. Tanī pašā gadā Md. Tirzas pag.³⁰⁰) uguns iznīcinājis kādā ciemā 30 jūmtus. Arī tur jauncelšanas darbos sniegta palīdzība. Par parašu palīdzēt ugunsgrēkā cietušajiem ar darba spēku, liecina Dikļu muižas īpašnieka rīcība, ko viņš min savā 1816. g. rakstā: viņš

²⁹⁵) Gubertus, Stratagema, 86. lpp.

²⁹⁶) Vk. Ziemeļu Garoži, A.

²⁹⁷) Vm. Ainažu Krūmiņi, AF.

²⁹⁸) Amt-Mann, 25. lpp.

²⁹⁹) A.

³⁰⁰) Md. Tirzas Daudziņi, PV.

noliedzis tādu palīdzību tiem, kas gribētu atjaunot nodegušo celtni koka kōnstrūkcijā; tādā ceļā autors domājis piespiest būvētājus lietāt kleķa būves veidu (Pizē)³⁰¹). Citās vietās uguns nelaimē cietušie dzīvojamo riju iedzīvotāji pamesti bez kādas organizētas palīdzības. Tie tad braukājuši apkārt „padeģelos“, lai izlūgtos kādu palīdzību. Dažreiz, turpretim, dzirdam dzīvojamo riju celšanas darbos par zināmu kopdarbību arī tur, kur nav runa par ugunsnelaimi. Ap 1720. g. Grema Jezika dzīvojamo riju Cesvainē esot uzcirtuši kaimiņi par to, ka pats saimnieks viņiem izdarījis kalēja darbus. Koki šai gadījumā pievesti ar vērsi³⁰²). Talku kārtā, pavasarī, celta kāda dzīvojamā rija Md. Grostonas pag.³⁰³) un ap 1770. g. arī ar kaimiņu palīdzību dzīvojamā rija Cs. Lizuma Kolaņos (11., 12. att.)³⁰⁴). Pūbiski organizētā veidā 1860. g. uzceltas dažas dzīvojamās rijas Bauskas apr. Pagasta saimniekiem bijis jādod „liecinieki“, 20—30 cilvēki ar saimnieka „maizi, putru un silki“. Kleķi minuši 30 vērsi³⁰⁵). Pagasts noteicis celtnes lielumu, ja gribēja lielāku — pašam saimniekam bija vairāk jāpiestrādā. Arī citā novadā — Ziemeļvidzemes jūrmalienā, Rozēnu muižā, ap to pašu laiku noteiktā kārtībā ikgadus uzcelta viena dzīvojamā rija ar kambari un īpašu namu — virtuvi, kādas vecas rijas vietā, kurai tādas ērtības nebija. Lielām saimniecībām pie šā darba bija jākalpo 16 strādnieku dienas, bet mazākām — 8³⁰⁶). Tādā paņēmienā uzceltas piem. dzīvojamās rijas Rozēnu pag. Mārcienā, Noriņos³⁰⁷), Rīgabos, Tiltiņos, Purmaļos.

Dzīvojamo riju celšanas jautājumā ļoti spilgti parādās muižnieku attiecības pret zemnieku māju celtniecību. Jau 17. un 18. gs. autori aizrāda, ka muižas īpašniekiem, resp. viņu pārvaldniekiem jāpārtrauga arī zemnieku ēku stāvoklis, lai tās būtu kārtībā un „lai zemnieki neceltu vairāk ēkas, kā viņiem nepieciešams“³⁰⁸). Izpostītie ciemati atjaunojami, pievedot ēku celšanai vajadzīgos kokus, tāpat, kur iespējams, ierīkojami ciemati no jauna³⁰⁹). 18. gs. beigās Drustu muiža

³⁰¹) Tiesenhausen, Brief a. d. Herausgeber, 88. lpp.

³⁰²) Beuningen, D. lettische Haus, 55. lpp.

³⁰³) Md. Grostonas Kurtsalas, PV.

³⁰⁴) PV.

³⁰⁵) Bsk. Mežotnes Bunerī, PV.

³⁰⁶) Bērzkalns, Piezīmes 1922., AF.

³⁰⁷) Vm. Rozēni, Mārciemu un Noriņu dzīvojamo riju uzmērojums, AF.

³⁰⁸) Gubertus, Stratagema, 6. lpp.

³⁰⁹) Amt-Mann, 24. lpp.

ierikvoja veselu virkni jaunu māju lidumos un šim saimniecībām uz-
cēla dzīvojamās rijas ar muižas līdzekļiem³¹⁰).

Klaušu un arī vēlākajos nomas saimniecības laikos pastāvošās
trādicijas pamats bija tāds: muiža atvēlēja kokus, bet materiālu sa-
gatavošanas un pievešanas darbus, kā arī pašu ēku celšanu, darīja
zemnieks pats. Vietām muiža no savas puses algoja „meistaru“.

Dažreiz kokus izsniedzot rikojās ļoti taupīgi. Vispirms
centās ierobežot jumšanu ar lubām (sk. šās nod. 474. lpp.). Bauskas
apr. dzīvojamo riju celšanai kokus ierādīja tālajos Taurkalna mežos,
katrai saimniecībai tikai 5 kokus (10 balķus) gadā, tā ka pagāja vai-
rāki gadi, kamēr materiāls vienai ēkai bija sagādāts. Nereti dzird, ka
būvkoki zemniekiem bija jāizved no sevišķi grūti pieejamām vietām
pa purviem un dūkstīm. Koku taupīšanas dēļ arī 19. gs. sākumā, kā
jau aizrādīts, viens otrs muižas īpašnieks mēģināja piedabūt zemnie-
kus, lai tie taisītu māla vai cita kleķa būves, un sakarā ar to propa-
gandēja savas domas arī atklātībā³¹¹). Izdarītie mēģinājumi, kā zi-
nāms, nedeļa cerētos panākumus.

Noteikti konstatējams, ka lielai daļai muižas īpašnieku dzīvojamās
rijas ēkas tips visumā bijis ļoti pa prātam, jo deva jūtamam koka
materiāla ietaupījumu, kā ēku ceļot, tā arī to apsildot. Atvēlot kokus,
muižturī tādēļ arī bieži noteikuši jaunceltnei „plānu“, vai izmērus un
iūkojušies, lai dzīvokli neceltu šķirti no rijas. Pat gadījumos, kad
pastāvošās vecās dzīvojamās rijas bija nolietātas, tās pēc muižas
īpašnieku norādījumiem nereti tika atjaunotas. Kādreiz arī pa daļām:
pie rijas piebūvēja jaunu kambri³¹²) vai otrādi: nojauca novecojušos
riju un piedarbu un no jauna piebūvēja šīs telpas pie vecā kambaŗa³¹³).

Daži muižu īpašnieki gan jau 19. gs. sākumā centās panākt, lai
dzīvojamās rijas atvietotu ar veselīgāku un ērtāku dzīvokļu tipu.
Neatlaidīgi un dedzīgi šādu reformu aizstāvēja Brīnings³¹⁴). Kā
viņa ierosinājuma sekmētājs praktiskā izpildījumā minams Hāge-
meisters, kas savas muižas zemniekiem „skaidru istabu“ celšanai
izsniedza kokus, ķieģeļus un vēl 50 rubļu naudā³¹⁵). No 1816. līdz

³¹⁰) Hagemeister, Sīppas, 26. lpp.

³¹¹) Livl. Oek. Societāt, Repertorium, 1814—1816.

³¹²) Rg. Vidrižu Ausīnos 1880. g., A.

³¹³) Vk. Alsvīķu Gabranos 1880. g., A.

³¹⁴) Bruīningk, Verbesserung.

³¹⁵) Hagemeister, Sīppas, 35. lpp.

1838. g. 77 Drustu un Gatartas saimniecībās tādā ceļā dzīvojamo riju vietā radušās istabas. Bet liela daļa muižnieku bija citās domās. Izdevuma „Neueres ökonomisches Repertorium für Livland“ 1814.—1816. gada gājumos parādījās vesela virkne rakstu, kuŗu autori, polemizēdami ar Brīningku, centās aprādīt dzīvojamās rijas priekšrocības. Beidzot šinī lietā iejaucās valdība. 1816. g. 17. jūnijā ar Nr. 29 Vidzemes Gubernas pārvalde publicēja „Visaugstāko pavēli“, lai Vidzemes zemnieku dzīvojamām ēkām 12 gadu laikā tiktu dota labāka iekārta, atdalot tās no rijām un piedarbiem. Gādāt par šās pavēles izpildīšanu uzdeva muižniecībai un viņas pārvaldes organiēm. Vajadzēja domāt, ka ar šo aktu, kas muižniecībai uzlika svarīgu pienākumu latviešu tautas celtniecības vadībā un veidošanā, būtu strauji parādījušies muižniecības centieni, izbeigt dzīvojamo riju pastāvēšanu. Bet redzam pretējo. Jau Gubernas pārvaldes pavēlei pievienotā instrukcijā atrodama divaina pretruna: lai gan pavēlēts 12 gadu laikā dzīvokļus šķirt no rijām, līdz ar to tiek atvēlēts pie pastāvošām parastās iekārtas zemnieku mājām (t. i. apdzīvotām rijas telpām) piebūvēt 2 apkurināmus gaišus kambaŗus. Tāda atrisinājuma sekmēšanai Vidzemes oikonomiskā sabiedrība („Livländische ökonomische und gemeinnützige Sozietät“) atvēlēja pat lielāku summu (10.000 rubļu) godalgām, kas prēmiju veidā (ik pa 100 rbl.) būtu izmaksājama tiem zemniekiem, kuŗi tādus kambaŗus piebūvētu pie savām dzīvojamām rijām. (Šīs prēmijas bija paredzētas gan tikai Vidzemes igauņu saimniecībām, jo latviešiem tāds būves veids jau esot pazīstams un viņiem tāpēc pamudinājuma netrūkstot.)

Tādā ceļā muižniecība pierādīja, ka viņa nedomāja palīdzēt zemniekiem tikt ārā no dzīvojamām rijām, bet pat atbalstīja to tālāko izbūvi, apejot pavēles noteikumus. Gubernas pārvaldes 1816. g. 9. nov. ar Nr. 56 izdotajā paskaidrojumā redzams, ka dažās vietās gribējuši iztulkot pavēli par dzīvokļu šķiršanu no rijas tā, it kā tā būtu atvietota ar atļauju piebūvēt rijām kambaŗus. Minētais Gubernas pārvaldes paskaidrojums mēģina lietu izlīdzināt ar diezgan neveiklu kompromīsu: atzīmēdama, ka paliek negrozīta pavēles pamatprasība, lai pēc 12 gadiem zemnieku dzīvokļi atrastos atsevišķās ēkās, šķirti no rijas, viņa norāda, ka 2 kambaŗu piebūve pie rijas izdarāma tā, lai minētā termiņā to varētu atdalīt kā atsevišķu dzīvojamo ēku.

Grūti iedomāties, ka kāds piebūvētu rijai divus jaunus dzīvojamus kambaŗus, ja viņš būtu pārliecināts, ka tāda telpu kombinācija

varēs pastāvēt labākā gadījumā 12 gadu un pēc tam vai nu jānoplēš rija ar piedarbu u. c. blakus telpām, vai kambargals jāpārceļ uz citu vietu. Šeit jāņem vērā, ka kambaru piebūvju apsildīšana parasti bija saistīta ar riju. Vidzemes Gubernas pārvaldes 1822. g. 8. maija pavēle rāda, ka 6 gadu laikā tiešām tikai dažās zemnieku mājās uzceltas savrupistabas vai pie rijām piebūvēti prasītie kambari. Šoreiz par iemeslu šādai parādībai minēts koka materiālu trūkums. Tāpēc pavēlē atrodams ieteikums veicināt mālu kleķu būves veidu un noorganizēt lietu tā, lai muižās ik pa 10 zemnieku mājām sadotos kopā un palīdzētu ikgadus vienā no tām uzcelt savrupistabu. Man nav izdevies uziet kādu dokumentu, kas liecinātu, ka 1816. g. pavēle kādreiz tikusi atcelta. Fakti rāda, ka 1828. gadā, t. i. dotajā 12-gadu termiņā, netikvien nebija viscaur uzceltas prasītās savrupēkas, bet arī vēl pēc šā laika pat no jauna uzcelts liels skaits dzīvojamo riju.

Dzīvojamo riju jauncelšanu muižnieki arī uz priekšu it nebūt nav centušies aizkavēt, veicinot istabu būvi [ko atzīmē arī Bielenšteins³¹⁶]. Nomas mājās, kur dzīvojamās rijas celtas pēc 1828. g., ļoti bieži konstatējams, ka muižnieki tā un ne citādi likuši būvēties. Vēl par 1880. g. celtu dzīvojamu riju dzirdam: „barons neļāva atsevišķi celt, deva kokus, teica, kā jābūvē“³¹⁷). Fakts, ka „diktī taupīja kokus“³¹⁸), norāda uz iemesliem, kāpēc arī vēl 19. gs. otrajā pusē neļāva celt atsevišķas istabas. Dažreiz pie dzīvojamo riju būvēm (ap 1860. g.) muižas īpašnieks bez materiāliem devis arī meistar³¹⁹). Saprotais, ka arī tādos gadījumos kungs „noteicis plānu“³²⁰). Kādā 1860. g. nomas līgumā³²¹) fiksēts, ka nomnieks saņem zināmu zemes gabalu nomā un atsvabināts no nomas maksas, kamēr uzceļ ēkas; to starpā minēts „Pedarbs ar Riju un Kambaris appaksch weenu jumtu, jauna ehka ar labbu jumtu“. Šie piemēri, šķiet, skaidri izceļ muižas īpašnieku dalību dzīvojamās rijas celtniecībā un pierāda, ka tie vietām noteikti raudzījušies, lai sekotu viņu norādījumiem.

³¹⁶) Bielenstein, Holzbauten, 96. lpp.

³¹⁷) Vk. Alsviķu Gabrani, A.

³¹⁸) Rg. Kempju Rozeskalns, A.

³¹⁹) Bsk. Ceraukstes pag., PV.
Vm. Rozēnu pag., AF.

³²⁰) Rg. Vidrižu Ausiņi, A.

³²¹) Starp Lubertu-Rencēnu muižas īpašnieku un Cs. Drabešu Magonišu māju nomnieku. Glabājas Magonītēs.

Dažreiz tie centušies panākt arī vienu otru tehnisku uzlabojumu vai jauninājumu un interesējušies pat par sīkumiem, kā piem. par logu iestiklojuma veidu (sk. 494. lpp.). Vispār hūmānākie muižnieki un viņu padomdevēji atzina, ka uzlabojumi, kuŗus zemnieks paša spēkiem nevar veikt, izdarāmi ar muižas īpašnieka līdzekļiem. Sal. Brīningu³²²), Hupelu³²³), Beku³²⁴). Bet bija arī citādi uzskati šai jautājumā. Sevišķi sakarā ar 19. gs. sākumā iekustināto zemnieku dzīvokļu reformu Vidzemē pacēlās balsis, ka nevarot muižas īpašniekiem uzkraut uzlabojumu nastas³²⁵). Aizrādīja, ka tas arī nemaz neesot vajadzīgs, jo zemnieki paši sev ar laiku sagādāšot labākus un skaistākus dzīvokļus³²⁶). Nevajagot uzspiest kādus jauninājumus celtniecībā, jo zemnieks pats vislabāk zinot savas vajadzības un protot izdarīt nepieciešamos uzlabojumus bez muižturu palīdzības un padoma. Šim apgalvojumam par paraugu nostādīti Raunas zemnieki³²⁷). Kā redzams, muižturu rīcība zemnieku celtniecības ietekmēšanā būs bijusi individuāla: vietām apbūves kārtība tikusi noteikta līdz sīkumiem, citur zemnieki varējuši celt un veidot savus dzīvokļus pilnīgi pēc pašu prāta. Kā vienā, tā otrā gadījumā dzīvojamo riju celšanas darbu visumā veikušas latviešu rokas. Ir zināmi pat dažu amatnieku — celtnieku vārdi, kas saistās ar šīm būvēm³²⁸). Retos gadījumos pieaicināja arī svešautiešus, proti: krievu amatniekus. Kā liekas, Vecdrustu muižas no 1783. līdz 1793. g. ierīkotās jaunsaimniecībās dzīvojamās rijas taisījusi muiža „ar Kreeweem“, bet labu liecību par šo darbu nedzirdam, jo tās bijušas steigā tik vāji celtas (ar lubu jumtiem), ka 1820. g. „neweenas no tahm mahjahm wairs ne bij, ko toreis buhweja“³²⁹). Hupels 1796. g. arī aizrāda, ka gadījumos, kur zemnieku saimniecībās vairākas jaunas ēkas ceļamas, muižai jāpieņemot krievu namdari³³⁰).

Esmu atradis kādā vēl pastāvošā dzīvojamā rijā³³¹) krievu amat-

³²²) Bruiningk, Verbesserung, 19. lpp.

³²³) Hupel, Top. Nachrichten II, 111. lpp.

³²⁴) Beck, Sparöfen, 39. lpp.

³²⁵) Löwis, Verbesserung, 358. lpp.

³²⁶) Löwis, Verbesserung, 381. lpp.

³²⁷) Zuckerbecker, Brief a. d. Herausgeber, 184. lpp.

³²⁸) Piem. Pēteris Seglinieks Md. Mārcienu Spridzēnos ap 1840. g.; Jānis Osītis Cs. Drabešu Magonītēs ap 1860. g.

³²⁹) Hagemeister, Siņņas, 26., 27. lpp.

³³⁰) Hupel, Top. Nachrichten I, 111. lpp.

³³¹) Cs. Mārsnēnu Dzirkalī, A.

nieku darbu: tur ap 1830. g. virs gala kambariem uzcirsta izbūve jumta stāvā („frantspīlis“) dzīvojamai telpai, prāvas istabas lielumā. Šis, cik man zināms, ir vienīgais gadījums, kur dzīvojamai rījai priekš apm. 100 g. izbūvētas telpas jumta stāvā. Ņemot vērā, ka tas arī viens no retiēm piemēriem, kur kōnstatējama svešu roku līdzdarbība, var secināt, ka neparastais atrisinājums vedams sakarā ar krievu amatniekiem. Sikāk izsekot varbūtējai krievu ietekmei būs grūti citu piemēru trūkuma dēļ, jo nav arī nekādu tuvāku ziņu par 18. gs. Drus-
tos celto dzīvojamo riju veidiem.

V ā c u tautības amatnieki varbūt vienā otrā vietā būs ņēmuši dalību dzīvojamo riju izbūves darbos, liekot krāsnis, mūrējot skur-
steņus, taisot logus un durvis u. t. l. gadījumos, kur muižas īpašnieks kādreiz gribējis būt palīdzīgs pie kādiem uzlabojumiem.

Arī brāļu d r a u d z e s kustība varēja ienest un izplatīt vienu otru jauninājumu, kuŗu ierosinātāji bijuši no Vācijas atnākušie amat-
nieki — hernhūtieši, par ko jau bija runa š. nod. 499. lpp. Šī svešo amatnieku līdzdarbība nav atstājusi dziļākas pēdas ne celtnu attīstībā, ne darbu izpildījumā. Visos parastos būvdarbos latviešu amatnieki jau no seniem laikiem zināja rīkoties patstāvīgi, bet jaunus līdzekļus lietāja tikai tad, ja bija piemērojuši tos savām vajadzībām. Tāpēc dzīvojamo riju celšanas teknikā novērojamie paņēmienu visumā uz-
skatāmi par latviešu tautas celtniecības elementiem.

Noslēdzot pārskatu par jautājumiem, kas saistās ar dzīvojamo riju celšanas tehniku, vēlreiz jāuzsver, ka neesmu gribējis pilnīgi attēlot šo celtnu un to sastāvdaļu kōnstruktīvo tapšanu, bet tikai iz-
tīrāt s v a r ī g ā k o s tehniskos paņēmienu, kuŗu noskaidrošana vienā vai otrā kārtā varētu sekmēt dzīvojamo riju izpētīšanu vai raksturošanu. Paliek vēl neaizkarts dažs labs jautājums, kam šai sakarībā arī būtu sava nozīme. Būtu ļoti derīgi vēl sikāk un sakarīgāk noskaidrot piem. darbu rīku lietātos tipus un to maiņu, materiālu sa-
gatavošanas gaitu un celšanas darba procesu. Tāpat būtu svarīgi zināt, kādus mērus un mērošanas līdzekļus lietājuši dažādos laikos un vai izmēros manāma kāda standartizācija; kā rīkojušies leņķus un līmeņus noteicot u. c. Šādu un līdzīgu jautājumu atrisināšanai dzīvo-
jamo riju materiāls vien nedod pietiekamus datus, jo jāņem vērā, ka lielākā daļa tehnisko paņēmienu nav radušies ceļot dzīvojamās rijas, tie izkopusies galvenā kārtā citos ēku tipos. Tiem izsekojot nāktos pārāk tālu iziet ārā no šim darbam nospraustām robežām.

Neminēts paliek arī liels skaits individuālu tehnisku paņēmieni, kādi sastopami dzīvojamo riju izbūvē. Tie dažreiz ļoti īpatnēji un asprātīgi, bet reti kad ietekmē pašu celtnes sastāvu un tāpēc dzīvojamo riju kā tipu neraksturo.

5. Architektonika un rotājumi.

Dzīvojamā rija nav ēkas tips, ko latviešu tautas celtniecībā varētu nostādīt par paraugu atrisinājuma vienkāršībai un skaidrībai. Līdz ar to rijas architektoniskā veidojumā reti vērojamas tās gata-
vības un izkoptības pazīmes, kādas raksturo citas lauku sētā sastopamās ēkas. Šādai parādībai ir savi pamati pašas dzīvojamās rijas būtībā. Kamēr dzīvoja pašā rijā un tai vēl nebija piebūvēti kambari, celtnē kā tāda neatšķīrās no rijas ēkas, apdzīve tās architekūrā vēl neizpaudās. Rijas celtnē ilgstošā attīstības gaitā dažādie telpu un uzbūves elementi bija paguvuši saaugt un izveidoties organiskā vienībā. Dzīvojamā rija savā pirmatnējā stāvoklī šo nogatavojošos veidu nav grozījusi.

Ar kambara pievienošanu rijas ēkai pa lielāku daļu zūd šās celtnes līdzsvars: kambaris sajūtams kā lieks, izkopto rijas architekūru traucējošs elements. Vismazāk šādu traucējumu mana, ja kambari ierīkoti pie rijas piederošo nojumju vietā, kā piem. pie Cs. Jaunpiebalgas bij. Ķūģu dzīvojamās rijas (17., 18. att.). Kā atšķirīgs piedēklis, turpretim, sajūtams rijai piebūvēts atsevišķs sānkambaris (83. att.). Pieaugošās apdzīves prasības noteiktāk izpaudās kambaru elementu tālākā attīstībā. Dzīvokļu vajadzībām celtās telpas palika architektoniski līdzvērtīgas pārējām telpām: agrākās rijas telpu virknei pievienojās noteikti uzsvērts kambargals.

Kā jau III, 2. nodaļā aizrādīts, kambargala telpu sakārtojumā vērojams liels skaits dažādu iznākumu. Sākot no vientelpas, kas piekļaujas rijas masai kā tās turpinājums (130. att.), un beidzot ar telpu sakopojumu, kas gala- un sānkambaru veidā apaudzēts rijas galam (131. att.), var atrast ļoti atšķirīgus un dažreiz pat it kā nejauši radušos atrisinājumus. Saprotams, ka šāda veida pieeja telpu kompozīcijā neļāva attīstīties viennozīmīgi kārtotam celtniecības veidojumam. Pretēji latviešu tautas celtniecībā dominējošiem viengabala ēku tipiem dzīvojamās rijas ir asimetriski s a l i k t u, pieaudzētu un saaudzētu, bieži n e s a k a u s ē t u telpu sakopojums, kas architektoniskā ziņā vēl nav paspējis izkristalizēties. Tāds stāvoklis pilnīgi

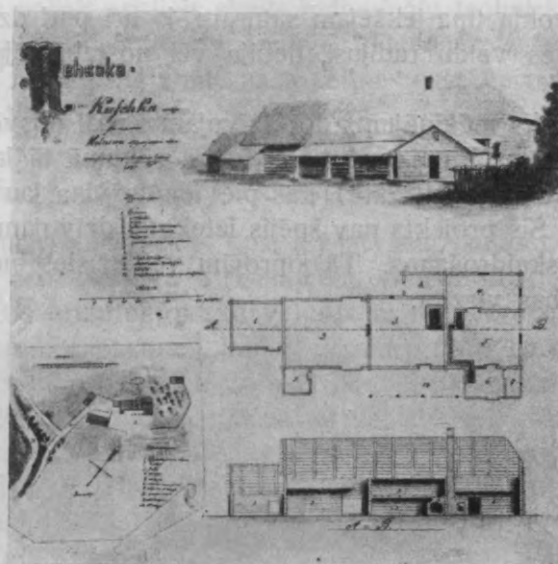
atbilst šā dzīvokļa tipa iekšējam saturam, jo arī pati dzīves iekārta, kas šādu būves veidu radījusi, nebija vēl nostabilizējusies un noskaidrojusies.

Kā teorētisks mēģinājums dot dzīvojamai rījai nosvērtāku architektūru, uzskatāms Fītinghofa 19. gs. sākumā tā laikmeta garā izstrādātais projekts (119. att.), kas pievienots viņa jau agrāk minētam rakstam. Šis projekts nav spējis ietekmēt dzīvojamās rījas celtniecību uz noskaidrošanos. Tā joprojām veidojusies individuālā uz tverē, nejaušības virzīta.

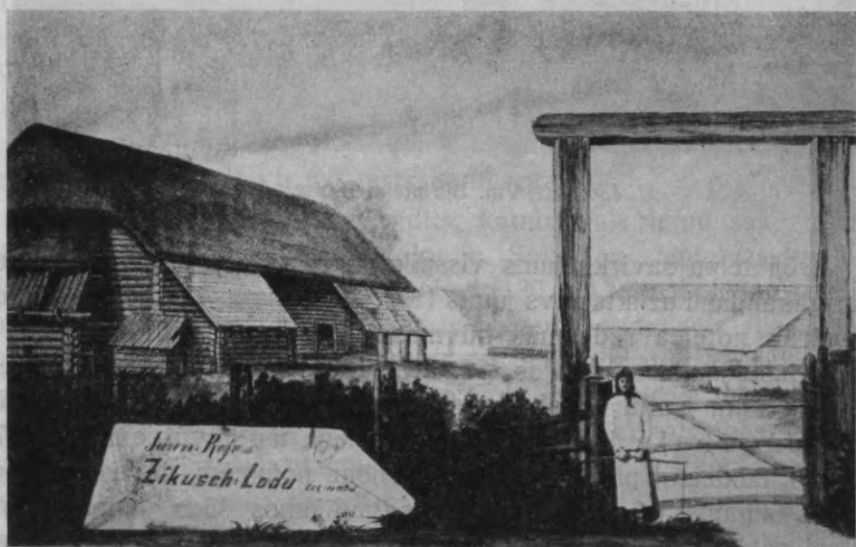

130. att. Vm. Burtnieku Bibise. A.

Ārēji telpu savirknējums visspilgtāk izpaužas, ja katrai celtnes svarīgākai daļai uzlikts savs jumts (132. att.). Jumts dotajos apstākļos visvairāk noteica redzamās būvmasas raksturu. Šādi gadījumi ir tipiski lubu jumtu apgabalos (77. att.), kur jumtu no jumta šķīr zelmīnis. Salmu jumtu apgabalos, turpretim, pastāv noteikta cenšanās ar viengabala jumtu apvienot plāna un stāvu dažādību (27., 28. att.), izlīdzinot plāna robus paspārnēm, nojumēm, lieveņiem. Nodibinās zināms līdzsvars, un dažos gadījumos šāds jumts piešķir celtni pat monumentālu izteiksmi: stāvu dažādība nav vairs noteicēja, viss pakārtojies 4-slīpju jumta lielajai formai (17., 18. att.). Bet

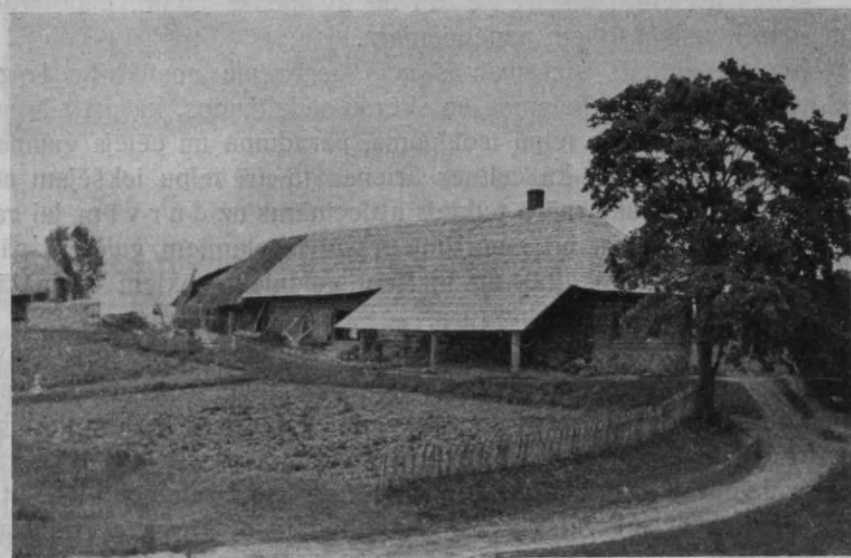
131. att. Vk. Korvas Kuški ap 1896. VVM.

132. att. Vk. Jaunrozes Cigūžu Lodes ap 1896. VVM.

133. att. Rg. Vidrižu Ausiņi. A.

134. att. Vk. Veclaicenes Paīki. A.

arī tad necenšas pēc absolūtas simmetrijas: kambaŗgals ar saviem logiem un skursteni joprojām paliek stiprāk uzsvērtais elements. Skurstenis jumta kores vienā galā nodod dzīvojamo riju jau par gabalu, pat tad, kad pret debesīm redzams tikai ēkas siluets (133. att.).

Atsevišķo celtnes elementu arhitektoniskais veidojums atbilst dzīvojamās rijas vienkāršībai, ko bieži var saukt pat par nabadzību. Noteicējas ir masas, to proporcijas un elementu ritums, ne vis sīkdaļas un rotājumi.

Gulķoku sienas raksturo galvenā kārtā to izmēru attiecība. Šeit jāņem vērā, ka atsevišķo celtnes daļu sienu augstumi nāk redzami divējādi. Kad jumta apakšmalai augstums viscaur vienāds, arī stāva augstums pa gabalu izliekas vienāds. Pieejot, turpretim, tuvu klāt, zem plašajam paspārnēm atklājas dažreiz spēcīgi kontrasti sienu augstumos, ņemot vērā augsto rijas stāvu (70. att.). Iespaidīgs elements dzīvojamās rijas ārējā arhitektūrā ir *s t a b u r i n d o j u m s*, kuŗu nereti lietā paspārņu atbalstam (134. att.). Jumta arhitektonisko izteiksmi līdz ar kopformu, par ko jau minēts, noteic arī dažādie tā papildinājumi: brodiņi, paspārņu paplašinājumi, izgriezumi pie piedarba vārtiem u. c. (51., 97., 102., 134. att.). Šai ziņā atrodama diezgan liela formu dažādība atkarībā no novadu īpatnībām, par ko jau bija runa III, 3. nodaļā.

Sienās ievietoto ailu veidi un to apdare jūtami mainījušies attīstoties kōnstruktīviem paņēmiem.

Kvadrātveidīgās aizšaujamās acis, iegarenie nestiklotie logi, stiklotie logi dažādos lielumos un šķēršu sadalījumos, kā arī ailu novietojums atkarībā no telpu iedalījuma, paraduma un cēlēja gaumes, piešķir savu izteiksmi kā celtnes ārienei, tā arī telpu iekšējam noskaņojumam. Mazākā mērā teiktais attiecināms uz *d u r v ī m*, lai gan arī tās savā attīstībā, no stumjamiem vai ieceļamiem galdiem pārvērzdamās dzelzs apkaltās un īpašiem galdnieka rikiem darinātās, palīdz veidot celtnes arhitektūru.

Māteriālu dažādība izpaužas gandrīz vienīgi koka stāva un salmu jumta attiecībās. Tikai retos gadījumos vērojams dzīvais kontrasts starp mūŗa daļām un gulķoku sienām: kad skatam atklājas rijas krāsns gals vai sāni, kas izbūvēti cauri ārsienai (49. att.), kad kādreiz uzmūrēti augstāki pamati vai pat veseli telpu elementi (84. att.). Koka celtnes ārieni vairāk raksturo būvdaļu atšķirība virsmas apstrādājumā. Rijas un piedarba ārsienas vienmēr veidotas negludi — apaļkoku rakstā, bet kambaŗgala sienu laukumi kādreiz gludi aptēsti.

Sienu laukumus norobežo pakšu galu vertikālās rindas, kas savukārt rada atšķirīgu iespaidu atkarībā no pakšu apstrādāšanas veida (apaļiem galiem vai tēstiem vaigiem, nevienādi nocirstiem vai gludi nozāģētiem galiem). Virsmas rakstura maiņu rada arī ailu aplodu tēstās daļas — stabi vai stabi ar palodu un apaļkoku pietēstie gali, kas šiem elementiem pieskaņas. Dēļu apšuvums, kas dažreiz istabu ārsienām rada ļoti savdabīgu ietērpu, pie dzīvojamām rijām reti novērojams (135. att.).

135. att. Md. Vietalvas pag. dz. rija. AF.

Īpatnēju raksturu dzīvojamās rijas koka arhitektūrai savā laikā piešķīris l u b u j u m t s ar savu cilņoto apdari, sadalījumu lielos elementos un smaguma iespaidu (35. att.). Pilnīgs pretstats tam ir jaunāko laiku plānais, gludais sikšķiedrotais skaidu jumts (134. att.). Sevišķi zīmīgs arhitektoniskās izteiksmes nesējs, kā jau aizrādīts, ir agrāk plaši izplatītais s a l m u j u m t s, kuŗš katrā sava vecuma stadijā sniedz citu ainu: svaigs būdams tas ir gaišs, gluds un biezs (136. att.), pusemūžā — nosirmojis vai mīkstu sūnu kārtu pārklāts (97. att.), vecumā — izdilis, paugurains un plankumains, ar saplakušu segumu, kas nespēj vairs noslēpt kaulaino jumta stiegrāju (120. att.).

Iekštelpu izteiksme atkarīga vispirms no dzīvojamās rijas telpu kubiskā satura un to izmēru dažādības. Noteikts un pārliecinošs ir pašas rijas telpiskais iespaids ar tās dominējošo augstumu, kas apgaismes trūkuma dēļ brīžiem liekas nenoteicams, pat mistisks. Spējš kontrasts rodas ieejot kambaŗos, kas bieži celti tik zemiem griestiem, ka staigātājam tikko galva neatdurās. Telpas masu diferencē iebūvētie iekārtas piederumi, kā monumentālā rijas krāsns, ārdi, rovis, skursteņa nams, ierī, mūrīši u. t. t.

136. att. Md. Vestienas Rīzgu rija, tag. BDM. A.

Beidzot, telpas iespaids lielā mērā atkarājas no telpas ierobežotāju elementu materiāla un to apdares. Rijai melni apkvēpuši apalkoku griesti un tādas pašas sienas, mālu kuls, bieži bedrains, parādās atsevišķi kulā iegremdēti akmeņi, dažreiz kula vietā bruģis. Šie elementi sastopami arī vecākos rijai piebūvētos kambaŗos. Jau nākos, turpretim, raksturo vai nu aptēstas sienas, dēļu grīda un griesti vai arī apmetuma lietāšana. Šādas līdzekļu lielākas dažādības dēļ arī kambaŗu izveidojumā rodas vairāk izkoptības.

Vēl jāaizrāda uz telpu veidiem, kas dzīvojamās rijās bieži sastopami celtņu ārpusē. Tie, pretēji kōnstruktīvi slēgtām telpām, nav

celtnes elementiem pilnīgi norobežoti. Paspārnēm pārsegti ievirzījumi vai pa daļai ierobežoti nojumi, tāpat arī stabu lieveņi nereti ļoti laimīgi papildina slēgto telpu sakopojumu, radot pārejas uz dabisko apkārtni un kuplinot savā dažādībā arhitektonisko kopveidu (70., 71., 104., 136. att.).

Krāsa dzīvojamo riju arhitektūrā visumā sastopama tikai pašas dabas radītos veidos un apmēros. Krāsošana ar mākslīgi gata-

137. att. Rg. Ligatnes Melngalvji.

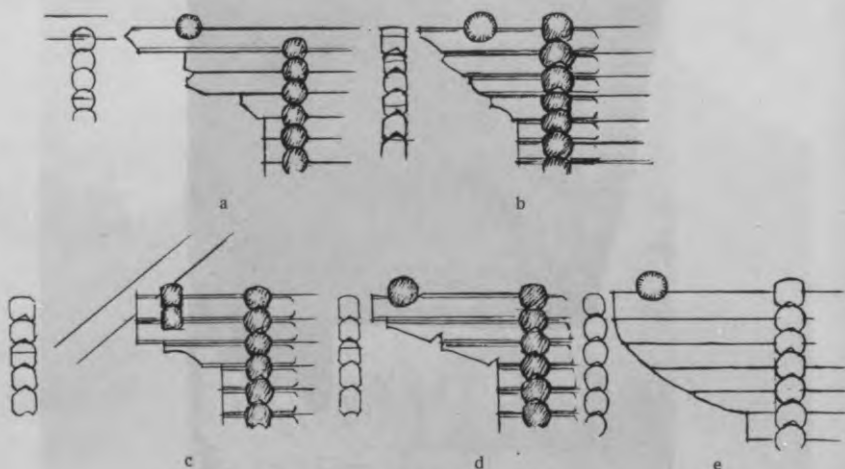
votām krāsvielām maz ietekmējusi arhitektonisko izteiksmi, jo krāsu lietāja vairāk tikai sīku elementu (piem. logu rāmju) konservēšanai.

Būtu lieki šeit, dzīvojamo riju aplūkojot, īpaši pierādīt dabas lomu krāsu radīšanā un saskaņošanā. Aizrādu tikai, ka tā vērojama kā āra arhitektūrā (piem. koku nosirmošanā, salmu un koku jumtu dažādās vecuma stadijās), tā arī telpu iekšpusē (rijas sodrēju darbībā, mālu sarkanumā pie krāsniem un kulā u. t. t.). Kambaros var sastapt

arī cilvēku roku uztriepto balsinājumu, vai krāsojumu, bieži ar sarkanu vai zilu glūdu. Saprotams, ka tur, kur rijas kambari, kalpodami vēl mūsdienu dzīvokļa vajadzībām, ierīkoti ar zināmām ērtībām, telpu izkrāsojums ne ar ko neatšķiras no lauku *i s t a b ā s* redzamā.

Pieminami vēl daži faktori, kas darbojas līdz telpas iespaida radīšanā, bet kurus parasti nepieskaita arhitektoniskās izteiksmes līdzekļiem.

Piem. rijas telpā dažu labu vērotāju vairāk par telpas proporcijām iespaidos, varbūt, tipiskā kvēpu smaka, ārdos sakrautā sera

138. att.

a — Cs. Lenču Užas. AF. b — Bsk. Ceraukstes Lj. Tīreļi. PV. c — Cs. Sērmūkšu Auzāni. PV. d — Vm. Līepupes Rimmas. AF. e — Cs. Vecpiebalgas Kūrēni. PV.

vai piedarbā nolikto salmu aromāts jeb īstenībā visu šādu elementu kopizpauzums, kas iedarbojas uz ožu. Analogi iespaidi rodas namā, kambaros; tie var patikt vai nepatikt, bet to eksistence un iedarbība nav noliedzama. Tāpat nav noliedzams, ka šādi faktori raksturo telpu, telpas, celtni un ietelp arī dzīvojamās rijas celtniskās izteiksmes momentos.

Arī *a k ū s t i k a s* parādības pieskaitāmas šādās kategorijas faktoriem. Vispirms, zināms, telpu akūstika šā jēdziena pamatnozīmē. Piem. rijas telpā skaņu izplatības, refleksa, rezonances vai resorbcijas apstākļi pavisam citi, kā šaurajā un zemajā kambarī. [Kādā piemērā, kur rijas telpa pārvērsta par dzīvojamo telpu ar koka grīdu, apmes-

tiem griestiem un sienām, vērojama sevišķi laba akūstika mūzikai³³²).] Bet blakām gribētos arī minēt parasto apstākļu radītos sīkos trokšņus, kas saauguši ar telpām un celtni, raksturodami to celtnisko sastāvu. Staigāšanu pa klonu vai grīdu, durvju dzelzs kloķa klabēšanu vai koka viru čīkstēšanu u. t. l. dzirde pievieno pārējiem telpas raidītiem iespaidiem, kādus uzņem citi organi.

Mākslas izdomas veidotiem rotājumiem dzīvojamā rija nav bagāta.

139. att. Valmieras bij. draudzes skolas dz. rija, tag. Brīvdabas mūzejā. AF.

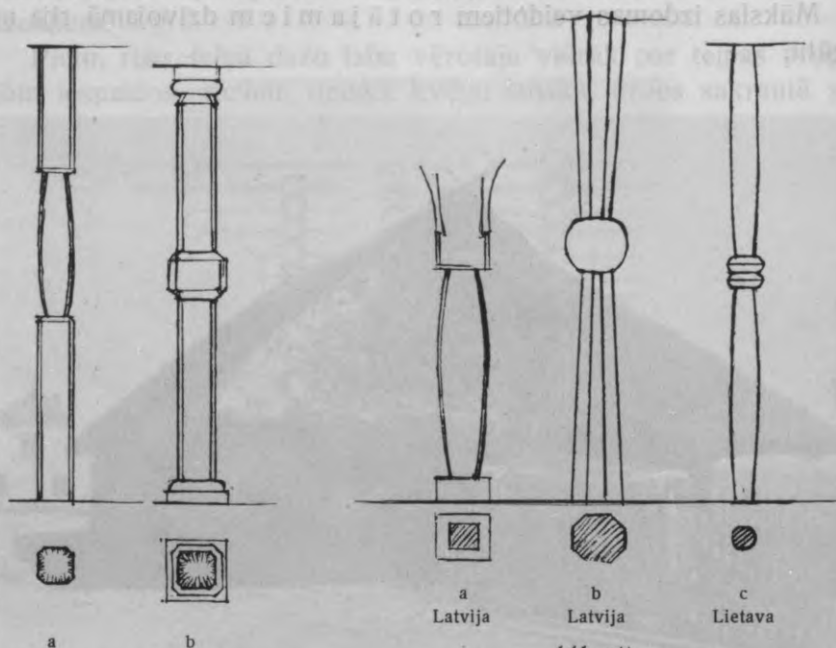
Ārējā arhitektūrā tādi atrodami izvirzīto pakšu galu — paspārņu atbalstu apstrādājumos (70., 104., 137. att.). Dažreiz pakšu galu sakārtojumā jūtama vēl nejaušība, formas neizkoptas, it kā kīk-lōpiskas (138. att. „a“). Citos piemēros manāma jau noteikta rituma izjūta (138. att. „b“), citos redzams, ka ar pārdomu līdz galam izvests kāds iepriekšējs nodoms (138. att. „c, d, e“).

Celtnes jumta siluetu dažreiz rotā brodiņu āži (139. att.), bet tie atlikušām dzīvojamām rijām veidoti ļoti primitīvi un kalpo pirmā kārtā praktiskiem nolūkiem, tāpat kā jumta korē sarindotās

³³²) Cs. Drabešu Biržakas, A.

dzērvītes, kas aizsargā salmu jumtu no vēju iedarbības. Senākajos laikos šīm piedevām bijusi svarīgāka loma — tās bijušas rotātāji simboli. Tā piem. vietām dzīvojamās rijas piedarba galā bijuši piestiprināti zirgu galvu, bet rijas galā gaiļu stilizēti attēli³³³).

Citiem latviešu tautas celtniecības objektiem tomēr sastopam šīs celtņu daļas daudz krāšņāk un bagātīgāk izrotātas.

a b
Vm. Vainižu Vm. Vainižu
Klētniekos.AF. Vilpās.AF.

140. att. Stabu veidi
dzīv. rijās.

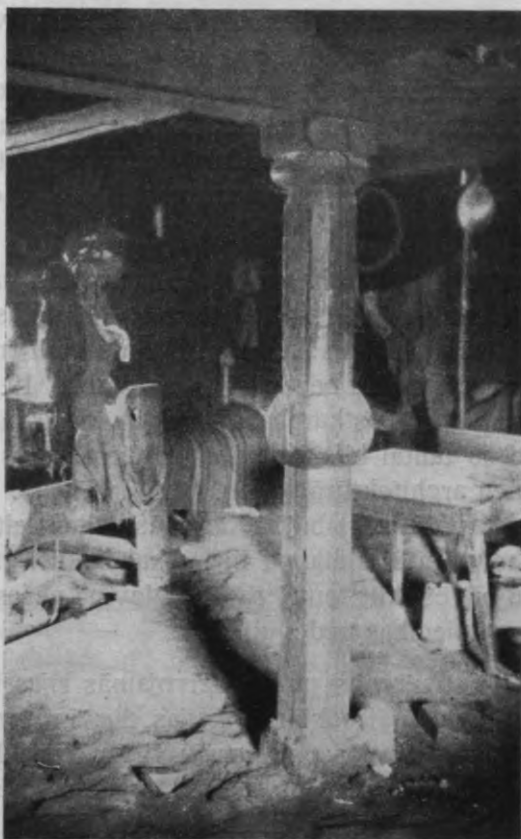
141. att.

Sevišķu vēribu formu veidošanā parasti vēlti s t a b a m, kur tas lietāts kā arhitektūras elements. Dzīvojamās rijās arī šai virzienā sasniegumi nav lieli.

P a l i e v e ņ u stabu rindas atstātas pilnīgi bez rotājumiem. Viņu izteiksme pamatojas ritumā un elementu kontrastā, kā piem. stabu skaitā un to starpu attiecībās: tievo vai resno, vai pat liko (ozola stabi!), gludo vai žuburaino balstu vertikālās formas atšķirībā no guļkoku sienas raksta (136. att.). Tikai retos gadījumos, kur stabi

³³³) Beuningen, D. lettische Haus, 57. lpp.

parādās kā iekšējās architektūras sastāvdaļas (kā pasijas balsts kambarī) atrodam tos rotātus (140. att.). Stabs Vm. Vainižu Klētniekos (140. att. „a“) pieskaitāms guļkoku architektūras raksturotājiem stabu veidiem, kādi arī latviešu tautas celtniecībā uzglabājušies kā senas tradīcijas nesēji. Atstājot neaizkartus staba galus, kas guļkoku kōn-

142. att. Vm. Vainižu Vilpas. AF.

strūkcijā bija ieaudzēti limenisko koku sistēmā, veidotas šo stabu vidus daļas izgriezuma teknikā. Stabam nav pievienoti kādi lieki elementi, rotājums darināts no staba viengabala pamatformas. Tāda rakstura izstrādājums ērti veicams, lietājot cirvi un slīmeštu. Analogas formas, kas sastopamas pie citām latviešu senceltnēm (141. att.) un arī pie tautām, kuŗu kultūrālie sakari ar latviešiem bija sevišķi

tuvi aizvēsturē, liecina, ka šis piemērs nav kāda jauna nejausa parādība. Otrā staba veidā (140. „b“, 142. att.) arī Vm. Vainižu pagastā formu rašanās ziņā dokumentējas divi atšķirīgi principi. Kapitella un bāzes elementi liecina, ka šeit savu ietekmi atstājusi klasiskā tektonika (koka arhitektūrā — statņu un rāmju salikums), bet staba vidū izveidotā bumba ir rotājums, kas sevišķi raksturo vecāko vietējo, kā arī plašākā nozīmē seno ziemeļtautu koka celtniecību vispār (141. „b“ att.)³³⁴). Šis piemērs tā tad stila analīzei dod vairāk taustāmu datu, bet kā rotātājas mākslas veidojumam tam nav tās vienības un vienkāršības, kas raksturo pirmo. Ierindojojot šos piemērus tā laika celtniecības parādībās, salīdzinājumam labi noder noteikti datētās stabu formas ar bumbu vidū, kas atrodamas ap 1765. g. celtos saiešanu namos³³⁵).

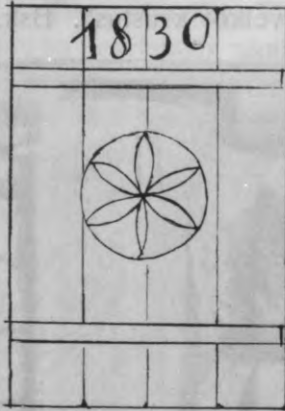
Šeit minētajos rijas kambaros (to celšanas dati nav noskaidroti) šie stabi varēja rasties 18. gs. beigās vai 19. gs. sākumā, jo tad rijām sāka piebūvēt plašākus kambarus. Šais gadījumos kambari ir tik plaši, ka nevrēja iztikt bez pasijas ar stabu. 19. gs. sākumu it sevišķi apliecina Vilpu rijas kambara stabs ar klasiskās kolonnas elementu iezīmēm, jo tautai bija izdevība novērot tādas kolonnas īpaši šā posma baznīcu arhitektūrā (piem. luktu izbūvēs). Bumbveidīgais rotājums, turpretim, bija uzglabājies kā senās tautas celtniecības forma, kas sevišķi raksturīgā izpildījumā bija atkal nākusi gaismā un cieņā saiešanas namu būvēs, kur tautai radās izdevība pašas spēkiem veikt dziļāka satura celtniecības uzdevumus.

Rakstītas durvis pušķo dzīvojamās rijas tikai izņēmuma gadījumos. Pie pirmatnējās kōnstrūkcijas durvīm zināma uzmanība ziedota koka cilpu apstrādāšanai, durvju virām, izveidojot tās lietišķi glītās formās (sk. š. nod. 487. lpp.). Tāpat palodai un sliekšnim rodas ērtības prasību ierosināts lokam līdzīgs izveidojums (70. att.). Uz galdnieka taisītām dēļu durvīm (ar iedzītiem šķēršiem) Cs. Lizuma Kolaņos redzama cirkļa gājieniem ievilkta saulīte ar gada skaitli „1830“ (143. att.). Šis durvis, kas tagad savieno rijas telpu ar piedarbu, esot agrāk bijušas dzīvojamās rijas ārdurvis. Kārtīgāk izkoptā rijas kambari var atrast dažreiz solidi izstrādātas un oderētas ārdurvis, kuņām apšuvumam lietāti glīti profilēti dēji (27. „b“ att.).

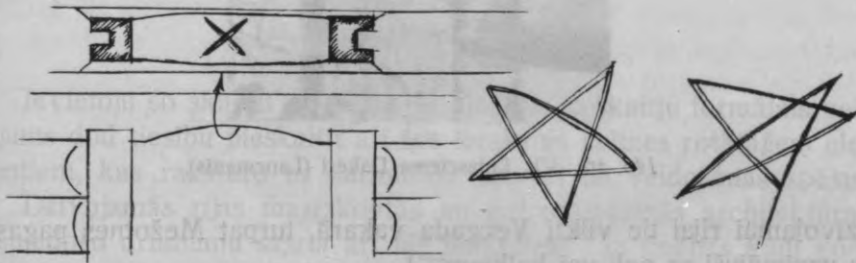
³³⁴) Kundziņš, Senceltnes, 144. lpp.

³³⁵) Kundziņš, Saiešanas nami, 10. lpp.

Dzīvojamā rijā gadās arī pa kūriozam mēģinājumam pušķot celtni ar kādu savdabīgu veidojumu. Tā piem. Vk. Sinoles Inģos³³⁰) pie krāsns bijusi no māliem uztaisīta spraustuve cilvēka galvas veidā. Šādi mēģinājumi tomēr nemaina vispārējo ainu. Salīdzinot ar citām latviešu sētas celtnēm dzīvojamā rija bijusi ļoti nabadzīgi rotāta ar arhitektoniska rakstura izgrieznojumiem. Turpretim citas katēgo-

143. att. Cs. Lizuma Kolaņģi. PV.

Rg. Ligatnes Melngalvji. A. 144. att. Cs. Rozulas J. Salas. AF.

rijas raksti, proti zīmes ar m a ģ i s k u nokrāsu, pie dzīvojamām rijām atrodamas diezgan kuplā skaitā. To uzdevums līdzīgs tam, kādam bija domāti pakšos iecirstie krusti. Šīs zīmes iecirstas, iegrieztas vai uzvilktas galvenā kārtā durvīm vai durvju un logu palodām, stabiem, sliekšņiem. Atrodam šķērsu krustus, kas iecirsti rijas ārdurvju palodā un sliekšņī, „lai nelabais neiet iekšā“ (Md. Mārcienas Spridzē-

³³⁰) AF.

nos)³³⁷). Turpat arī krusts rijas aizšaujamā lodziņa stabā. Lokveidīgā piedarba vārtu palodā no apakšas iecirsts krusts Rg. Līgatnes Melngalvju dzīvojamā rijā (144. att.). Krusts esot arī bijis sliksnī, bet tas notēsts. Cs. Jaunpiebalgas Kūģu vecā „zvedru laiku“ dzīvojamā rijā krusti atrodami dzirnu kambaņu durvju palodā un stabā³³⁸). Sastop arī krustus, kas iecirsti pakšu galos (67. att.). Vietām tos uzvilka uz durvīm tikai zināmos gadījumos. Md. Mārcienas pag.³³⁷) Jaungadā bērniem dots krīts „lai velkot krustus“. Bsk. Ceraukstes Lj. Tīreļu

145. att. Vk. Lejasciema Dakeri (Lancmanis).

dzīvojamai rijai tie vilkti Vecgada vakarā, turpat Mežotnes pagastā to uzzīmējuši ar ogli vai kaļķiem³³⁹).

Arī ar lietuvēna krustiem nodrošinājās „pret nelabo“³⁴⁰), lai „lietuvēns nejātu gulētājus“³⁴¹). Šādas zīmes tāpat lika pie durvīm, durvju stabiem un palodām. Zīmju formas parasti nerēgulāras (144. att.). Sevišķi fantastiski līdzīgas zīmes tēlojas nostāstos. Tā piem.

³³⁷) PV.

³³⁸) PV.

³³⁹) Bsk. Ceraukstes Lj. Tīreļi, PV.

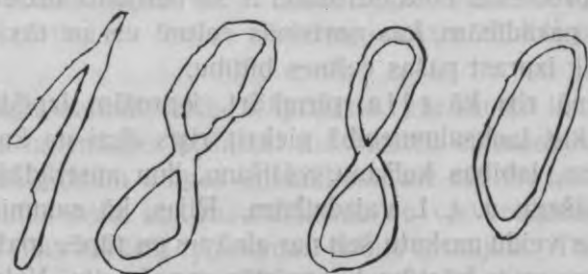
Bsk. Mežotnes Būneri, PV.

³⁴⁰) Cs. Taurenas Purgāļi, PV.

³⁴¹) Cs. Vecpiebalgas pag., PV.

Cs. Tauresnes Purgālos vecs bagāts un skops saimnieks savā laikā dzīvojamās rijas ārdū sijās esot bijis iegriezis zīmes, kā cilvēku rokas un kājas³⁴²).

Retos gadījumos pie dzīvojamām rijām var uziet gadu skaitļu ierakstus, kas dod iespēju noteiktāk datēt celtnes vai celtnes daļas izcelšanos. Vēl. Lejasciema Dakeru senāk apdzīvotajai rijai bijušo durvju stabā iegrieztais skaitlis atzīmē, domājams, pašas rijas celšanas gadu (145. att.). Turpretim, Rē. Vidrižu Ausiņos (146. att.) virs dienvidu ieejas durvīm iegrieztais skaitlis 1880. apzīmē gadu, kad vecā kambaža vietā (neaizkarot pastāvošo jumtu) rijai piebūvēts jauns kambargāls. Dažreiz šāds gada skaitlis gan attiecas uz kādu svarīgu notikumu iemītnieku dzīvē, kā piem. ģimenes locekļa pārnākšanu no „garajiem zaldātu gadiem“³⁴³) vai c.

146. att. Rē. Vidrižu Ausiņi. A.

Ievietoju šo skaitļu piemērus šai nodaļā, jo skaitļu formālais veidojums dod tiesību pieskaitīt arī šos ierakstus celtnes rotātājiem elementiem, kas raksturo to darinātāju uztveri un veidošanas spējas.

Dzīvojamās rijas mazizkoptās un pat nabadzīgās arhitektūras nospiedošo drūmumu sajuta arī tās iemītnieki. Ja gadījās kādi godi vai svētki, tad centās telpas uzpost un, kaut tikai īsam laikam, piešķirt tām piemilīgāku, jautrāku vai pat svinīgāku izskatu. Vispirms iztīrīja pašu rijas telpu: nopurināja ārdūsus un sastūma tos, noberza no griestiem putekļus un kvēpus, nomazgāja sienas. Sienu spraugās sasprauda zosu spalvas, „krustus“, „rozes“³⁴⁴). Vasaras laikā pušķoja telpu meijām, aizsprauda zarus. Šādai dekorācijai bija arī praktiskais

³⁴²) PV.

³⁴³) Lancmanis, Rija kā dzīvoklis, 54. lpp.

³⁴⁴) Bsk. Ceraukstes Reveļ-Strautos par „rozi“ saukuši 2 krustiski saspraustas zoss spalvas.

nolūks — aizsargāt drēbes no sienu netīrumiem. Godos rijā pie gariem galdiem ēda un dzēra, bet piedarbā dejoja. Līdzīgi rikojās rudenī pirmo riju kuļot³⁴⁵). Citos apvidos pušķoja dzīvojamo riju īpaši uz Jāņiem: piedarba vārtiem un rijas durvīm piestiprināja ozola zarus un arī sienu un griestu spraugās tādus sasprauda³⁴⁶). Ziemā lapoto zaru vietā lietāja skujas. Arī klonu kaisija kapātām skujām (vasarā — ceriņu lapām)³⁴⁷). Pušķojot tādā veidā neizkopto mājokli, centās kaut cik atvietot arhitektonisko rotājumu trūkumu.

6. Dzīve un iedzīves piederumi.

Dzīvojamās rijas celtniecības iztēle prasa, lai būtu arī aprakstītas raksturīgākās ainas, kas rādītu, kā ritēja pati dzīve šais ēkā, kuru celtniecības problēmu noskaidrošana ir šā pētījuma uzdevums. Izsekojot dzīves parādībām, kas norisinās celtnē vai uz tās radītā fona, varēs pilnīgāk izprast pašas celtnes būtību.

Dzīvojamā rija kā rija, pirmkārt, joprojām izpilda visus tos uzdevumus, kas lauksaimniecībā piekrīt rijas ēkai un kas saistīti ar sera žāvēšanu, labības kulšanu, vētišanu, līnu apstrādāšanu, salmu, barības glabāšanu u. t. l. vajadzībām. Rijas, kā saimniecības ēkas tipa lietāšanas veidu uzskatu šeit par zināmu un tāpēc īpaši neattēlošu darbu procesus un to kārtību, kas saistās ar pašu riju. Vairāk nozīmes šeit tam, kas attiecas uz cilvēku mitināšanos dzīvojamā rijā, atskaitot parastos rijas darbus.

Vecākajos literātūras avotos tēlotie dzīves apstākļi rijās ir gaužam primitīvi. Brants, iepazīties ar tiem 1673. g., raksta, ka dūmu rijā ēdot, dzerot, kuļot un guļot. Gultu neesot, bet guļot kur kurais zemē nometies un paklājis sev kādas skrandas. Ziemas laikā turpat turot aitas, vistas, zosis un t. t.; labi, ja kādam vēl esot kāda klēts vai pieliekamais; pārējās ēkā mitinoties lopi³⁴⁸).

Simts gadu vēlāk vietām iezīmējas it kā zināma uzlabošanās, bet visumā apstākļi liekas maz grozījušies. To izjūt no Fišera prātojumiem par zemnieku veselības stāvokli (1753. g.). Pēc Fišera domām, dzīve rijā piešķirot zemniekam sevišķu izturību. Jau dažas dienas

³⁴⁵) Bsk. Ceraukstes un Mežotnes pag., PV.

³⁴⁶) Md. Kalsnavas Melnavas, PV.

³⁴⁷) Vk. Māļupes Liepas, A.

Vk. Gaujienas K. Kubjas, A.

³⁴⁸) Brand, Reysen, 136. lpp.

pēc pirtī notikušām dzemdībām zīdāini pārnesot dūmainā rijā, kur viņš, tāpat kā pirtī, norūdoties aukstuma un karstuma maiņā, kā arī apstākļu vienkāršībā: no bērna dienām rāpojot pa rijas kulu, ziemā no karstās rijas kādreiz vienā kreklā izskrienot laukā, ēdot rupju barību un ieelpojot gaisu, kas nāk no lopu mitekļiem, kuŗi vietām ierīkoti pie šām rijām³⁴⁹). Hupels 1777. g., turpretim, jau uzsver, ka latviešu zemnieki iekārtojušies dzīvojamās rijās diezgan ērti: pa lielākai daļai rijai piebūvējuši siltus kambaŗus. Apdzīvotā rijas telpā neļaujot uzturēties kustoņiem, atskaitot kaŗus, suņus un kādas vistas. Saimniekam un saimniecei esot gulēšanai īpaša gultveidīga paaugstināta ietaise un tie sedzoties segām. Gājēji un bērni gan guļot turpat zemē vai uz krāsns, vai ārdiem. Vasarā izklistot gulēt pa kūtim un citām saimniecības ēkām. Pie latviešiem atrodot arī dažus koka un māla traukus resp. galda piederumus. Tādā ziņā turīgāko latviešu dzīvokli atšķiŗoties no igauņu mītnēm, kuŗas esot ļoti primitīvas un netīras³⁵⁰).

Nabadzīgās saimniecībās, it īpaši tur, kur muižu klaušas bija sevišķi smagas un muižas īpašnieki neatbalstīja zemniekus, kas centās tikt pie cilvēcīgākiem dzīves apstākļiem, arī vēl 19. gs. bija atrodamas dzīvojamās rijas, kas maz atšķiŗās no visvecākiem piemēriem, kur apdzīve rijas iekārtu vēl nemaz nebija grozījusi. Tā *Merkels* 1800. g. kā parastu ainu tēlo dūmaino riju vai tai līdzīgu istabu, kur smacīgā gaisā ļaucoties visi vienkopus: saimnieks ar savu ģimeni, kalpi ar savējiem, vistas, cūkas un suņi. Pa zemajām durvīm varot ieiet tikai noliecoties. Apgaismei noderot sienas spraugās iespraustie skali. Apģērbs visiem skrandains³⁵¹). *Hūns* ar 1800. g. apzīmētā manuskriptā arī atzīmē, ka latvieši un igauņi pa lielākai daļai ziemā dzīvojot rijas telpā, bet vasarā piedarbā (?). Dūmi, karstums un smirdoņa piepildot viņu dzīvokli. Guļot labprāt uz krāsns vai citas paaugstinātas vietas, lai izmantotu siltumu, bet ja karstums paliekot par lielu, tie pat ziemā basām kājām izskrienot laukā atvēsināties. Arī *Hūns* atrod, ka tādā iekārtā zemnieks labi norūdoties, bet peļ pārmērīgos dūmus, mūrētu pamatu un atejvietu trūkumu, kas ļauni atsaucoties uz zemnieku veselību³⁵²).

³⁴⁹) Fischer, Lief. Landwirtschaftsbuch, 831., 832. lpp.

³⁵⁰) Hupel, Top. Nachrichten II, 139., 149., 165. lpp.

³⁵¹) Merkel, Die Letten, 29., 30. lpp.

³⁵²) Huhn, Versuch, 21., 22. lpp.

Dzīves apstākļi dzīvojamās rijās plaši iztirzāti jau agrāk minētajā polemikā par zemnieku dzīvokļu uzlabošanu 19. gs. sākumā. Brīnings, dzīvokļu reformas galvenais ierosinātājs un aizstāvis, galvenā kārtā gan balstās uz novērojumiem, ko viņš smēlis toreizējās Vidzemes igauņu apdzīvotajā daļā. Tomēr citi dati norāda, ka nabadzīgās latviešu saimniecībās dzīve rijās tad vēl maz atšķīrās no igauņu dzīves veida, jo arī klaušu laiku ārējie apstākļi bija līdzīgi. Brīnings uzsver, ka uzturēšanās pašā rijā sevišķi grūta ziemā kuļamā laikā, jo tad dūmiem piebiedrojoties vēl mitrums, kas pilot no ārdos sakrautā sera. Krāsniņķi, kuroties, pa vaļējām durvīm ieplūstot aukstums un apdraudot veselos, bet it sevišķi slimos un zīdaiņus. Dūmi pildot telpu no griestiem līdz durvju palodai (tā parasti ļoti zema) un kožot acis katram, kas domā nesaliecies kustēties pa riju. Uz bedrainā klona esot novietoti trūcīgie iekārtas piederumi, kādi soli vai kraģi, vērpjamais ratiņš, aužamie stāvi un dažreiz kāda gultas ietaise saimniekam. Dienas gaisma, kas ieplūstot pa durvīm vainiecīgām logu ailām, neesot spējīga apgaismot melni nokvēpušo telpu, vēl mazāk to varot skalu uguns tumsai iestājoties. Saprotams, ka tādos apstākļos arī nevarot būt runa par tīrību un kārtību. Šā iemesla dēļ neesot taisnīgi pārmest zemniekiem viņu slinkumu³⁵³).

Levišs, turpretim, aizrāda, ka rijas kurināšanas veids, kas prasa dūmu izvēdināšanu, veicinot gaisa apmaiņu, bet rijas krāsns radītais karstums, kas mazāk norūditam nepanesams, zemniekam esot ļoti patikams³⁵⁴).

Tērbatas universitātes profesors Parrots cenšas pat zinātniski pamatot uzskatu, ka rijas dūmi neesot veselībai tik kaitīgi, kā to iedomājoties. Savas acis zemnieks varot pasargāt no dūmu kaitīgās iedarbības, ja pa krāsns kurināšanas laiku tas pastrādātu kādu darbu laukā vai pakavētos kambarī, bet par dūmu ietekmi uz elpošanas orgāniem neesot vēl noskaidrots, vai dūmi tiem maz esot kaitīgi: dūmos esošo indīgo ogļskābi stipri pievelkot kaltējamā sera mitrums, un tādā ceļā šis, citkārt neveselīgais mitrums, topot veselībai noderīgs³⁵⁵). Zīverss beidzot apņemas „neapšaubāmi pierādīt, ka viņi (t. i. zemnieku dzīvokļi, jeb dzīvojamās rijas) veselībai it nebūt neesot

³⁵³) Bruiningk, Verbesserung, 7.—10. lpp.

³⁵⁴) Löwis, Verbesserung, 258., 266. lpp.

³⁵⁵) Parrot, Rauchstuben, 304.—306. lpp.

kaitīgi, bet, otrādi — veselībai ir visnoderīgākie³⁵⁶). Šeit atzīmētie uzskati par dzīvojamās rijas tumšām un it kā gaišām pusēm, kā redzams, ļoti dažādi. Bet no visām liecībām neapstrīdami izriet fakts, ka arī vēl 19. gs. pirmajās gadu desmitīs daudz zemniekiem nācās mitināties dūmu un mitruma pilnās, tumšās un netīrās rijās.

Tiešus un spilgtus datus par dzīves veidu dzīvojamās rijās kopš pagājušā gadsimta 50-iem gadiem sniedz vecākās vēl atrodamās dzīvojamās rijas ar savu iekārtu un iedzīves piederumiem, kā arī it sevišķi to vecāko ļaužu nostāsti, kas paši rijās uzauguši.

Ka rijas krāsns kurināšanas laikā rijas telpā nevarēja mitināties dūmu dēļ, redzams no liela skaita dažādu stāstījumu. Sevišķi kodīgi un rūgti bijuši dūmi, ja malkas trūkuma dēļ rijas krāsns bija jākurina žagariem, kuŗus nereti lika krāsns nesacirstus³⁵⁷), iepriekš tos sasienot garos kūļos³⁵⁸). Ziemā no sasalušiem žagariem, kas uz ārdiem kaltējās, rija pietecēja ar sodrainu ūdeni³⁵⁹). No žagaru uguns sprēgāja apkārt daudz dzirksteļu, no kuŗām viegli varēja aizdegties sers. Lai izsargātos no šādām briesmām, centās rijas krāsniņ ierīkot plašāku dzirksteļu slāpētāju un arī aizturēt vēja grūdienus, kas varēja nākt pa ārdurvim. Tāpēc tām kādreiz pa kulšanas laiku izpina no skujām tādu kā priekšīņu — „kabūzi“, kas aizturēja vēju, bet dūmiem ļāva no rijas izplūst³⁶⁰).

Rijas krāsniņ kuŗoties dūmus varēja ciest tikai stiprākie. Krāsns kurināšanu uzticēja parasti kādam no vecākiem rijas iemītniekiem. Ja uguns kādreiz izdzisa, tad nācās grūti to atkal iegūt, bija pat jāiet pie kaimiņiem, jo šķiltavas tai laikā bija tikai retam. Tāpēc uguni vakaros ierausa „pārta“ pelnos, pārmetot krustu³⁶¹).

Kamēr pie rijām vēl nebija kambaŗu, kaut arī neapkurināmo, iemītnieki bija spiesti krāsniņ kuŗoties uz kavēties ārpus rijas. Sevišķi grūti klājās bērniem ziemas laikā. Dažreiz viņiem lika izstiepties uz kula vai novietoja tos „piekrāsnes“ pelnos, padziļinājumā blakus krāsns mutei, bet ja nebija glābiņa, bērnus un slimniekus nesa uz kūti, bieži uz aitu kūti³⁶²). Tur viņi sēdēja uz siles vai siena kurvī un gai-

³⁵⁶) Sievers, Bemerkungen, 363. lpp.

³⁵⁷) Bsk. Ceraukstes Revel-Strauti, PV.

³⁵⁸) Md. Dzelzavas un Grostonas pag. (Lancmanis, Rija kā dzīvoklis, 52. lpp.)

³⁵⁹) Md. Cesvaines pag., AF.

³⁶⁰) Lancmanis, Rija kā dzīvoklis, 52. lpp.

³⁶¹) Lancmanis, Rija kā dzīvoklis, 53. lpp.

³⁶²) Md. Sarkanu Rakuķi, A.

dīja, kamēr sauks atpakaļ. Kādreiz pa dūmu laiku gāja pat pie kaimiņiem³⁶³). Ja bija pirts, tad aukstumā paglābās tanī, bet sildīšanās un bērnu novietošana kūti ir biežāk minēta parādība.

Pieaugušie labprāt izvācās no rijas pa visu kuļamo laiku, ja aukstums nebija pārāk bargs, un gulēja klēti vai citur tīrā gaisā. Bērni turpretim siltuma dēļ pa nakti vienmēr bija jāatstāj rijā, kur pieaugušie viņus varēja ērti pārraudzīt piedarbā kuļot.

147. att. Cs. Cirstu Pelnēni. PV.

Rijas krāns pie sevis saistīja arī ēdienu gatavošanas darbu (147. att.). Ja ēdienu vārija rijā, tad to darija parasti krāns priekšā, padziļinājumā vai blakus krāsnij uz īpaša pavarda. Kādreiz gadījies dzirdēt, ka rijas vidū esot bijusi pavardam bedre³⁶⁴). Vārijuši pakarot katlu koka kāsi, bet kāsi savukārt sienā iedzītā vadzī vai šķērskokā. Dažreiz sastopama grozāma koka ietaise katla pakāršanai, bet dzelzs važas ar kāsi šādai vajadzībai uzskatāmas jau par greznuma lietu (148. att.). Lietāja arī dzelzs trijkājus vārīšanai,

³⁶³) Lancmanis, Rija kā dzīvoklis, 52. lpp.

³⁶⁴) Md. Mārcienu Spridzēnos ap 1840. g., PV.

bet agrākajos laikos prata nolikt vārāmos podus tāpat uz pavarda akmeņiem. Pavards sākumā bija atklāts, tāpēc uguni kūra ar „sīku malciņu“³⁶⁵). Ar laiku lūkoja rijas krāsns dzirksteļu slāpētāju izbūvēt plašāka rovjā veidā, kas segtu arī pavardu.

Pie retajiem pieskaitāms gadījums, kad kuļamā laikā ierīkoja pavardu p i e d a r b a kaktā, apmetot šai vietā sienas māliem³⁶⁶).

Maz izplatīts, kā liekas, bijis arī paņēmiens, kuļšanas darbiem izbeidzoties, pārceļt vārišanu uz pīdarbu, saslienot no asi gaŗām malkas ŗķilām „klona“ (pīdarba) kaktā „namu“, t. i. apaļa plāna

148. att. Vk. Māļupes Liepas, dz. rijas krāsns.

apbūvi pavardam ar spraugu ieejai. ŗās ietaises nolūks — pasargāt uguni no vēja, jo pīdarbam abās pusēs bija vārti. „Namu“ vidū starp akmeņiem, kur stāvējis „grāpis“, kurējusies pavarda uguns, bet apkārt, gar „nama“ sienām bijuši salikti akmeņi sēdēšanai. Pēc darba tur ēduši, sildījušies „kā kungi muižā pie lepnejām krāsniem“. Kurt uguni varējuši droši, jo kula sienas bijušas augstas un apkārt viss tīri noslaucīts. Ja pīdarbs nebija liels, „namu“ no rīta nojaukuši un nolīdzinājuši: „kad kūla, tad klons, kad beidza, tad namu“³⁶⁷) (149. att.).

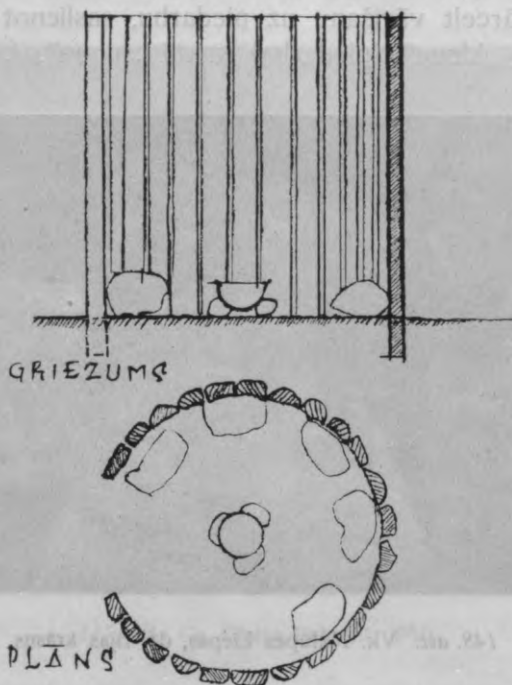
³⁶⁵) Md. Kalsnavas Melnavas, PV.

³⁶⁶) Cs. Kosas Ēbeli, PV.

³⁶⁷) Bsk. Meŗotnes Buneru, PV.

Citās vietās, kur dzīvoja rijā, vārišanai laukā saslēja brīvi stāvošu kāršu namiņu³⁶⁸) (150. att.). Šos slieteņus visvairāk lietāja vārišanai vasarā un kuļamā laikā, bet lopiem tur dažreiz vārija cauru gadu³⁶⁹). Pagaidu vārāmo ietaisi dažreiz rikoja arī laukā tikai uz žurburiem, ar šķērskoku-pāri pavardam³⁷⁰).

Maizes cepšanai rijas krāsni varēja lietāt bez kādām papildu ietaisēm. Tikai „dobu krāsnis“ (dziļās krāsni), kas labības

149. att. Nams (zīmēts pēc nostāsta)

Bsk. Mežotnes Buneros. PV.

žāvēšanai sevišķi piemērotas, maizes cepšanai bija mazāk parocīgas³⁷¹). Ar laiku, kad piebūvēja kambarus, vietām tur ierikoja maizes cepamās krāsni, kas noderēja līdz ar to telpu apsildīšanai. Bet arī

³⁶⁸) Cs. Vecpiebalgas pag., PV.

Md. Kalsnavas pag., PV.

Vm. Puiķeles pag., AF.

³⁶⁹) Cs. Drabešu pag., A.

³⁷⁰) Bsk. Mežotnes Buneri, PV.

³⁷¹) Bsk. Rundāles Ādžuni, PV.

tad maizi nereti cepa rijas krāsni: vasarā, lai kambaris nepiekarstu, vai arī citā laikā, kad rijas krāsns bija izkurināta seram, lai taupītu malku. 1931. gadā pat atradu vēl dzīvojamo riju, kur maizi pastāvīgi cepa rijas krāsni³⁷²).

Virš rijas krāsns īpašos ārdos labi padevās gaļas žāvēšanai. Zināmos apstākļos, kā sevišķs notikums, palikusi atmiņā paraša Ziemas svētku vakarā cept rijas krāsni govs gaļu, ieliekot to podā³⁷³).

Padziļinātajā rijas krāsns priekšā Md. Grostoniešos parasti raudzēta maizes mīkla. Kartupeļus vietām cepuši vairākām dienām uz priekšu, jo vakaros tos ēduši aukstus³⁷⁴).

150. att. Vm. V. Salacas Mežmenieki.

Ēšanas procedūra rijā norisinājās pirmatnējā vienkāršībā. Ēdienu pasniedza koka kublā. Ja vārīja namiņā, ēdienu no turienes nesa koka spainī ar vāku, ielēja koka kubliņā un nolika uz galda; ēda koka kaņotēm; mazie bērni ēda pie krāsns mūrīša no ķipīša³⁷⁵). Ēdamā galdā vietā dažreiz noderēja blukis³⁷⁶). Parastais galds ir šaurs un pieceļams, lai to varētu novietot pie krāsns mūrīša; otru galda, pretim mūrītim tad nolika solu un pēc vajadzības kādus blukīšus. Citur bija pamatīgāki ēdamgaldi — ar noceļamu virsu, zem kuņas īpašā iebūvē ar grīdu glabājās maize, kaņotes, naži³⁷⁷), pat kubls ar

³⁷²) Vk. Alsviķa Gabrani, A.

³⁷³) Bsk. Ceraukstes Lj. Tīreļi, PV.

³⁷⁴) Lancmanis, Rija kā dzīvoklis, 53. lpp.

³⁷⁵) Md. Kalsnavas Melnavas, PV.

³⁷⁶) Md. Kalsnavas Ķipēnos ap 1850. g., PV.

³⁷⁷) Vk. Māļupes Liepās ap 1780. g., A.

ēdienu, lai kaķis netiktu klāt³⁷⁸). Arī dzert dzēra no koka traukiem, zaru kannām³⁷⁹). Mālu bļodas Grostoniešos parādījušās ap 1865. g. „... īsi pirms sausās vasaras... tai krinoliņu laikā“³⁸⁰).

Galds, sols un blukīši bija apdzīvotās rijas telpas galvenie kustamie iekārtas priekšmeti. Krēsls iekļuva tur reti, vispirms, tikai kā ligavas vai pūra krēsls. Tādam bija augsta mugura³⁸¹). Min īpašus ķebļus skalu plēšanai. Tie, tāpat kā blukīši, bija zemi, piemēroti dūmu laikam³⁸²). Kādreiz sastopams arī akmens, kas nolikts sēdēšanai blakus rijas krāsni³⁸³). Ja atnāca pie darba skroderis, viņam sataisīja piemērotu darba vietu, uzrikojot piedarba durvis³⁸⁴).

Drēbju tīnes dažreiz novietoja aukstajā kambarī, kur tāds bija³⁸⁵), bet šaurākos apstākļos sievas pūru glabāja piedarbā³⁸⁶). Ne-trūka arī sienās iedzītu vadžu drēbju un citu piederumu pakāršanai.

151. att. Guļamais sols.

Īpašas ietaises gulēšanai radās tikai pakāpeniski. Pirmatnējos apstākļos gulēja „uz zemes“, t. i. uz rijas klona. Turpat nolikās gulēt arī vēlākajos laikos, ja rija bija piesērta un „siltuma bija par daudz“^{387 388}). Mērenā siltumā, turpretim, dažs labs sataisīja sev guļus vietu uz rijas krāsns vai uz ārdiem. Ap 1800. g. apdzīvotās rijas telpās jau bieži bija atrodami guļamie soli, kurus piestiprināja pie sienas. Solu iztēsa no resna koka, dažreiz ozola³⁸⁹), vai diviem, lai

³⁷⁸) Md. Mārcienas Spridzēnos, PV.

³⁷⁹) Md. Sarkanu Rakuķi, A.

³⁸⁰) Lancmanis, Rija kā dzīvoklis, 54. lpp.

³⁸¹) Md. Vestienas pag., PV.

³⁸²) Vk. Mālupes Liepas, A.

³⁸³) Md. Vecgulbenes Asarupi, PV.

³⁸⁴) Md. Kalsnavas Melnavas, PV.

³⁸⁵) Cs. Kosas Ēbeļi, PV.

³⁸⁶) Bsk. Mežotnes Buneri, PV.

³⁸⁷) Bsk. Mežotnes Buneri, PV.

³⁸⁸) Md. Lazdonas pag., PV.

³⁸⁹) Dgp. Vīpes Ploši, PV.

sols būtu plats, un vienu galu parasti iecirta starp diviem vainagiem, bet otru atbalstīja uz bluķa vai īpašas kājas (77. „c“ att.). Gulētāji nolikās uz sola parallēli sienai. Otrs guļamā sola veids — pie sienas piestiprināta plata lāva, kur guļ ar galvām pret sienu. Parasti tāda lāva stiepjas gar piedarba sienu. Tādā gadījumā kuļamā laikā to nojauc, lai satiksme ar piedarbu netiktu traucēta (151. att.). Arī Cs. Jaunpiebalgas Ķūģu rijā³⁹⁰) bijis tāda veida sols, 4 pēdu platumā, uz kuŗa gulējuši šķērsām, „kā klājienā“.

Par krāsni, kā guļas vietu, jāatzīmē, ka dažreiz tā bija īpaši pielāgota gulēšanai un pārvērsta par „guļkrāsni“: blakām krāsnij uztaisīts mūrītis vai „piekrāsns“, kur ierīkoti 3 iedalījumi gulēšanai, paaugstinot galvgalus. Pirmo vietu pie krāsns mutes ieņēma saim-

152. att. Bsk. Ceraukstes Lj. Tīreļi. PV.

nieks, otro saimniece, bet trešo kāds cits ģimenes loceklis³⁹¹). Citur, un vēlākajā laikā, rijas krāsns mūrītis noder gulēšanai vectēvam un paunu žīdam, vai citam kādam atnācējam³⁹²).

Nodalīta guļamā ietaise, no kuŗas pakāpeniski izveidojās gultā, vispirms bija saimniecei³⁹³) vai saimniekam un saimniecei (152. att.). Gultas sākumā taisītas no šķeltiem galdiem un sasistas tapām³⁹²). Gājēji joprojām gulēja uz soliem vai lāvām, vai tāpat uz kula, paliekot salmus vai zirnājus. Gaŗkūļu salmus sadauzīja, lai būtu mīkstāka gulēšana, un zem galvas nolika malkas šķilu vai īpašu tapām sasistu šķeltu dēļu pagalvi³⁹²). Ap 1850. g. kādā vietā 15 rijas iemītniekiem,

³⁹⁰) Celta ap 1700. g., PV.

³⁹¹) Vk. Mālupe Liepās (ap 1750. g.), A.

³⁹²) Lancmanis, Rija kā dzīvoklis, 54. lpp.

no kuņiem viens bijis akls, bijušas tikai 3 gultas³⁹³). Citā vietā, kur bērniem bija sava gulta, tie tanī gulējuši šķērsām³⁹⁴). Maziem bērniem šūpuli kāra rijas „zārdos“³⁹⁵), t. i. ārdos.

Rijas telpas iemītniekus aukstā gada laikā vienoja un kopā saturēja rijas krāsns siltums. Pavasarī, vasarā un arī rudenī, kamēr sals vēl nebija pārmērīgs, visi, kā jau aizrādīts, centās atrast sev patīkamākas gulvietas klētīs, gubeņos, uz kūtsaugšām un pelūdēs.

Ziemas laikā rijā norisinājās arī parastie mājas darbi.

Čaklākās sievietes prata tā iekārtoties, lai pat pa dūmu laiku nebūtu jāstāv dikā: pašos lielos dūmos aptinās ar drēbi, uzņēma adikli un adīja; kad dūmi drusku pacēlās, sāka šūt; kad dūmi izgāja, ķērās pie vērpšanas. Ja dūmi bijuši kārtīgi izvēdināti, gaiss rijā bijis ļoti „mīlīgs“³⁹⁶). Arī aužamie stāvi dažreiz klabējuši rijā, un kādreiz gadās atrast rijas sienās audekla uzmešanai vajadzīgās ietaises³⁹⁷). Vīriešiem, sevišķi vecākiem, galvenā nodarbošanās bija skalu plēšana iekuļiem un apgaisme. Skalu malku žāvēja uz īpašiem ārdiem virs rijas krāsns. Malkas skaldišanai un skalu plēšanai rijas klonā nereti iegremdēja akmeni, pa laikam nomaltu dzirnakmeni³⁹⁸). Arī virvju višana piekopta rijā. Par to liecina sienās iedzītie vadži³⁹⁷) vai caurumi durvīs³⁹⁸). Dienas laikā darba vietas atradās vairāk durvju pusē, kur ieplūda gaisma, bet vakarā visi pulcējās ap mākslīgās gaismas avotu. Tas pa lielākai daļai bija skals, ko iesprauda kādā krāsns spraugā (reti koka sienas šķirbā) vai arī īpašā skalturī „bābiņā“³⁹⁹). Iecienīti bija bērza skali to „sātākas“ degšanas dēļ⁴⁰⁰). Skalu uzraudzīt bija bērnu pienākums. Brižiem bērniem nācās skalu turēt rokā un rādīt uguni, it sevišķi skroderiem. Lai neizceltos uguns no skala oglēm, jo vērpjot kuls bija pilns pakulu, zem bābiņas turēja siliti ar ūdeni⁴⁰¹). Vietām apgaisme ierīkoja rijas krāsns sānos ceplīti „sveķu dūku“⁴⁰²), kur dedzināja sveķainu malku. Ceplītis bija pa-

³⁹³) Md. Mārcēnu Spridzēni, PV.

³⁹⁴) Md. Kalsnavas Kipēni, PV.

³⁹⁵) Md. Kalsnavas Melnavas, PV.

³⁹⁶) Vk. Mārupes Liepas, A.

³⁹⁷) Md. Kalsnavas Melnavas, PV.

³⁹⁸) Bsk. Ceraukstes Tīreļi — 3 caurumi klona durvīs, PV.

³⁹⁹) Ārends, Kā latvieši istabas apgaismojuši, 86. u. t. lpp.

⁴⁰⁰) Md. Lazdonas pag., PV.

⁴⁰¹) Lancmanis, Rija kā dzīvoklis, 52., 53. lpp.

⁴⁰²) Bērtiņš, Žubes, 39. lpp.

rastais gaismas avots piedarbā pie kulšanas. Jaunākajos laikos, kad sāka lietāt mazas petrolejas lampiņas, dažreiz ielika tādu lodziņā, ko izcirta sienā uz piedarbu, un tādā veidā apgaismoja ir riju, ir piedarbu.

Dzīvojamās rijas iekārta bija par lielu kavēkli mājas amatniecības rosībai. Darbu daudzums un smagums, kas klaušu laiku zemnieku nomāca ārpus viņa mītnes sienām, un pašas mītnes drūmums laupīja viņam iespēju, gribu un patiku uz kautkādiem amatniecības darbiem, kas nebūtu bijuši tieši nepieciešami. Kādās mājās, kur vēl tagad stāv dzīvojamā rija, no 15 dāldeņu lielas zemes bija klaušās jāizpilda 155 zirdzinieku un 133 kājnieku dienas gadā⁴⁰⁴). Vai tādos apstākļos varēja būt runa par laika atlicināšanu iedzīves izkopšanai un izdaiļošanai?

Pie visa tā tomēr redzams, ka dūmainās rijas iemītnieki pēc iespējas centās savu tumšo un nokvēpušo mītni uzturēt k ā r t ī b ā, apkopt un attiecīgos gadījumos arī uzpost. Kad beidza kult, mēdza rijas ārdus notīrīt un sastumt kopā, bet kādreiz arī pavisam iznest ārā⁴⁰⁵). Ejoj gulēt drēbes salika uz blukīšiem vai pakāra vadžos. No rīta cisas nolika pie sienas un apsedza, vai novietoja uz ārdiem. Ārdos bija arī savas vietas saimniecības piederumiem, kā piem. skalu kūļiem, groziem u. c. Rijas saslaukas neizmeta pār ārdurvju sliekšni, bet izmēza pa piedarba durvīm⁴⁰⁶).

Dzīvojot rijā, pieticīgiem kā mazo, tā lielo starpā netrūka pat sava p r i e k a. Bērni labprāt rotaļājās siltajā krāsnis priekšā pelnos un kādreiz pirms kurināšanas pat pašā krāsnī. Notika tad arī pa pārpratūmam, kad viņi tur savā nodabā bija par daudz aizrāvušies. Bet „ar sēdāmo jau nu visu ko var samaksāt“. Labu labā rotaļāšanās iznāca ar skalēm: taisīja pinumus, šaujamos, kārbiņas⁴⁰⁷). Pieaugušie rijā svinēja savus gadskārtu, darba un ģimenes svētkus, telpas īpaši uzposuši un izpušķojuši, kā īsumā atzīmēts III, 5. nod. Var labi iedomāties, ka tādās zaļumiem rotātās telpās attīstījās un valdīja liela jautrība, kad rijā ēda un dzēra, piedarbā dejoja, bet „mūzikanti“ citīgi savus pienākumus izpildīja sēdēdami uz pašas rijas krāsnis⁴⁰⁸).

⁴⁰³) Cs. Drabešu Biržakas, A.

⁴⁰⁴) Vk. Alsviķa Gabranu 1820. g. vaku grāmata, glabājas Gabranos.

⁴⁰⁵) Bsk. Rundāles Adžūni, PV.

⁴⁰⁶) Md. Kalsnavas Melnavas, PV.

⁴⁰⁷) Lancmanis, Rija kā dzīvoklis, 53., 54. lpp.

⁴⁰⁸) Vk. Gaujienas L. Kubjos, A.

Darba laikā pa vakariem rijā labi veicās pasaku stāsti-šana. Tādā ceļā atmiņā uzglabājušās arī dažas ziņas par notikumiem, kas senāk saistījušies ar pašu dzīvojamo riju. Grūti šim „atmiņām“ noteikt laika un objektivitātes robežas, bet zināms faktu kodols to pamatā tomēr saskatāms. Tā piem. „siņu“, kaŗu un mēra laiku nostāstos vēl glabājas atmiņas no Ziemeļu kaŗa posta, varbūt pat no vēl agrākiem laikiem.

Rijas nozīmi nemiera laikos ļoti labi raksturo ģimenes teika Luteriešu Stepju Kabuču dzimtā: uzcelta „meža rija“, kur slēpuši savu mantu un kur saimnieks ar mietu paveicis divus sirotājus, kas grasījušies viņu nošaut⁴⁰⁹). Par izglābšanos no sirotāja, kas uzbrucis dzīvojamai rijai, stāsta Cs. Jaunpiebalgas Kūģos. Šī rija arī esot atradusies nomaļus, meža pusē, bet tomēr reiz kāds krievs ienācis, kad saimnieks pašlaik kurinājis krāsni. Tas paspējis vēl uzrāpties uz ārdiem, bet tur aiz dūmiem bijis jābeidzas vai nost. Negribot nošķāvājies, bet tad, redzēdams, ka nevarēs noslēpties, ar malkas gabalu sviedis krievam pa galvu, nositis to un tā izglābis sevi un savu riju. Vēlākajos gados šo riju ziemā bieži apmeklējuši gaŗāmbraucēji, tirgotāji un apmetušies tur pa nakti: bijusi gulētāju pilna rija un pilni pat abi nojumēs izbūvētie kambari⁴¹⁰). Arī dzelzaviešos uzglabājies nostāsts par laimīgi novērstu sirotāja uzbrukumu dzīvojamai rijai⁴¹¹).

Atmiņās par miera laikiem izceļas notikumi, kas saistās ar vilku briesmām. Tā Rg. Bīriņu Zellos stāstīja, ka vilks, dzīdamies suņiem pakal, ieskrējis gubenī un no tā uz piedarbaugšu, kur pa ārdū starpu uzkritis kūlējiem virsū. Turpat „franču kaŗa laikā“ rijā esot nomiris „kāds augstmanis“, kas apglabāts tuvumā, „Krievu kalnā“⁴¹²).

Par kādu citas dabas notikumu, kas norisinājies ap 1830. g., stāsta Cs. Mārsnēnu Dzirkaļos. Toreiz dzīvojamo riju pārbūvējuši krievi. Bijis gavēņa laiks. Krieviem samisējusies laika skaitīšana, un tie nosvinējuši „masļenicu“ vienu dienu par agru, par ko vēlāk, kad kļūdišanās pamanīta, viņi tikuši varenī zoboti⁴¹³).

Rijas dzīvē labi iederas arī māņi, pasakas un spoku stāsti, kas veikli šķetinājās gaŗajos ziemas vakaros pie skalū uguns: kā velns,

⁴⁰⁹) Jaunzemis, Hērvagena ieraksti, 363. lpp.

⁴¹⁰) PV.

⁴¹¹) Lancmanis, Rija kā dzīvoklis, 52. lpp.

⁴¹²) 1931. g. īpašnieks Ozoliņš, A.

⁴¹³) 1931. g. īpašnieks Tīderis, A.

dzidams kazu, ieskrējis dzīvojamā rijā⁴¹⁴) u. t. l. Kādreiz māpticības dēļ esot pat pārveidota dzīvojamās rijas iekārta: piem. lai nespokotos dziļā rijas krāsns pārtaisīta par seklo⁴¹⁵). Citur dzīvojamo riju skaitījuši par „apburtu“, kad kūtij degot rija palikusi neaizkarta, jo pakši esot bijis krusts ar sērmokšļa zariņu un sēra gabaliņu⁴¹⁶). Arī gulēšana rijā esot drošāka, ja pakšos ielikti tādi aizsarga līdzekļi, citādi spokojoties, sevišķi sievietēm. Daži no krusta iecirtuma pamatnīcā gaidījuši gan tikai tehniskas dabas labumus: ja krusts iecirsts tā stūra pakši, no kurienes vēji pūš, tad māja esot silta, bet arī pašam krusta zaram jārādot uz vēja pusi⁴¹⁷). Tamlīdzīgu māņu piekopšanu, liekot naudu dzīvojamās rijas pakšos, Bsk. Mežotnes pag. saukuši par „bukļošanu“⁴¹⁸).

Dzīvojamā rija, kā „vienmājas pasākums“⁴¹⁹), apvienoja dažreiz vēl citas ar riju nesaistītas funkcijas, kas citkārt pat panāca atsevišķu patstāvīgu celtnu rašanos.

Bauskas apriņķa dzīvojamās rijās bijusi parasta lieta riju izmantot par pirti. Pērās pašā rijas krāsni, izslaucījuši to tīru un izklājuši garķūļu salmus, kur uzgulties; iekšā līduši rāpus, bet ārā nākot kādreiz pie krāsns mutes apdedzinājuši muguras galu⁴²⁰). Citā dzīvojamā rijā krāsns bija tik liela, ka tur varēja pērties pa divi gandrīz stāvus stāvot. Lai kājas nedegtu, krāsns kulu aplāja ar alkšņu zaru pinumu. Garu dabūja ar ķipīti lejojot ūdeni uz augšu pret krāsns spriešļiem⁴²¹). Citur krāsni izkurinājuši, sastūma ārdus un kāpa uz tiem pērties. Garu meta ar slotām uz „lādiņu krāsni“⁴²²). Arī tur, kur bijusi atsevišķa pirts, kādreiz pērušies rijā, ja pirts bijusi „aizņemta ar dzīvošanu“⁴²³).

Par izņēmumu uzskatāma īpaša pirts ietaise mūrētā rovi dzīvojamās rijas kambaŗgalā, kas atrodas kādā rijas kambarī Cēsu pil-

⁴¹⁴) Vm. Brenguļu Zāģeri, A.

⁴¹⁵) Cs. Taurenas Purgali, PV.

⁴¹⁶) Md. Viesienas Albreti, PV.

⁴¹⁷) Cs. Drabešu Biržakas, A.

⁴¹⁸) Bsk. Mežotnes Būneri, PV.

⁴¹⁹) Vk. Mālpes Liepas, A.

⁴²⁰) Bsk. Ceraukstes Lj. Tīreļi, PV.

⁴²¹) Bsk. Mežotnes Būneri, PV.

⁴²²) Bsk. Mežotnes Būneri, PV.

⁴²³) Bsk. Rundāles Adžūni, PV.

sētā⁴²⁴). Šeit, acīm redzot, pirts ierikota pārtaisot agrāko namu (84. att.).

Senāk gan visās dzīvojamās rijās bija atrodamas rokas dzirnavas. Ja celtne vēl nebija zaudējusi rijas iekārtas pirmatnējo veidu, dzirnavas novietoja piedarba kaktā⁴²⁵), vai, ja rikojās ar vairāk dzirnavām, rindā gar gala sienu⁴²⁶). Šeit mala lopiem, tādēļ maļamais varēja paciest piedarba puteklus un vēju. Ikrītus mala pa siekam vai puspūram katrās dzirnavās. Zirgiem mala puiši, saimnieks norikvoja rupjumu. Reti gadījās, ka piedarbā mala arī maizei: maizei pa 2 malēji un zirgiem pa vienam⁴²⁷). Maizes miltu maļšanai tāda iekārta bija pārāk trūcīga. Tāpēc centās pie dzīvojamām rijām ierikot maļšanai īpašu telpu. Nereti pirmā līkē telpa, ko piebūvēja rijai, sakarā ar tās apdzīvi, bija dzirnavu kambāris. Tas bija neapsildāms, atradās dažreiz blakus priekšnamam un noderēja arī kā pieliekamais⁴²⁸). Cs. Sērmūkšu pag. dzirdēts nostāsts, ka pa maļamā kambāra lodziņu zagtas meitas — malējas⁴²⁹).

Vecākajos dzīvojamo riju aprakstos, kas šās nodaļas sākumā aplūkoti, bieži aizrādīts, ka rijas iedzīvotājiem jāpieskaita arī kustoņi. No šim liecībām tomēr arī redzams, ka pašā apdzīvotā rijas telpā tikai dažreiz uz kādu laiku ļāva mitināties sikiem mājkustoņiem, it sevišķi, ja tie bija vārgi. Ka vispār centās kustoņus atturēt no dzīvokļa, liecina rijas pusdurvis, kā uzdevums, starp citu, bija: nelaut kustoņiem iekļūt rijā. Tāpat no vistām izsargājās, ja rijā kaltēja labību. Citādi tām, līdzīgi sunim un kaķim, ļāva staigāt pa riju. Vakaros vistas sadzina piedarbā. Tad varēja būt droši, ka no rītiem sadzirdēs gaiļa dziesmu⁴³⁰). Gaili, kā modinātāju, turējuši rijas augšā jau 18. gs. sākumā⁴³¹).

Ja bija liels telpu trūkums, prāvākos mājkustoņus, cūkas un it sevišķi zirgus, kuļamam laikam beidzoties, turēja kādreiz piedarbā. Ja kūla, zirgus novietoja nojumē vai laida pieguļā. Vietām Valmieras

⁴²⁴) Cs. pilsētas Ūnas, A.

⁴²⁵) Bsk. Rundāles Adžūni, PV.

⁴²⁶) Bsk. Mežotnes Buneris, PV.

⁴²⁷) Ap 1840. g. Md. Mārcienas Spridzēni, PV.

⁴²⁸) Beuningen, D. lettische Haus, 56., 58. lpp.

⁴²⁹) Cs. Sērmūkšu Drezdenes, PV.

⁴³⁰) Lancmanis, Rija kā dzīvoklis, 54. lpp.

⁴³¹) Beuningen, D. lettische Haus, 57. lpp.

apriņķī⁴³²) sastopamas zem dzīvojamās rijas jumta izbūvētas patstāvīgas telpas lopu mitināšanai, kas piesienas brīvajam piedarba galam. Tādas iekārtas iezīmes parādās arī citās vietās, un ir saprotami, ka tāds atrisinājums ļoti atvieglināja mājas saimniecības darbu veikšanu, ietaupot soļus, brišanu pa slapjumu vai sniegu u. c. Tomēr plašāku lietāšanu tas nav guvis un visumā nav arī jūtami ietekmējis latviešu dzīvojamās rijas attīstību vai atstājis tanī paliekošas pēdas (153. att.).

Šeit sarindotie materiāli par dzīves iekārtu un veidu dzīvojamā rijā attiecas uz gadījumiem, kad mitinājās vēl pašā rijas telpā (117. att.).

153. att. ∇ lopu mitekļi pie dzīvojamām rijām.

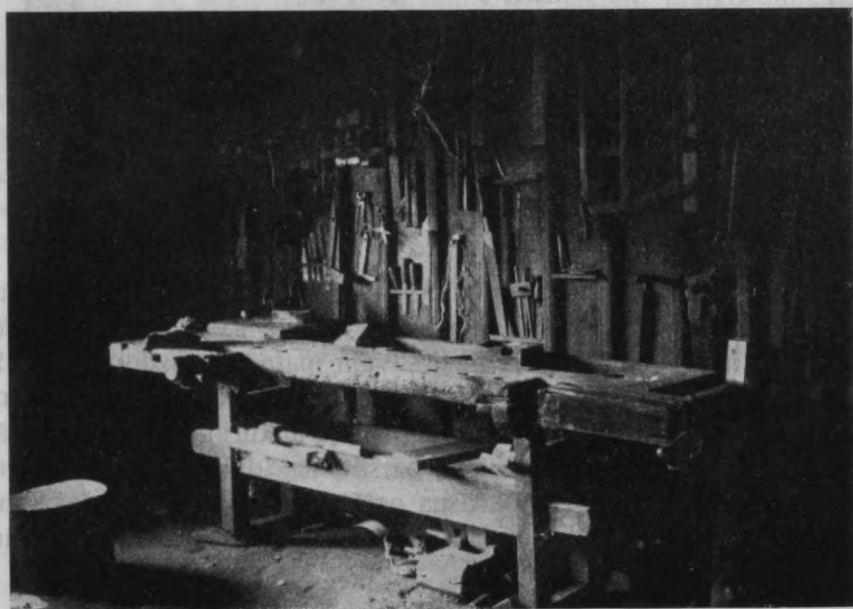
Ar k a m b a r u piebūvi svarīgākās apdzīves funkcijas pārgāja uz šīm jaunajām telpām, un rija pamazām atguva savu pirmatnējo nozīmi un ar laiku atkal kalpoja tikai savam īpatnējam uzdevumam. Šī pāreja notika pakāpeniski. Par pirmo stadiju kambaŗa izmantošanā varētu uzskatīt gadījumu, kad tas vēl nebija apkurināms vai tikai vāji apsildāms: no rijas krāsns sāniem, pa siltuma „dūku“ — lodziņu, kas savienoja to ar riju, ar rijas krāsns oglēm, ko podā ienesa šai kambārī⁴³³). Šurp pārcēlās saimnieks ar savu ģimeni un vērtīgākām

⁴³²) Vm. Liepupes, Tūjas, Rozēnu, Nauksēnu, Sēļu, Augstrozes pag., AF.

⁴³³) Rg. Biriņu Zeļļi, A.

154. att. Cs. Cirstu Pelnēni. PV.

155. att. Cs. Cirstu Pelnēni. PV.

mantām pa kuļamo laiku, lai pēc tam ziemas aukstumu pārļautu siltākā rijā kopā ar visu saimi.

Izbūvējot saimnieka kambari pietiekami siltu, ar īpašu krāsni vai kādiem ieļiem no rijas pavarda, to varēja apdzīvot cauru gadu. Ne tur bija dūmu, ne rijas tumsas, jo tādiem kambariem centās ielikt jau pa stikla logam. Šis pārgrozības, kā jau aizrādīts, turīgākās saimniecībās notika ap 19. gs. sākumu. Paplašinot kambari, tanī ierādīja vietas arī gājējiem, bet ar laiku pēdējiem nodalīja atsevišķas kambaŗu telpas. Īpašus kambaŗus meitām sāka pirmie ierīkot brāļu draudzes piekritēji⁴³⁴), kas gribēja būt par priekšzīmi kārtības un tikumības pacelšanā.

Pavisam mājas dzīve nošķīrās no rijas telpas, kad arī ēdienu gatavošanu pārcēla uz kambaŗgalā ierīkoto namu vai virtuvi (31., 154.). Dzīvojamās rijas paplašinātās telpās radās arī iespēja piekopt amatniecību (155. att.).

Rijas krāsni vienā otrā vietā joprojām izlietāja maizes cepšanai, bet rijas telpā glabāja pārtiku un dažādas saimniecības lietas tai laikā, kad rijas darbi bija pārtraukti. Citādi apdzīve noritēja kambaŗgalā par sevi, kā kādā savrupistabā. Tikai kopējā paspārne, telpu pieskaršanās rijai un turpat blakām notiekošie darbi, kas saistīti ar rijas un piedarba izmantošanu lauksaimniecības vajadzībām, uztur dzīves veidam šai celtnes tipā joprojām tam piemītošo īpatnējo raksturu. Šis raksturs visumā viens, lai gan apdzīves parašās un paņēmienos var atrast diezgan lielu atšķirību pa novadiem un, saprotams, arī atkarībā no laikmeta, turības un citiem faktoriem, kas veido mājas dzīves ārējās formas. Šai ziņā it sevišķi labi saredzama liela starpība, salīdzinot riju apdzīves veidu nedaudz zināmos piemēros Zemgalē, Bauskas apriņķī ar Vidzemes dzīvojamām rijām. Būtu tomēr lieki šeit iedziļināties šais parādībās, jo celtnisko jautājumu noskaidrošanai ieguvumi nebūtu lieli.

Šās nodaļas noslēgumam lai noder aizrādījums, ka parastā neapdzīvotā rija kļūst kādreiz par cilvēka pēdējo piemešanās vietu: izvadot mirušos, tos nereti līdz bērēm novietoja rijas telpā.

⁴³⁴) Prof. Dr. L. Adamoviča personīgā sarunā sniegtā ziņa.

IV. Ārpus Latvijas sastopamo dzīvojamo riju raksturojums.

Slēdzieniem par dzīvojamās rijas rašanos un attīstību Latvijā nepieciešams vismaz īss pārskats par dzīvojamās rijas veidiem un iekārtu pie tām tautām, no kurām varēja gaidīt kādu ietekmi uz šā ēkas tipa tapšanas procesu latviešu celtniecībā.

Kā II nodaļā aprādīts, dzīvojamās rijas iezīmes varētu meklēt pie somu tautām Pievolgas apgabalos, Karelijā, Ingerijā un pašā Somijā, kā arī pie somu pēctečiem Zviedrijā, bet attīstīta dzīvojama rija jo plaši sastopama I g a u n i j ā.

Ievērojot, ka ar latviešiem uzturējuši sakarus ne tikai igauņi, bet savā laikā arī citas somu tautas, nevar šeit atstāt neievērotu nevienu ar riju saistīto dzīvokļu veidu, kāds parādījies pie šīm tautām. Pārējo kaimiņtautu celtniecība šai ziņā norādījumus nevar sniegt, jo, kā tas II nodaļai pievienotā kartogrammā (4. att.) redzams, nekur citur visā ziemeļaustrumu Eiropā nav konstatējamās kādas dzīvokļa saistības ar riju.

Sākot ar attālākām vietām, jāatgriežas pie Heikela izteiktām domām, ka Volgas somiem istaba varbūt kādreiz noderējusi par riju, jo Mokšas apgabala un čeremis istabās lielā skaitā esot atrodami ārdi⁴³⁵). Tā kā šim aizrādījumam nav pievienoti sīkāki dati, kas dotu iespēju spriest par tāda dzīvokļa tipa celtnisko saturu, jautājums šeit nav pilnīgi noskaidrojams. Ārdu eksistence vien nevar noderēt par pierādījumu, ka celtnie bijusi rija. Ņemot vērā Sirelija domas, ka austrumsomiem rijas gan laikam nebūs noderējušas apdzīvei⁴³⁶), varētu pieņemt, ka Heikela minētās ēkas bijušas istabas ar ārdiem, kas ietaisīti nevis īpaši labības kaltēšanai, bet citām vajadzībām. Tādi ārdi malkai, slapjām drēbēm, gaļas žāvēšanai u. c. vajadzībām sastopami kā citu tautu, tā arī latviešu dzīvojamo ēku celtniecībā. Nav izslēgts, ka kādreiz uz tādiem ārdiem nelielos daudzumos žāvēta arī labība, bet šīs celtnes nevar uzskatīt par dzīvojamās rijas pirmstadiju, tās ir istabas, kurām piemīt rijas atgādinātāja blakusfunkcija. Bielenšteins pieņem, ka voti apdzīvojuši riju⁴³⁷). Šo slēdzienu viņš pamato tikai ar valodniecības datiem, konkrētus piemērus neminot. To trūkums būs sevišķi sajūtams turpmāk, pieskaroties jautājumam, vai dzīvojamās rijas Bauskas apriņķī

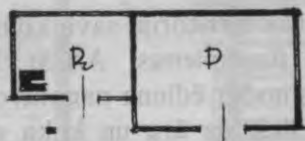
⁴³⁵) Heikel, Gebäude, 109. lpp.

⁴³⁶) Sirelius, D. primitiven wohnungen, 112. lpp.

⁴³⁷) Bielenstein, Holzbauten, 106. lpp.

nestāv sakarā ar t. s. krieviem, kuņi esot tur noņemti votu pēcteči⁴³⁸). Pie Heikela, nodaļā par somu rijām⁴³⁹), atrodam Ingerijas rijas plāna attēlu (156. att.). Šī ēka sastāv no šaurākas rijas un plātāka piedarba, rijas priekšu sedz paspārne, bet rijas krāsns novietota telpas ārējā kaktā, blakām rijas ārdurvīm. Šāds plāna veids radniecīgs igauņu un latviešu rijām, bet atšķiras no Somijas rijas tipa. Ja tāda rija būtu tikusi apdzīvota, tā pilnīgi piekļautos igauņu un latviešu dzīvojamo riju rindai. Somi, kas vēl atrodami tagad Igaunijai pievienotā Ingerijas daļā, joslā uz austrumiem no Narvas upes, šimbrīžam dzīvo šķirti no rijām, un pie viņu rijas ēkām apdzīves pazīmes nav redzamas⁴⁴⁰).

Jautājumu par dzīvojamām rijām Somijā pētnieki somi aplūko ar zināmu atturību. Jau Heikels izteic uzskatu, ka Somiju no seniem laikiem raksturo šķirtas celtnes dzīvoklim, rijai un pirtij. Šo

156. att. Ingerijas rijas plāna
schēma pēc Heikela.

telpu prasību apvienošanu, viņš, kā jau minēts, nosauc par „Estonitāt”. Nenoliegdams, ka tāda varēja pastāvēt arī Somijā, viņš aizrāda, ka šī problēma vēl īpaši izpētījama. Kalevalā par tādu apvienošanu norādījumu neesot⁴⁴¹). Sirelija uzskati šai jautājumā un viņa datējumi minēti jau II nodaļā. Prof. Dr. Hemeleinsens personīgā sarunā 1932. g. izteica domas, ka Somijā dažas celtnes, kas apvienojušas dzīvokļa un rijas funkcijas, nav bijušas rijas, bet istabas, kurās zināmos gadījumos žāvēta un pat kulta labība. Tā tad, runājot par Somiju, varētu teikt, ka arī tur dzīvojamā rija kā celtnes tips nav attīstījies. Tikai vietām bijušas atrodamas rijas, kurās lietātas pārējošai apdzīvei, un pastāvējušas istabas, kas noderējušas arī rijas darbiem.

⁴³⁸) Wiedemann, Kreewinen, 114. lpp.

⁴³⁹) Heikel, Gebäude, 153. lpp.

⁴⁴⁰) Manninen, Eesti Ingerist.

⁴⁴¹) Heikel, Gebäude, 207. lpp. un piezīme.

Šo celtnu sastāvs, spriežot pēc Suomen Kansalis Museo, Helsinki, atrodamiem materiāliem, maz atšķiras no tā, kas izveidojies, kamēr celtnes izpildījušas vienīgi savu pamatuzdevumu. Apdzīvotās rijas bijušas joprojām rijas bez kādām blakustelpām, kas būtu radušās apdzīves vajadzībām. Kā vecākās Somijas rijas vispār, tās bijušas vientelpas bez piedarba ar augstajiem, zem lēzenā jumta iebūvētiem siltiem griestiem, stūra krāsni ar ķeršām, bet bez skursteņa, un durvīm tieši uz āru. Labību kūla pašā rijā.

Šāda apdzīvota rija bija uzglabājusies Zviedrijā Vermlandē, novadā, kurā 16. gs. ieceļojuši somi; tagad tā atrodas Skansena brīvdabas muzejā. Eriksons⁴⁴³) to attiecina uz 17. gs. un aizrāda uz tās līdzību ar ēku tipiēm Hēmes apgabalā Somijā, kur, domājams, bija cēlušies minētie somu ieceļotāji. Ka toreiz Hēmes novadā bija atrodamas dzīvojamās rijas, atzīmējis Sirelijs jau agrāk minētajā darbā⁴⁴⁴).

Šī somu rija Zviedrijas teritorijā savā kōnstrūkcijā atkārtu somu celtniecības raksturīgos paņēmienus. Arī šī rija ir vientelpa. Tā ir dūmenīca, un tās krāsns noder ēdiena pagatavošanai. Telpai ir 3 aizšaujami lodziņi, durvis tieši uz āru un koka grīda; vienu ārduru siju atbalsta krāsns stūrī novietots stabs. Šo riju lietājuši arī pirts vietā, tāpēc tuvu pie griestiem ierīkota lāva; uz tās dažreiz pat gulējuši; parastā gulvieta atradusies kaktā uz grīdas. Iekārtas piederumi: pie garenienas sols, tā priekšā galds, blūķis skalu plēšanai, sienā tapas audeklu uzmešanai un vēl daži sikumi (3., 157., 158. att.). Šis piemineklis ir sevišķi zīmīgs piemērs vientelpas celtnēi, kas noderējusi kā rija, pirts un dzīvoklis. Spriežot pēc datiem par Somijas rijām, rijas apvienošana ar pirti ir parādība, kas vēl nepieder pie retajām; turpretim, apdzīvei šādas telpas lietātas tikai izņēmuma gadījumos, pārējās laikos. Svešumā būdami un atrazdamies, domājams, grūtākos apstākļos kā mājās somi no šādas iekārtas nav varējuši tik drīz atraisīties.

Zviedru tautai pašas valsts robežās dzīvojamā rija ir sveša parādība, un pat rija nav pieskaitāma pie zviedru radītām celtnēm, kas aprādīts jau II nodaļā. Turpretim, zviedru kolōnisti Igaunijā vietām pieslējušies parašai apvienot dzīvokli ar riju. Tā piem. Roņu salas iemītnieki zviedri zem kopēja jumta izbūvējuši dzīvokli, riju.

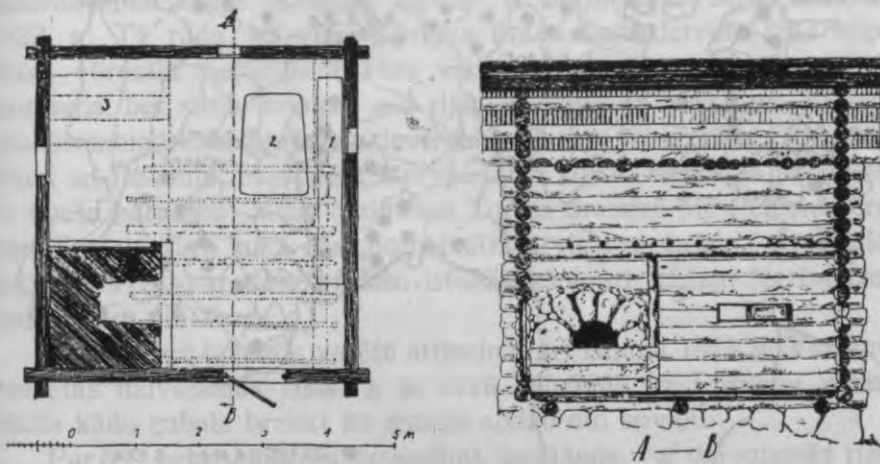
⁴⁴³) Erikson, Skansens kulturgesch. Abteilung, 99. u. t. lpp.

⁴⁴⁴) Sirelius, Suomen kultuuria II, 171., 172. lpp.

piegādā un citas saimniecības telpas⁴⁴⁵). Šo celtnu iekārta redzami atšķiras no somu apdzīvotās rijas — vientelpas. Šeit nams vai priekšnams šķir rijas telpu no dzīvojamā gala, un tāpēc tāds atrisinājums uzskatāms par dzīvokļa un rijas telpu sarindojumu, kur celtnes sastāvdaļas tikai saskaras, bet savā iekārtā nav organiski saistītas⁴⁴⁶).

Visdziļāk dzīvojamā rija ieaugusi igauņu tautas celtniecībā. Šis dzīvokļa veids senāk bijis izplatīts gandrīz pa visu igauņu apdzīvoto teritoriju, un arī tagad vēl to sastop kā noteikti dominējošu tipu pastāvošo vecāko tautas celtniecības pieminekļu starpā.

Pārlūkodams 1929. g. Eesti Rahva Muuseum'a, Tartū, atrodamos materiālus par igauņu tautas celtniecību, kas uzmērojumumu veidā bija

157. un 158. att. Dz. rija Zviedrija, agr. Vermlandē, tag. Skansenā (Erixon).

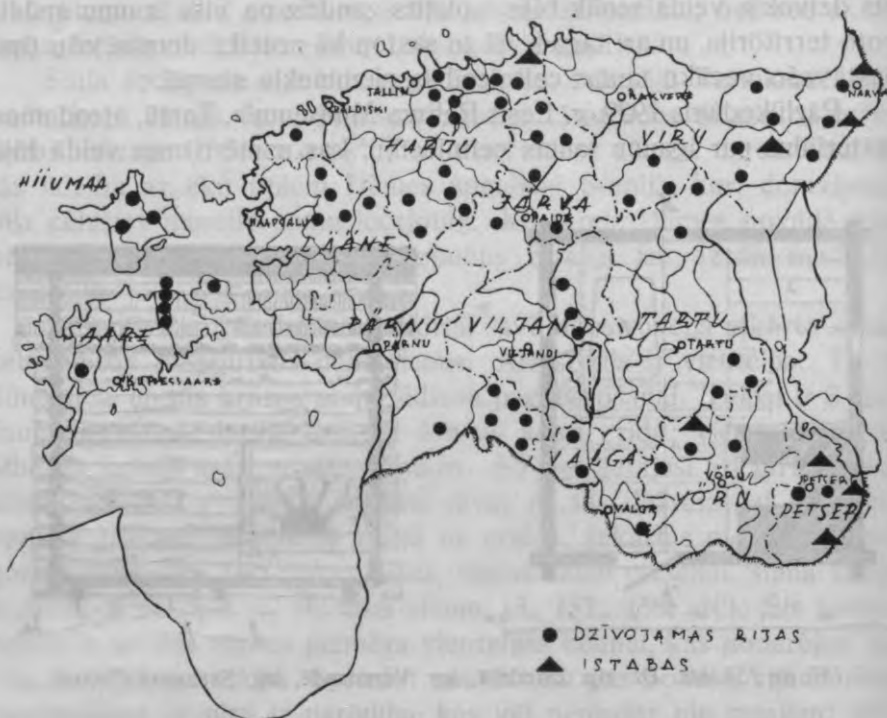
savākti kopš 1923. g., un pievienodams tiem man pieejamā literatūrā atrodamos aizrādījumus, ieguvu datus, kas atzīmēti īpašā kartogrammā (159. att.). Tanī redzams, ka sistematiski apzinātos apgabalos raksturīgais dzīvokļa veids, kam piegriezta vērība, ir viscaur dzīvojamā rija, izņemot etnografiskā ziņā īpatnējos nomaļu novadus — Ingeriju, setuku zemi un dažas zviedru apdzīvotās vietas. Citi dati liecina, ka arī pārējās Igaunijas daļās, par kurām mūzeja materiāli nav tik pilnīgi, dzīvojamā rija ir tipiskā nesenās pagātnes mājokļa forma. Mūzeja materiālos atrodami piemēri, kuriem atzīmēts cel-

⁴⁴⁵) Werner, Runös Bauernkunst, 8. lpp.

⁴⁴⁶) Klein, Runö, 134., 135. lpp.

šanas laiks, pa lielākai daļai attiecas uz 19. gs. otro pusi (60., 70. un 80-iem gadiem); tādu ir vairāk par pusi. Pārējie celti 19. gs. pirmajā pusē un 18. gadsimtā. Visi dati norāda, ka dzīvojamo riju laikmetā savrupdzīvokļi uzskatāmi par reti sastopamu parādību.

Šo konstatējumu spilgti pastiprina ziņas, kas atrodamas ap 19. gs. sākumu sarakstītos rakstos. Vairāki šo darbu autori, kas attēlojuši

159. att. No 1923. līdz 1929. gadam Igaunijā konstatēti vecākie dzīvokļu veidi pēc ERM materiāliem.

apstākļus Vidzemē vai Vidzemē un Igaunijā, sīkāk iztēlojuši igauņu dzīves veidu par latviešu, jo dzīvojuši igauņu starpā un labāk pārziņājuši to parašas.

Tā piem. jau Hupels savās 1774. un 1777. g. iznākušajās topografiskajās ziņās⁴⁴⁷⁾ vairāk vērības veltījis igauņiem. Viņš uzsver, ka igauņu zemnieku dzīvoklis visur esot pati rija, bez logiem; ja atrodies kāds kambaris blakus, tas neesot apsildāms. Tādā ziņā

⁴⁴⁷⁾ Hupel, Top. Nachrichten I, II.

igauņi atšķiroties no latviešiem, kam esot rijās mazi lodziņi, bet pie rijām dažreiz gaiši un silti kambari.

Ko E i z e n s⁴⁴⁸) un J a n n a u s⁴⁴⁹) raksta par zemnieku drūmo un apspiesto dzīves veidu un viņu dzīvokļiem, tas pamatojas galvenā kārtā uz pieredzējumiem pie igauņiem. Līdzīgos apstākļos radusies arī liela daļa tēlojumu un ziņu, kas parādījās atklātībā jau agrāk minētajā domu izmaiņā par zemnieku dzīvokļu uzlabošanu. Tā piem. Brīnings, Zīverss, Parrots savos rakstos izmanto galvenā kārtā novērojumus, kas gūti Vidzemes igauņu daļā vai Igaunijā. No visu šo autoru darbiem nepārprotami izriet, ka igauņi ap 1800. g. un arī vēl nākamajās gaddesmitīs dzīvojuši rijās. Šo atziņu apstiprina arī Hūna izdarītā aptauja par Tērbatas apriņķi⁴⁵⁰), kas notikusi starp 1815. un 1822. g. Tā rāda, ka visās apriņķa draudzēs apdzīvotā rijas telpa bijusi nōrmālā parādība; dažās vietās rijai bijis piebūvēts auksts kambaris, bet siltie kambari pie rijas, saskaņā ar Vidzemes oikonomiskās sabiedrības ieteikumu, ieviesušies ļoti gausi un tikai Eksi, Nas, Kursi un Palamuk draudzē. Savrupistabas toreiz uzskatīja par izcilu un svešu parādību; tādas atzīmētas Torma draudzē pie Peipsi ezera, kur Ziemeļu kara laikā esot nometināti latvieši un krievi. Atsevišķa dzīvojamā ēka ar dēļu grīdām istabās esot arī kādam Kerimoizes zemniekam pie Tartu.

Pa daļai uz Igauniju varētu attiecināt arī Branta 1673. g. Vidzemē redzētās dzīvojamās rijas⁴⁵¹), jo savā ceļojumā uz Pliskavu viņam nācās kādu gabalu braukt pa igauņu apdzīvoto apvidu.

Par vēl nenoskaidrotu uzskatāms jautājums, vai dzīvojamās rijas arī senākā pagātnē bijušas igauņu tipiskais dzīvokļa veids. J o h a n s e n s par viduslaikiem uz senrakstu pamata nespēj rekonstruēt noteiktus celtņu tipus⁴⁵²). Dokumentos samērā bieži minētos dzīvokļus — pirtis viņš uzskata par zemākās ļaužu šķiras mitekļiem, kuŗas piederīgie saņēma zemi tikai pagaidu lietāšanā. Kāds senraksts no 1328. g. pēc autora domām ir vecākais, kur tādi pirtnieki (ig. sau-namees) minēti⁴⁵³). Bet šīs pirtis nevarot uzskatīt par seno igauņu resp. arī lībiešu un latviešu dzīvokļa pamattipu, kā to iedomājas

⁴⁴⁸) Eisen, Leibeigenschaft.

⁴⁴⁹) Jannau, Sklaverei.

⁴⁵⁰) Huhn, Top.-stat. Beiträge, Dorpatscher Kreis.

⁴⁵¹) Brand, Reysen, 136. lpp.

⁴⁵²) Johansen, Siedlung.

⁴⁵³) Johansen, Siedlung, 21. lpp.

Transehe, kas pieņem, ka tādās pirtīs senie Baltijas iedzīvotāji ir dzīvojuši, ir pērās, žāvēja seru un turēja lopus⁴⁵⁴). Johansens pievienojas Heikela slēdzieniem, ka igauņu pirmatnējā dzīvojamā ēka sastāvējusi no rijas un piedarba, bet pats gan nemin neviena dokumenta, kas aizrādītu uz tādu dzīvokļa veidu. Tāpēc šo slēdzienu vēl nevar uzskatīt par pierādītu.

Vēsturnieku pētījumi šai virzienā būtu jāpapildina, noskaidrojot celtņu attīstības gaitu pie pašiem objektiem celtniskās analīzes ceļā.

Saprotams, ka tik plašs un patstāvīgs uzdevums šai darbā neiekļaujas. Šeit jānoskaidro attiecības starp igauņu un latviešu dzīvojamām rījām, un šim nolūkam vispirms jāorientējas igauņu dzīvojamo riju veidos, kas uzglabājušies esošos piemēros, attēlos vai aprakstos.

Plašais materiālu krājums, ar ko man bija izdevība iepazīties ERM arhīvā, kopā ar Tallinas tehnikuma arhitektūras nodaļas izdarītajiem pētījumiem, ar kuriem mani iepazīstināja šo darbu vadītājs arhitekts E. Ederbergs, dod iespēju gūt skaidru pārskatu par dzīvojamo riju tipiem trešajā daļā no visas Igaunijas teritorijas. Sevišķi jāizceļ, ka apzināti arī Latvijas pierobežas apgabali. Zināmas grūtības rada tipu vecuma noteikšana, jo datēti ir galvenā kārtā tikai 19. gs. otrajā pusē celtie — tā tad samērā jauni piemēri.

Sarīdējot šo celtņu plānu schēmas, atkarībā no telpu kombinācijām (160. att.), iezīmējas šāds kārtojums.

Dzīvojamo riju — vientelpu (160. att. R) materiālos neizdevās konstatēt. Neatradu arī dzīvojamo riju bez piedarba, kas dotu iespēju secināt, ka tā kādreiz bijusi vientelpa. Kādaī Viru apr. uzņēmrotai ap 1780. g. celtai dzīvojamai ēkai⁴⁵⁵) piedarba vietā gan atrodas kūts, bet šās ēkas nosaukums „sauna“ un arī viņas raksturs liecina, ka, neskatoties uz galvenā telpā ierīkotiem ārdiem, viņa nav izveidojusies rija, bet drīzāk dzīvojama pirts (161. att.). Gadījumi, kur rijas krāsns atrodas pie piedarba sienas, dotos materiālos pieskaitāmi izņēmumiem (160. att. I). Šāds atrisinājums Viru apr. raksturo rijas, kur nedzīvo. Dažā piemērā, kam tāds krāsns stāvoklis, var saskatīt gadījumu, kad neapdzīvota rija pārvērsta par dzīvojamo, piebūvējot kambari ar īpašu apsildīšanas centru⁴⁵⁶).

⁴⁵⁴) Transehe, Eingeborenen.

⁴⁵⁵) Viru apr. Jõhwi dr. Milli saun, ERM.

⁴⁵⁶) Tartu apr. Võnnu dr. Agri saun, ERM.

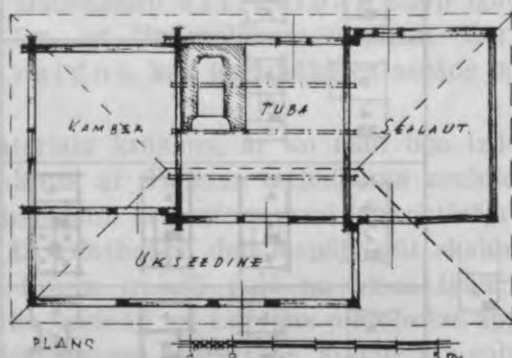
		R šaurāka par P; Kr pie R gala sienas				
R vienāda platuma ar P		R pie P sienas		R pie P priekšpusēs		
Kr pie R gala sienas		R pie P mugurpusēs		R pie P priekšpusēs		
I		III		V		
II		IV		V		
R						
R + P						
R + P + 1K						
R + P + 2K						
2 siltuma centri						

— Piemēri ERM materiālos. P — piedarbs.
 — Nav piemēru ERM materiālos. Kr — krāsns.
 R — rīja K — kambaris.

160. att. Schēma Igaunijas dzīvojamu rīju plānu tipiem.

Uzmēroto dzīvojamo riju starpā neesmu atradis piemēru bez kambara piebūves (160. att. R+P). Šis ēkas tips, acīm redzot, nesnā pagātnē strauji izzudis. Jo piem. Hiiumaa (Dago salā) vēl 1905. g. tādu celtni esot bijis 20—30 gabalu, bet 1928. g. atlicis labi, ja viens piemērs⁴⁵⁷).

Vērojot vienkāršākos atrisinājumus ar kambaru piebūvi, liekas skaidrs, ka arī pirmatnējā stadijā, kad nav bijis kambara, bet apdzīvojuši pašu rijas telpu, rijas ēkas plānos pastāvējusi diezgan liela dažādība. Sevišķi to noteica rijas un piedarba attiecības.

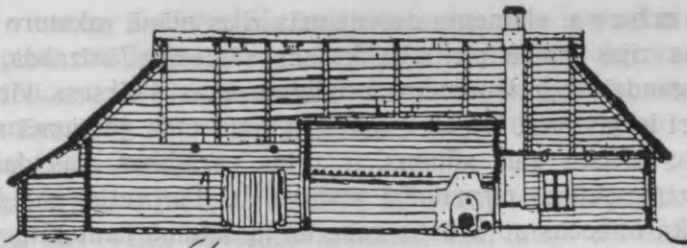
161. att. Ap 1770. g. celta dzīvojamā ēka („saun“) Igaunijā, Viru apr. Jõhvi dr. ERM.

Ja rija celta vienādā platumā ar piedarbu (160. att. I, II), tad šo telpu savstarpējais stāvoklis stabils un nepavedina uz tālāku izveidošanu. Turpretim lielākai piemēru daļai piedarbs platāks par riju. Tādā gadījumā rodas vairākas iespējas: 1) riju celt pret piedarba vidu (160. att. III), 2) rijas un piedarbu muguras sienu celt vienā laidā (160. att. IV) un 3) rijas un piedarba priekšējās (ieejas) sienas celt vienā laidā (160. att. V).

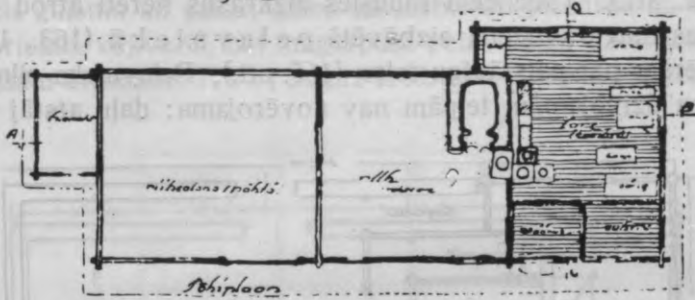
Visas šīs vāriācijas savukārt labprāt diferencējas platuma starpības izmantošanas ceļā, aizbūvējot to vai atstājot neaizbūvētu. Slēdzot ievirzījumu rijas priekšā, radās vējtveris ieejai, bet rijas muguras pusē tāda telpa parasti noderēja kā pelavnieks („haganik“).

Šiem atrisinājumiem ar rijai piebūvētu kambari vai vairākiem kambariem esošos materiālos atrodami piemēri, kas iespēju rindā gandrīz neatstāj robus (160. att. R+P+K).

⁴⁵⁷) Ederberg, Hiiumaa.

Lõige AB

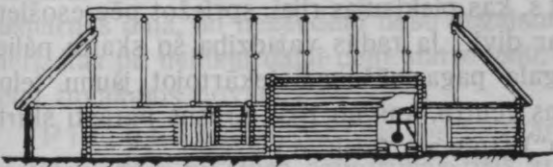
162. att. Dz. rija Igaunijā, Valga apr. Karula dr. Ala-Pausti (Ederberg).

Eisvaade

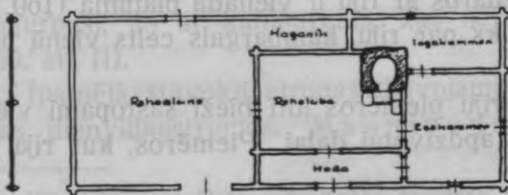
Oisvaade

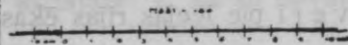
Lõige

Lõige

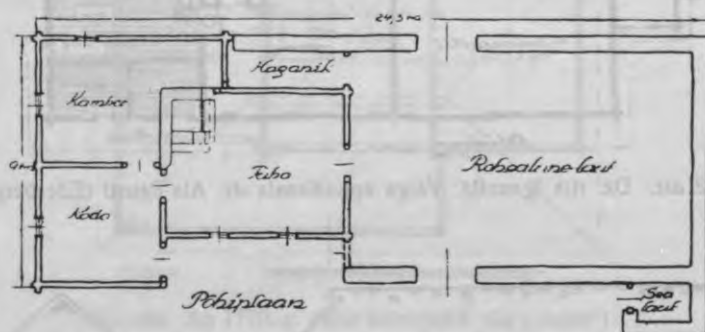

.Kadaka'saun
Kau Toomjas
Juuru kineikonnas

163. att. Dz. rija Igaunijā, Harja apr. Juuru dr. (Ederberg).

K a m b a r a elementu dzīvojamās rijas plānā raksturo kambaŗu stāvoklis rijas galā pie rijas krāsns sāniem. Jāaizrāda, ka rijas krāsns gandrīz bez izņēmuma novietota ēkas šķērsass virzienā, ar muti pret ieejas pusi. S ā n k a m b a r i, kam tādā gadījumā nāktu par labu rijas krāsns gala siltums, ir retas parādības, kas dažreiz pat nepieder pie celtnes pirmatnējā sastāva⁴⁸⁸). Turpretim gala kambaris bieži it kā apliecas ap krāsns galu, lai tā siltumu neatstātu neizmantotu (162. att.). Tādā ceļā radusies aizkrāsns nereti atrod turpinājumu rijas muguras sienā aizbūvētā p e l a v n i e k ā (163., 164. att.) un pārvēršas par patstāvīgu telpu (165. att.). Pelavnieka pilnīga pievienošana dzīvojamām telpām nav novērojama: daļu atstāj neapsil-

164. att. Dz. rija Igaunijā, Harja apr. Jõeletme dr. (Ederberg).

dāmu, ierīkojot tanī pieeju no piederba (164. att.), rijas vai kambaŗa. Abos pēdējos gadījumos tā aizpilda pieliekamā kambaŗa uzdevumu.

Gala kambaŗu s k a i t s, kas piekļaujas rijai, spriežot pēc esošiem piemēriem, nav lielāks par divi. Ja radās vajadzība šo skaitu palielināt, ķērās pie kambaŗgala pagarināšanas, iekārtojot jaunu telpu grupu ap īpašu apsildīšanas centru, kas no rijas krāsns parasti šķirts ar virtuvi — namu („koda“) (160. att. 2 silt. c.).

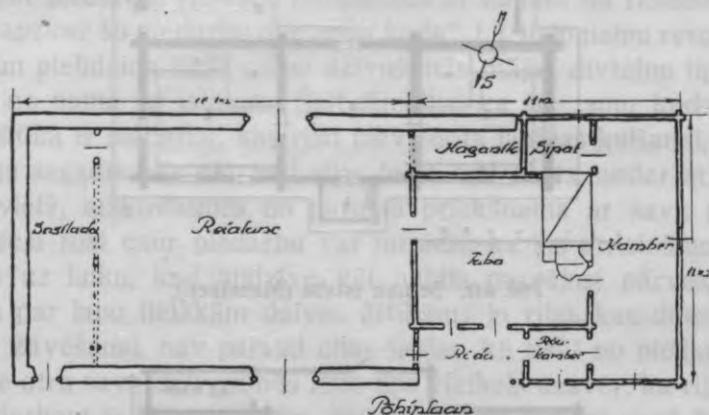
Kambaŗgala p l a t u m s pārsniedz pārējo ēkas daļu platumu tikai tādos gadījumos, ja piederbs ar riju ir vienādā platumā (160. II, 162. att.). Ja piederbs plātāks par riju, kambaŗgals celts vienā platumā ar piederbu.

Aplūkotajos dzīvojamo riju piemēros ļoti bieži sastopami v ē j t v e r i pie ieejas rijas ēkas apdzīvotai daļai. Piemēros, kur rija un

⁴⁸⁸) Muhu Saariku saun, ERM.

piedarbs vienāda platuma, šis priekšīgas kādreiz izvirzītas ārā no rijas — piedarba laida, piekļaudamās kambargalam, ja tas platāks par riju (160. att. II)⁴⁵⁹). Citos gadījumos, kur rijas priekša atkāpināta, parasti izmanto šo ievirzījumu, pilnīgi vai daļai, ieejas vējtvera ierīkošanai (163., 165. att.).

Šī rijas telpas apaudzēšana ar citām telpām panāk dažreiz to, ka rijai nav vairs nevienas ārsienas, caur kuŗu tai tieši varētu ieklūdināt gaismu un gaisu: galos tai piebūvēti piedarbs un kambaru telpas, priekšā vējtveris, bet mugurpusē pelavnieks. Liels skaits tādu atrisinājumu atrodams Harja apr. (163. att.). Turpat arī kōnstatētas

165. att. Dz. rija Igaunijā, Harja apr. Kuusalu dr. (Ederberg).

vairākas atrisinājuma variācijas, kur rijas priekšai vēl atstāta atklāta paspārnes daļa, lai nezaudētu tiešu apgaismu (164., 165. att). Šie piemēri, kas pa lielākai daļai celti starp 1860. un 1880. g., atrodami pilsētā tuvākajos novados.

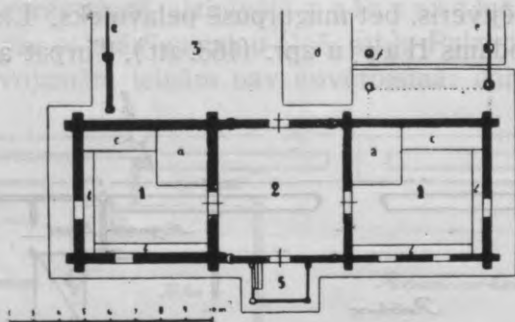
Pierobežas apgabalus, kas pieskaŗas Latvijai (Pārnu, Valga un Vōru apr.), raksturo dzīvojamās rijas ar vienāda platuma rijas un piedarba telpām, ar neizbūvētu rijas priekšu, kā arī atklātu rijas mugurpusi, un ar kambargalu, kas nereti pārsniedz rijas platumu (160. att. II).

Īpatnējā stāvoklī atrodas dzīvojamā rija setuku zemē, Igaunijas dienvidaustrumos. Manninens kōnstatē⁴⁶⁰), ka šā novada

⁴⁵⁹) Valga apr. Helme dr. Kaaba tagatare, ERM.

⁴⁶⁰) Manninen, Setude ehitused.

rietumdaļā sastopama parastā igauņu dzīvojamā rija, bet tā neesot raksturīga setukiem. Viņu tipiskā dzīvojamā māja līdzīga rietumkrievu istabai ar atsevišķiem nelieliem apsildāmiem guļkoku cirtņiem, kurus savieno stabos iebūvētas priekšnama sienas (166. att.). Bet turpat arī atrodams dzīvokļa tips, kurā šādam atrisinājumam pievienojas dzīvojamās rijas ideja: vienā galā apsildāmās istabas vietā uzcelta apdzīvojama rija, bet priekšnams pārvērsts par piedarbu (167. att.).

166. att. Setuku istaba (Manninen).

167. att. Setuku dzīvojamā rija (Manninen).

Ederbergs igauņu dzīvojamo riju klasifikācijai ņēmis par pamatu rijas telpas iekūpošanās pazīmes⁴⁰¹). Viņš atzīmē trīs kategorijas: pilnīgi aizbūvētu riju bez tiešas gaismas, riju ar atklātu paspārni priekšpusē un riju ar brīvu priekšas un muguras sienu.

Pie šā sadalījuma jāpiebilst, ka, lietājot tādu sakārtojuma principu, jāizdala vēl īpašā grupā tās dzīvojamās rijas, kurām rijas telpas muguras siena ir atklāta, bet priekšpuses siena aizbūvēta. Šādi piemēri atzīmēti galvenā kārtā Igaunijas vidienā.

⁴⁰¹) Ederberg, Taluehitiste, 157. lpp.

Heikela izteiktajām domām par igauņu dzīvojamo riju pamattīpiem⁴⁶²) ERM materiālos sevišķi labi atbilstošus piemērus neesmu atradis. Varbūt tas izskaidrojams ar to, ka Heikels, nākdams klajā ar savu darbu 1887. g., pamatojies uz vecākiem objektiem, par kuŗiem mūzeja archīvā datu nav. Bet dažā ziņā viņa klasifikācija vispār neliekas pietiekami skaidra un raksturīga. Uzsvērdams pirmā kārtā krāsns un ieejas stāvokli un attiecības, kuŗiem pirmatnēja savrupdzīvokļa tipizēšanai ir svarīga loma (kombinācijā rija — dzīvoklis šie elementi attiecībā uz dzīvokli nav noteicēji), Heikels kā pirmo tipu apzīmē dzīvojamo riju, kuŗā visa satiksme ar āru notiek tikai caur piedarbu. Heikels, rīkodamies ar datiem no Hiiumaa (Dago salas), apzīmē šo piedarbu par „suur koda“, t. i. lielo namu resp. priekšnamu un pielīdzina šādu celtni dzīvojamās mājas divtelpu tipam, kas sastāv no nama un istabas. Šeit jāiebilst, ka šis „suur koda“ tomēr savā būtībā ir piedarbs, kas rijai pievienots labības kulšanai, un tikai apstākļu sagādīšanās dēļ, kad rijas telpa apdzīvota, noder arī priekšnama vietā, atšķirdamies no parastā priekšnama ar savu plašumu. Bet pieeja rijai caur piedarbu var norādīt, ka šis atrisinājums attiecināms uz laiku, kad apdzīve vēl nebija paspējusi pārveidot rijas iekārtu par labu lielākām dzīves ērtībām: jo rijai, kas domāta tikai labības žāvēšanai, nav parasti citas ieejas, kā tikai no piedarba.

Pie otra sava dzīvojamās rijas tipa Heikels uzsver, ka rijas telpai un piedarbam ir šķirtas ieejas, bet starp šīm telpām savā laikā nav bijusi aila tiešai satiksmei.

Šo stāvokli man gribētos izskaidrot ar trādiciju, kuŗas sākums meklējams laikos, kad pastāvošām rijām — vientelpām sāka blakus piebūvēt piedarbus, vēl neierīkojot uz tiem tiešu satiksmi no rijas. Tāpēc liktos, ka tāds tips relatīvi vecāks par iepriekš minēto.

Pārējos tipus Heikels šķiro atkarībā no krāsns stāvokļa pret ieeju, kas, pēc manām domām, šo atrisinājumu būtību nenosaka.

Pilnīgs sajukums valda Charuzina mēģinājumā izskaidrot igauņu dzīvojamās rijas attīstības gaitu, jo autors sajauc rijas un piedarba jēdzienus⁴⁶³). Nozīmīga, turpretim, ir augšējā darbā citētā Solodovnikova liecība, ka nabadzīgākās igauņu saimniecībās bieži sastopamas dzīvojamās ēkas, kas sastāv tikai no vienas apsildāmas telpas — „tuba“ ar šauru priekštelpu visas ēkas priekšpuses

⁴⁶²) Heikel, Gebäude, 162., 167. lpp.

⁴⁶³) Харузинъ, Очеркъ, 28. lpp.

gaŗumā⁴⁶⁴), un Krūzes norādījums, ka tāds dzīvokļa tips 19. gs. 40-os gados bijis biežāk sastopams kā vēlākajos laikos⁴⁶⁵). Šāda tipa pieminekļiem, kā liekas, pieskaitāms arī jau minētā Viru apr. dzīvojamā pirts⁴⁶⁵) (161. att.).

Aplūkoto dzīvojamo riju uzbūvi noteic galvenā kārtā rijas telpa, tāpēc mazliet jāpakavējas pie tās šķērsriezuma. Ja rija ar piedarbu vienā platumā, tad parasti rija celta augstāk par piedarbu, bet piedarba daļā kopējais jumts atbalstās uz izvīrītiem siju galiem (168. „a“ att.).

Ja rija celta pret piedarba vidu un tā ir šaurāka par piedarbu, abu šo telpu nōrmāliem apstākļiem izveidojušies gabariti (augstāka

168. att.

Igaunijas dzīvojamo riju šķērsriezumu schēmas.

169. att.

Rijas telpu schēmatiski šķērsriezumi Igaunijas dz. rijas.

rija ar platāku un zemāku piedarbu) ļoti saskaņoti ievietojas zem kopēja jumta (168. „b“ att.).

No šā stāvokļa atvasināmi dažādi novirzieni apdzīvotās rijas telpas uzbūvē. Tie rodas tieksmē paplašināt rijas telpu līdz piedarba ārsienu laidam, nesamazinot rijas centrālās daļas augstumu. Tādā ceļā paplašinājumi aizņēma priekšnama un pelavnieka vietas, kas citkārt atradās rijas priekšpusē un mugurpusē. Sprototams, ka griestu pārsegumam bija jāpiemērojas kōnstruktīvām iespējām, un tāpēc sānos tie ir zemāki kā rijas vidusdaļā. Galvenā kārtā šis paplašinājums tiecas uz rijas mugurpusi, šķērsriezumu veidojot, kā tas 169. att. schēmatiski parādīts (ar retāk sastaptu variantu „aa“). Kād-

⁴⁶⁴) Солодовниковъ, Жилище эстонцевъ.

⁴⁶⁵) Kruse, Urganichichte.

reiz paplašinājums ar zemākiem griestiem atrodas arī ieejas pusē (169. „b“ att.) un dažreiz — abās rijas pusēs (169. „c“ att.).

Šāds uzbūves pārveidojums deva apdzīvotai rijas telpai lielas priekšrocības pret riju ar parasto šķērsgriezumu. Pirmkārt, bija atrisināts apgaismes jautājums, panākot arī labāku vēdināšanas iespēju; otrkārt, radās rijas telpā apdzīvei piemērotākas joslas, kuŗas bija pasargātas no mitruma, kas dažreiz pilēja no ārdos sakrautā sera vai tur novietotā kurināmā materiāla. Šīs joslas bija sevišķi noderīgas iekārtas priekšmetu novietošanai.

Rijas krāsns visos šais gadījumos paliek savā pirmatnējā vietā, nepievirzoties zemākās izbūves ārsienai.

Igaunņu dzīvojamās rijas, kā to apliecina literāriskie dati, senākajos laikos jo bieži mitināti arī lopī. Vēl tagad apm. pie 10% no aplūkotiem piemēriem atrodamas piebūvētas kūts telpas. Bez tam piederībā vietām turēti zirgi, izdarot kādreiz tikai sīkus papildinājumus telpas iekārtā, piem. ierīkojot šaurākas staigājamas durvis, lai nebūtu jāvirina piederība vārti.

Arī klētstelpas dažreiz iekārtotas zem dzīvojamās rijas jumta.

Pirts funkcijas dzīvojamā rijā nereti izpildījusi pati rijas telpa bez kādiem svarīgākiem iekārtas grozījumiem. Tādos gadījumos rijas krāsns ķeršas (ig. „keris“) nebija pārsegtas ar velvi, lai varētu uz tām mest garu. Paraša pērties rijā bijusi sevišķi izplatīta Ziemeļrietumigaunijā. To norāda atsevišķu pirts celtnu retums šai Igaunijas daļā. Pārējā Igaunijā ļaužu nostāstos vēl uzglabājušās atmiņas par tādu pašu kārtību⁴⁶⁶). Nereti pirmatnēja rakstura vai neizkoptu dzīvojamo riju Igaunijā mēdz apzīmēt ar nosaukumu „saun“, — t. i. pirts, īpaši ziemeļrietumos, kur, kā jau teikts, parasti necēla savruppirts.

Bet ņemot vērā, ka nosaukums „saun“ esot etimoloģiski saistīts ar vārdu „savu“ — dūmi⁴⁶⁷), varētu domāt, ka tas senāk lietāts vispār dzīvojamās telpas — dūmenīcas apzīmēšanai.

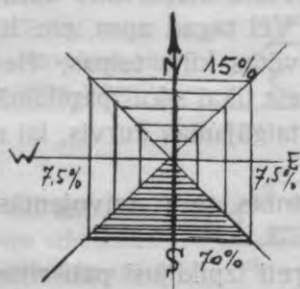
Vēl pārbaudāms jautājums, vai Igaunijas dzīvojamo riju novietnē neparādās kādas īpatnības. Šeit ņemams vērā, ka Igaunijā jau no seniem laikiem ļoti izplatīta sādžu iekārta. Viensētas raksturo galvenā kārtā tikai Latvijai tuvākos apgabalus, no Gaujas līdz Vōru, un setuku zemes rietumdaļu, kā arī kopš 19. gs. puses dažas vietas

⁴⁶⁶) Tõnson, Saunad Eesti.

⁴⁶⁷) Blomstedt und Sucksdorff, Karelische Gebäude, 98. lpp.

ap Tartu un Viljandi. Ap Antsla viensētņiekus saucot par „latvietiņiem“ („Lätokesed“) ⁴⁶⁸). Saprotams, ka sādžu iekārtā savrupēkas novietojot nevar tik brīvi rīkoties, kā ceļot tās klajā vietā. Apbūves gabala ierobežotā platība ne vienmēr dod iespēju ēku sakārtojumā panākt vēlamo atrisinājumu. Tāpēc, liekas, „vienmājas pasākums“ Igaunijā vietām jau nonācis līdz galīgam papildījumam, apvienojot dzīvojamā rījā pat visas saimniecībai vajadzīgās telpas. Tādā gadījumā sētas apbūves un izbūves elementu atliek gaužam maz. Kā savrupceltnes visilgāk savu patstāvību uzglabā klētis un pagrabi.

Noteikta tieksme novērojama dzīvojamās rijas novietnē pret debesspusēm. Cenšas ēkas stūrus iegrozīt tieši pret ziemeļiem,

170. att. Igaunijas dz. riju orientācija.

171. att.

austrumiem, dienvidiem un rietumiem (75% no pārbaudītiem gadījumiem) un dzīvojamo galu virzīt uz saules pusi (70% — dienvidu ceļturksni) (170. att.).

Dzīvojamo riju celšanas tehnika Igaunijā visumā maz atšķiras no tās, kas izkopusies Latvijā. Par tehnikas saskaņošanu gādāja šo kaimiņzemju līdzīgie dabas un saimnieciskās iekārtas apstākļi.

Pārlasot Rozenplēntera 1818. g. sastādīto aprakstu par igauņu zemnieku dzīvojamo māju ⁴⁶⁹), nav atrodami daudz tādi kōnstruktīvi paņēmiņi, kas nevarētu attiekties arī uz tā laika dzīvojamo riju Latvijā. Tas pats visumā sakāms arī par tehniskiem izveidojumiem, kas minēti jau agrāk citētajos Ederberga un Manninena rakstos. Tāpēc atzīmēšu šeit tikai dažus novērojumus, kas varētu no-

⁴⁶⁸) Johansen, Siedlung, 48. lpp.

⁴⁶⁹) Rosenplānter, Beschreibung, 23.—26. lpp.

derēt turpmākam spriedumam par attiecībām starp Igaunijas un Latvijas dzīvojamām rijām.

Parastā Igaunijas dzīvojamā rija ir gulbūvē celta koka ēka ar salmu jumtu. Stāva, jumta un griestu kōnstrūkcijas princīpos īgaunīs nav sekojis ēku celšanas veidam, kas raksturo somus, bet turējies pie paņēmieniem, kas īpatnēji latviešu celtniecībai. Varbūt varētu nojaust kādu piesliešanos somiskai trādicijai tais gadījumos, kur griestu sijas rijas telpai noliktas jumta kores virzienā, kad rijas priekš- un mugursienas vājinātas, paplašinot rijas telpu ar paspārņu izbūvēm (171. att.). Tādu kōnstrūkciju latviešu dzīvojamās rijās neesmu novērojis, bet somu celtnēs šāds siju stāvoklis uzskatāms par nōrmālu.

Igaunņu dzīvojamās rijās dažreiz sastop 3 sijas sera ārdiem. Somijā rijās bez pīdarbīem arī atrodamas vairāk par divi ārdi sijām, lai gan tur mēdz ierīkot divas ārdi kārtas vienu virs otras⁴⁷⁰). Tādu iekārtu latviešu dzīvojamās rijās neesmu sastapis. Varbūt, ka tā pastāvējusi senākajos laikos, jo Guberts ieteic likt rijai 3 ārdi sijas, lai ārdi neizliktos⁴⁷¹).

Atšķirīgs ir arī jumta spārņu nostiprinājuma veids dažos Igaunijas novados (piem. Lāāne apr. Kullamaa dr.). Tur spāres nodrošinātas pret vēja spīdīenu jumta kores virzienā ar slīpām vēja sātēm, kas pītapotas pie spārēm un nospārnīcas.

Sīenu kōnstrūktīvais savienojums daudzelpu dzīvojamo riju vecākos piemīnekļos sevišķi skaidri rāda telpu rašanās kārtību: tikai rijas telpa uzcirsta pakšos savīenotām 4 sienām, pārējās telpas pīdurtas vai pīecirstas pie tās, dažreiz ļoti pīmitīviem savīenošanas līdzekļiem. Jaunākie piemēri, turpīetim, nereti uzcirsti vienā paņēmīenā un viengabala kōnstrūkcijā. Ja sienas bīja garākas par kokiem, pēdējos sametīnāja. Setukī no tādas koku pīeaudzēšanas vispār aturas un ceļ katru speciālo telpu īpaša cīrtņa veidā⁴⁷²).

Kādām no vecākiem dzīvojamo riju piemēriem Harja apr.⁴⁷³) kambaŗgalā ir savs atsevišķs jumts, kas zemāks par rijas ēkas jumtu. Jaunākajos piemēros, turpīetim, redzama cenšanās visas telpas sakārtot tā, lai plāna kopapveids un līdz ar to jumts būtu viengabala. Parastam jumtam ir četras slīpes, un tas agrāk bījis jumts salmīiem.

⁴⁷⁰) Heikel, Gebāude, 153. lpp.

⁴⁷¹) Gubertus, Stratagemā, 90. lpp.

⁴⁷²) Mannīnen, Setude ehitused, 150. lpp.

⁴⁷³) Harja apr. Rīstī dr. Pere-Pere; varbūt no 17. gs., ERM.

Jumta pārļaidums caurmērā mazliet šaurāks kā latviešu dzīvojamām rijām, neskaitot piemērus, kuŗiem izveidotas īpašas izmantojamas paspārnes.

Harja aprīņķī, vietās, kur viegli varēja iegūt plienakmeņus un kaļķus mūrēšanai, dzīvojamo riju piedarbi bieži celti no šiem materiāliem (164., 165. att.). Tādā ceļā igauņu dzīvojamās rijas celtniecībā radies īpatnējs faktors, kādu šāda veida latviešu tautas celtnēs neatrodam. Datētie mūra piedarbi gan visi pieskaitāmi tikai 19. gs. otrai pusei, tāpēc. jāšaubās, vai mūrēšanas tehnika vecākos piemēros lietāta tik plašos apmēros.

Rijas krāsni, kas principā neatšķiras no latviešu rijas krāsns, igauņu dzīvojamā rijā nemēdza iegremdēt kulā. Krāsns priekšā nav bedres, bet izmūrēts paaugstinājums pavardam, uz kuŗa gatavoja ēdienu. Blakām gar sienu — mūra sols sēdēšanai. Ja ķeršas pārvelvētas, taisīja arī dzirksteļu uztvērējus vai rovjus.

Dūmu novada ietaises pie igauņiem attīstījušās gausāk kā pie latviešiem. ERM materiālos atrodams vēl prāvs skaits dzīvojamo riju bez skurstepiem. Piemēros, kur virtuve atdala kambargalu no rijas, nekur neesmu atradis virtuvi izbūvētu mūra rovja vai nama skursteņa veidā kā pie latviešu dzīvojamām rijām.

Rijas telpā dzīvoja uz kula vai plienakmens bruģa. Tikai par Hiiumaa esmu atradis ziņas, ka tur arī jau „vecos laikos“ apdzīvotām rijas telpām liktas dēļu grīdas⁴⁷⁴).

Dienas gaisma ieplūda pa durvīm un aizšaujamiem lodziņiem, bet, kā jau aizrādīts, ir gadījumi, kur rijas telpā iztika pilnīgi bez tiešas dienas gaismas.

Sikāk apskatot Igaunijas dzīvojamo riju, varēs, bez šaubām, atrast daudz vairāk raksturīgu īpatnību, kas izveidojušās tautai pa savai gaumei ceļot un iekārtojot savu mājokli.

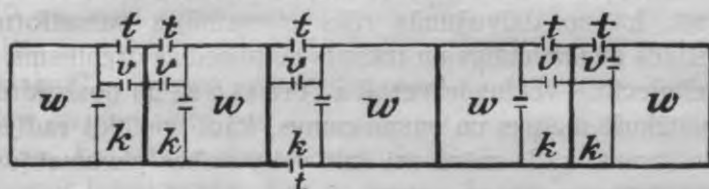
Bet ierobežojis darba tematu ar Latvijas dzīvojamās rijas problēmu, uzskatu sniegto pārskatu par pietiekamu, lai varētu veidoties salīdzināms spriedums par abu tautu dzīvojamo riju celtniecību.

Runājot par Igauniju teritoriālā nozīmē, tur jāietilpina arī latviešu apdzīvotā „Lauru kolonija“. Šinī kolonijā, kas diezgan tuvu pieiet Vk. Alūksnes novadam, kā man kāds laurenietis paskaidroja, tagad vairs neesot dzīvojamo riju. Bet tādās gan mitinājušies pirmie kolonisti, ienākdami tur ap 1860. g. Viena no pirmajām ēkām, ja ne

⁴⁷⁴) Ederberg, Hiiumaa, 206. lpp.

pēc slieteņa pati pirmā pastāvīgā celtne, kuŗu līdumā uzcirtuši, bijusi rija, un esot bijis tīri dabiski, ka tur pirmajā laikā arī mitinājušies, kamēr paspējuši uzcelt pārējās ēkas līdz ar istabu. Šādu dzīvi rijā vai pie rijas uzskatījuši tikai par pārejošu parādību un uzcēluši istabu, atmetuši⁴⁷⁵).

Atliek beidzot vēl pieskarties jautājumam par lībiešu dzīvokļa veidu, jo varētu sagaidīt, ka pie lībiešiem visdrīzāk atradīsīm igauņiem tuvas trādicijas arī celtniecībā vai vismaz to iezīmes. Noteikti lībiska dzīves iekārta meklējama, saprotams, tikai tur, kur lībieši kaut cik vēl uzglabājuši savu tautību, t. i. Ziemeļkurzemē. Cik man izdevies noskaidrot, šo lībiešu dzīvokļu veids ne mazākā mērā neatgādina igauņu dzīvojamo riju. Tur netikvien nedzīvo rijā vai pie rijas, bet arī neatceras, ka tas kādreiz būtu noticis.

172. att. Lībiešu dzīvoj. māja (Beuningen).

Par lībiešu agrāko laiku dzīvojamo māju man zināmās rakstu liecības arī nepiemin dzīvi rijā, bet gan pasvītro, ka lībiešiem bijusi īpaša dzīvojamā ēka.

Diezgan uzskatāmi šādu ēkas tipu attēlojis *Beiningens*. Viņš to raksturo kā salikumu no atsevišķām šūnām, kur katra sastāv no istabas visā mājas platumā un virtuves ar mazu priekšnamu. Šādi sarindoto elementu skaits dzīvojamā mājā esot atkarīgs no mājas iedzīvotāju vai atsevišķo ģimeņu skaita^{475a}) (172. att.).

Ari *Lips* aizrāda, ka lībiešiem bijušas savrup celtas dzīvojamās ēkas un atsevišķas rijas. Tādas dzīvojamās ēkas pirmatnējais tips sastāvot no nama un istabas, kuŗas krāsni kurina no nama. Mājas ieeja atrodoties ēkas sānsienas galā — pret namu⁴⁷⁶).

No šiem aprakstiem skaidri izprotams, ka Kurzemes lībieši, kas vēl nav pārtautoti, savu dzīvokli nesaista ar riju.

Par bijušo Vidzemes lībiešu dzīvokļa veidu manā rīcībā nav datu, kas dotu iespēju konkrēti spriest par šo celtni raksturu un sastāvu.

⁴⁷⁵) Zīņu sniedzējs: stud. arch. P. Baķis 1932. g.

^{475a}) Beuningen, D. lettische Haus, 53., 54. lpp.

⁴⁷⁶) Lipp, Die Liven.

V. Rezultāti un slēdzieni.

Kopojot un kārtojot materiālus par Latvijas dzīvojamām rijām un papildinot tos ar datiem par radniecīgām parādībām Latvijai tuvāko tautu celtniecībā, līdztekus ainai, kas izaug no šiem materiāliem par dzīvojamās rijas veidu, neatvairāmi izvirzās jautājums, kā izskaidrojama šā celtnes tipa rašanās un attīstība.

Gribētos izprast, kādi faktori panāca iekārtas nodibināšanos, kur dzīvoklis bija apvienots ar sera žāvējamo ietaisi. Kāda loma šai procesā piešķirama tautu pirmatnējām tradīcijām, kāda vēlāko laiku ietekmēm no ārienes, citu piemēram vai svešai gribai, kāda — dabas apstākļiem, sevišķiem notikumiem, saimniecības dzīves un politiskās iekārtas veidam. Pamatojuma prasa arī cēlonība, kas nojausama šo celtnu izplatībā un to chronoloģijas kārtībā.

Redzot, ka no dzīvojamās rijas pirmatnējas pamatformas ar laiku attīstījies daudzveidīgs un izkopts celtniecības organisms, gribas izsekot celtniecības veidos ietvertai attīstībai un noskaidrot, kādi impulsi panākuši maiņas un sasniegumus, kādi apstākļi radījuši jaunus atrisinājumus, kādā mērā arī šais celtniecības pieminekļos izteicies tautas dzīves veids un saturs.

Jāmēģina izlobīt un iztulkot īpatnības, kuŗu dēļ latviešu dzīvojamā rija atšķiras no šā ēkas tipa pie citām tautām, un jācenšas izdibināt etniska rakstura ietekmju strāvas šo celtnu attīstības gaitā.

Tuvojoties dzīvojamās rijas problēmai no citiem viedokļiem varētu uzstādīt vēl veselu virkni citu jautājumu, kas līdzīgā kārtā liekas noskaidrojami. Lai nenoklistu sīkumos, atstāšu pārējos jautājumus neminētus.

Par savu uzdevumu, kā to jau esmu dēklārējis, uzskatu celtgaismā un izmantot celtnieciskā pētījumā iegūtās atziņas un celtnu sastāvā, to iekārtā, teknikā, veidojumā un šo apstākļu maiņā atrast pamatu secinājumiem un slēdzieniem par faktoriem, kas radījuši šos atrisinājumus. Rakstu avotu materiālus, kā arī vēsturnieku un valodnieku pētījumu datus ņemu vērā un izlietāju šādā ceļā iegūto slēdzienu pārbaudei, salīdzinājumam un papildināšanai.

1. Līdzšinējās domas par Latvijas dzīvojamo riju.

Neesmu pirmais, kas izteic savas domas par Latvijas dzīvojamo riju. Tāpēc liktos pareizi, ka īsumā atstāstītu uzskatus, nojautas un minējumus, kas par šo tematu parādījušies atklātībā jau agrāk. Tādā

ceļā skajdrāk norobežosies doma no domas, nepamatoti apgalvojumi no pierādāmiem faktiem un hipotezes no drošām atziņām, ja tās izdotos iegūt.

Bīlenšteins savā monumentālajā darbā par latviešu koka celtnēm (1907. g.), kas šeit jau daudzreiz minēts, domā izšķīris jautājumu par dzīvojamo riju ar hipotezi, ka latvietis no dzīves „namā“ vispirms pārgājis dzīvot rijā un tad tikai, tur ilgu laiku nodzīvojis, paplašinājis namu, pārvērdams to par istabu⁴⁷⁷). Faktu, ka viena daļa latviešu dažus gadsimtus mitinājusies rijā, Bīlenšteins mēģina vispārināt un paplašināt arī uz Kurzemes latviešiem; sākumā gan tikai aizrādīdams, ka Kurzemē dzīvojamo riju periods būšot izbeidzies agrāk kā Vidzemē, un tāpēc tur par šo iekārtu vairs neesot atrodami dati⁴⁷⁸). Vēlāk, turpretim, viņš atzīmē liecības, ka Bauskas apr.-ī 19. gs. vidū zemnieki dzīvojuši rijās, un secina: neesot šaubu, ka arī Kurzemes latvietis dzīvojis rijā, kamēr viņam pie nama nav bijusi istaba⁴⁷⁹). Turpat Bīlenšteins aizrāda uz pasaku materiālu no Kurzemes un Zemgales par rijas pagaidu apdzīvi, kas varot noderēt slēdzienam, ka arī uz dienvidiem nō Daugavas dzīve rijā latviešu tautai neesot bijusi sveša. Bet no tautas dziesmām „pie rokas“ esot viena, no Valmieras, kuŗā garām ejot minēts, ka šūpulis kārts rijas (?) ārdos (A. B. 2910).

Agrāk, 1893. g. Bīlenšteins šai jautājumā bija izteicies atturīgāk, bet arī tad jau viņš aizstāvēja domu, ka rija esot uzskatāma par senlaiku dzīvokli. Piezīmē pie Beiningena darba⁴⁸⁰) viņš saka, ka neesot viegli izšķīrāms, kur latvietis vispirms dzīvojis, namā vai rijā. Viņš, Bīlenšteins, domā, ka abas celtnes no senlaikiem attīstījušās līdztekus. Šo domu viņš tālāk izveidojis darbā „Die Holzbauten der Letten“, šķirodams dzīvokļa tapšanas gaitu divos virzienos: viens ceļš esot gājis no nama atsevišķā dzīvojamā rijā, otrs no nama namam piebūvētā apsildāmā istabā⁴⁸¹). Bet izejas stāvoklis esot bijis

⁴⁷⁷) Bielenstein, Holzbauten, 84., 85. lpp.

„Die istaba ist jünger als die Riege. Es steht fest, daß der Lette lange Zeit in der Riege gehaust, bis er endlich den „nams“ nach Analogie der Riege zu erweitern und den bleibenden Wohnsitz sich in der Stube zu begründen gelernt hat.“

⁴⁷⁸) Bielenstein, Holzbauten, 81. lpp.

⁴⁷⁹) Bielenstein, Holzbauten, 96. lpp.

⁴⁸⁰) Beuningen, D. lettische Haus, 52., 53. lpp.

⁴⁸¹) Bielenstein, Holzbauten, 84. lpp.

nams, ko senlaikos izlietājuši arī sera žāvēšanai, kamēr turpmāk riju no nama šķira ugunsbriesmu dēļ⁴⁸²). Par pašu riju Bielenšteins domā, ka to latvieši esot pārņēmuši jau aizvēstures laikos no z v i e d r i e m, resp. Skandināvijas normaņiem^{483 484}).

Šmits savā recēnsijā par minēto Bielenšteina darbu (1912. g.), pievienodamies uzskatam, ka latvieši riju aizņēmušies no zviedriem, tomēr noraida apgalvojumu, ka rija esot bijusi latviešu pirmatnējā dzīvojamā ēka. Viņš atzīst riju par samērā jaunāku laiku atradumu, aizrādot, ka kopā ar piedarbu rija ir augsta un plaša ēka, kas nevarot būt pirmatnēja celtnē: „ne vis zviedru rija . . . . bet pašu leišu-latviešu vecu vecie nams un pirts“ — esot latviešu vecākās dzīvojamās ēkas.

Ja 17. un 18. gs. latvieši daudz apgabalos dzīvojuši rijās un pirtīs, tad tā esot tikai liecība par zemnieku grūto stāvokli un nabadzību tais laikos⁴⁸⁵).

Vēlākajā darbā, 1923. g., Šmits aizrāda, ka „riju tagad valodnieki tur par istu somu vārdu . . . bet vai rija ir arī somu tautu izdomājums, par to ir stipri vien jāšaubās. Drīzāk gan paši balti, kā vecu vecie zemkopji, būs nākuši uz domām, mākslīgi kaltēt labību“⁴⁸⁶).

Par rijas apdzīvi šini pašā rakstā autors izsakās: „Ziemeļos pēc igauņu ierašas latvieši cēlušī istabu kopā ar riju, austrumos pēc krievu priekšzīmes — ar kūti. Var jau būt, ka abas pēdējās kombinācijas ir grūto klaušu laiku sekas, bet pati ēku savienošanas ideja gan laikam būs vecāka“⁴⁸⁷).

Beiningens, rakstīdams 1893. g. par latviešu māju⁴⁸⁸), savas atziņas par dzīvokļa attīstību pie latviešiem dibina uz Kurzemē sastaptajiem dzīvokļu tipiem. Par dzīvojamo riju viņš spriež iepazīnies tikai ar aprakstu un zīmējumu, kas tēlo kādu vecu piemēru Cēsaines draudzē. Beiningens apgalvo, ka Kurzemē dzīvokļa un rijas ilgstoša apvienošana esot nedzirdēta parādība („unerhört“) un domā, ka dzīvojamā rija Vidzemē būs bijusi pagaidu mājoklis, kas

⁴⁸²) Bielenstein, Holzbauten, 97. lpp.

⁴⁸³) Bielenstein, Holzbauten, 106. lpp.

⁴⁸⁴) Bielenstein, Holzgeräte, 742. lpp.

⁴⁸⁵) Šmidts, Bielenšteina grāmata, 5. lpp.

⁴⁸⁶) Šmits, Latviešu māja, 60. lpp.

⁴⁸⁷) Šmits, Latviešu māja, 49. lpp.

radies pēckaŗa un posta apstākļos, bet ar laiku palicis par noteiktu dzīvokļa tipu⁴⁸⁸).

Latviešu dzīvojamai rijai pieskāries arī Heikels savā 1888. g. izdotajā darbā, ievietodams kāda parauga attēlu⁴⁸⁹). Savos spriedumos viņš to īpaši gan nemin, bet runādams par tādu pašu ēkas tipu pie igauņiem, Heikels izteic domu, ka tas ļoti atgādinot sakšu būves veidu⁴⁹⁰). Citā vietā sakarā ar Pievolgas somu celtniecību viņa spriedums vēl noteiktāks: esot tīrs ģermānisms, ja istabu lietā kā riju⁴⁹¹).

Novosjoloŗam neparasts uzskats par dzīvojamās rijas attīstību: rija, kur atradusies krāsns, esot tikusi sadalīta divās daļās — priekštelpā un pieliekamā, bet kuls (piedarbs) piemērots strādnieku apdzīvei. Tikpat dīvains kā šis spriedums ir rakstam pievienotais ēkas plāns, kam dzīvojamo riju māteriālos nevaru atrast neviena radniecīga parauga⁴⁹²).

Šeit būtu vēlreiz jāatzīmē Švābes agrāk minētais tulkojums „kambarnieka“ apzīmējumam, kas sastopams senrakstos. Švābe savā „Pagasta vēsturē“ saka par vaļiniekiem 16. gs. vidū: „Tos sauca arī par kambarniekiem, ja viņi apmetās uz dzīvi saimnieka rijas piebūvē — kambari⁴⁹³“). Tā kā šinī teikumā dokumenta atzīme iesprausta aiz vārda „kambarniekiem“, man jāpieņem, ka tam sekojošais paskaidrojums ir autora secinājums. Arī citā vietā autors, runājot par tā paša un vēlākā laika apstākļiem, saista apzīmējumu „kambarnieks“ ar kambari pie rijas⁴⁹⁴).

Ir vēl daŗu citu autoru darbi, kur aizkarti jautājumi, kas saistīti ar dzīvojamo riju, bet principiālas vai jaunas domas tur nav atrodamas, un tāpēc tos šeit neiztirzāšu. Neminēšu šinī sakarībā arī savus uzskatus un atziņas, ko esmu līdz šim cēlis priekšā rakstos vai savās lekcijās, jo šā darba noslēgumā tos nāktos atkārtot.

⁴⁸⁸) Beuningen, D. lett. Haus, 49.—51. lpp.

⁴⁸⁹) Heikel, Gebäude, 196. F. att.

⁴⁹⁰) Heikel, Gebäude, 185. lpp.

⁴⁹¹) Heikel, Gebäude, 109. lpp.

„... daß die Wohnstube auch als Riege gebraucht wird ist reiner Germanicismus“.

⁴⁹²) Новоселов, География Латвии, 51. lpp.

⁴⁹³) Švābe, Pagasta vēsture, 130. lpp.

⁴⁹⁴) Švābe, Pagasta vēsture, 139., 289. lpp.

Aizrādišu tikai vēl uz zīmīgo parādību, ka pati tauta vai pareizāk vecākās paaudzes pārstāvji dzīvojamo riju rajonos noteikti apzīmē dzīvi rijā vai pie rijas kā pirmatnējo dzīves veidu, ko atceras vai par ko dzirdējuši no tēvu tēviem.

Atzīmētie spriedumi par dzīvojamo riju, kā redzams, nav vienādi, un neviens no tiem arī neizriet no noteiktiem pierādījumiem. Tāpēc der no jauna pacelt un pārbaudīt šo jautājumu visā apjomā.

2. Dzīvojamās rijas izcelšanās Latvijā.

Pārskatot, analizējot un salīdzinot dzīvojamo riju veidus Latvijā, redzams, ka piemēros, kur vēl primitīvā veidā apdzīvota paša rijas telpa, šai telpai ir noteikts rijas raksturs. Tā celta un ierīkota sera žāvēšanai, to apliecina augstie griesti, ārdi, īpatnējā šim nolūkam kōnstruētā krāsns. Šo elementu novietne un sakārtojums izbūvē ir tāds, kādu prasīja sera žāvēšanas procedūra. Apdzīves vajadzības un iemītnieku ērtību prasības nav spējušas šai telpai atņemt tās būtību, kas radusies graudkopībai izveidojoties.

Rijas funkcijas valdošo nozīmi pierāda sevišķi šādi apstākļi, kas novēroti vēl pastāvošās dzīvojamās rijās vai dokumentēti citā ceļā.

1) Ir piemēri, kur apdzīvotā rijas telpa ne ar ko neatšķiras no nōrmālās tikai saimniecības vajadzībām celtās rijas, lai gan tāda iekārta apdzīvei it nebūt nav piemērota.

a) Krāsns novietota pie sienas, aiz kuŗas atrodas piedarbs (117. att.). Šāds krāsns stāvoklis raksturo īpatnējo riju (sk. 431. lpp.), jo sakarā ar ārdi novietni pretējā rijas pusē tāda iekārta bija parocīga sera padošanai piedarbā (173. att.). Neparocīga tā bija apdzīvei, jo nepieciešamā satiksme ar piedarbu jauca rīcību krāsns priekšā, kur gatavoja ēdienu un strādāja mājas darbus.

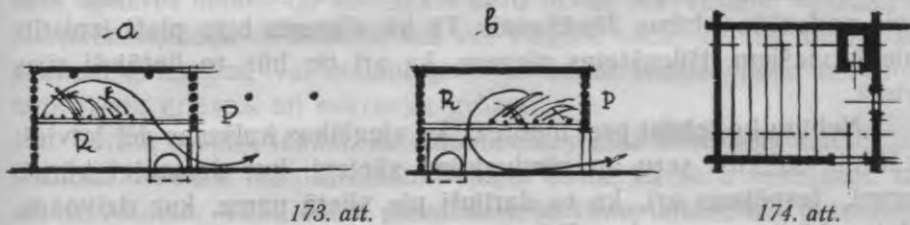
b) Rijas krāsns pēc iespējas iegremdēta zemē telpas un siltuma labākas izmantošanas kā arī lielākas ugunsdrošības dēļ labību žāvējot. Nav parocīgi pie tādas krāsns pierīkot pavardu ēdiena gatavošanai. Tāpēc vārīšanai kādreiz uzstāda pat pagaidu namiņu piedarbā (sk. 533. lpp.), bet no vārīšanas savrupceltā slietā namiņā neatsakās pat izkoptāko dzīvojamo riju periodā (sk. 534. lpp.).

c) Nav durvju tieši uz āru (sk. 434. lpp.), kas, dzīvojamai rijai attīstoties, deva iespēju ievadīt telpā kaut cik dienas gaismas un izvadīt ārā apdzīvei kaitīgo sutu un dūmus. Arī vēlākajos laikos, kad

durvis bija ierīkotas, suta un dūmi piespieda iedzīvotājus meklēt glābiņu kūtīs un pie kaimiņiem (sk. 531., 532. lpp.).

d) Gulēt gulēja rijā kur gādījās: uz kula, uz krāsns, uz ārdiem, atkarībā no stāvokļa, kādā rija atradās savu tiešo uzdevumu izpildot. Trūka arī piemērotu vietu pastāvīgu guļamo ietaišu ierīkošanai: uzstādot guļvietas gar sienu uz piedarbu, tās kuļamā laikā atkal bija jānovāc, jo traucēja satiksmi (skat. 536.—538. lpp.).

Šeit uzsvērtās iezīmes, šķiet, pietiekami skaidri rāda, ka apdzīvotā rijas telpa savā pirmatnējā noteikti kōnstatējamā uzbūvē un izbūvē (kad tai pievienots piedarbs, bet kambaru vēl nav) ir īpatnēja ietaise sēra žāvēšanai, ko dažreiz lietāja apdzīvei bez kādiem pārveidojumiem apdzīvei par labu un pat nenovēršot jūtamos traucējumus un neērtības, kādi iemītniekiem tur bija jācieš.

173. att.

174. att.

Apstākļi apdzīvei nevarēja būt nekādi labie arī dzīvojamās rijas iepriekšējā attīstības stāvoklī, kad rija bija vientelpa, bez piedarba. Starpība pielaižama durvju novietnē: iekārtas lietderību ne-traucēja, ja durvis ierīkoja krāsns mutei pretējā sienā (174. att.). Tādā gadījumā krāsns priekšu varēja ērtāk izmantot vārišanai un citiem mājas darbiem. Pa durvīm ieplūda arī vairāk gaismas, bet līdz ar to tādas telpas iedzīvotājiem radās visi tie traucējumi, kas agrāk minēti pārrunājot apdzīves apstākļus rijā (sk. III nod. 6).

Teiktais attiecināms uz riju — vientelpu, kas celta guļkoku kōnstrūkcijā. Bet jāmēģina noskaidrot, vai rija apdzīvei nav bijusi noderīgāka agrāk, pirms tā izveidojusies tādā atrisinājumā.

Nav noteiktu datu, kādas varēja būt rijas — vientelpas vēl senāks veids un kas raksturotu tās attīstības stadijas pirms tā izveidojās par slēgtu cirtni ar krāsni, ciešiem griestiem un horizontāliem ārdiem. Arhαιoloģija šīnī ziņā tiešas atbildes nedod. Nav arī pastāvošo vai rakstos minēto senceltnu starpā tādas, kas liktos esam

pirmiformas tagad zināmam vienkāršākam atrisinājumam. Literāriskās liecības pierāda, ka rija Latvijā kopš 16. gs. savos princīpos nav pārveidojusies⁴⁹⁵). Ka tā tāda bijusi jau vēsturisko laiku sākumā, liek saprast tās minēšana 13. gs. dokumentos sakarā ar desmitās daļas nošķirošanu Rīgas biskapijai⁴⁹⁶). Izdarīt nošķirošanu rijā varēja tikai tad, ja tā bija jau izkopts celtnes tips. Beidzot jāaizrāda arī uz Piteja atzīmi, ka ostioni labību kuļot lielās ēkās, kur to savenot, lai tā lietū neizmirktu⁴⁹⁷). Pieņemot, ka Pitejs runā par baltu tautām, tad īpatnējam uzdevumam celta plaša rija būtu šeit dokumentēta jau 300. g. priekš Kr.

Bilenšteins, meklēdams rijai pirmsākumu slietenī⁴⁹⁸), iet vēl tālāk atpakaļ. Tiešām, vajadzēja notikt ilgstošām un lielām pārgrozībām, lai no slieteņa attīstītos tik speciāla celtnes, kāda ir rija. Bilenšteins savu domu par slieteni — riju pamato uz analogijas, jo, kā jau sākumā minēts (sk. 391. lpp.) Pievolgas somiem slietenis dažreiz noderējis labības žāvēšanai. Tā kā slietenis bijis plaši izplatīts pie latviešiem, Bilenšteins pieņem, ka arī tie būs to lietājuši rijas vietā.

Nebūtu ko iebilst pret hipotezi, ka vieglākas kulšanas dēļ latvieši kādreiz salikuši seru ap zārdveidīgu slieteni, kur uzmanīgi kūruši uguni. Iespējams arī, ka to darījuši pie slietā nama, kur dzīvojuši. Bet nekādi nevar sekot Bilenšteina domu gaitai, kad viņš mēģina pierādīt, ka šāds gadījums, kur ap slieto namu žāvēta labība, uzskatāms par izejas stāvokli dzīvojamai rijai.

Pirmkārt no loģikas viedokļa jāsaprot, ka tādu piemēru varētu atzīt par dzīvokli, kas noderējis labības žāvēšanai, bet ne par riju, kur dzīvots. Jo nams, kā pats Bilenšteins to tulko, bija pirmatnējais mitekļis cilvēkam, tā tad dzīvojamā celtnes.

No otras puses paceļas svarīgas iebildas pret Bilenšteina iedomāto celtnes tālāko attīstības gaitu, ja to aplūko no iekārtas un tehnikas viedokļa. Nav saprotami, kādu iemeslu dēļ būtu pametuši dzīvojamo slieteni — namu un būtu gājuši dzīvot īpaši sera žāvēšanai celtā slietenī.

⁴⁹⁵) Müller, Septentr. Historien.

⁴⁹⁶) „To varēja darīt vai nu uz tūruma vai rijā pie kulšanas“ (Švābe, Pagasta vēsture, 172. lpp.).

⁴⁹⁷) Mazvērsītis, Latvju senā rija.

⁴⁹⁸) Bielenstein, Holzbauten, 82. lpp.

Jo pirmatnējā slietā rija, kā tas redzams pie Pievolgas somiem (sk. 1. att.), apdzīvei nav vairāk piemērota par slieto namu. Pat pretēji dzīvokļa prasībām, būt cieši un silti ietērtam, slietas rijas uzdevums prasija spraugainu kōnstrūkciju zārda veidā.

Varbūt Bilenšteina doma par dzīvokļa pārceļšanu no nama rijā būtu piemērojama laikam un apstākļiem, kad notika svarīgais lūzums celtniecības technikā, kad ēkas sāka cirst jeb celt gulbūvē? Vai riju šinī attīstības posmā cēla pirms istabas?

Techniskās prasības, kādas uzstāda istaba, it nebūt nav smagākas vai sarežģītākas par tām, kas jāatrisina ceļot riju. Abām šīm telpām jābūt slēgtiem cirtņiem ar ciešiem griestiem un krāsni. Arī pirmatnējo krāšņu principos nav atšķirības: kā istabai, tā rijai siltuma devēja bija vajēji sakrautā akmens krāsns (sk. 494. lpp.).

Ja bija pa spēkam uzcelt rijas samērā augsto stāvu, kas ietvertu sevī apkures ietaisi un žāvējamo seru ar tā sakraušanai vajadzīgo starpkōnstrūkciju — ārdiem, tad vēl vieglāk nācās uzcirst istabu ar zemiem griestiem, vai nodalīt gulckoku namā istabas galu, uzliekot tam grodu griestus un sakraujot krāsni.

Varētu vienīgi iebilst, ka saimniecības ziņā būtu bijis izdevīgāk iztikt ar vienu tādu apsildāmu slēgtu cirtni, kā sera žāvēšanai, tā arī dzīvošanai. Tāda doma pielaižama, jo visos laikos, bet it sevišķi senā pagātnē, būs bijušas atrodamas saimniecības, kam katras liekas celtnes uzcelšana būs sagādājusi grūtības.

Dzīvojamo riju piemēri rāda, ka tāds stāvoklis, ja tas kādreiz būtu pastāvējis, pieskaitāms pārejas parādībām: ilgstoša rijas un apdzīves vajadzību apvienošana, pārvērdamās tradīcijā, būtu atstājusi jaušamākas pēdas primitīvo dzīvojamo riju celtniskā sastāvā.

Jāpieņem, ka jau senkultūras apstākļos pastāvējusi tieksme un iespēja drīz atraieties no tāda varbūtēja pagaidu iekārtas veida. Par aizvēstures beigu posmu un vēstures pirmlaikiem vismaz pietiek pierādījumu, ka latviešu sētu raksturo savrupēkas. Arī rija toreiz bija patstāvīga celtnē (sk. 572. lpp.). Bet kad sera žāvēšanai un apdzīvei kādreiz pagaidām celta viena gulckoku celtnē, tad pirm-laikos, kad graudkopībai vēl nebija noteicējas nozīmes, tā būs drīzāk bijusi istaba, kur vajadzības gadījumā varēja izžāvēt seru, bet ne rija, kas noderētu dzīvošanai.

Runājot par rijas un dzīvokļa attiecībām senlaikos, jāiztiek bez tiešiem pierādījumiem, kas stāvokli noskaidrotu neapstrīdamiem faktiem.

Noteiktāk un skaidrāk pārrēdzama dzīvojamās rijas rašanās un attīstība laikos, kas atstājuši liecības par šo celtnes tipu pašos pieminekļos un citos dokumentos. Sevišķi svarīgi norādījumi iegūstami gadījumos, kur dzīvojamo riju piemēri vēl radušies, tā sakot, acu priekšā. Pārbaudot šo objektu tapšanas gaitu, bieži iespējams tieši noteikt iemeslus, kuŗu dēļ rija kļuvusi par dzīvokli.

Ja gadījās noderēt istabai no zibens spēriena vai citas uguns nelaiemes, tad pārgāja dzīvot rijā, kur iemītnieki ziemā bija pasargāti no aukstuma, bet vasarā no pārmērīga karstuma. Savrup stāvēdama, rija parasti palika neaizkarta, kad uguns kādreiz iznīcināja visas ciešāk sabūvētās ēkas sētā, kā istabu, kūti un klētis. Tad paglābās rijā ar visu iedzīvi un saimniecību: rijas telpu izlietāja dzīvoklim, piedarbā ievietoja lopus un nojumēs — mantas, nemaz negrozot rijas parasto iekārtu.

Rijā arī apmetās dzīvot, kamēr cēla jaunu istabu, ja vecā bija jānojauc.

Gadījumi, kad rija noderējusi par pagaidu mītni pēc kādas katastrofas, vai pa istabas celšanas laiku, zināmi netiekvien dzīvojamo riju apgabalos, bet arī citās Latvijas daļās⁴⁹⁹), līdz pat Dienvidkurzemei, kur dzīvojamo riju kā ilgstošu parādību nekad nav pazinuši⁵⁰⁰).

Ierīkojot jaunu saimniecību līdumā kā pirmo pastāvīgo celtni nereti uzcēla riju, kur apmetās dzīvot, kamēr tika pie pārējām ēkām: pie kūts, pirtīņas, klētim un, beidzot, istabas. Šāda kārtība dokumentēta 18. un 19. gs. sākuma celtnēs⁵⁰¹) (sk. arī 501. lpp.), pie tās turējušies latvieši, kas kolonizējuši Lauru apgabalu (sk. 565. lpp.), un rijā ierīko dzīvokli arī vēl tagadējie jaunsaimnieki, kur piešķirtās zemes robežās gadījusies kāda muižas rija⁵⁰²).

Attīstītai graudkopībai pastāvēt, jaunās saimniecības nevarēja sākt kārtīgi darboties, ja nebija rijas. Bet citu ēku celšana bieži bija jāatliek, kamēr saimniecības nostiprinājās.

Posts un saimnieciskais nespēks arī agrākos laikos bija par iemeslu, ka ierīkoja dzīvokli rijā.

⁴⁹⁹) Beuningen, D. lettische Haus, 51. lpp.

⁵⁰⁰) Lp. Nīcas Tupeši, PV.

⁵⁰¹) Cs. Rāmuļu Mieriņi, PV.

⁵⁰²) Rg. Bīriņu muižā, A.

Rg. Pabažu Langas krogū, A.

Spilgtas liecības par to atrodamas dažos Ziemeļu kara apstākļu tēlojumos. Krievi, iebrukdami plašajos apgabalos, dedzinājuši zemnieku mājas, un iedzīvotājiem bieži vien nav palicis cita mitekļa, kā kāda savrupstāvoša rija, kas palikusi neaizkarta, vai bijusi īpaši celta nomalā vietā un ierīkota kā slēptuve briesmu brīžiem. Šo vai agrāko kara un sīru laiku apstākļi izpaužas arī nostāstā par „meža riju“ (sk. 540. lpp.).

Smiltenes baznīcas *chronika*⁵⁰³), kur uzskaitītas 1702. g. krievu nodedzinātās ēkas Smiltenes draudzē, rāda, ka mājas sastāvējušas parasti no liela skaita ēku un ēciņu. Noteikti minētas arī savrupistabas un nereti vairākas rijas vienās mājās. Salīdzinot pārpalikušo istabu un riju skaitu (nodedzinātas pa daļai ap 130, bet pilnīgi ap 20 sētas), izrādās, ka rijas atlikušas gandrīz divreiz tik, cik istabu⁵⁰⁴). Ir mājas, par kurām atzīmēts, ka krievi tur nodedzinājuši istabu un dažas citas ēkas, kurām starpā rija nav minēta⁵⁰⁵). Var droši teikt, ka tādos gadījumos mājas iemītnieki būs pārgājuši dzīvot rijā, jo rijas toreiz bija katrā sētā, bieži pat divas un trīs, kā tas redzams nodedzināto ēku sarakstā.

Vēlākajos laikos, pat vēl ap 1820. g.⁵⁰⁶), Smiltenes novadā domnējošais dzīvokļa veids bija dzīvojamā rija.

Arī citiem apvidiem, kurām Ziemeļu karš bija gājis pāri, nav klājies labāk⁵⁰⁷). Dati liecina, ka vietām netikvien zemniekiem nācās dzīvot rijās, bet arī muižniekiem un mācītājiem⁵⁰⁸). Rijās pat noturēja dievvārdus un skolas mācības (sk. 426. lpp.).

Nemot vērā, ka kara posts it sevišķi bija piemeklējis Igauniju un Vidzemi, Ziemeļu karām piešķirama jo svarīga nozīme dzīvojamo riju izplatībā. Kurzemē, Zemgalē un Latgalē, kas samērā maz bija cietušas, dzīvojamās rijas, kā tas no kartogrammas redzams (5. att.), tikpat kā nemaz nav sastopamas.

Dati par ēku postījumiem Smiltenes draudzē 1702. g. dod iespēju pierādīt, ka rijas apdzīve netikvien tieši sekojusi postījumiem, kad istabas bija nodedzinātas un rijas palikušas veselas, bet radusies arī

⁵⁰³) Smiltenes baznīcas archīvā.

⁵⁰⁴) Īpaši minētas palikušās ēkas:

12 istabas, 21 kūts, 66 klētis, 42 nami („Brauhaus“), 62 pirtis, 21 rija.

⁵⁰⁵) Kūcēnu pag. Brikužos nodedzinātas 1 istaba, 2 kūtis, 3 klētis.

⁵⁰⁶) Huhn, Top.-stat. Beitrage.

⁵⁰⁷) Enzeliņš, Atskats.

⁵⁰⁸) Bērents, Kāda lapa, 236. lpp.

vēlāk, pēckaŗa sabrukuma un saimnieciskā nespēka laikā. Tā piem. Bērzu pag. Viķeļos 1702. g. no liesmām bija izglābušās istaba, rija un kūtis, bet šinis mājās vēl 1930. g. stāvēja (gan pārcelta citā vietā un pārtaisīta) bijušā dzīvojamā rija, kas pēc iedzīvotāju nōstāstiem celta 1762. g.

B a d s un m ē r i s, kas bargi piemeklēja Ziemeļu kara izpostītos apgabalus 18. gs. pirmajā pusē, būs netikvien kavējuši iedzīvotājus ķerties pie istabu jauncelšanas nodedzināto vietā un atstāt pagaidu mītni — riju, bet būs tos pat spieduši, savrupistabām novecojoties, pamest tās un dzīvot rijās, lai nebūtu jāceļ liekas ēkas un tās jāuztur.

Arī vēlāko laiku mēŗa epidēmijas, iznīcinādamas dzīvo spēku un paralizēdamas uz ilgu laiku saimniecības attīstību, ir ietekmējušas lauku apbūves veidu. 19. gs. sākumā Apukalna novads esot citiem bijis pārāks turības un līdz ar to dzīvokļu ziņā, jo „beidzamais mēŗis“ neesot tō skāris⁵⁰⁹). Savrupistabas tur atzīmētas jau 1778. g., bet 19. gs. sākumā daudz mājās piebūvēti kambari pie dzīvojamām rījām⁵¹⁰), pretēji pārējai Ziemeļaustrumvidzemei, kur parastais dzīvoklis bija pati rija.

Karī, b a d s un m ē r i s plosījušies Latvijā, kā zināms, arī 16. un 17. gs. Sākot ar krievu iebrukumu 1558. g. un ordeŗa valsts sabrukumu 1561. g. līdz zviedru varas nostiprināšanai zeme netika pie miera un kārtības, kas dotu iespēju atgriezties nōrmālas dzīves apstākļos.

Arī šai laikā, tāpat kā Ziemeļu karā, atkārtoti tika izpostīta Igaunija un Vidzeme. Latgale un Kurzeme cieta mazāk. Pēdējā postījumu sekas visātrāk novērsa un sasniedza pat zināmu labklājību.

Šis notikumu samērs jo skaidri redzams attiecīgo apgabalu apbūves veidā. Diplomātiskās dēlēģācijas, kas šini laikā ceļā uz Krieviju vai atgrieŗoties no turienes palaiķam šķērsoja izpostīto zemi, novērojušas bēdīgas ainas. Lindstets atzīmē, kā 1603. g. no Neihauzes līdz Cēsīm neesot redzējis neviena cilvēka, izņemot Gaujienas pili, kur bijuši kādi 6—8 iemītnieki; bieŗi nācies pārnakŗņot klajā laukā vai kādā izpostītā sētā, jo tās visur esot kazaki nodedzinājuši, izpostījuši un nojauķuši⁵¹¹). Olearijs 1633—1635. g. arī vēl tēlo lielo postījumu sekas, bet vismaz jau iepazīnie ar zemnie-

⁵⁰⁹) Hupel, Top. Nachrichten I, 242. lpp.

⁵¹⁰) Sahmen, Brief a. d. Herausgeber, 384. lpp.

⁵¹¹) Waldmann, Hanseatische Reise, 234.—236. lpp.

kiem un viņu nabadzību⁵¹²). Zemnieku primitīvus dzīvokļus min Strauss (1668. g.), aizrādīdams, ka tie atrodas ļoti bēdīgā stāvoklī, bet sīkāk viņš tos neraksturo⁵¹³). Turpretim Brants (1673. g.), kā jau agrāk teikts (sk. 404. lpp.), Vidzemē vērojis pa lielākai daļai dzīvojamās rijas, bet Kurzemē vienīgi istabas.

Pievienojot šiem datiem vēl agrāk minētās ziņas, kas raksturo lauku celtniecības stāvokli Ziemeļu kara priekšvakarā, var teikt, ka 16. gs. beigu un 17. gs. sākuma posts būs tik lielā mērā iznīcinājis zemnieku dzīvo spēku un viņu saimniecības, ka izpostīto celtnu atjaunošanu varēja sākt tikai ļoti primitīviem līdzekļiem. Ceļot rijas

175. att. Tautas dziesmās minētas dzīvojamās rijas.

tās izmantoja arī dzīvošanai, un tikai 17. gs. otrajā pusē, saimniecības apstākļiem uzlabojoties, varēja atkal plašākos apmēros ķerties pie istabu būves. Gadsimta beigās dzīve rijās vai pie rijām turīgākās saimniecībās būs bijusi galīgi atnesta, kā tas bija redzams datos par Smiltenes draudzi. Cik labi iekopta tur bijusi viena otra saimniecība, liecina atzīmes, ka krievi kādās mājās sadedzinājuši 8 pūru rudzu un aizveduši 8 zirgus, 20 liellopus, 25 aitas; citās mājās nolaupijuši 8 zirgus un 25 bišu stropus u. t. t.⁵¹⁴).

⁵¹²) Olearius, Beschreibung.

⁵¹³) Strauss, Reysen, 66. lpp.

⁵¹⁴) Smiltenes baznīcas grāmata.

Riju apdzīvi kara, posta un pēckara nabadzības laikos 16., 17. un 18. gs. netieši apliecina arī folkloras materiāli. Ja šāds dzīvokļa veids būtu pastāvējis nōrmālos apstākļos, kad tauta dzīvoja mierā un labklājībā, tas būtu atbalsojies tautas dziesmās. Bet kā jau aizrādīts (sk. 567. lpp.), par dzīvojamo riju pauž tikai dažas dziesmas, turpretim istabu tās ļoti bieži min. Tā tad nav šaubu, ka dzīvojamā rija pieskaitāma laikmetam, kad tautas dziesmu sacerēšanā bija iestājies pagurums. Šāds stāvoklis sevišķi raksturo laiku kopš 16. gs. otrās puses (sal. 476. lpp.).

Tautas dziesmas, kas satur norādījumus par rijas izlietāšanu apdzīvei, dzirdētas tikai tādos novados, kur dzīvojamo riju eksistence pierādāma (sk. 175. att.). Citās vietās kādreiz šķietamais sakars ar apdzīvi attiecināms uz apstākļiem klaušu laiku muižu rijās, piem.:

Darbinieks, nabadziņš
Savu dienu noklausījis;
Rijas krāsns, rijas mūris
Darbinieka mīksta gulta. [Kabile⁵¹⁵].]

Svarīga nozīme dzīvojamo riju lietā bija arī muižnieku ieskatam un rīcībai. Viņu interesēs bija dzīvā spēka un materiāla oikonomija it sevišķi izpostītās saimniecības atjaunojot un jaunās dibinot. No šā viedokļa raugoties tie centās ierobežot ēku celšanu. Zimīgu norādījumu devis jau Guberts (17. gs. pirmajā pusē), „... dass die Bauren nicht mehr Kahten bauen als sie nöthig haben, durch unnöthiges Bauen werden Pferde abgemergelt, der Ackerbau versäumet“⁵¹⁶) (sk. 506. lpp.). Acīm redzot zemniekiem bija tieksme senai trādicijai sekojot celt savās sētās katrai vajadzībai savu ēku. Lai ierobežotu šo parašu bija parocīgi turēties pie dzīvojamās rijas parauga un veicināt tā ieviešanos un pastāvēšanu.

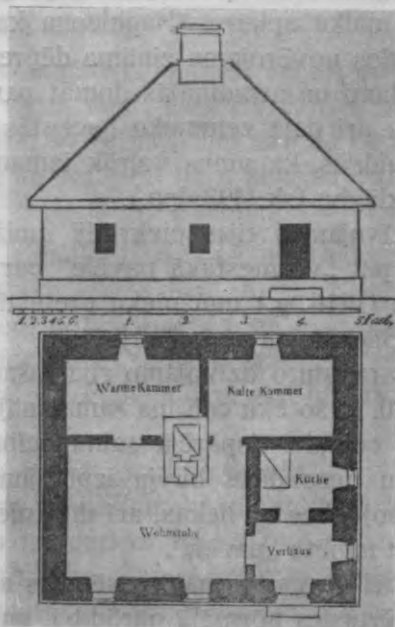
Varētu būt, ka muižniekiem bijis prātā arī dažiem Vācijas novadiem raksturīgais zemnieku mājas tips, kas zem viena jumta apvieno visas dzīvojamās un saimniecības telpas (piem. lejassakšu un arī vestfāliešu māja). Tieša ietekme dzīvojamās rijas attīstībā šeit gan nav saskatāma, jo izņemot vispārējo pamatdomu, citu kopēju elementu šais celtņu tipos nav. Latviešu dzīvojamās rijas kodols ir viņu

⁵¹⁵) Latvju tautas dainas.

⁵¹⁶) Gubertus, Stratagema, 6. lpp.

radītā īpatnējā rija, ko vācieši nemaz nepazīst. Bez tam lejassakšu mājā svarīga vieta koptelpā ierādīta lopiem, kas latviešu dzīvojamā rijā mitināti reti, un ja viņi tur turēti, tad tikai cieši nodalitās vai īpaši piebūvētās telpās.

Šai ziņā noraidāma Heikela doma, it kā dzīvojamā rija būtu ģermānisms (sk. 569. lpp.). Izslēdzama tāpēc arī varbūtība, ka muižnieku kādreizējie mēģinājumi kolonizēt kādas vietas ar vācu zemniekiem

176. att. Istabas projekts
(Bruiningk 1814.).

(šie mēģinājumi kopš seniem laikiem beigušies bez cerētiem panākumiem^{517 518}), būtu šeit radījuši dzīvojamās rijas tradīciju.

Muižnieku pieķeršanās dzīvojamai rijai plaši dokumentējusies praksē un teorijā kopš 18. gs. beigām. Celtas dzīvojamās rijas jaunie ierīkojamās saimniecībās (sk. 506. lpp.), ievērota liela taupība koka materiāla izsniegšanā (sk. 507. lpp.), doti tieši norādījumi, lai nebūvētu no rijas šķirtas istabas (sk. 509. lpp.), pat dzīvojamām rijām

⁵¹⁷) Olearius, Beschreibung, 8. lpp.

⁵¹⁸) Johansen, Siedlung, 96. lpp. (Kurzemes kolonizācija 1261. g.)

novēcojoties un sabrūkot nelāva celt savrupistabas, bet lika rijas atjaunot agrākajā veidā (sk. 509. lpp.). Muižnieku uzskati šinī lietā jo skaidri izteicās plaši pārrunātā 19. gs. sākuma polemikā (sk. 507. lpp.). Daži autori dedzīgi atbalstīja savrupistabu celšanu, publicēja savus projektus (176. att.) un pat mēģināja tos realizēt vai vismaz pabalstīt zemniekus, kas paši gribēja tikt pie istabām. Lielākā muižnieku daļa turpretim sīkstī centās aizstāvēt dzīvojamo riju, jo tā viņiem likās izdevīgāka esam: varēja ietaupīt darbu un materiālu ēkas ceļot, kā arī malku apkurei (Napoleona karu laikā muižnieku saimniecības apstākļos novērojama zināma dēpresija), zemnieki „norūdījās” rijā dzīvodami un atradinājās domāt par augstākām lietām.

Atzīmējams, ka arī daļa zemnieku necentās nemaz tikt ārā no rijas dūmiem, jo baidījās, ka viņus vairāk izmantos, ja viņi būs saņieguši lielāku labklājību (sk. 492. lpp.).

Kā zināms, dzīvojamās rijas piekritēji muižnieku starpā guva spīdošu uzvaru, jo pat „visaugstākā pavēle” par zemnieku dzīvokļu atdalīšanu no rijām (1816. g.) muižnieku pretestības dēļ palika tikai uz papīra [sal. arī Bilenšteina atzīmi⁵¹⁹].

Digramma, kas raksturo dzīvojamo riju rašanos (8. att.), liecina, ka starp 1800.—1820. g. šo ēku celšana samazinājusies. Šai parādībai varēja būt vairāki cēloņi: vispārējā saimniecības krīze sakarā ar kara apstākļiem un nēsolidāks būvju izpildījums, kuŗa dēļ daudz objekti ātri gājuši bojā, bet kā liekas, arī muižnieku nogaidošais stāvoklis attiecībā pret minēto „pavēli”.

18. gs. un arī vēl 19. gs. pirmajā pusē rijas apdzīve Vidzemē, kā redzams, bija pārvērtusies nōrmālā parādībā, un var saprast, ka tur vecākās paaudzes pārstāvji vēl tagad uzlūko to par zemnieku pirmatnējo dzīvokli vispār. Jo nav nemaz domājams, ka tautā būtu uzglabājušās skaidras atmiņas par vēl senākiem laikiem, kad dzīvoja īpašās dzīvojamās ēkās. Varbūt uz tādu iekārtu attiecas ziņas, kas ievāktas Cs. Vecpiebalgas pag. (PV.): ziemā esot dzīvojuši rijās, bet vispirms — pirtīs.

Jautājot, kā rija dzīvojuši dūmu rijās, citā vietā saņemta atbilde, ka iemesli esot bijuši „nabadzība, apspiešana un tāls nepieejams materiāls” (Bsk. Ceraukstes pag. PV.).

Citur dzirdēts izteiciens: „Lai muižniekiem izpatiktu ar tumšu nabadzīgu dzīvi” (Vķ. Mārupes Liepās. A.). Bet dažreiz uzsver arī

⁵¹⁹) Bilenstein, Holzbauten, 96. lpp.

tādas iekārtas ērtības: „lai būtu parocīgāka saimniekošana: uz kulšanu no rīta agri nav jābrien pa sniegu“ (Cs. Rozulas J. Salās. PV.).

Līdz ar dzimtbūšanas un kļaušu laiku kārtību, ko noteica muižnieki, dzīvokļa saistišanu ar riju veicināja arī vēlākie vispārējie agrārsaimnieciskie apstākļi, kas līdz pat pēdējiem laikiem spēj radīt šādu parādību. Tā piem. t. s. „zaldātu zemes“ vai „dušu mājas“ nereti apbūvētas dzīvojamām rijām⁵²⁰), un, kā jau minēts, arī Latvijas pastāvēšanas laikā viena otra muižas rija sakarā ar agrārreformu pārvērtusies par dzīvokli.

Redzot, ka dzīvojamā rija izplatīta arī ārpus Latvijas, bet Latvijā tā sastopama tikai vienā viņas daļā (sk. kartogrammu, 4. att.), rodas jautājums: vai latvieši šo celtnes tipu nav aizguvuši no ārienes? Kartogramma rāda, ka šai ziņā būtu jāpārbauda attiecības ar dzīvojamo riju Zviedrijā, Somijā un Igaunijā.

Par dzīvojamo riju Zviedrijā noskaidrots (sk. 548. lpp.), ka tā tur ienākusi ar somu kolonistiem un zviedru starpā nav izplatījusies. Pat rija Zviedrijā bijusi sveša, un ja tā tur vietām ieviesusies, tad jādomā, ka tā aizgūta no somiem, igauņiem vai latviešiem. Tāpēc skaidri redzams, ka šai gadījumā nevar būt runa par ierosinājumu no zviedru puses.

Par somiem varētu varbūt domāt, ka viņi atstājuši saviem bijušajiem kaimiņiem latviešiem kā mantojumu kopā ar rijas nosaukumu arī pašu riju un parašu rijā dzīvot. Šeit jāņem vērā agrāk teiktais un jāpiemetina, ka rijas apdzīve ar gadījuma raksturu varēja rasties pie abām tautām apstākļu spiesta, bez kādas savstarpīgas ietekmes. Bet dzīvojama rija kā celtnes tips pie latviešiem parādās vismaz 1000 gadus pēc tam, kad somi bija pārcēlušies uz jaunām dzīves vietām un bija pārtrūkuši tiešie sakari starp abām tautām. Saprotams, ka tādos apstākļos dzīvojamo riju nevar uzskatīt par tiešu mantojumu no somiem. Arī par pašu riju jāizrāda, ka tās šķietamie izgudrotāji, somi, savas neizkoptās zemkopības dēļ nebūs paspējuši šo celtni tālāk attīstīt. Baltu tautas, ienākušas, kā liekas, no apvidiem, kur seru varēja izkult to nežāvējot⁵²¹), jaunajās dzīves vietās būs bijušas spiestas ierīkot sera žāvētavas. Pārņēmuši

⁵²⁰) Vm. Ternejas pag. pēc 1840. g. tādā veidā apbūvētas 16 siksaimniecības.

⁵²¹) Rijas izplatības robeža uz dievidiem, no kuriem balti būs ienākuši, beidzas jau ap 50 km aiz Latvijas teritorijas (sk. kartogrammu 4. att.).

tur rijas princīpu no somiem, viņi to piemērojuši savai augstākai zemkopības kultūrai un radījuši savu izkoptu rijas tipu.

Celtnisko datu salīdzinājums sevišķi skaidri rāda, ka starp latviešu un somu rijām, kā neapdzīvotām, tā arī dzīvojamām, atšķirība ir liela (sk. 466. lpp.).

Igaunu dzīvojamai rijai turpretim daudz kopēja ar šo dzīvokļa veidu pie latviešiem. Pirmatnējā stadijā iekārtas un uzbūves ziņā starpība būs bijusi ļoti niecīga. Pat Ingerijā dzīvojošie somi pieslējušies latviešu un igauņu rijas tipam, atteikdamies no somiskām celtniecības tradīcijām (sk. 547. lpp.).

Igaunu dzīvojamās rijas īpatnības spilgtāk sāk parādīties iekārtai izveidojoties un telpu skaitam pieaugot. IV nodaļā aplūkotie dati liecina, ka visumā šis celtnes tips pie igauņiem bijis un vēl tagad ir daudz vairāk izplatīts kā pie latviešiem. Daži autori pat uzskata to par igauņu vienīgo seno dzīvokļa veidu, jo tautas senatne pilnīgi ar to saaugusi, jo īpašas dzīvojamās ēkas, kādas pie latviešiem bija istabas, igauņi neatceras. Tikai setuki, kas kopš viduslaikiem bija atdalīti no pārējiem igauņiem⁵²²), dzīvo istabās.

Ja dzīvojamo riju rašanos Latvijā, kā šeit noskaidrots, pa lielāku daļu radījuši karī un to postošās sekas, tad nevilšus nāksies šo parādību vēl lielākā mērā attiecināt uz Igauniju. Jo ir zināms, ka gan Livonijas, gan arī Ziemeļu kara laikā vēl vairāk par latviešu apdzīvotiem Vidzemes novadiem cietusi Vidzemes ziemeļdaļa, kur dzīvoja igauņi, un pati Igaunija.

Mazauglīgā zeme kara radīto postu vēl paildzināja. Spriežot pēc literāriskiem datiem, šo apgabalu muižnieku lielākā daļa no savu interešu viedokļa bija pilnīgi apmierināta, ka viņu dzimtslaudis mītnējās dzīvojamās rijās. Liekas, ka ar šādu uzskatu viņi ietekmējuši arī Vidzemes latviešu daļas muižu īpašniekus⁵²³). Saprotams, ka līdz kļušu laiku beigām igauņu zemniekam paša spēkiem nebija nekādas iespējas tikt pie ērtāka dzīvokļa. Šis dzīvokļa veids aprādīto iemeslu dēļ vairākus gadsimtus raksturojis igauņu tautas celtniecību, palikdams beidzot par tipisku.

Bet ir ļoti iespējams, ka pirms notikumiem, kas tautu noveda galīgā trūkumā, arī igauņiem būs bijušas īpašas dzīvojamās ēkas. Šī doma tomēr vēl gaida savu zinātnisko apstiprinājumu, kas būtu svarīgs ieguvums dzīvojamās rijas pētniecībai vispārīgā nozīmē.

⁵²²) Manninen, Setude ehitused, 150. lpp.

⁵²³) Piem.: organizācijā „Livländische Gemeinnützige Oekonomische Societät“.

Par igauņu celtniecības tradīciju saistībām ar dzīvojamo riju varētu meklēt datus arī tais apvidos, kur igauņi kā kolonisti dažādos laikos apmetušies latviešu starpā⁵²⁴). Izrādās, ka apvidos, kur latvieši apdzīvoja rijas, arī igauņi turp pārcēlušies darija to pašu (Ilzenē, Zeltiņos un Mārcienā), bet kur dzīvojamā rija nebija pazīstama, arī igauņi dzīvoja istabās (Ludzas apr. Pildas un Nirzas pag.).

Pārbaudot šādā ceļā jautājumu par igauņu un latviešu dzīvojamo riju attiecībām, noskaidrojās atziņa, ka pastāvot daudz kopējiem elementiem celtniecības kultūrā, abas tautas šo dzīvokļa veidu sākušas lietāt vienādu apstākļu spiestas, visumā neatkarīgi viena no otras.

Kāds anonīms autors kritiski apcerēdams Kola darbu⁵²⁵), latviešu dzīvojamo riju attiecina uz Rietumvidzemi, bijušo lībiešu zemi⁵²⁶). Tas liek domāt, ka viņš varbūt nojautis kādus cēloniskus sakarus starp lībiešiem un šo ēkas tipu. Ja aplūko kartogrammu „A“ (5. att.), tad šāds varbūtējs uzskats noteikti noraidāms.

Pirmkārt, dzīvojamā rija bijusi Latvijā izplatīta uz dienvidrietumiem daudz tālāk par lībiešu kādreizējām dzīves vietām un pat par somu un ugru cilšu etnisko robežu agrajā dzelzs laikmetā⁵²⁷).

Otrkārt, lībiešu apdzīvotā apgabālā Ziemeļkurzemē nekādas pazīmes neliecina, ka kādreiz rija būtu noderējusi par dzīvokli (sk. 565. lpp.). Nav ticams, ka Vidzemes lībieši, izsīkdami latviešu starpā, būtu varējuši uzspiest tiem savas celtniecības tradīcijas, bet Kurzemes lībieši, kas vēl daļai uzglabājuši savu tautību un savas īpatnības, būtu celtniecībā visas tradīcijas zaudējuši.

Vēl prasa izskaidrojuma dzīvojamās rijas topogrāfiskie dati Latvijā, kas liecina par šā dzīvokļa tipa parādīšanos tais apgabalos, kas visumā to nepazīst: L a t g a l ē un Z e m g a l ē. Ziemeļlatgalē šo parādību varētu pieskaitīt jau agrāk minēto kaņu un posta sekām, jo šis apgabals sava ģeogrāfiskā stāvokļa dēļ līdz ar Ziemeļvidzemi tika ierauts tā laika notikumos.

Daugavpils apr., cik man zināms, dzīvojamās rijas atrastas tikai dažos pagastos (Ungurmuižas un Vipes), un to eksistence izskaidrojama ar to, ka tās cēluši tur apmetušies ienācēji no Vidzemes⁵²⁸).

⁵²⁴) Skujenieks, Latvija, 289. lpp.

⁵²⁵) Kohl, Ostseeprovinzen.

⁵²⁶) H. —, Kohl über die Letten, 700., 711. lpp.

⁵²⁷) Balodis, Fr., Vēlais dzelzs laikmets, 70. lpp.

⁵²⁸) PV.

Maldina „Latvju rakstos“ apcerējumā „Latava“ par dzīvojamām rijām sniegtās ziņas⁵²⁹⁾), jo nav apzīmētas vietas, kur tādas rijas at-rastas, tāpēc teiktais attiecināms uz visu par „Latavu“ nosaukto apgabalu ar daudz tādiem novadiem, kur dzīvojamā rija nekad nav sastapta.

Svarīgāka problēma slēpjas dzīvojamo riju pieminekļos Zemgalē, B a u s k a s apriņķī. Bilenšteins uz tiem dibina savu hipotezi, ka arī dienvidos no Daugavas latviešu pirmatnējais dzīvoklis bijis rija (sk. 567. lpp.).

Man turpretim liekas, ka par Zemgali runājot, šīs dzīvojamās rijas ir i z ņ ģ ē m u m i, kas izskaidrojami ar novada etnisko sastāvu. Kā zināms, ap Bausku dzīvojuši t. s. k r i e v i ņ i, kuŗu senči bijuši somu tautu locekļi, kas spaidu kārtā kādreiz tur noņemti. Daži pētnieki domā, ka tie bijuši v o t i, kas atvesti 1444.—1448. g. no Ingermanlandes⁵³⁰⁾.

Ir arī izteiktas domas, ka kolonizācija notikusi daudz vēlāk, pēc 1710. g. mēŗa⁵³¹⁾. Atstājot atklātu laika jautājumu, nebūtu ko šaubīties, ka dzīvojamā rija minētajā apgabalā vedama sakarā ar svešnieku noņemšanu. Par votu dzīvokļa veidu viņu agrākās dzīves vietās manā rīcībā gan nav konkrētu datu, bet ir norādījumi, ka dzīve rijās viņiem nav bijusi sveša (sk. 392. lpp.). Jau atzīmēts, ka pašā Somijā apdzīvotas rijas bija sastopamas ap 1600. g. (sk. 393. lpp.). Trimdā nonākušiem votiem būs bijis jādzīvo visai trūcīgos apstākļos, un ļoti ticams, ka tie viņus spieduši mitināties pierastās rijās.

Tikpat labi arī Sāmsalas igauņi, kas 18. gs. sākumā esot noņemti Bauskas tuvumā, varēja tur apmesties rijās un šo dzīves veidu kā tradicionālu turpināt, jo Sāmsala pieskaitāma apgabaliem, kur dzīvojamā rija bija tipisks dzīvokļa veids.

Par Bauskas apgabala dzīvojamām rijām zināms, ka tās lietāja arī kā p i r t i s. Šāda kārtība vēl īpaši var noderēt par liecību, ka iemītnieki nav bijuši latvieši, bet somu tautu pēcteči, jo šī paraša raksturo kā igauņus, tā arī citas somu ciltis (sk. 548., 561. lpp.).

Neņemot šeit izšķirt, ar kādu no šiem kolonizēšanas gadījumiem vedami sakarā aplūkotie dzīvojamo riju piemēri. Ticamāk liktos, ka tie liecina par noņemšanu Ziemeļu kara laikā, kad konstatējama pastiprināta dzīvojamo riju rašanās. Dati par 15. gs. celtniecību ir

⁵²⁹⁾ Latvju raksti. Latava, 32.—34. lpp.

⁵³⁰⁾ Wiedemann, Kreewinen, 114. lpp.

⁵³¹⁾ H. —. Kohl über die Letten, 698. lpp.

trūcīgi. Bet arī no tā laika celtniecībā varēja uzglabāties agrākās piederības iezīmes, kā tas pie krieviem pierādāms valodas un tērpa ziņā⁵⁸²).

Šā darba nolūkiem pietiek konstatēt, ka arī dzīvojamo riju sala Zemgalē izskaidrojama ar ārējiem nejausības apstākļiem, bet nav uzskatāma par kādu rudimentāru parādību latviešu tautas celtniecībā.

3. Dzīvojamās rijas attīstības gaita Latvijā.

Kārtojot un sistematizējot III, 2. nodaļā Latvijas dzīvojamo riju tipus un aplūkojot turpat, 3. nodaļā, to iekārtas atrisinājumu faktoros, ieturēta zināma secība, lai parādītu, ka prasību maiņai sekojusi organiska izveidošanās no pirmatnējas vienkāršības līdz lielākai pilnībai. Šeit atliktu, neielaižoties sīkumos, mēģināt ar datiem, kas iegūti celtnu analīzes ceļā, rekonstruēt tipiskās dzīvojamās rijas attīstības gaitu Latvijā.

Iepriekšējā nodaļā man nācās pierādīt, ka zemkopībai domātā rija ar piedarbu tapa par dzīvokli, nezaudējot savu rijas iekārtu un raksturu.

Pirmās pārgrozības apdzīvei par labu rijas telpā bija: durvju ierīkošana tieši uz āru un krāsns pārceļšana no piedarba sienas uz kaktu pie rijas gala sienas. Šo elementu tālākā diferencēšana izteicās: augšējās atvērtnes ierīkošanā ārdurvīs vai otru „pusdurvju“ ielikšanā ārdurvju aplodā (sk. 487. lpp.) un krāsns izceļšanā no „dobes“ uz kula līmeni, lai krāsns priekšā varētu ietaisīt parocīgāku pavardu ēdienu gatavošanai.

Dzīvojamās rijas turpmākā attīstība saistīta ar kambaŗu piebūvēm. Kā savā laikā „piedūra“ piedarbu, tā arī piedūra vai „piecirta“ kambaŗus, pievienojot parasti trijām sienām norobežotu telpu rijas telpas slēgtam pamatcirtnim.

Kambaŗus piebūvējot, rijas orientācija pret zināmām debesspusēm (sk. 427. lpp.) nebija par traucējumu: kambaŗus pa lielākai daļai bez grūtībām varēja vērst pret sauli.

Pirmos kambaŗus sastopam rijas sānos zem jumta paspārnes, kad rijas krāsns vēl atradās pie piedarba sienas. Kad tos piebūvēja rijas galam, tad arī krāsni ierīkoja pie rijas gala sienas. Kambari sākmā uzskatīja par saimniecības telpu, kur novietoja dzirnavas, pār-

⁵⁸²) Wiedemann, Kreewinen. 84. u. t. lpp. votu valodas vārdu sarakstā: Stube — rih, rihí, rihí.

tikas krājumus un kuļamā laikā arī citas mantas, kas bojājās rijas sutā, kvēpos un putekļos⁵⁸³). No rijas krāsns kambaris ieguva drusku siltuma, kas vedināja tur arī pārgulēt, kamēr rija bija piesērta. Siltuma pavairošanai kādreiz ietaisīja lodziņu uz riju vai ienesa kambari podu ar oglēm no rijas krāsns.

Kambara nosaukums aizgūts no vāciešiem. Tāpēc nav šaubu, ka tikai pēc vāciešu ienākšanas latvieši sākuši apzīmēt kādu telpu par kambari. Šis nosaukums raksturoja vispirms *n e a p s i l d ā m ā s*, bieži arī *p i e b ū v ē t ā s* telpas, kas nebija domātas pastāvīgai apdzīvei. Tāda veida kambari minēti senākos laikos pie muižnieku un mācītāju dzīvokļiem. Pamazām tie ieviesās arī zemnieku mājās.

Kambarus pie rijām dokumentos min kopš 17. gs. beigām. Par 16. gs. vidū pieminētiem kambarniekiem jādomā, ka tie mitinājušies primitīvās kambaru piebūvēs, kas nav atradušās pie rijām, bet istabām, jo *r i j u* apdzīve, kā jau aizrādīts, uzskatāma par parādību, kas plašākos apmēros ieviesusies tikai kopš 16. gs. otrās puses. Bet arī tad ilgāku laiku būs dzīvojuši pašā rijā, iztiekot bez piebūvēta kambara.

Piemērojot kambarus dzīvošanai, tos cēla ciešām sienām un zemiem griestiem, kas aizturēja siltumu. Durvis uz riju labprāt netaisīja, lai varētu izsargāties no dūmiem.

Rijas kambaris kļuva par pastāvīgu dzīvojamo telpu, kad tani iebūvēja īpašu krāsni. To kurināja no rijas, un arī dūmi atplūda rijā. Tādus kambarus ierīkoja tikai rijas galā, un tanīs apmetās saimnieks, bet saime joprojām mitinājās rijā. Paplašinot kambara apmērus un pārdalot to ar šķērssienu, ieguva divas telpas, kas abas saņēma siltumu no kopējās kambaru krāsns. Priekšējā telpā, kas parasti bija lielākā, pārcēlās saime, bet saimnieks ierīkojās otrā kambarī.

Šāds apsildīšanas un telpu iekārtas veids ne ar ko neatšķiras no principa, kas vērojams Vidzemes, Kurzemes un Zemgales senās *i s t a b ā s*, kad istabas galu apkurināja no nama un sadalīja to krāsns virzienā divās daļās.

Redzams, ka kambaris pie rijas, pārveidodamies dzīvoklī, neseko kādam īpatnējam, apstākļu radītam attīstības likumam, bet atkārtoti paņēmienu, kas veidojušies istabas tapšanas gaitā.

Turīgākie zemnieki rosīgāk sāka piebūvēt gala kambarus ar atsevišķām krāsnīm 18. gs. beigās, bet 19. gs. pirmajā pusē dažos

⁵⁸³) Ja kūtis bija cauras, bargā ziemā kādreiz „aukstā kambarī“ lika arī aitas (Bielenstein, Holzbauten, 94. lpp.).

apvidos tādiem dzīvokļiem bija arī jau citas labierīcības: glāžu logi, skursteņi un dēļu grīdas.

Apdzīvotai rījas telpai glāžu logus netaisīja (retos gadījumos tie atrodami tikai jaunākos piemēros), tie būtu ātri sabojājušies kvēpos un sutā.

Gādājot par dzīvokļa tālāku uzlabošanu dažās vietās nodalīja īpašu kambari meitām vai ierīkoja tādu rījas sānos.

Pati rīja pamazām pārvērtās par dzīvokļa virtuvi. Satiksmei ar kambariem tādā gadījumā bieži noderēja priekšnams, ko ierīkoja starp abām telpām. Tas pasargāja dzīvokli no rījas dūmiem. Šāda starptelpa beidzot pati kļuva par virtuvi, bet rīja atguva savu pirmatnējo uzdevumu, tikai rījas krāsni vēl šad un tad lietāja maizes cepšanai. Dzīvojamais gals izvērtās par dzīvojamās ēkas — istabas parciālu atkārtojumu vai atdarinājumu. Atrodam tur priekšnamu, rovi vai namu — skursteņi, aizkrāsni un no nama apkurināmās istabu telpas.

No istabas schēmas bija jāatsakās, ja telpu programma bija plašāka par iespēju attīstīt telpas kā istabas vienā galā. Tādos gadījumos plānu atrisinājumi raksturojami kā telpu aplīpinājumi pie kambargala bez noteiktas sistēmas. Par to liecina redzamās grūtības novietot apkures ierīces, sarežģītie satiksmes apstākļi, neorganiskā uzbūve u. c. traucējumi.

Liktenīgais lūzums dzīvojamo riju attīstībā notika 19. gs. otrajā pusē, kad bija radusies iespēja iegūt mājas par dzimtu. Zīmīgi skaitļi uzglabājušies par Gaujienas draudzi, kas 19. gs. sākumā skaitījās par tumšu apgabalu, kur zemnieki mitinājušies tikai pašās rījās. Tur 1863. g. dzīvokļu statistikā atrodami tādi skaitļi: rījās dzīvo 94 saimnieki, kambaros pie rījām 67, bet istabās 190⁵³⁴). Četru gadu laikā apdzīvotās rījas un dzīvojamās rījas ar kambariem kopā tur samazinājušās jau par 70 gab.⁵³⁵). Arī citur dzirdams, ka šai laikā centās celt dzīvokļus savrup no rījas. Tā, piem., par Rūjienas draudzi ziņo, ka „dzīvojamās mājas vairs netaisa kopā ar rījām, bet būvē ērbeģus ar skursteņiem, dažreiz ar dakstiņu jumtiem⁵³⁶).

Tur, kur nabadzības, muižnieku taupības vai citu iemeslu dēļ arī vēl 19. gs. otrajā pusē turpinājās dzīvojamo riju izbūve, celtniecības

⁵³⁴) Mahjas Weesis 1863, Nr. 11, 86. lpp.

⁵³⁵) Jaunzemis, Hērvāgena ieraksti.

⁵³⁶) Mahjas Weesis 1863, Nr. 21, 165. lpp.

technikā ieviešas jūtamas pārgrozības, sevišķi lietāto materiālu un darba rīku ziņā.

Atceroties, ka daļa muižnieku 19. gs. sākumā aizstāvēja dzīvojamo riju un sīvi pretojās rīkojumam, kas prasīja dzīvokļu šķiršanu no rijas, kļūst saprotams, ka viņi arī pielikuši zināmas pūles, lai uzlabotu dzīvojamās rijas iekārtu. Vidzemes Oikonomiskā sabiedrība pat bija izolijusi naudas prēmijas zemniekiem par 2 kambaŗu piebūvi rijām (sk. 508. lpp.), bet ierobežodama tās uz igauņu apdzīvotām vietām un vēlāk pavisam tās atceldama, šī sabiedrība šādā veidā nekā noteikta nepanāca. Vēl minams viņas publicētais paraugprojekts uzlabotai dzīvojamai rijai un viņas rakstos iespiestie dažāda veida ieteikumi.

Praktiski panākumi muižniekiem bija vairāk tur, kur viņi individuāli ar savu personīgo varu iejaucās dzīvojamo riju izbūves jautājumos. Viņu starpā gadījās tādi, kas labprāt eksperimentēja būvniecības lietās un centās uzspiest savas idejas zemnieku māju izveidošanā. Tāpēc dzīvojamo riju piemēros bieži atrodamas savdabības, kas neiekļaujas vispārējā attīstības ainā. Neitrūkst gadījumu, kur rīkotāju iedomas bija diezgan kūriozas, piem., ja logus turēja it kā par tīkumības postītājiem⁵³⁷).

Bija muižnieku starpā arī tādi, kas ļāva zemniekiem brīvi rīkoties viņu dzīvokļu izkopšanā. Šāda izturēšanās kādreiz izskaidrojama ar interešu trūkumu, bet bieži par pamatu ir novērojumi un piedzīvojumi, ka tādā ceļā ieviešas patiesi dēriģi uzlabojumi.

Muižnieku uzspiestās ierīces nav atradušas zemnieku piekrišanu, ja tehnikas vai iekārtas ziņā tās izrādījušās par nepiemērotām.

Visu faktoru gala bilance rāda, ka dzīvojamo riju attīstībā atrisinājumu veidi un to ietveršana celtniecības formās ir visumā tautas pašdarbības rezultāts.

Kādā mērā izpaudusies savstarpējā ietekme latviešu un igauņu dzīvojamo riju atrisinājumos, rāda tipu salīdzinājums pierobežu apgabalos.

Noteikta radniecība pastāv starp igauņu dzīvojamām rijām Valkas apr. un Pārnu apr. dienviddaļā (160., II att.) ar latviešu dzīvojamo riju iekārtu, ko raksturo vairāki gala kambaŗi, kas pārsniedz rijas un piedarba platumu. Pārējā Igaunijā kambaŗgals dzīvojamām rijām, spriežot pēc ERM materiāliem, nōrmālos gadījumos vienādā platumā ar piedarbu (160., III—V att.), bet rija parasti šaurāka par to.

⁵³⁷) Hupel, Top. Nachrichten II, 139. lpp.

Acīm redzot, Igaunijas dienviddaļā iespiedies latviešiem raksturīgais kambaņu piebūvju veids. Šo secinājumu pastiprina arī aizrādījumi 19. gs. sākuma literātūrā, ka latvieši ar kambaņu piebūvēšanu pie dzīvojamām rijām aizsteigušies igauņiem priekšā. Latviešu ietekme dažos pierobežas novados atzīmēta arī jau citā sakarībā (sk. 562. lpp.), un liekas, ka tā izskaidrojama ar senākām pārmaiņām etniskā robežā.

Vienīgais man zināmais gadījums, kur Latvijas teritorijā atrasts igauņu dzīvojamai rijai raksturīgs paņēmiens, konstatēts Vm. apr. Ainažu pag. (sk. 418., 560. lpp.).

177. att. Cs. Drabešu Biržakas. A.

Par attiecību kopainu var teikt, ka abas tautas strādājušas patstāvīgi gar vienas programmas atrisināšanu. Aktīvāki bijuši latvieši, un labāko saimniecības apstākļu dēļ viņu dzīvojamās rijās panāktas pilnīgākas labierīcības. Bet igauņu dzīvojamo riju raksturo vienotas un stingrākas tradīcijas: tā palikusi par igauņu tautas īpatnējo dzīvokļa tipu uz ilgiem laikiem. Latvieši turpretim pazinuši šo dzīvokļa veidu tikai vienā savas zemes daļā. Bet arī tur, laikmetos, kad bija pārvarēts posts un nabadzība, tie bija raduši dzīvot savrupceltās istabās.

Dzīvojamās rijas Latvijas robežās savā raksturā nav visur vienādas. Dažos apgabalos atrodamas pie šīm celtnēm īpatnības, kas neatkarīgi no objekta vecuma atkārtojas tādos apmēros, ka tās jāuzskata par tipiskām.

Šai ziņā visspilgtāk atšķiras dzīvojamo riju apgabala rietumdaļa no austrumdaļas. Pirmkārt, tas redzams dzīvojamo riju uzbūvē, jumtu formās un paspārņu izveidojumā (sk. 479. lpp. un 51., 86. att.). Šīs pazīmes apvienojas šādā kārtā: austrumos ir pārsvarā stāvi ar zemiņiem, 2-slīpju jumti un paspārnes uz stabu balstiem, rietumos 4-slīpju jumti un neatbalstītas paspārnes. Otrkārt, šie apgabali atšķiras iekārtā: austrumos dominē gala kambaři, parasti viens ar dažām sīkākām piebūvēm, sānkambaři tur reti sastapti; tie atrodami rietumos, bet kambařgals tur bieži sadalīts 2—4 telpās.

Techniskā i-konstruktīvās īpatnības, kā jau aizrādīts, galvenā kārtā izskaidrojamas ar jumta segumam lietāto materiālu (sk. 476. lpp.), bet tas bija atkarīgs no dabas apstākļiem (meži) un lauksaimniecības stāvokļa (salmi). Iekārtas dažādības izteic starpību mājas dzīves kultūrālā līmenī, kas rietumos visumā bija pacēlies augstāk kā austrumos. Tā, piem., dzīvokļa sadalījums vairākās telpās, rovjā ierīkošana ēdiena gatavošanai u. t. l. paņēmieni liecina jau par diezgan izkoptām prasībām.

Dažā ziņā iekārtas īpatnības bijušas atkarīgas no tehniskiem faktoriem. Piem.: liekot lubu jumtus, kambařu piebūves veidojās citādāk kā zem salmu jumtiem.

Novadu īpatnībās, kas raksturo dzīvojamās rijas celtniecību, nojaušamas arī senāko laiku etniskās attiecības, bet dzīvojamā rija kā nepastāvīgs ēkas tips nesniedz tādus datus, kas dotu iespēju šo jautājumu atrisināt.

Pārdzīvojamie laiki iezīmē latviešu dzīvojamās rijas beigu cēlienu.

Pārgrozības lauksaimniecības teknikā padarījušas riju par lieku ēku latviešu sētā. Tāpēc arī jaunās dzīvojamās rijas vairs necels. Dzīvojamo riju pastāvošos vecākos pieminekļus tauta uzskata par tik nepiemērotiem tagadējo laiku prasībām, ka arī tie neatvairāmi iznikst. Tikai retos gadījumos kāds no tiem ir apkopts un piemērots ērtākam dzīves veidam (177. att.).

Varbūt varēs vēl tuvākajās gaddesmitīs atrast kādus dzīvojamo riju pārpalikumus, bet kā kultūrvēstures parādība šis ēkas tips pa to laiku būs jau izzudis no latviešu tautas celtniecības.

Vērojot Latvijas lauku tagadējo apbūvi, var redzēt, ka pārejas laikiem radītais dzīvojamās rijas tips, „vienmājas pasākums“, neatstās pēdas arī latviešu turpmākajā apbūves tradīcijā.

Piezīme darbu iespiežot.

Šis darbs rokrakstā iesniegts Latvijas universitātes arhitektūras fakultātei 1932. g. 5. novembrī kā disertācija, un 1933. g. 7. aprīlī fakultāte piešķirusi autoram pēc darba publiskas aizstāvēšanas arhitektūras doktora gradu. Darbu tagad iespiežot, tā saturs paliek negrozīts, nedaudz mainīta tikai redakcija un pievienots kopsavilkums vācu valodā. Materiāli, kas nākuši klajā pēc darba iesniegšanas fakultātei*), nav papildus izmantoti. Šie vēlākie dati arī nerada iemeslu grozīt agrāk iegūtās un šinī darbā izteiktās atziņas.

P. Kundziņš.

Rīgā, 1934. g. 22. janvārī.

*) Pirmajā vietā minami J. Manninena pētījumi par dzīvojamu riju Igaunijā, kas publicēti viņa darbā: Die Sachkultur Estlands II.

Attēlu saraksts.

	Lapp.
1. Schēmatisks attēls Pievolgas somu sera žāvētavām	392
2. Dzīvojamā rija Somijā	393
3. Dzīvojamā rija Zviedrijā	393
4. Rijas un dzīvojamās rijas Ziemeļeiropā (kartogramma)	395
5. Datu sakopojums par dzīvojamām rijām Latvijā (kartogramma A.)	398
6. Dzīvojamās rijas Latvijā ap 1920. g. (kartogramma B.)	399
7. Dzīvojamās rijas Latvijā no 1800.—1820. g. (kartogramma C.)	400
8. Dzīvojamo riju rašanās Latvijā no 1720.—1930. g. (diagramma)	402
9. Dzīvojamās rijas Latvijā no 1700.—1750. g. (kartogramma D.)	403
10. Dzīvojamās rijas Latvijā priekš 1700. g. (kartogramma E.)	405
11. Dz. rija Cs. Lizuma Kolaņģos (plāns)	406
12. Dz. rija Cs. Lizuma Kolaņģos (skats)	407
13. Schēma Latvijas dz. riju plānu tipiem	408
14. Dz. rija Bsk. Ceraukstes Lj.-Tireļos (plāns un sīkdaļas)	409
15. Md. Cesvaines Grema Jezika dz. rija (skati)	410
16. Md. Cesvaines Grema Jezika dz. rija (plāns)	410
17. Dz. rija Cs. Jaunpiebalgas Lj.-Kūģos (plāns un sīkdaļas)	411
18. Dz. rija Cs. Jaunpiebalgas Lj.-Kūģos (skats)	411
19. Dz. rija Cs. Taurenas Purgaļos (plāns)	412
20. Dz. rija Vk. Veclaicenes Zānos (plāns)	412
21. Dz. rija Vm. Rozēnu Upes-Menčos (plāns)	412
22. Dz. rija Vk. Alūksnes Siseņos (plāns)	413
23. Dz. rija Vk. Alūksnes Siseņos (skats)	413
24. Dz. rija Cs. Cēsu Meltuross (plāns)	414
25. Dz. rija Cs. Cēsu Meltuross (skats)	414
26. Dz. rija Vm. Alojās Krūmiņos (plāns)	414
27. Dz. rija Cs. Drabešu Biržakās (plāns un sīkdaļas)	415
28. Dz. rija Cs. Drabešu Biržakās (skats)	415
29. Dz. rija Cs. Drabešu Magonītēs (plāns)	416
30. Dz. rija Cs. Drabešu Magonītēs (skats)	416
31. Dz. rija Cs. Rozulas J.-Salās (plāns)	417
32. Dz. rija Vm. Tūjas Lotkos (plāns un griezumš)	417
33. Dz. rija Md. Druvienas Klejvās (plāns)	418
34. Latvijas dz. riju uzbūves schēmas	418
35—37. Alūksnes apvīda dz. rija ap 1800. g.	421
38. Limbažu apvīda dz. rija ap 1800. g.	422
39. Dz. rija Vm. Sēļu Vec-Iņņos 1815. g.	422
40. Latvijas dz. riju tipu kartogramma	426
41a. Vm. Ainažu Eiboki (novietne)	427

41b. Cs. Drabešu Magonītes (novietne)	428
41c. Vm. Alojās Aizpurvji (novietne)	428
42. Rg. Skultes Runči (kopskats)	429
43. Vk. Palsmanes V.-Staldes (kopskats ap 1896. g.)	430
44. Dz. riju orientācija Latvijā (diagramma)	431
45. Schēma krāsns un ieejas novietnei apdzīvotā rijas telpā Latvijā	431
46. Dz. rijas krāsns Md. Sāvienas Sarņās	432
47. Dz. rijas krāsns Vk. Ziemeņu Garožos	433
48. Dz. rija Cs. Vecpiebalgas Prizēnos (plāns)	435
49. Dz. rija Cs. Sērmūkšu Rūceņos (skats)	436
50. Nams-skurstenis dz. rijā Cs. Drabešu Magonītēs	438
51, 52. Dz. rija Rg. Vidrižu Ausīnos (skati)	440
53. Dz. rija Sērmūkšu Dresdenēs (skats)	443
54. Pavaļas	444
55. Dz. rijas pamati Cs. Drabešu Biržakās	444
56. Kakēšana	447
57. Satapoti vainagi	447
58. Pakšu savienojumi	448
59. Dz. rijas pakši Vk. Alsviķa Gabranos	448
60. Pakšu savienojumi	449
61. Dz. rijas pakši Cs. Drabešu Biržakās	449
62. Iecirtums pakši	450
63. Dz. rijas pakši Rg. Ķempju Rozeskalnā	450
64. Robs pakša galā	450
65. Dz. rijas pakši Cs. Kosas Ebeļos	451
66. Pakši iecirsts krusts Md. Vestienas Rīzgu dz. rijā	451
67. Dz. rijas pakši Cs. Mārsnēnu Dzirkalnos	452
68. Dz. rijas pakši Bsk. Ceraukstes Lj.-Tīreļos	452
69. Pakšu gali — balstekļi Md. Sāvienas Sarņu dz. rijā	453
70. Pakšu gali — balstekļi Cs. Vecpiebalgas Kūrēnu dz. rijā	454
71. Pakšu gali — balstekļi Cs. Vecpiebalgas Brusīku dz. rijā	455
72. Dz. rijas pakši Cs. Drabešu Biržakās	456
73—75. Pieciršanas kōnstrūkcijas dz. rijās	456
76. Dz. rija Md. Tīzas Leškutos (skats)	457
77. Dz. rija Vk. Māļupes Tīmšos (plāns un sīkdaļas)	458
78. Gulķoku metinājumi dz. rijās	458
79. Pakši apslēpti koku metinājumi	459
80. Koku metinājumi Cs. Drabešu Biržaku dz. rijā	459
81. Dz. rija Bsk. Ceraukstes Lj.-Tīreļos (skats)	460
82. Dz. rijas nojume Cs. Drabešu Biržakās	461
83. Dz. rija Rg. Lēdurgas V.-Urcēs (skats)	462
84. Dz. rija Cs. pilsētas Ūnās (skats)	463
85. Zelmija izvīrzījums	463
86. Dz. rija Vk. Bejas Supēs (skats)	464
87. Dz. rija Rg. Ķempju J.-Kārbās (skats)	465
88. Dz. rijas jumta kōnstrūkcija	465

89. Piederbaugša dz. rijā Bsk. Ceraukstes Lj.-Tīreļos	467
90. Dz. rija Cs. Sērmūkšu Krampjos (skats)	468
91. Jumtu kōnstrūkciju pīncipi	469
92. Jumta sīkdaļa Cs. Mārsnēnu Dzirkāļu dz. rijā	469
93. Jumta kāršu piestiprinājumu veidi	470
94. Dz. rijas jumta sīkdaļa Rg. Lēdurgas V.-Urcēs	470
95,96. Jumta kores nostiprinājumi	471
97. Dz. rija Cs. Vecpiebalgas Kūrēnos (skats)	472
98. Vadžiem piestiprināta jumta kārts	473
99. Lubu jumta seguma schēma	473
100. Lubu jumtu izplatība Latvijā (kartogramma)	475
101. Tagadējo dz. riju jumtu veidi Latvijā (kartogramma)	476
102. Dz. rija Cs. Vecpiebalgas Jaunkalniešos (skats)	479
103. Dz. rijas paspārne Cs. Mazstraupes Līnās (skats)	480
104. Dz. rijas paspārne Rg. Ķempju J.-Kārbās (skats)	480
105. Dz. riju jumtu paplašinājumi Latvijā (kartogramma)	481
106,107. Griestu veidi dz. rijās	482
108,109. Griestu veidi dz. rijās	483
110. Piederba iekšskats Bsk. Ceraukstes Lj.-Tīreļu dz. rijā	484
111. Durvju aila	486
112. Durvis un lodziņš Cs. Vecpiebalgas Kūrēnu dz. rijā	487
113. Piederba vārti Cs. Drabešu Magonītēs	488
114. Durvju kōnstrūkcija	489
115. Dz. rijas lodziņš Cs. Cirstu Mazpavāru dz. rijā	490
116. Logu formu schēmas	491
117. Dz. rija Md. Kalsnavas Melnavās (plāns un logs)	491
118. Dz. rija Rg. Bīriņu Zelloš (skats)	492
119. Dz. rijas projekts (Vietinghoff, 1815.)	493
120. Dz. rija Rg. Ķempju Rozeskalnā (skats)	493
121. Rijas krāsnis schēmatiskos šķērsgriezumos	495
122. Rijas krāsnis schēmatiskos garengriezumos	496
123. Dz. rijas krāsnis Md. Cesvaines K.-Balgalvjos	497
124. Dz. rijas krāsnis Vm. Alojās Aizpurvjos	498
125. Dz. rijas krāsnis schēma Cs. Sērmūkšu Auzānos	499
126. Dz. rija Rg. Duntē Mūrniekos (plāns)	501
127. Kambaris ar dūmvadu klonā, Vidzemē	502
128. Rovju un skursteņu-namu schēmas	503
129. Dz. rija Vm. Ainažu Krūmiņos (skats)	504
130. Dz. rija Vm. Burtnieku Bibisē (skats)	513
131. Dz. rija Vk. Korvas Kuškos ap 1896. g. (skats un plāns)	514
132. Dz. rija Vk. Jaunrozes Cigūžu Lodēs ap 1896. g. (skats)	514
133. Dz. rija Rg. Vidrižu Ausiņos (skats)	515
134. Dz. rija Vk. Veclaicenes Paiķos (skats)	515
135. Dz. rija Md. Vietalvas pag. (skats)	517
136. Dz. rija Md. Vestienas Rīzgos, tag. Brīvdabas mūzejā (skats)	518
137. Dz. rijas paspārne Rg. Līgatnes Melngalvjos	519

138. Izveidoti pakšu gali dz. rijās	520
139. Dz. rija Valmieras bij. draudzes skolā, tag. Brīvdabas muzejā (skats)	521
140. Stabu veidi dz. rijās	522
141. Stabu veidi Latvijā un Lietuvā	522
142. Izveidots stabs Vm. Vainižu Vilpu dz. rijā	523
143. Izveidotas durvis Cs. Lizuma Kolaņu dz. rijā	525
144. Maģiskas zīmes pie dz. riju durvīm	525
145. Gada skaitlis Vk. Lejasciema Dakeru dz. rijā	526
146. Gada skaitlis Rg. Vidrižu Ausiņu dz. rijā	527
147. Vārāmā ietaise pie dz. rijas krāsns Cs. Cirstu Pelnēnos	532
148. Dz. rijas krāsns Vk. Māļupes Liepās	533
149. Nams Bsk. Mežotnes Buneru dz. rijas piedarbā	534
150. Dz. rija ar slieteni Vm. V.-Salacas Mežmeniekos (skats)	535
151. Gulamais sols	536
152. Iebūvēta gulvieta Bsk. Ceraukstes Lj.-Tīreļu dz. rijā	537
153. Lopu mitekli pie dz. rijām Latvijā (kartogramma)	543
154. Virtuve Cs. Cirstu Pelnēnu dz. rijā (skats)	544
155. Darbnīca Cs. Cirstu Pelnēnu dz. rijā (skats)	544
156. Ingerijas rijas plāna schēma	547
157, 158. Dz. rija Zviedrijā, agr. Vermlandē, tag. Skansenā	549
159. Igaunijas vecākie dzīvokļu veidi (kartogramma)	550
160. Schēma Igaunijas dz. riju plānu tipiem	553
161. Dz. ēka („saun“) Igaunijā, Viru apr., Jõhvi dr.	554
162. Dz. rija Igaunijā, Valga apr., Karula dr.	555
163. Dz. rija Igaunijā, Harja apr. Juuru dr.	555
164. Dz. rija Igaunijā, Harja apr. Jõeļhtme dr.	556
165. Dz. rija Igaunijā, Harja apr. Kuusalu dr.	557
166. Setuku istabas plāns	558
167. Setuku dz. rijas plāns	558
168. Igaunijas dz. riju šķērsgriezumu schēmas	560
169. Rijas telpu schēmatiski šķērsgriezumi Igaunijas dz. rijās	560
170. Igaunijas dz. riju orientācija (diagramma)	562
171. Igaunijas dz. rijas šķērsgriezuma schēma	562
172. Lībiešu dzīvojamās mājas plāns	565
173. Rijas schēmatiski griezumumi	571
174. Rijas schēmatisks plāns	571
175. Latviešu tautas dziesmās minētās dz. rijas (kartogramma)	577
176. Istabas projekts (Bruiningk, 1814.)	579
177. Dz. rija Cs. Drabešu Biržakās (skats)	589

Die Wohnriege in Lettland.

Paul Kundziņš.

(Zusammenfassung.)

I. Begrenzung und Begründung der Aufgabe. (S. 385.)

Das Wort Riege (lett. rija) bezeichnet im baltisch-deutschen Sprachgebrauch die Darre, in der das Getreide vor dem Dreschen getrocknet wird. Als Wohnriege bezeichne ich ein Riegegebäude, das als Wohnung dient oder gedient hat.

Meine Untersuchung umfasst die Wohnriege im Gebiet des heutigen Lettland und behandelt als Kernfrage die lettische Wohnriege. Die Arbeit will ein Beitrag sein zur Klärung des Problems dieses Wohnungstypus. Auch sollen zugleich die wichtigsten Daten über die Wohnriege in Lettland dargestellt und festgehalten werden, da dieses Denkmal der Volksbauweise zusehends dem Untergang verfällt.

Als Architekt bin ich von der Untersuchung der Wohnriege als Bauwerk ausgegangen. Sonstige Erscheinungen der lettischen Volksbauweise, die ich habe erwähnen müssen, sind grösstenteils als bekannte Tatsachen hingestellt, da eingehendere Begründungen aus dem Rahmen dieser Arbeit herausgetreten wären.

II. Allgemeine Topographie der Riege und Wohnriege. (S. 387.)

Wohnriegen kann man natürlicherweise nur dort erwarten, wo Riegen vorhanden sind. Es bleibt einer speziellen Untersuchung vorbehalten festzustellen, wo und wann Einrichtungen (Abb. 1) zum Dörren des Getreides entstanden sind. Hier ist nur eine annähernde Zusammenstellung über das Vorkommen der Riege in Nordeuropa gegeben (Abb. 4).

Die Getreidedarre als geschlossener Bau ist bekannt: bei den Litauern, im nord-östlichen Gebiet der Weissrussen und nördlichen Gebiet der Grossrussen, bei den Finnen in den Grenzen Russlands,

Finnlands und Schwedens, bei den Esten und bei den Letten. Bei den germanischen Völkern ist die riegenartige Getreidedarre nicht heimisch, doch ist sie stellenweise durch auswärtige Vermittlung bekannt geworden (z. B. in Schweden).

Im süd-westlichen Teil des slavischen Gebiets kennt man wohl Einrichtungen zum Dörren des Getreides, doch sind diese baulich nicht den Riegen gleichzustellen und auch nicht zum Wohnen geeignet.

Wohnriegen habe ich nur in einigen finnischen Gebieten (Abb. 2), bei den Esten und bei den Letten feststellen können. Die in Schweden anzutreffenden Beispiele sind auf finnische Einwanderung zurückzuführen (Abb. 3).

III. Beschreibung der Wohnriege in Lettland. (S. 397.)

1. Topographie. (S. 397.)

In Lettland ist die Wohnriege nicht überall anzutreffen.

Im Kartenbild „A“ (Abb. 5) sind Daten über ihr Vorhandensein aus Gegenwart und Vergangenheit eingetragen. Es ergibt sich, dass mit geringen Ausnahmen dieser Wohnungstypus nur nördlich von der Düna anzutreffen ist und zwar bloss in Vidzeme. In Latgale ist die Wohnriege nicht heimisch.

Im Kartenbild „B“ (Abb. 6) sind die noch um 1920 bestehenden Wohnriegen verzeichnet.

Abb. 7 zeigt ihre Verbreitung um 1800, wobei gleichzeitig in Vidzeme das Vorhandensein selbständiger Wohnhäuser (Stuben, lett. *istaba*), eingetragen ist. An den bestehenden Wohnriegen lässt es sich erweisen, dass ein verstärkter Zuwachs derselben in die Jahre 1820—1880 fällt (Abb. 8).

Die Angaben über Wohnriegen in der ersten Hälfte des 18. Jhrh. ergeben nur ein annäherndes Bild (Abb. 9). Doch ist es ersichtlich, dass es auch dann schon im Gebiet der Wohnriegen selbständige Wohnhäuser gab.

Noch unvollständiger sind sichere Zeugnisse für die Zeit vor 1700 (Abb. 10). Es lässt sich trotzdem feststellen, dass im Verhältnis zur Wohnriege das selbständige Wohnhaus häufiger auftritt. Die ältesten Dokumente erwähnen nur solche Riegen, die ausschliesslich Zwecken der Landwirtschaft dienen.

2. Die Typen der Wohnriegen. (S. 406.)

Als primitivster Typus wäre eine Wohnriege zu betrachten, die aus einem Raum besteht, welcher als Getreidedarre erbaut ist und zugleich als Wohnung dient. Unveränderte Beispiele dieser Entwicklungsstufe sind nicht mehr anzutreffen. Doch gibt es solche, bei denen der früher einräumige Bau noch zu erkennen ist und die Erweiterungen als Anbauten späterer Zeit bezeugt sind (Abb. 11, 12). Auch literarische Quellen schildern diesen Anfangszustand. Die vorhandenen Anlagen sind jetzt mindestens zweiräumig, aus Riegenwohnraum und Tenne (lett. *pie darbs, kuls*) bestehend.

Die typischsten Grundrissformen der lettischen Wohnriegen sind in Abb. 13 schematisch dargestellt. Der Zusammenstellung ist das Anwachsen von warmen Räumen und die Anordnung der Feuerstellen zugrunde gelegt.

Die Erweiterung der Ausgangsform geschieht durch Anbau von Kammern (lett. *kambaris*).

Falls der Riegenofen sich an der Tennenwand befindet, beschränkt sich die Erweiterung auf eine Seitenkammer, die vom Riegenofen erwärmt wird (Abb. 14.).

Weit grösser ist die Entwicklungsreihe bei Stellung des Riegenofens an der Aussenwand: es ergeben sich ausser der Seitenkammer eine oder mehrere Erdenkammern (Abb. 15—21).

Eine eigne Reihe bilden Beispiele, wo die Küche als selbständiger Raum zwischen Riege und Kammern eingeschoben wird und letztere dann nicht mehr vom Riegenofen erwärmt werden (Abb. 22—28). Diese Küche wird bisweilen in feuersicherer Bauweise ausgeführt (mit Gewölbe oder als Mantelschornstein, Abb. 29—31).

Die entwickelte Anordnung der Kammeranbauten bei der Wohnriege nähert sich der Form des selbständigen Wohnhauses und steht mit der Riege bloss in mechanischer Verbindung.

Im Aufbau unterscheidet sich die Riege als Wohnraum wesentlich nicht von der Riege, die nur landwirtschaftlichen Zwecken dient. Die Kammerdecken sind stets niedriger als die Riegendecke. Meist sind die Kammern konstruktiv als Anbauten ausgeführt. Die typischsten Prinzipien im Aufbau des Riegenraums und der Kammern in gegenseitigem Zusammenhang sind in den Querschnittschemen Abb. 34 dargestellt.

Die Chronologie der Typen ergibt, dass 70% der kammerlosen Beispiele (als Wohnung dient der Riegenraum) vor 1800 entstanden sind. Als früheste Erweiterung ist die Seitenkammer anzusehen, die schon im 18. Jhrh. vorkommt, anfangs als Ablegeraum für Lebensmittel und zum vorübergehenden Wohnen während der Periode des Dörrrens. Endkammern sind bei einer grösseren Anzahl Wohnriegen um 1830 entstanden, im Aufbau einräumig, doch bisweilen auch schon durch Scheidewände aufgeteilt.

Wieweit die Raumentwicklung der Wohnriegen jener Zeit vom Wohlstand und örtlichen Verhältnissen abhängig gewesen, zeigen drei Beispiele aus verschiedenen Gegenden (Abb. 35—39).

Das Entstehen der selbständigen Küche, welche die Riege von den Kammern trennte, und die dadurch bedingte Zurückgabe der Riege ihrem eigentlichen Zweck fällt in die zweite Hälfte des 19. Jhrh. Mantelschornsteine wurden in verschiedenen Gegenden um 1860 erbaut. Gleichzeitig hört die Weiterentwicklung der Wohnriege auf und neue Wohnriegen werden seltener errichtet.

Die Verbreitung der Typen zeigt das Kartenbild Abb. 40. Beispiele mit Riege als einzigem Wohnraum sind nicht an bestimmte Gegenden gebunden. Im Osten kennt man als Erweiterung fast nur die Endkammern. Der Westen ist reich an Seitenkammern und mehrräumigen Endkammern, sowie an Vereinigungen dieser Raumformen. Dort sind auch die feuersicheren Küchen anzutreffen.

Um den Begriff der Wohnriege nicht erweitern zu müssen sind die Fälle ausseracht gelassen, bei denen die Riege in gewissem Sinn öffentlichen Zwecken gedient hat: als Raum für kirchliche Handlungen, insbesondere als Bethaus der Herrnhuter Brüdergemeinde, als Schule, als Gefängnis.

3. Die Faktoren der Raumlösungen. (S. 426.)

Die bloss Zwecken der Landwirtschaft dienende Riege befindet sich meist ausserhalb des Gehöfts in freier Lage, möglichst auf einer Anhöhe wegen der Feuergefahr und des Windigens des Getreides. Die Wohnriege dagegen bildet oft das Zentrum des Gehöfts. Ihre Wohnräume werden gern der Sonne zugekehrt (70%). Dabei behält die Tenne die ihr angemessene Lage mit den Türen nach W und O, den zum Windigen forteilhaftesten Windrichtungen (Abb. 41—44). Die abweichenden Anordnungen sind z. T. durch spezifisch örtliche

Verhältnisse bedingt, z. T. durch Beeinflussung vonseiten der Gutsbesitzer. So warnt z. B. Gubertus (17. Jhrh.) die Besitzer vor der Anordnung von Wohnräumen nach Süden, der Pestgefahr wegen. 80% der Wohnriegen weisen mit ihren Ecken nach NSOW. Das scheint mit dem Volksglauben in Beziehung zu stehn, da in solchen Fällen sich magische Schutzmittel in den Eckverbänden vorfinden.

In primitivstem Zustande unterscheidet sich ein bewohnter Riegenraum kaum von der Riege, die nur als Darre dient. Lehmestrich als Fussboden, feste Blockwände mit einem Minimum an Tür- und Fensteröffnungen, und eine dichte Bohllendecke bilden die äusseren Umgrenzungen des Raumes.

Darrbalken und der übliche Riegenofen bilden die Einrichtung. Die Ausmasse schwanken zwischen 4,5 und 8,0 m in beiden Richtungen, wobei 50% der Beispiele quadratischen Grundriss haben. Die Höhe beträgt im Mittel 3,5 m (oft 18 Balkenkränze).

In Zusammenhang mit der Lage des Ofens verlaufen die Unterzüge der Darrbalken meist parallel zur Längsachse des Gebäudes (90%). Der Ofen befindet sich immer in einer Ecke des Riegenraums. Bei Vorhandensein einer Endkammer stösst der Ofen an diese (Abb. 45, b); gibt es eine Seitenkammer, trifft man ihn auch an der Tennenwand (Abb. 45, c). Bei Wohnriegen ohne Kammern sind beide erwähnten Stellungen anzutreffen. Bei nicht bewohnten Riegen in Kurzeme, Zengale, Augšzeme und Latgale befindet sich der Riegenofen fast ausschliesslich (99%) an der Tennenwand und nur in Vidzeme ist er häufiger an der Endwand anzutreffen (80%).

Die Veränderungen, die der Riegenofen erfuhr, wenn die Riege als Wohnung diente, waren nicht einschneidend (Abb. 46, 47). Er verlor nur allmählich seine vertiefte Stellung und erhielt vor der Heizöffnung eine Erweiterung zum Kochen. Doch kochte man auch gern in einem freistehenden Kochhaus, das in der Nähe errichtet wurde (Abb. 150). Mit der Zeit schlossen sich dem Riegenofen andere Feuerungsanlagen an: die Heizung des Kammerofens, eingemauerte Kessel und schliesslich moderne Herde. Die Sorge um Feuerschutz und Rauchableitung zeitigten weiter gewisse Veränderungen.

Dort, wo die Riege der einzige Wohnraum war, lag der Ofen parallel zur Querachse des Gebäudes, ebenso wie die Darrbalken „ārdi“, damit vor der Ofenmündung ein freier Platz verbliebe für die Hand-

tierungen beim Dörren (Abb. 45, a, d). Diese Lage wurde auch grösstenteils (90%) beibehalten, wenn Kammeranbauten entstanden. Die Feuergefahr verbot das Dörren über der Ofenmündung. Liegt der Ofen ausnahmsweise parallel zur Seitenwand der Riege, haben auch die Darrhölzer diese Lage (Abb. 45, e).

Die Tür von der Riege in die Tenne besteht auch bei der Wohnriege fort und dient auch dort zum Transport des gedörrten Getreides in die Tenne.

Bei den Wohnriegen ohne Kammern trifft man ausserdem noch eine Tür aus der Riege ins Freie: fast immer wenn der Ofen im Winkel der Aussenwände steht, sonst seltener. Auch nach Anbau der Kammer wird diese Tür beibehalten. Eine direkte Verbindung zwischen der Wohnkammer und Riege bestand gewöhnlich nicht. Dort, wo sie vorhanden, diente sie um die Riegenwärme in die Kammer zu leiten. Doch da dann auch der Rauch in die Kammer drang, begnügte man sich lieber mit dem Zugang durchs Freie, besonders in älterer Zeit, als die Kammer nur vorübergehend bewohnt wurde.

Die Benutzung der Riege zum Schlafen, Essen und zu allerlei Hausarbeiten hat keine baulichen Veränderungen an ihr bewirkt. Die Schlafstellen befanden sich am Ofen längs den Wänden, ja sogar auf den Darrbalken. Man ass auf dem Platz vor dem Ofen, der am Tage Licht durch die Aussentür erhielt, und am Abend vom Herdfeuer oder Kienspahn beleuchtet wurde.

Es sind Fälle bekannt, wo der bewohnte Riegenraum sogar als Badstube benutzt wird ohne ihn weiter umzugestalten: das Quästen geschah auf den Darrbalken oder im Riegenofen.

Die der Riege angebaute Kammer diente als Ablegeraum für Lebensmittel und als Schlafräum während des Getreidedörrrens. Mit der Zeit wurde sie zum eigentlichen Wohnraum (Abb. 16, 17). Solange sie vom Riegenofen erwärmt wurde, kommt es vor, dass man dessen spärliche Wärme durch direkte Wärmezufuhr aus der Riege oder durch hereingebrachte glühende Kohlen zu ergänzen sucht. Es gibt auch zweiräumige Kammeranbauten, die nur vom Riegenofen Wärme erhalten (Abb. 48). Ein grosser Fortschritt war die Errichtung eines eignen Kammerofens, der von der Riege geheizt wurde, wobei der Rauch in den Rauchfang vor dem Riegenofen zurückkehrte. Dieser Rauchfang entwickelte sich mit der Zeit zum Schornstein. Die Feuerung des Stubenofens war häufig mit einem einge-

mauerten Kessel, späterhin auch mit einer Kochanlage in der Art des englischen Herdes verbunden.

Die erweiterte Heizanlage ergab die Möglichkeit im Kammeranbau eine grössere Anzahl warmer Räume anzuordnen: eine geräumige Vorderkammer bezog das Gesinde, eine kleinere der Wirt, bisweilen gibt es auch eine getrennte Mägdekammer. Bei einer grösseren Anzahl von Räumen wurde das Kammerende breiter als die Riege (Abb. 49).

Als nicht heizbare Nebenräume der Wohnriege sind anzutreffen: die Mahlkammer, die Brotkammer und der Windfang. Letzterer hat häufig eine direkte Verbindungstür zur Riege.

Lebten in der Wohnriege zwei Familien getrennt, so gab es oft Eingänge mit Vorräumen auf beiden Seiten des Gebäudes.

Es gab eine Zeit, wo man gern Kartoffelgruben im Kammerfussboden anlegte. Die wurden mit Bohlen überdeckt und waren nur von der Kammer zugänglich.

Die Kammeranbauten wurden mit der Zeit den Wohnbedürfnissen entsprechend ausgestaltet. Sie erhielten Bretterdecken und -fussböden, gemauerte Fundamente, Glasfenster. Um die bei steter Benutzung des Riegenofens bestehende Feuergefahr einzuschränken wird ein eigener Kochraum eingerichtet, häufig in feuersicherer Bauweise mit Gewölbe („rovis“) oder Mantelschornstein (Abb. 29, 50). Durch Anschluss von Herd und Öfen an selbständige Schornsteine gibt schliesslich die Raumanordnung der Kammeranbauten ihre Gebundenheit auf und zeitigt Wohnungsformen, die mit der Riege bloss in mechanischem Zusammenhang stehen (Abb. 33).

Die anderen Räume des Riegegebäudes, die mit der Wohnung keine direkte Beziehung haben, als Tenne, Stroh- und Kaffscheune, offene oder geschlossene Dachüberstände, sind nicht näher besprochen. Das Vieh wurde nur selten unter dem Dach der Wohnriege untergebracht (Abb. 153).

4. Bautechnische Daten. (S. 441.)

Technisch unterscheiden sich die Wohnriegen wenig von den übrigen lettischen Volksbauten.

Fundamente gab es ursprünglich nicht. Man sorgte dafür, dass der möglichst harzreiche Grundbalken trocken lag. Im 18. Jhrh. lassen sich Lehmبانke als Wärmeschutz bei beiwohnten Riegen

feststellen (Abb. 54). Im 19. Jhrh. entstehen in Lehmörtel ausgeführte Steinfundamente und seit etwa 1870 werden sie in Kalkmörtel gemauert (Abb. 55).

Die Wände sind im Blockbau aufgeführt. Als Bauholz wird Fichte (70%), Kiefer (15%) oder beide Arten gemischt verwandt. Hin und wieder trifft man in oberen Balkenlagen auch Espenholz, das vor Feuchtigkeit geschützt, sich als dauerhaft erwies. Sumpfbirke wird in einem Beispiel um 1720 erwähnt. Eiche wird zu Stützen der Dachüberstände verwandt. Das Bauholz wurde bis zur Mitte des 19. Jhrh. mit der Axt zubereitet, dann kam die Säge in Gebrauch.

Der konstruktive Kern der Wohnriege ist der Riegenraum, der als geschlossener Block errichtet ist. Tenne, Kammern und andere Räume wurden ursprünglich an ihn 3-wändig angebaut. Die Riegenwände sind „gekätzt“ (Abb. 56), wie das bei Brand und Gubertus schon im 17. Jhrh. erwähnt ist. In späterer Zeit werden die Balkenlagen verdübelt (Abb. 57). Die Eckverbände (gehauene und gesägte) sind in ihrer Entwicklungsfolge in Abb. 58—61 dargestellt. Doch sind bisweilen, durch Zeitumstände bedingt, primitive Formen chronologisch jünger als mehr entwickelte. Abb. 62 zeigt eine Form, die entstanden, um die Ecken fester mit Moos dichten zu können. Kerben an den Balkenenden dienten zur Befestigung einer Hilfskonstruktion beim Hinauffördern der oberen Wandbalken (Abb. 63, 64). Der Balken, dessen Ende ein eigenartiges Loch aufweist (Abb. 68), ist in ein Floss gebunden gewesen.

Die vorkragenden Balkenenden der Eckverbände dienen häufig, entsprechend ausgebildet, als Stütze der Dachvorsprünge (Abb. 69, 70).

Die älteren Teile der Wohnriege sind aus Rundbalken aufgeführt, nur bei Kammeranbauten werden seit dem 19. Jhrh. die Balken bisweilen behauen, anfangs nur die nach innen gekehrte Seite. Beim Anfügen der 3-wändigen Anbauten an den Riegenblock sind mehrere Verbandformen anzutreffen (Abb. 73—76). Selten findet man 4-wändige Kammeranbauten (Abb. 20, 77). Die Wandlängen waren früher durch die handlichen Balkenlängen bestimmt. Seit dem 19. Jhrh. lernte man die Balkenenden konstruktiv zu vereinigen (Abb. 78—80). Dadurch wurde es möglich alle Räume der Wohnriege in geschlossenem Aufbau aufzuführen.

Bei den Wirtschaftsräumen der Wohnriege trifft man Füllholzwände (Abb. 82) und selbst Flechtwerk (Abb. 14, 81).

Gemauerte Wände umgrenzen bisweilen die Küche (Abb. 84) und treten bei dem Riegenofen in Erscheinung (Abb. 49). Trennende Innenwände der Kammern sind häufig in leichter Konstruktionsweise hergestellt. Da die Kammerdecke stets niedriger ist als die des Riegenraums, erhalten auch die Aussenwände dieser Räume meist verschiedene Höhen. In Gebieten, wo das Satteldach herrscht, werden auch Giebel im Blockbau errichtet (Abb. 77, 85, 86).

Die Dachkonstruktion der Wohnriege besteht aus Sparren, die im oberen Balkenkranz eingekämmt sind, und den Streckbalken, die den vom Druck des Daches entstehenden Schub aufnehmen (Abb. 89, 90, 91, a). Pfettendächer (Abb. 91, b, c) sind weder bei den Wohnriegen noch sonst bei den lettischen Volksbauten anzutreffen.

Die Beispiele des 18. Jhrh. haben häufig Sparren mit Wurzelnenden, die der Dachhaut als Halt dienen. Dieses Halts bedurfte früher sowohl das Holzdach, als auch das Strohdach. Eine alte Art des Holzdaches („Lubbendach“) zeigt die Zeichnung von 1797 (Abb. 35). Das bestand aus gespleisssten Kiefernholzschildeln („lubas“), die durch das Gewicht eines aufgelagerten Gitterwerks festgehalten wurden. Diese Eindeckung lässt sich bis ins 17. Jhrh. zurückverfolgen. Sie ist in waldreichen Gegenden anzutreffen und nimmt an Verbreitung zu in Zeiten des Tiefstandes des Ackerbaus (Abb. 106). Dem Lubbendach entspricht die Sattelform. Dem Strohdach ist die allseitig gewalmte Form typisch. Bei den bestehenden Wohnriegen herrscht letztere vor (Abb. 101). Bestandteile des Strohdachs sind auf Abb. 93—97, die des „Lubbendachs“ auf Abb. 98, 99 dargestellt. Bezeichnend ist die Art und Weise, wie die Latten (runde Stangen) an den Sparren befestigt werden. Bielensteins Hypothese, dass „Lubbendach“ sei bei den Letten genetisch älter als das Strohdach, ist abzuweisen. Das Stroh- oder Schilfdach lässt sich mit den primitivsten Mitteln herstellen, auch ist es vollkommener als das „Lubbendach“. Letzteres haben in seiner dargestellten Form Umstände einer weit späteren Zeit hervorgebracht. Das ist auch aus der Folklore ersichtlich, die dieses Dach kaum erwähnt. Mit dem Material der Wohnriege lässt sich jedoch diese Frage nicht erschöpfend klären. Die weitvorkragenden Dachüberstände sind in Gebieten des Strohdachs meist freitragend ausgebildet. Die schwereren Holzdächer dagegen verlangten in solchen Fällen Pfosten als Stützkonstruktion (Abb. 105).

Die Decken des Riegenraums und der Kammern bestanden ursprünglich aus Rundbohlen mit Lemschlag. Späterhin wurden die Bohlen der Kammerdecken gespaltet und geglättet (Abb. 106, 107). Seit 1800 lassen sich bei den Kammern Stülpdecken aus Brettern feststellen (Abb. 108). Noch vor dieser Zeit zeigen einzelne Beispiele eine Deckenfüllung aus Lehmstroh, das auf Stangen gewickelt und beworfen wurde (Abb. 109). Gewöhnlich sind die oberen Streckbalken, die den Dachschub aufnehmen, zugleich Deckenbalken. Doch trifft man besonders bei den Kammern auch eigne tieferliegende Deckenbalken.

Die Tenne hat keine feste Decke (Abb. 110). Dagegen ist eine solche bei der Mahl- und Brotkammer, auch bei den selten vorkommenden Räumen für das Vieh vorhanden.

Die Darrbalken des Riegenraums (häufig 9 an der Zahl) lagen ursprünglich auf einer Konstruktion, die nicht in die Wände eingebaut war. Jetzt ruhen die Darrhölzer auf eingebauten Unterzügen.

Als Fussboden diente in den Räumen der Wohnriege Lehmestrich. Holzfussböden entstanden mit der Zeit in den Kammern. Um 1850 wurden die Dielenbretter mit Holznägeln befestigt. Im Riegenraum sind Holzfussböden nie anzutreffen. Bisweilen finden sich unter dem Fussboden primitive Kelleranlagen. Solche sind bezeugt aus der Zeit d. nord. Krieges u. besonders um 1850, als der Kartoffelbau in Aufnahme kam.

Die Türen der Wohnriege machte man möglichst niedrig und mit hoher Schwelle (Abb. 111), um Wärmeverluste zu vermeiden. Da die Aussentür des bewohnten Riegenraums die eigentliche Lichtquelle war, gab man ersterer eine horizontale Teilung oder bildete sie als Doppeltür aus, indem man nach innen einen Lichtspalt freiliess (Abb. 112). Türangeln und sonstiges Zubehör waren häufig in primitiver Holzkonstruktion hergestellt (Abb. 113, 114). Um gutschliessende Türen herzustellen, fing man um 1830 an Säge und Hobel anzuwenden. Die Türen der Wirtschaftsräume zeigen bisweilen noch jetzt altertümliche Formen (z. B. Flechtwerk).

Die Fenster des bewohnten Riegenraums waren in erster Linie zum Entlüften des Qualms beim Dörren bestimmt. Es gab auch Fensteröffnungen, durch welche die Getreidegarben in die Riege befördert wurden, und solche, durch die man die Wärme in die anstossende Kammer ausströmen liess. Die Öffnungen waren klein und meist mit Schiebebrettern verschliessbar (Abb. 77, a, 112, 115).

Glasfenster gab es in lettischen Bauernhäusern schon zur Zeit des Nordischen Krieges. In Wohnriegen kommen solche erst bei den Kammeranbauten Ende des 18. Jhrh. in Gebrauch. Die Typenfolge der Fensterformen ist in Abb. 117 dargestellt. Abb. 118, 119 zeigen die Scheibenteilung Anfang des 19. Jhrh., Abb. 120 — in der zweiten Hälfte des 19. Jhrh.

Die Heizanlage der Wohnriege wird wohl in ihrer Urform dem aus vorgeschichtlicher Zeit aufgedeckten Ofen auf dem Burgberg zu Rauna entsprochen haben (aus kopfgrossen Granitfindlingen geschichteter Steinhafen mit Heizöffnung). In der Riege wurde der Ofen versenkt um das Getreide vor Feuer zu schützen. Auch bei Weiterentwicklung des Riegenofens (Abb. 121, 122) werden die losen Steine („keršas“) als Wärmespeicher beibehalten. Doch wird für eine Verminderung der Feuergefahr durch Errichtung eines oberen Gewölbes mit Funkenkappe gesorgt (Abb. 123, 124). Diese Art mit „doppeltem“ Gewölbe (Abb. 121, d) ist schon in der ersten Hälfte des 17. Jhrh. bezeugt. Doch gab es in bewohnten Riegenräumen noch am Ende des 19. Jhrh. Öfen mit nicht überdeckten Heizsteinen. Meist ist der äussere Mantel der Öfen gemauert, doch wird er auch bisweilen aus Lehmschlag hergestellt. Als Material fürs innere Gewölbe, das aus Einzelgurten besteht, dient mit gutem Erfolg bisweilen Dolomit bestimmter feuerfester Schichten. Als die Kammer einen eignen gewölbten Ofen erhielt, war er von der Riege heizbar, wodurch die Kammer rauchfrei blieb, denn der Rauch strömte in den Riegenraum zurück. Den gewölbten Kammerofen verdrängten um 1800 Heizkanäle (horizontale und vertikale), deren Feuerung sich anfangs auch in der Riege befand (Abb. 125). Bald darauf treten Kachelöfen in ähnlicher Konstruktionsweise auf. Diese Neuerung wird mancherorts dem Einfluss der Herrnhuter Brüdergemeinde zugeschrieben.

Die Rauchableitung durch Schornsteine widersprach den Anforderungen des Getreidedörrens, daher sind Schornsteine im bewohnten Riegenraum nur ausnahmsweise anzutreffen. Erst nach Errichtung der massiven Küche im Kammeranbau wurden solche ausgebildet um den Rauch aus diesem Raum abzuleiten: anfangs nur bis in den Dachraum, später in Form des Mantelschornsteins durch den Dachfirst hindurch (Abb. 128). Im 17. Jhrh. und auch nach dem Nordischen Kriege gab es selbst in den Gutshäusern und Pastoraten nur selten Schornsteine. Die Heizung konzentrierte sich in der mit

einem Rauchfanggewölbe versehenen schwarzen Küche. Gubertus (17. Jhrh.) beschreibt die Herstellung eines solchen „Roffs“ (lett. rovis) aus Fichtenzweigen mit Lehmewurf. Die kanalmassigen Schornsteine bürgern sich in den Kammeranbauten bei Wohnriegen erst um 1860 ein. Früher war es den Bauern schwer möglich die nötigen gebrannten Ziegelsteine zu beschaffen.

Zu erwähnen ist die Polemik im Repertorium der Livl. Ökon. Societät zu Anfang des 19. Jhrh. über Vor- und Nachteile bei Einrichtung von Schornsteinen in Wohnriegen. Die Schornsteine ermöglichten es in den Kammern nach Belieben Zugöfen mit Heizkanälen aufzustellen. Bisweilen sind die Verbindungskanäle sogar in den Fussboden verlegt (Abb. 127). Wohnriegen ohne Schornsteine sind jetzt nur selten anzutreffen (Abb. 47, 129).

Der Erbau von Wohnriegen wurde meist ohne fremde Hilfe von den Bauern selbst bewerkstelligt. Das Bauholz wurde vom Gutsbesitzer im Walde angewiesen. In gewissen Fällen ist jedoch von jeher eine gewisse Beeinflussung und auch auswärtige Hilfe feststellbar. Schon im 17. Jhrh. werden bei Errichtung von Neubauten an Stelle abgebrannter Gebäude pflichtmässige Hilfeleistungen erwähnt. Es ist eine Wohnriege bekannt, die noch 1880 in dieser Weise errichtet wurde. Systematisch sind in einigen Gebieten alljährlich anstelle veralteter Bauten technisch vollkommener Wohnriegen (z. B. mit feuersicherer Küche) erbaut worden, indem die Umwohnenden zu Mitarbeit verpflichtet wurden. Häufig ist auch freiwillige Beihilfe geleistet worden.

In Sachen der Wohnriege haben besonders auch die Gutsbesitzer ihre Aktivität bezeugt. Aus der Polemik im Repertorium der Livl. Ökon. Societät und anderen Materialien geht hervor, dass die Wohnriege der Bauern von wirtschaftlicher Seite bei den Gutsbesitzern sehr beliebt war: sie ergab Holzersparnis beim Erbau und besonders bei der Beheizung. Es lässt sich oft feststellen, dass Wohnriegen auf direkte Verfügung der Gutsbesitzer gebaut sind, indem sie den „Plan bestimmt haben“ (vgl. Abb. 119). Das Zeitalter der Aufklärung zeitigte aber unter den Gutsbesitzern auch eine Gegenströmung, die es durchsetzen wollte, dass aus Gründen der Volksgesundheit und kulturellen Hebung, das Wohnen in der Riege aufgegeben und zum Erbau von Einzelwohnhäusern geschritten werden sollte (Bruningk, Hagemester). Die Folge war ein kaiserlicher Befehl (1816) an die Livl. Gouvernementsregierung, der vorschrieb, dass im

Lauf von 12 Jahren alle Bauerwohnungen von den Riegen getrennt und abgesonderte Wohnhäuser erbaut werden sollen. Diese Verfügung löste in den Kräisen der Gutsbesitzer heftigen Widerstand aus. Daraufhin erfolgte eine Erläuterung, dass es erlaubt sei vorläufig an die Riegen 2 rauchfreie und helle Kammern anzubauen, doch in der Art, dass zum genannten Termin die Abtrennung der Wohnräume von der Riege durchgeführt werden kann. Dieses letztere ist jedoch unterblieben und noch in der zweiten Hälfte des 19. Jhrh. sind auf Verfügung der Gutsbesitzer neue Wohnriegen erbaut worden. Die Beeinflussung der Bauweise durch die Gutsbesitzer äusserte sich in erster Linie im Festhalten am Prinzip der Wohnriege. Die Ausführung wurde meist den Bauenden selbst überlassen von der Erfahrung ausgehend, dass so am ehesten auch zweckmässige Verbesserungen entstehen. Daher sind Aufbau und Ausbau durchaus Ergebnisse lettischer Arbeitsleistung. Selten trifft man in der Bauweise ausgesprochen fremde Elemente, die z. B. durch Hinzuziehung russischer oder deutscher Handwerker oder Einfluss der eingewanderten Herrnhuter entstanden sind.

5. Architektonik und Schmuck. (S. 512.)

Die Wohnriege ist ihrem Inhalt entsprechend im Gegensatz zu den übrigen typischen Gebäuden des lettischen Hofes keine einfache und klar entwickelte Einheit. Organisch geschlossen war das Riegegebäude, durch die Kammeranbauten wurde jedoch der architektonische Bestand meist aus dem Gleichgewicht gebracht. Das ist besonders bei den seitlichen Kammeranbauten fühlbar (Abb. 52, 83). Als die Kammern sich noch in vorhandene Dachüberstände einordneten, wurde die Einheitlichkeit wenig gestört (Abb. 17, 18). Mit Vergrößerung der Kammeranbauten erfuhr das Riegegebäude eine Verlängerung (Abb. 130) und oft auch eine seitliche Erweiterung (Abb. 131). Dieser der inneren Entwicklung völlig entsprechende Zustand ist architektonisch selten zum Abschluss gebracht. Ein Versuch im Sinne des Zeitgeistes (um 1800) der Wohnriege eine geschlossenere Form zu geben ist Vietinghoffs Vorschlag (Abb. 119). Die Aneinanderreihung der Räume kommt am stärksten zum Vorschein, wenn jedes Raumelement sein eignes Dach erhält (Abb. 15, 132), wie das in den Gebieten des Holzdaches typisch ist (Abb. 77). Das gewalmte Strohdach dagegen wirkt umschliessend und

ausgleichend, erhält den Bau im Gleichgewicht und verleiht ihm selbst eine gewisse Monumentalität (Abb. 17, 18, 27, 28). Absolute Symmetrie wird nicht angestrebt. Schon in der Silhouette ist die Wohnriege kenntlich durch den Schornstein am Firstende (Abb. 133). Die Mittel architektonischen Gestalten sind Beschränkt. Träger des Ausdrucks sind Massen, Verhältnisse, Rhythmus, nicht Einzelformen. Es treten in Erscheinung: Verschiedenheit der Wandhöhen (Abb. 70), Kontrast durch Pfostenreihung (Abb. 134, 136), die Dachausbildung (Abb. 51, 97, 102, 134 u. a.), Behandlung von Fenster und Türen. Weiter gibt die Natur des Materials, dessen Behandlung und Oberflächenwirkung der äusseren und inneren Raumscheinung ihr Gepräge, z. B.: Rundbalken und behauene Teile, Eckverbände, das plastische und schwere „Lubbendach“, die verschiedenen Altersstufen des Strohdaches (Abb. 136, 97, 120), rauchgeschwärzte Wände und Decken der schwachbeleuchteten Innenräume, der Lehmestrich der Fussböden u. a. m.

Farbstoff wird höchstens als Konservierungsmittel von Einzelteilen angewandt. Die architektonische Farbwirkung schafft die Natur mit ihren Mitteln.

Zu den Mitteln, die den Raumeindruck beeinflussen, wären auch die baulichen Faktoren zu zählen, welche auf das Gehör und den Geruchssinn einwirken. Die immer wiederkehrenden Gebräusche (das Knarren von Türen, Schritte) und deren akustisches Verhalten in den verschiedenen Räumen, sowie die von Rauch, feuchtem Lehm, Stroh u. a. bedingte Atmosphäre ergänzen fühlbar das architektonische Gepräge der Wohnriege.

Schmuckformen finden sich bei den dachstützenden Balkenenden (Abb. 70, 104, 137, 138), am Dachfirst (Abb. 139) bei Ausbildung von inneren Holzsäulen (Abb. 140, 142). Bei letzteren wiederholt sich das Motiv des geschmückten Mittelteils (u. a. in Form einer Kugel), wie das bei anderen lettischen Volksbauten vorkommt (Abb. 141, a, b) und auch bei den Nachbarvölkern bekannt ist. Diese Ausbildung hat im Prinzip nichts gemeinsames mit der Säulenform der gleichzeitigen Stilarchitektur (Barock um 1750) und ist wohl als Überrest eines früheren nordischen Holzstils zu betrachten. Dekorative Elemente trifft man bisweilen auch an Türen (Abb. 27, b, 70, 143). Den Schmuckformen gesellen sich Jahreszahlen und magische Zeichen hinzu (Abb. 67, 143—146). Bei festlichen Gelegenheiten

wurden die Räume der Wohnriege mit Laub oder Fichtenzweigen geschmückt. Auch fertigte man aus Federn, Spähnen, Stroh besondere Schmuckstücke an.

6. Wohnweise und Gegenstände der Inneneinrichtung. (S. 528.)

Nach Brands Beschreibung (1673) waren die Lebenszustände in der Wohnriege höchst primitiv. Ein Jahrhundert später werden schon gewisse Verbesserungen erwähnt (warme Kammern, Betten der Wirtsleute, Geschirr). Die Zustände um 1820 sind ausführlich im Repertorium der Livl. Ökon. Soc. erörtert. Besonders die Rauchplage, deren Schädlichkeit von gewisser Seite (Parrot, Löwis) sogar in Frage gestellt wird. Im Volk ist noch die Erinnerung wach, dass beim Heizen der Riege der Qualm kaum zu ertragen war. Kinder und Kranke wurden daher bis der Rauch entlüftet war im Viehstall untergebracht. Wer abgehärtet war, legte sich auf den Estrich oder in die Mulde vor dem Ofen. Gekocht wurde auf offenem Feuer vor dem Riegenofen, doch häufig auch im Freien in besonderen Kochhäusern (Stangenhütten). Die Kessel hingen an Haken, die meist aus Holz waren. Mit der Zeit kamen auch eiserne Dreifüsse in Gebrauch. Der Riegenofen diente auch zum Brotbacken und über demselben wurde Fleisch geräuchert. Gespeist wurde auf dem Platz vor der Ofenmündung. Ein Holzblock oder eine Brettplatte wurde als Tisch herangehoben. Das Essgerät bestand aus Holzgeschirr, Holzlöffel, Messer. Tongeschirr ist in einem Gebiet um 1865 in Gebrauch gekommen. Man sass auf Holzbänken und Blöcken. Die ersten Stühle waren Brautstühle. Behältnisse für Kleider und sonstigen Hausrat wurden des Rauches wegen nicht im Riegenraum aufgestellt.

In einfachen Verhältnissen wurde auf dem Estrich der Riege geschlafen, wenn es kälter war — auf dem Ofen oder den Darrbalken. Um 1800 werden Schlafbänke (Abb. 77, c) oder Pritschen (Abb. 151) eingerichtet. Auch am Ofen finden sich gemauerte Schlafbänke. Die Wiege hing an den Darrbalken. Bettgestelle richteten sich zuerst die Wirtsleute ein (Abb. 152). Solange es keine Kammern gab, wurden auch die Hausarbeiten im Riegenraum verrichtet und zwar auf dem Platz vor dem Herde, der Tags von der Tür und im Dunkel vom Herdfeuer Licht erhielt. Arbeitsame Frauen liessen selbst in der rauchgefüllten Riege die Arbeit nicht aus den Händen: im dicksten

Rauch wurde gestrickt, dann gesponnen und wenn sich der Rauch verzogen hatte gewebt. Die Handarbeit der Männer beschränkte sich meist auf das Spleissen von Kienspähnen und die Herstellung von Stricken. Den Kienspahn als Lichtspender mussten oft Kinder bedienen. Bisweilen diente zur Beleuchtung ein besonderer Lichtkamin, der mit harzigem Holz gespeist wurde. Trotz aller Unzulänglichkeiten versuchte man auch den Riegenraum, der als Wohnung diente, in guter Ordnung zu halten. Es fehlte selbst nicht an heiteren Momenten. Besonders verstanden es die Kinder mit ihren Spielen (vor und selbst in dem Riegenofen) fröhliche Stimmung hervorzurufen. Der Riegenraum regte auch sehr zum Erzählen von Märchen, Sagen und Spukgeschichten an.

Gegen unerwünschten Spuk wurden schon beim Bau der Riege allerlei Mittel angewandt.

Den Weckdienst am Morgen verrichtete der Hahn, der in der Tenne oder auf dem Riegenboden untergebracht war.

Nach Anbau der Wohnkammern werden diese nur Wohnbedürfnissen dienenden Räume ähnlich wie die Stuben der selbständigen Wohnhäuser eingerichtet und die Eigenart der Wohnriege äussert sich nur darin, dass unter dem gemeinsamen Dach sich auch die Wirtschaftsräume, Riege und Tenne, befinden.

Wo Einzelwohnhäuser bestehen, dient die Riege oft als vorübergehende letzte Behausung: dort werden die Verstorbenen bis zur Beisetzung aufgebahrt.

IV. Übersicht über die Wohnriegen ausserhalb Lettlands.

Eine kurze Übersicht wird geboten um die Entstehung der Wohnriege in Lettland klarstellen zu können.

Die vermutlichen Wohnriegen bei den Wolgafinnen sind nach Heikel und Sirelius wohl eher Wohnstuben gewesen, die Darrbalken für gewisse Zwecke gehabt, als spezifische Riegen, die zum Wohnen benutzt worden sind. Über die Wohnriegen bei den Woten, die Bielenstein erwähnt, sind keine näheren Angaben vorhanden, doch ist diese Erwähnung zu vermerken im Zusammenhang mit den „krievipi“ im Gebiet von Bauska.

Die Wohnriegen in Finnland sind Einräume die zum Wohnen, Dörren und Dreschen des Getreides und zuweilen auch als Badstube benutzt wurden (Abb. 2). Weiter entwickelt hat sich dieser Bautypus

nicht. Die finnische Hausforschung betrachtet ihn als eine vorübergehende und zeitweilige Erscheinung. So ist die Wohnriege mit finnischen Einwanderern auch nach Schweden gekommen (wohl im 16. Jhrh.). Das Beispiel in Skansen (Abb. 3, 157, 158) zeigt den gleichen Typus wie Abb. 2 und ist auch als Wohnhaus, Riege und Badstube benutzt worden. Ein Rauchofen mit Hitzsteinen, Darrbalken, kleine mit Schiebebrettern verschliessbare Fenster, Holzfussboden und feste Decke sind die Hauptbestandteile des Ausbaues.

Die Schweden haben nicht in Wohnriegen gelebt. Nur die schwedischen Kolonisten im östlichen Gebiet des Baltischen Meeres haben bisweilen Wohnung und Riege unter einem Dach vereinigt.

Tiefgreifend wurzelt die Wohnriege bei den Esten. Sie ist bis in die zweite Hälfte des 19. Jhrh. hinein der herrschende Wohnungstypus. Die Materialien des Eesti Rahva Muuseum zeigen, dass unter den älteren vorhandenen Haustypen nur im Osten und in Gebieten schwedischer Ansiedlung selbständige Wohnhäuser anzutreffen sind (Abb. 159). Doch ob es von jeher so gewesen ist, muss als dahingestellt betrachtet werden, weil man von einer genaueren Bauforschung noch nähere Aufschlüsse erwarten kann.*)

Die Grundrissformen der mir bekannten Beispiele sind (fett gezeichnet) in Abb. 160 schematisch dargestellt, wobei als Ausgangsformen einräumige Riegen und solche mit angefügten Tennen angenommen sind. Bei weiterer Anordnung ist die Stellung der Riege zur Tenne und die Einkapselung der Riege durch Anbauten zugrunde gelegt. Einzelbeispiele sind in den Abb. 161—163 gegeben. Die zeigen, dass die Kammeranbauten sich um das Wärmezentrum des Riegenofens entwickeln, wobei selbständige Seitenkammern nicht entstehen. Der Riegenraum ist häufig vollständig von anderen Räumen umbaut (Abb. 163) und so von direkter Licht- und Luftzufuhr abgeschnitten. Im Bereich der lettischen Grenze ist der Kammeranbau häufig breiter als das Riegegebäude, doch die Seitenwände des Riegenraums stehen frei da (Abb. 162). In Setumaa, wo das selbständige Wohnhaus vorherrscht (Abb. 166) trifft man bisweilen eine Hausform, bei der die Wohnstube von der Riege durch einen Flur getrennt ist (Abb. 167). Im Aufbau weist die estnische Wohn-

*) Mittlerweile hat J. Manninen (Die Sachkultur Estlands II) die estnische Wohnriege genau untersucht und kommt zum Schluss, „dass das estnische Riegegebäude ursprünglich nur ein Riegen- und kein Wohngebäude war“ (S. 304).

riege die Tendenz auf den Riegenraum, der ursprünglich schmaler als die Tenne war, bis zur Flucht der Tennenwand zu erweitern (Abb. 168, 169). Räume für das Vieh kommen bei der estnischen Wohnriege häufig vor, auch wird sie oft als Badstube benutzt (besonders im Nord-Westen).

Da die Esten hauptsächlich in Dörfern leben, ist die Lage der Wohnriege häufig durch die enge Bebauung gebunden. Doch wird auch dort das Kammerende möglichst der Sonne zugekehrt (Abb. 170).

Bautechnisch unterscheidet sich die estnische Wohnriege nur unwesentlich von der lettischen. Im Aufbau, Dach- und Deckenkonstruktion folgt sie nicht der finnischen Tradition, sondern der baltischen. Nur selten findet man Deckenbalken in der Richtung des Firstes verlegt (Abb. 171), was an die finnische Bauweise erinnern könnte. Zu erwähnen ist die Verwendung von Kalkstein beim Erbau der Tennen (Abb. 164, 165). Kammeranbauten und Schornsteine sind bei estnischen Wohnriegen später entstanden, als bei lettischen. In Hiiumaa hat der Riegenraum bisweilen einen Bretterfußboden, was in Lettland nie vorkommt.

Die lettische Kolonie *Lauri* in Estland kennt die Wohnriege als eines der ersten Gebäude, das die Einwanderer (um 1860) auf der Rodung errichteten, um für die erste Zeit ein Unterkommen zu schaffen. Jetzt lebt man dort in selbständigen Stubenhäusern.

Was die *livische* Wohnweise betrifft, so sind bei den Resten der livischen Bevölkerung in Nordkurland keine Wohnriegen anzutreffen. Auch die Zeugnisse früherer Zeit erwähnen solche nicht, sondern schildern als typisches Wohnhaus ein Zellenhaus, in dem die einzelnen Elemente aus Vorraum, Küche und Stube bestehen (Abb. 172).

V. Resultate und Schlüsse. (S. 566.)

Die Darstellung der Wohnriege Lettlands verlangt auch eine Erklärung der Entstehung und Entwicklung dieses Wohnungstypus. In der Hauptsache wäre festzustellen, welche Umstände das Wohnen in der Riege herbeigeführt und welche Faktoren dann die weiteren Auswirkungen dieser Wohnungsform gezeitigt haben. Unter anderem wäre auch klarzustellen, inwiefern der Wohnriege Lettlands örtliche und nationale Traditionen zugrunde liegen und in welcher Hinsicht sie etwa von aussen beeinflusst worden ist.

Bei der Beantwortung dieser Fragen gehe ich von den Ergebnissen meiner baulichen Untersuchung der Wohnriege aus und ergänze dann die Schlüsse mit den sonstigen Daten, die sich auf diesen Gegenstand beziehen.

1. Die bisherigen Meinungen über die Wohnriege Lettlands. (S. 566.)

Bielenstein will in seiner Arbeit „Die Holzbauten der Letten“ die Frage der Wohnriege folgendermassen erledigen: „Es steht fest, dass der Lette lange Zeit in der Riege gehaust bis er endlich den „nams“ nach Analogie der Riege zu erweitern und den bleibenden Wohnsitz sich in der Stube zu begründen gelernt hatte.“ Dabei will er die Tatsache, dass ein Teil der Letten, und zwar die in Livland, einige Jahrhunderte in Wohnriegen gelebt haben, auch auf die Letten in Kurland beziehen. Von der Riege meint Bielenstein, dass die Letten dieselbe in vorgeschichtlicher Zeit aus Skandinavien übernommen haben.

Schmit hat anfangs (1912) sich dahin geäussert, dass die Riege wohl schwedischen Ursprungs sein könnte, aber die Wohnriege nicht als ursprüngliche Wohnung der Letten zu betrachten sei, eher als Denkmal der Zustände einer schweren Zeit. Später (1923) erwähnt Schmit, dass die Sprachforschung das Wort „rija“ von den finnischen Sprachen herleitet, die Erfindung der Riege aber eher den baltischen Völkern zuzuschreiben sei. Die Wohnriege sei im Norden Lettlands nach Art der Esten entstanden, der Gedanke die Gebäude zu vereinigen wäre wohl älter.

Beuningen schildert die Entwicklung des lettischen Hauses sich auf Beispiele aus Kurland gründend. Dort sei die dauernde Vereinigung von Wohnung und Riege „unerhört“. Die Wohnriege aus Livland ist ihm nur aus einem Beispiel bekannt. Er hält diese Wohnungsform für ein Provisorium, das durch die Zeitumstände zum Definitivum geworden ist.

Heikel erwähnt im Zusammenhang mit den lettischen und estnischen Wohnriegen, dass ihre Bauweise an die sächsische erinnert. An anderem Ort schreibt er: „... dass die Wohnstube auch als Riege gebraucht wird ist reiner Germanizismus.“

Novosjow gibt eine sehr unbegründete Erklärung von der Entwicklung der lettischen Wohnriege: die Riege sei in Vorraum

und Ablegeraum geteilt und die Tenne als Wohnraum für die Arbeiter eingerichtet worden.

Hier sei nochmals vermerkt, dass Schwabe die seit dem 16. Jahrh. erwähnten „kambarnieki“ als Leute bezeichnet, die in einer der Riege angebauten Kammer hausten.

Bei anderen Autoren lassen sich keine wesentlich neue Gesichtspunkte zu der Frage der Wohnriege feststellen.

Die ältere Generation des Landvolkes in dem Gebiet der Wohnriege betrachtet dieselbe als älteste ursprüngliche Wohnweise.

Demnach sind die Anschauungen über die Wohnriege sehr abweichend und es muss daher die Frage in ihrem ganzen Umfang geprüft werden.

2. Die Entstehung der Wohnriege in Lettland. (S. 571.)

Die Untersuchung der Wohnriege ergibt, dass ihre primitivste Form sich durch nichts von der Zwecken der Getreidebearbeitung eingerichteten Riege unterscheidet, die Wohnbedürfnissen gar nicht gedacht war: a) der Ofen befindet sich an der Tennenwand (Abb. 117), wobei der den Bewohnern wichtige Platz vor dem Ofen vom Verkehr mit der Tenne gestört wird; b) der Ofen ist in den Fussboden vertieft und zum Kochen unhandlich; c) es gibt noch keine Tür vom Riegenraum ins Freie, die eine schnellere Entlüftung der Riege ermöglicht und das Tageslicht hereingelassen hätte; e) es gibt keine bestimmten Schlafstätten in solch einer Riege.

Bei der einräumigen Wohnriege liesse sich annehmen, dass die vorhandene Tür ins Freie den Wohnbedürfnissen besser entsprochen hat, als die spätere Tür zur Tenne, doch ist diese Anordnung auf die Riege selbst zurückzuführen.

Das alles betrifft die Wohnriege, resp. die Riege, die im Blockbau aufgeführt ist, mit fester Decke, einem Ofen und horizontalem Einbau zum Aufstecken des Getreides versehen ist. Es wäre jedoch zu erwägen, ob hier nicht eine noch ältere Form der Riege bestanden hat und ob sie in diesem Fall auch bewohnt gewesen ist.

Belege dafür haben sich noch nicht ergeben. Die Zeugnisse des 16. Jahrh. schildern die obenerwähnte Einrichtung einer Riege. Auch die Erwähnung der Riege im 13. Jahrh. lässt auf einen ähnlichen Zustand schliessen. Wenn man die Beobachtung des Pytheas,

dass die Ostionen das Getreide in grossen Gebäuden dreschen, auf die Riege der baltischen Völker bezieht, so könnte man eine gebäudemässige Form derselben schon ins 4. Jhrh. vor Chr. zurückdatieren.

B i e l e n s t e i n sucht die Urform der lettischen Riege im Stangenzelt und nimmt an, dass auch schon diese Form der Riege als Wohnung gedient hat. Da jedoch feststeht, dass das Stangenzelt die ursprüngliche Wohnung „nams“, gewesen ist und vom technischen Gesichtspunkt das Stangenzelt — Riege zum wohnen wohl keine Vorzüge gegenüber dem Stangenzelt — „nams“ aufweisen konnte, ist diese Annahme als unbegründet hinzustellen. Eher wäre das umgekehrte Verhältnis denkbar, d. h. eine vorübergehende Benutzung des „nams“ zum Trocknen des Getreides. Bei Zuständen, in denen man sich nur ein Stangenzelt hat leisten können, wird das wohl in erster Linie Wohnbedürfnissen entsprochen haben.

Es lässt sich auch nicht annehmen, dass die von Bielenstein vorausgesetzte Übersiedlung vom „nams“ in die Riege sich in der Zeit vollzogen, als man Gebäude im Blockbau zu errichten begann. Vom technischen Standpunkt war es leichter eine Stube — „istaba“ als eine Riege zu erbauen. Es ist in jedem Fall der ersteren die Priorität zuzusprechen. Doch muss man die Möglichkeit zulassen, dass auch damals schon Zustände bestanden haben, bei denen das gleichzeitige Errichten zweier Gebäude Schwierigkeiten bereitet und man sich deshalb auf eins beschränkt hat. Doch das könnte nur eine vorübergehende Erscheinung gewesen sein. Wenn das Wohnen in der Riege damals zur Tradition geworden wäre, würden die primitivsten Riegen Spuren der ehemaligen Wohnbedürfnisse aufweisen, was nicht der Fall ist. Eher hat man auch in dieser Periode das Korn vorübergehend in der Stube getrocknet. Die normale und typische Lösung war jedoch der Erbau von Einzelgebäuden für jeden selbständigen Zweig der Wirtschaft. Dieser Zustand ist schon bis in die letzte Periode der Vorgeschichte als erwiesen zu betrachten.

Klare Nachweise über die Entstehung der Wohnriege ergeben Dokumente späterer Zeit. In bestehenden Beispielen lassen sich leicht auch die Ursachen erkennen, die Riegen in Wohnriegen umgewandelt haben.

Während des Erbaues eines neuen Wohnhauses lebte man häufig in der Riege. Wenn ein Brand das Gehöft betroffen und die Stube vernichtet war, diente gewöhnlich die weiter abgelegene Riege als

Unterkunft, denn selbst im Winter war der heizbare Riegenraum dazu gut geeignet. Diese Art der Benutzung der Riege zum Wohnen lässt sich auch in den Gegenden Lettlands nachweisen, welche die ständig bewohnte Riege nicht kennen.

Seit dem 18. Jhrh. lässt sich feststellen, dass bei der Gründung neuer Wirtschaften als erstes Gebäude bisweilen die Riege erbaut und dann auch bewohnt wird, bis die übrigen Bauten errichtet sind (das Wohnhaus nicht selten als letztes). Bei verstärktem Anbau von Korn spielte die Riege eine wesentliche Rolle.

In früheren Zeiten hat besonders das Elend des Krieges und wirtschaftlichen Tiefstandes das Wohnen in Riegen herbeigeführt. Daten aus der Zeit des Nordischen Krieges bezeugen, dass in Gehöften, die aus Wohnhaus, Riege und anderen Gebäuden bestanden, nach der Zerstörung des Wohnhauses die unversehrte Riege als Wohnung gedient hat. Bei andauernder wirtschaftlicher Not und Bedrückung der folgenden Zeit ist diese Wohnweise zu einer gewohnten Erscheinung geworden, die selbst Gutsbesitzern und Pastoren nicht fremd war. Da, wie bekannt, vom Nordischen Krieg hauptsächlich Estland und Livland gelitten haben, so ist diesem eine wesentliche Einwirkung auf die Verbreitung der Wohnriege zuzusprechen (Abb. 5).

Auch im 16. und 17. Jhrh. ist der nördliche Teil Lettlands (und wiederum auch Estland) beständigen Kriegsläufen ausgesetzt gewesen. Ein Bild der Zerstörungen und des trostlosen Zustandes im Lande, die mit dem Einfall der Russen 1588 schon weite Gebiete heimsuchten und erst in schwedischer Zeit allmähliche Besserung erfuhren, ergibt sich aus den Berichten von Lindstädt (1603), Olearius (1635), Brand (1673) u. a. Daher ist auch für diese Zeit anzunehmen, dass beim Wiederaufbau in den zerstörten Gebieten die Riege lange Zeit als Wohnung gedient hat. (Brand erwähnt ausdrücklich die Wohnriege in Livland.) Erst in der zweiten Hälfte des Jahrhunderts schwedischer Verwaltung ist dann mancherorts der Wohlstand soweit gediehen, dass wieder selbständige Wohnhäuser anzutreffen sind.

Die Wohnriege wird im Volkslied selten erwähnt. Auch das ist eine Bekräftigung der Annahme, dass diese Wohnform erst seit der zweiten Hälfte des 16. Jhrh. in Aufnahme gekommen ist, als die Zeitumstände die Volkspoese unterbunden hatten. Die wenigen

Daten über die Wohnriege im Volkslied decken sich topographisch mit der bis jetzt festgestellten Verbreitung derselben (Abb. 175).

Wichtig ist das Verhältnis der Gutsbesitzer zur Wohnriege. Schon in der ersten Hälfte des 17. Jhrh. gibt G u b e r t u s den Rat, darauf zu achten „... dass die Bauern nicht mehr Kahten bauen als sie nöthig haben...“. Von diesem Standpunkt war die Wohnriege eine erwünschte Lösung. Es ist möglich, dass den Gutsbesitzern auch das in einigen Gegenden Deutschlands verbreitete Bauernhaus, welches alle Räume unter einem Dach vereinigt, als Beispiel zur Nachahmung vorgeschwebt hat. Doch ist der Gedanke Heikels, dass die Wohnriege germanischem Vorbild das Entstehen zu verdanken hat, ganz unbegründet. Denn ausser den Grundgedanken, alle Räume unter einem Dach zu vereinigen, haben das germanische Einhaus und die Wohnriege wohl keine gemeinsamen Berührungspunkte. Gleich verfehlt wäre es die Wohnriege von Kolonisationsversuchen mit deutschen Bauern ableiten zu wollen.

Reichliche Beweise dafür, dass die Gutsbesitzer die Wohnriege in den Bauerwirtschaften schätzten, gibt es seit dem Ende des 18. Jhrh. Es gab auch Gutsbesitzer, die aus higienisch kulturellen Gründen für das Einzelwohnhaus eintraten, doch gewannen die Vertreter der Wohnriege, trotz des „Allerhöchsten Befehles“ über die Trennung der Bauerwohnungen von der Riege (1816), die Oberhand und taten ihr möglichstes um das Weiterbestehen dieser Bauweise zu fördern.

Da im 18. und in der ersten Hälfte des 19. Jhrh. im grössten Teil Livlands die vorherrschende Wohnungsform die Wohnriege war, kann man es verstehen, dass die ältere Generation der Landbewohner diese als das ursprüngliche Wohnhaus betrachtet. Auf die Frage, weshalb man in den raucherfüllten Riegen gewohnt, erhält man zur Antwort: die Armut und der Wille der Gutsbesitzer sei die Ursache gewesen. Bisweilen werden auch die wirtschaftlichen Vorzüge erwähnt.

Bei der Prüfung der Frage, ob die Letten die Wohnriege nicht von ihren Nachbarn e n t l e h n t, ergibt sich folgendes.

Aus Schweden kann sie nicht gekommen sein, da dort die Riege aus dem Osten übernommen und die wenigen Wohnriegen finnischen Ursprungs sind.

Von den Finnen lässt es sich annehmen, dass sie mit der Bezeichnung auch die Riege selbst ihren früheren Nachbarn, den baltischen Völkern, übergeben haben. Denn diese sind voraussichtlich

aus Gebieten eingewandert, wo die klimatischen Verhältnisse das Dörren des Getreides vor dem Dreschen nicht bedingten. Ohne Riege konnten sie hier ihre entwickelte Landwirtschaft nicht fortsetzen und so haben sie wohl die örtliche finnische Riege übernommen und in weit höherem Grade vervollkommenet, als es die Finnen selbst getan. Die Wohnriege kann man aber nicht als Lehngut betrachten, weil dieselbe erst mehr als 1000 Jahre nach Abzug der Finnen aus dem Baltikum in Aufnahme kamen. Auch der bauliche Bestand der Riegen und Wohnriegen beider Völker weist grosse Verschiedenheiten auf.

Die Wohnriege der Esten unterscheidet sich in ihrem Urzustand sehr wenig von der lettischen. Für die Esten Estlands galt die Wohnriege als ursprüngliche Wohnungsform. Nur die Setuken, die seit dem Mittelalter von den übrigen Esten getrennt lebten, wohnen hauptsächlich in separaten Wohnhäusern. Wenn die Entstehung und Verbreitung der Wohnriege in Lettland zum guten Teil ihre Erklärung in äusseren Umständen (Kriege, Zerstörungen und wirtschaftlicher Verfall) findet, so sind diese Umstände in noch grösserem Masse auf Estland zu beziehen. Auch sind gerade unter den Gutsbesitzern der estnischen Gebiete die Vorkämpfer für die Beibehaltung der Wohnriege zu finden. Es ergibt sich, dass bei beiden Völkern gleiche Umstände gleiche bauliche Lösungen gezeitigt haben.

Ob bei den Esten ursprünglich nicht auch die Wohnung von der Riege getrennt bestanden hat, ist eine noch offene Frage*). Zu ihrer Klärung könnte auch das Verhalten der estnischen Kolonisten in lettischem Gebiet beitragen: wo die Wohnriege bestand, schlossen sie sich dieser Bauweise an, wo sie nicht vorhanden war, lebten sie in Wohnhäusern — Stuben (Kr. Ludza, Gem. Pilda u. Nirza).

Es ist der Gedanke ausgesprochen, dass die Wohnriege in Lettland sich auf das früher livische Gebiet erstreckt. Diese Vermutung ist jedoch zurückzustellen. Erstens erstreckt sich die Wohnriege im Südosten weit über die Grenze livischer Besiedelung und sogar über das Gebiet der finnisch-ugrischen Wohnplätze in der älteren Eisenzeit hinaus. Zweitens deuten keine Zeichen darauf hin, dass die Liven an der Küste Kurlands, welche ihre Eigenart noch erhalten haben, je in Wohnriegen gelebt.

*) Vrgl. die Anmerkung S. 612.

Die wenigen Beispiele des Vorhandenseins von Wohnriegen in Latgale und Zemgale lassen sich folgendermassen erklären.

Der nördliche Teil von Latgale hat in den Russenkriegen das gleiche Schicksal mit Livland geteilt.

Im Kr. Daugavpils sind Wohnriegen nur in zwei Gemeinden festgestellt; dort sind sie von Einwanderern aus Livland errichtet worden.

Auf die Wohnriegen um Bauska gründet Bielenstein seine Hypothese, dass auch südlich von der Düna die Wohnriege die ursprüngliche Wohnungsform der Letten gewesen ist. Nach meiner Meinung sind diese Fälle Ausnahmen, denen ethnische Verhältnisse zugrunde liegen. Die Umgegend von Bauska ist das Gebiet der sog. „krievini“, die für Nachkommen kriegsgefangener Woten aus Ingermanland gelten (angesiedelt um 1444). Zu ihnen haben sich wahrscheinlich um 1700 in Ösel angekaufte leibeigene Esten gesellt. Letzteren war die Wohnriege die übliche Wohnungsform. Dass auch ersteren dieselbe schon in ihrer Heimat bekannt gewesen, scheint möglich (in Finnland ist die bewohnte Riege schon vor 1600 nachweisbar). Doch ist es auch nicht ausgeschlossen, dass diese Wohnweise vom Notstand im neuen Siedlungsgebiet gezeitigt worden ist. Jedenfalls ist es ausgeschlossen, dass diese Wohnriegen Relikte älterer lettischer Volksbauweise sind.

3. Der Entwicklungsgang der Wohnriege in Lettland. (S. 585.)

Die bauliche Untersuchung der Wohnriege ergibt folgendes Bild des Ausbaues und der Erweiterung einer rein landwirtschaftlichen Zwecken dienenden Riege zur Wohnung.

Die ersten durch das Wohnbedürfnis hervorgerufenen Veränderungen des Riegenraums waren: die Tür ins Freie und die Verlegung des Ofens von der Tennenwand zur Aussenwand; des weiteren — ein Lüftungsflügel im oberen Teil der Tür und das Errichten des Ofens auf dem Fussboden statt in einer Grube, um das Kochen vor dem Ofen zu erleichtern.

Dann folgen Kammeranbauten, die gewöhnlich 3-wändig an eine vorhandene Riegenwand angefügt wurden.

Die Orientierung der Riege nach den erforderlichen Himmelsrichtungen hinderte nicht die Kammern der Sonne zuzukehren.

Anfangs baute man eine Kammer seitlich an den Riegenraum, als der Ofen sich noch an der Tennenwand befand. Die Endkammer ergab sich als entwicklungsfähigere Lösung im Zusammenhang mit der Versetzung des Ofens an die Endwand.

Das Wort „kambaris“ (Bezeichnung für diese angebauten Räume) stammt aus dem deutschen. Das deutet darauf hin, dass diese Anbauten erst nach längerem Zusammenleben mit den Deutschen entstanden sein können.

Dokumentarische Beweise über Kammern bei Riegen kenne ich nur vom Ende des 17. Jhrh. beginnend. Die im 16. Jhrh. auch in Kurzeme erwähnten Kammern werden wohl an Wohnstube n angebaut gewesen sein, denn die Wohnriege, als solche lässt sich erst am Ende des 16. Jhrh. feststellen.

Die anfangs nur vorübergehend bewohnte Kammer wurde zum beständigen Wohnraum nachdem sie einen eignen Ofen erhielt, der von der Riege geheizt wurde, wobei der Rauch wieder in die Riege zurückströmte. Solche Kammern sind nur als Endkammern anzutreffen. Sie bezog der Wirt, das Gesinde verblieb in der Riege. Durch Teilung der Kammer der Länge nach ergaben sich zwei Räume, die vom Ofen erwärmt wurden. Der eine von ihnen wurde dann dem Gesinde zugewiesen.

Diese Lösung ist eine Wiederholung der Raumanordnung in der „istaba“ (selbständiges Wohnhaus), wo das Stubenende vom „nams“ beheizt wird und durch einen Wandeinbau in zwei Räume geteilt wird.

Kammern mit eigener Heizung mehren sich bei den Wohnriegen seit dem Ende des 18. Jhrh. Am Anfang des 19. Jhrh. trifft man in ihnen Glasfenster, Bretterfussböden und Schornsteine an. Die Riege selbst erhielt aus leicht erklärlichen Gründen keine Glasfenster und keinen Fussboden aus Holz.

Die Riege behielt mit der Zeit bloss die Funktionen einer Küche. Von der Kammer wird sie dann oft durch einen Vorraum getrennt. Schliesslich verwandelt sich dieser Vorraum in eine Küche und die Riege wird wieder ihrer ursprünglichen rein landwirtschaftlichen Bestimmung zurückgegeben.

Die Raumanordnung des bewohnten Teils ist oft in allem der entwickelten „istaba“ nachgebildet (Vorhaus, „nams“, oder Mantelschornstein, 2 Stuben, „aizkrásne“).

Überstieg das Bauprogramm die Möglichkeiten dieser Lösung, so ergaben sich oft sichtliche Schwierigkeiten bei der Raumanordnung, den Heizanlagen u. a., die eine recht systemlose und unorganische Anhäufung von Räumen am Wohnende des Riegegebäudes bewirkten.

Als mit der zweiten Hälfte des 19. Jhrh. die Bauerwirte begannen durch Ankauf ihres Landes Grundbesitzer zu werden, war das Schicksal der Wohnriege entschieden: es entstanden wieder allerorts von der Riege getrennte Wohnhäuser. Nur in Pachtgesinden behaupteten sich mancherorts, dank der Sparsamkeit der Gutsbesitzer, die Wohnriege auch weiter.

Im Zusammenhang mit der zum Beginn des 19. Jhrh. erfolgten Aktion der Gutsbesitzer für Beibehaltung der Wohnriege wurden ihrerseits auch Schritte zur Verbesserung dieser Wohnungsform getan. Einschneidende Umgestaltungen sind jedoch nicht zu verzeichnen. Die Erfolge oder Misserfolge gingen nicht über das Gebiet einzelner Besitzer hinaus.

So sind im allgemeinen die technischen, räumlichen und architektonischen Lösungen in der Entwicklung der Wohnriege Lettlands als Resultate der landesüblichen Volk sbauweise anzusehen.

Das Verhältnis der entwickelten lettischen Wohnriege zur estnischen lässt sich am besten im Grenzgebiet feststellen. Es ergibt sich eine Verwandtschaft der Lösungen im Kr. Valga und Pärnu (Abb. 160, II) mit den Typen in Lettland, bei denen das aus mehreren Räumen bestehende Kammerende breiter als Riege und Tenne ist. Im übrigen Estland ist diese Verbreiterung nicht üblich (Abb. 160, III—X). Daher ist anzunehmen, dass hier ein lettischer Einfluss zugrunde liegt. Der mag sich erklären lassen mit der bestehenden Ansicht, dass dort die ethnische Grenze früher nördlicher verlaufen ist. Auch gibt es Angaben, dass zum Beginn des 19. Jhrh. die Kammeranbauten der Letten den Esten als Vorbild hingestellt wurden.

Eine typisch estnische Anordnung ist mir nur in einer Wohnriege Lettlands bekannt (Kr. Valmiera, Gm. Ainaži).

Das Allgemeinbild lässt sich folgendermassen umschreiben: beide Völker haben selbständig an der Lösung eines Programms gearbeitet. Bei den Letten hat die Wohnriege eine höhere Entwicklungsstufe erreicht und eine grössere Mannigfaltigkeit der Lösungen ergeben, obgleich sie nur in einem Teil Lettlands anzutreffen ist und selbst dort, sobald es die Umstände gestatten, zugunsten der „istaba“ ver-

worfen wurde. Bei den Esten hat selbst die vielräumige Wohnriege eine an die Tradition gebundene grössere Einheitlichkeit, sie ist das Wohnhaus der Esten für lange Zeit gewesen.

Die Wohnriegen Lettlands weisen Eigenarten auf, die gewisse Gebiete kennzeichnen. Am deutlichsten unterscheidet sich der Osten vom Westen. Wie im Aufbau (östlich — Giebeldächer, Dachvorsprünge auf Pfosten, westlich — Walmdächer und freiausladende Dachvorsprünge), so auch in der Raumanordnung (östlich — meist nur eine Endkammer mit Nebenräumen, ohne Seitenkammern, westlich — Endkammern in grösserer Anzahl und Seitenkammern). Die technisch-konstruktiven Abweichungen lassen sich in erster Linie vom Material der Dacheindeckung ableiten (beim Waldreichtum — „Lubben“, bei intensiverem Kornbau — Stroh). Die Verschiedenheit der räumlichen Lösungen bedingen neben technischen Gründen (Einbau von Seitenkammern unter freiausladenden Vorsprüngen der Strohdächer) hauptsächlich Umfang und kulturelles Niveau der Wirtschaften und Lebensansprüche, die im Westen höher waren.

Die Gegenwart bedeutet das Ende der Wohnriege in Lettland. Die Landwirtschaft bedarf nicht mehr der Riege, daher können auch jetzt keine Wohnriegen mehr entstehen. Die noch vorhandenen Denkmäler dieser Wohnbauweise gelten beim Volk als Reste der Unkultur, die baldmöglichst durch neuzeitliche Wohnhäuser ersetzt werden sollen. Nur selten werden sie den Anforderungen der Gegenwart entsprechend umgestaltet (Abb. 177). Einige Jahrzehnte — und dieser Bautypus wird in der Volksbauweise nicht mehr vorhanden sein.

Die gegenwärtige Bauart des lettischen Landmanns zeigt, dass das Prinzip des Einhauses, welches die unter dem Druck der Zeitumstände entstandene Wohnriege verkörpert, auch in der Bautradition der Zukunft keine Spuren hinterlassen wird.

weiter wurden. Bei den letzten ist schon die räumliche Wohnweise eine an die Tradition gebundene russische Einrichtlichkeit, sie sind in Wohnhaus der Estland lange Zeit gewesen festgestellt hat, dann die Wohnweise Estlands weisen überlieferten auf die Wohnweise der Estland

Bemerkung bei der Drucklegung.

Vorliegende Arbeit wurde im Manuskript am 5. November 1932 der Fakultät für Architektur der Lettländischen Universität als Dissertation vorgelegt und am 7. April 1933 ist dem Verfasser nach öffentlicher Verteidigung derselben der Grad eines Doktor der Architektur verliehen. Bei der jetzt vorgenommenen Drucklegung hat die Arbeit ihrem Inhalt nach keine Veränderung erfahren, es sind nur geringe Ergänzungen redaktioneller Art vorgenommen, auch ist die Zusammenfassung in deutscher Sprache hinzugefügt. Den Gegenstand betreffendes Material, das veröffentlicht ist, nachdem die Arbeit der Fakultät eingereicht war*), konnte hier nicht mehr behandelt werden. Doch bleiben auch in Hinsicht auf den neuen Stoff die Erkenntnisse und Schlüsse dieser Arbeit bestehen.

P. Kundziņš.

Riga, den 22. Januar 1934.

*) An erster Stelle sind hier zu erwähnen die Ergebnisse der Forschungen J. Manninens über die Wohnriege in Estland, in der Arbeit: Die Sachkultur Estlands II.

Architektūras fakultātes mācības spēku darbi,
kas iespiesti Latvijas Universitātes Rakstu iepriekšējos I.—XX. sējumos
(pirmajā serijā resp. kopserijā), 1921.—1929.

*In Actis Universitatis Latviensis (series prima generalis) tom. I—XX,
1921—1929, ab architectorum ordinis professoribus docentibusque
scripta haec inveniuntur.*

	Sējums Volum.	Lapp. Pag.
K. Ronczewski. Variantes des chapiteaux romains .	VIII,	115—171.
K. Rončevskis. Romiešu kapiteļu variācijas . . .	VIII,	172—174.
K. Ronczewski. Deux chapiteaux du musée de Ni- mes et le chapiteau de l'Arco dei Leoni à Vérone (fig. 1—3) . . .	XI,	267—270.
K. Ronczewski. Les chapiteaux corinthiens et variés du musée gréco-romain d'Alexandrie (fig. 1—27 et pl. I—VIII) . . .	XVI,	3—32.
K. Ronczewski. Variantes libres des chapiteaux ro- mains (fig. 1—11)	XVI,	477—484.

23

LŪR arch. I.	AUL arch. I.
Nr. 7. Pauls Kundziņš. Dzīvojamā rīja Latvijā	377
Die Wohnriege in Lettland	596

LATVIJAS UNIVERSITĀTES BIBLIOTĒKA

0509079448